નીતિશાસ્ત્ર

NITI DARPAN.

PREPARED BY

CHHAGANLAL GODIDAS,

VAKIL.

Author of

KATHIAWAR AGENCY CIRCULAR

BOOX, 100 & 200

YEAR'S CALANDER, AND 3500

YEARS CALANDER

OF PARSI & C. & C.

SAYLA JHALAWAD.

Samvant 1955. A. D. 1898.

AHMEDABAD.

PRINTED BY GHELABHAI NARSIDAS MEHTA,

UNION PRINTING PRESS CO. Ld

Price R 2-0-0

“પુસ્તક ઊપર આંખથી રિઝવા પહેલાં મનથી રિઝજો.”

નીતિ દર્પણ.

સંગ્રહ કરી પ્રગટ કરનાર,

છગનલાલ ગોકળદાસ વકીલ.
કાઠીયાવાડ એજન્સીની સરક્યુલર બુક, ૧૦૦ વર્ષનું પંચાંગ, ૨૦૦ વર્ષનું પંચાંગ અને ૩૫૦૦ વર્ષનું પારસી પંચાંગ ઇત્યાદીનો કર્તા.
સાયલા—ઝાલાવાડ.

સંવત ૧૯૫૫. ઈ૦ સને ૧૮૯૮.

અમદાવાદ
યુનિયન પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ કંપની લિમિટેડમાં ઘેલાભાઈ નરસિંહદાસ મેહેતાએ મુદ્રિત કર્યું.

કીમત રૂ. ૨—૪—૦

" સોનાની બક્ષિસ કરતાં શિખામણની બક્ષિસ
વધારે કીમતી જાણજો."

R. B. MOTICHAND TULSIDAS STATE
KARBHARI RAJKOT-VAKANER.

“ ઊમરે પહોંચ્યા પછી મેળવેલી અક્કલ કરતાં બાળવય-
માં લીધેલો બોધ આપણાથી જુદો થઇ શકતો નથી. ”

અર્પણ પત્રિકા.

રા. રા. મારા માનવંતા અને વડીલ મુરબી
મોતીચંદ તુળસીદાસ રાજકોટ અને
વાંકાનેર સ્ટેટનાકાર્યભારી સાહેબ.

આપ મારા ખરેખરા અને હેતવંત મુરબી છો અને મારા
પ્રત્યે આપ સારી મમતા ધરાવોછો વિદ્યાવૃદ્ધિ કરવા-
ને સદાકાળ ઊમંગીરહોછો, નીતના ગ્રંથો મનન
કરવાનો અને તે પ્રમાણે ચાલવાનો આપનો કુદ-
રતી ખચાસ અત્યુત્તમ છે. શાળામાં શિખતાં
નિતિવાન વિદયાર્થીઓને અને ગરીબ
પણ પ્રમાણિક કુટુંબને આપ આપની
શક્તિ ઊપરાંત મદદ કરોછો એ સઘ-
ળા આપના સત્ય કાર્યોના સ્મર્ણાર્થે
આ "નીતિદર્પણ" નામનો દ-
રેક રાજા પ્રજાના સમસ્ત કુ-
ટુંબને એક સરખો ઊપ-
યોગી ગ્રંથ તમોનેજ
સ્નેહપૂર્વક અર્પણ
કરવાની રજા
લઊં છું.

સાયલા } છગનલાલ ગોડીદાસ વકીલ.
સને ૧૮૯૮. } ૧૦૦ વર્ષના પંચાંગવાળા

"સૌથી ભલામાં ભલું થવું એ સૌથી કઠણમાં કઠણ કામછે,"

આ પુસ્તકને આશ્રય આપનાર મી૦ મોતીચંદ તુળસીદાસની જીંદગીનો ટુંક હેવાલ.

મી. મોતીચંદનો જન્મ મછુકાંઠામાં આવેલા સાવડી નામના નાના ગામડામાં પોતાના મોશાળમાં થયેલો હોવાથી જો કે તેમની જન્મ પત્રિકા મળી આવેલી નથી તોપણ ઘણે ભાગે સંવત ૧૯૦૩ અગર ૧૯૦૪ ની સાલમાં થયાનું જણાયછે. તેમના પિતા તે વખતમાં રાજકોટના ભાટીયા વીઠલ માધાણીની સીહારી એક ધીકતી પેઢી ચલાવતા હતા. તેમાં સારો જેવો નફો મેળવી કેટલીક મુદત સુધી દલાલીનો ધંધો ચલાવ્યો; પણ પોતાની જૈફઅવસ્થા થવાથી તેઓ વ્યાજ વટાવનો સુખરૂપ ધંધો ચલાવવા લાગ્યા. તેઓ જાતેતો જો કે જુના વિચારના હતા તો પણ ઘણા માયાળુ, દયાળુ અને એક બારગી પુરૂષ હતા મી. મોતીચંદના માતુશ્રીનું નામ ફુલબાઈ કરીને હતું તેઓ પણ ઘણા માયાળુ અને દયાળુ સ્વભાવના હોવાથી મી. મોતીચંદની સાથે શાળામાં શિખતા વિદ્યાર્થીને પણ પોતાના દીકરાની માફક રાખતા હતા. એમ એજ બાળક વિદ્યાર્થીઓ હાલે મોટે દરજ્જે પુગેલા છે તેઓના કહેવાથી જણાઈ આવે છે.

મી. મોતીચંદે રાજકોટ હાયસ્કુલમાં મેટ્રીકયુલેશન કલાસ સુધી અભ્યાસ કરેલ પરંતુ પોતે મેહેનતુ અને ચંચળ હોવાથી હમેશાં પહેલો નંબર રહેતા હતા. તેઓ સર્વથી પહેલો નંબર ધરાવતા હોવાથી અમુક મુદત સુધી એજ સ્કુલમાં પોતાના અભ્યાસની સાથે માનીટરનું કામ પણ કરતા હતા. ત્યારબાદ થોડી મુદત સુધી તેઓએ આસિસ્ટંટનું કામ પણ કર્યું હતું.

ઈ૦ સને ૧૮૬૭ના જુલાઈ માસમાં કાઠીયાવાડ એજન્સીના ઇમપીરીઅલ ખાતામાં તેઓને નોકરી મળી તેમાં પ્રથમ પશ્ચિમ પ્રાંતના એકટીંગ આસિસ્ટંટ પોલીટીકલ એજંટના કલાર્ક નિમાયા; તે કામમાં પોતાના ઉપરીને ખુશી રાખવાથી તુરતજ તેમને કાઠીયાવાડના પોલીટીકલ એજંટ સાહેબના રેવન્યુડીપાર્ટમેંટ ખાતાના અવલ કારકુનની જગો મળી. તેઓ ગણીતના કામમાં પણ હુંશિયાર હતા કાંકે મેથેમેટિક એ તેમની ખાસ બાબત કહેવાતી હતી પોતે જાતે માયાળુ મેહેનતુ અને ચંચળ હોવાથી પોતાના ઉપરીની પ્રિતી સારી રીતે મેળવી શકતા હતા તેથી થોડાજ વખતમાં તે જગોએથી તેમને પશ્ચિમ પ્રાંતના એકટીંગ આસિસ્ટંટ પોલીટકલ એજંટ સાહેબના સિરસ્તદાર નીમવામાં આવ્યા. તેઓના મીલનસાર અને મેહેનતુ સ્વભાવને લીધે તેઓ ઉતરોતર દરજ્જે વધવા લાગ્યા. ઈ૦ સને ૧૮૬૭ ના એપ્રિલ માસમાં તે જગોએથી હાલાર પ્રાંતના આસીસ્ટંટ પોલીટીકલ એજંટ સાહેબના તેઓ સિરસ્તદાર નિમાયા ત્યાં તેઓએ પાંચ વરસ તે કામ કર્યાબાદ તેઓની ગોહીલવાડ પ્રાંતના આસિસ્ટંટ પોલીટીકલ એજંટ સાહેબના સિરસ્તદાર તરીકે નિમણુંક થઈ ત્યાં સુમારે એક વરસ કામ કર્યાબાદ ટુંક મુદતમાં તેજ પ્રાંતમાં તેઓ એકટીંગ ડેપ્યુટી આસિસ્ટંટ પોલીટીકલ એજંટના જોખમ ભરેલા હોદા ઉપર નિમાયા. ત્યાં પણ તેઓએ સારી નોકરી બજાવી. ત્યારબાદ કાઠીયાવાડના જ્યુડિશિયલ આસિસ્ટંટ સાહેબના તેઓ સિરસ્તદાર નિમાયા ત્યાં પણ તેઓએ તે વખતના બાહોશ અને વિદ્વાન જજો મે. ઈ૦ ટી૦ કેંડી સાહેબ અને મે. એચ૦ એચ૦ આરડન સાહેબની

સારી રીતે પ્રિતિ સંપાદીત કરી. કાંકે તે જગોનું કામ તેઓએ વધારે વખત કર્યું હતું.

રાજકોટના મરહુમ ઠાકોર સાહેબ શ્રીબાવાજીરાજ મનુષ્યના પરિક્ષક હતા તેઓએ મી. મોતીચંદના ચંચળ સ્વભાવની કદર કરી ઈ૦ સને ૧૮૮૨ ના ફેબરવારી માસમાં રાજકોટ સ્ટેટના મુખ્ય કારભારીની જોખમ ભરેલી લગામ આપી તેમની નોકરી સરકારમાંથી ટ્રાન્સફર કરાવી, તેઓને રૂ ૩૦૦-૦-૦ નો દરમાયો કરી આપ્યો. આવા જોખમ ભરેલા હોદાને પણ મી. મોતીચંદે પોતાના ખંતીલાપણાને લીધે સારો દીપાવ્યો કાંકે થોડાજ વખતમાં નામદાર ઠાકોર સાહેબે તેમની નોકરીની કદર કરી રૂ ૫૦-૦-૦ નું બે વખત એટલે રૂ ૧૦૦ પ્રમોશન ન આપી દરમાસે રૂ ૪૦૦-૦-૦ કરી આપ્યા હતા. મી. મોતીચંદે આંહો જેમ પોતાના રાજકર્તાની પ્રિતી મેળવી તેમ તમામ પ્રજાની પણ સારી રીતે પ્રિતી સંપાદીત કરેલી હતી.

ઈ૦ સને ૧૮૯૦ ના એપ્રિલ માસમાં નામદાર ઠાકોર સાહેબ શ્રીબાવાજીરાજ ભરયુવાવસ્થામાં સ્વર્ગવાસ થતાં તેમની પાછળ તેમના રાજકુંવર બાળક હોવાથી નામદાર સરકારે મેનેજમેંટ કર્યું છતાં મી. મોતીચંદના દરેક સારા કામની પ્રશંશા સાંભળી તે વખતના બાહોશ પોલીટીકલ એજંટ સર૦ ચાર્લસ ઓલીયંટ સાહેબે તેમને તેજ પગારથી નામદાર સરકારની મંજુરી મેળવી મેનેજર ઠરાવ્યા. જે હોદાની રૂએ તેમણે બહુ સંતોષ અને સંભાળ પુર્વક સારા કામો કરવાથી થોડાજ વખતમાં તેઓજ સર ચાર્લસ ઓલીયંટ સાહેબે નામદાર સરકારમાં લખાણ ચલાવી તેમના પગારમાં રૂ ૧૦૦-૦-૦નો

વધારો કરી આપવા ઉપરાંત પેનસન કંટ્રીબ્યુશન મી. મોતીચંદ પોતાના પદરથી ભરતા તે સ્ટેટ તરફથી ભરવું એમ ઠરાવ્યું. એ રીતે તેમની નોકરીની કદર થઈ જેથી તે પગાર હાલ પણ તેઓ ખાયછે.

મી૦ મોતીચંદ જ્યારથી રાજકોટમાં રહ્યા ત્યારથી તેમની પ્રખ્યાતપદ દીપાવવાની સદવર્તણુંકની પ્રશંશા તેમના સંબંધમાં આવેલા દરેક માણસો કરે છે એટલુંજ નહીં પરંતુ તેઓ રાજકોટના મરહુમ ઠાકોર સાહેબના સ્વર્ગવાસ પછી મેનેજર નિમાયા તે દરમ્યાનમાં તેઓએ એવા તો સુધારા કરેલા છે કે જેનો લાભ રાજ્ય તેમજ રઇતને હરહમેશ ફળદાયક થઈ પડયો છે. તેઓની પુર્વે રાજ્યની સ્થીતિ અને આમદાની જે રૂપમાં હતી તેથી આજે ઘણાજ સારા રૂપ ઉપર આણી મુકેલી છે. એ વાત જોકે જગ જાહેર છે. તોપણ તેમણે પોતાની કારકોરદીમાં કરેલા મુખ્ય મુખ્ય સુધારા વધારાનું ટુંક વર્ણન આપવું નકામું ગણાશે નહીં. એમ ધારી નીચે દરસાવ્યું છે.

કામનાં નામ.	ખરચનો આંકડો.
લાલપુરોઇરીગેશન તથા વૉટરવર્કમાં...	...રૂ. ૩૩૮૨૪૫)
નવી જેલમાં...	...રૂ. ૩૧૮૦૯)
સ્ટેટ મિડલ સ્કુલમાં...	...રૂ. ૩૦૯૧૪)
એંડીના નાકાને આજી બ્રિજ નડયો તેથી નવો પુલ કરાવ્યો તેમાં...	...રૂ. ૨૮૯૯૦)
પેડોકમાં...	...રૂ. ૨૩૧૨૯)
એડીના નાકાથી તે પરાની મારકીટ સુધીનો નવો રસ્તો કરાવ્યો તેમાં....	રૂ. ૨૦૨૯૨)
નવી પોલીસ તથા સ્વાર લાઇનમાં...	...રૂ. ૨૦૧૮૧)

નવી ઘોડાર તથા ગાડીખાનું દરબારમાં બંધાવ્યું
તેમાં ... ...રૂ. ૧૫૬૩૮)
બેડીના નાકે દરવાજો તથા કલોકટાવર કરાવ્યો તેમાં.રૂ. ૧૪૧૪૬)
ગુજરાતી નિશાળોમાં વધારો... ... ... રૂ. ૧૩૦૩૮)
દેશીઓને માટે ગેસ્ટ હાઉસ કરાવ્યું તેમાં... રૂ. ૧૨૮૮૯)
બાવાજીરાજગર્લ્સ સ્કુલમાં...... ... ... રૂ. ૧૨૮૯૨)
લોહાના પાયખાના કરાવ્યા તેમાં...... ... રૂ. ૧૨૬૧૩)
આજી નદીનો બંધ કરાવ્યો તેમાં... ... રૂ. ૧૧૭૯૪)
વેજીટેબલ તથા ફ્રુટ મારકેટબંધાવી તેમાં... રૂ. ૧૧૬૫૪)
ડેરી કરાવી તેમાં... ... ... રૂ. ૧૩૦૦૦)
ડીસ્ટપેન્સરીમાં... ... ... રૂ. ૮૨૨૫)
પોલીસ સુપરીનટે-ડેન્ટનો બંગલો...... ... રૂ. ૬૫૦૦)
પાંજરાપોળથી લાલપુરી સુધી નવો રસ્તો કરાવ્યોતેમાં રૂ.૫૫૦૦)
શેહેરના જુદા જુદા રસ્તા રીપેર ખર્ચમાં... રૂ. ૬૫૩૭૯)
બીજા પ્રચુરણ અને અગત્યના લોકોપયોગી
કામમાં ખર્ચવામાં આવ્યા તેમાં........... રૂ. ૧૨૩૮૪૩)

ઊપરની રકમો ઓહોળા હાથે ખર્ચવા છતાં તે ઊપરાંત **રાજકોટ જેતલસર રેલવેમાં** બે આનાનો ભાગ રાખી તેમાં લગભગ રૂ ૨૦૦૦૦૦) બે લાખ રૂપીયા આપેલા છે તે તો જુદા જ. આવી રીતે મી. મોતીચંદ પોતાની ચંચળતાવડે કરીને રાજ્યની ઊપજ અને પ્રજાની આબાદાનીમાં પ્રતી દીવસ વધારો કરતા રહ્યા છે. તે ખરે-ખરૂં તેમની સદવર્તણુંકનું સારૂં ફળ જણાઈ આવે છે. મી. મોતીચંદ જ્યારથી આ રાજ્યની અંદર દાખલ થયાછે ત્યારથી દરવરસે કેટલી

આમદાની વધારી શકયા છે તેનું ટુંક બ્યાન આપવાને સણુ અમારે ભુલવું જોઇએ નહીં.

સને		રૂપીયાનો આંકડો.
,, ૧૮૯૦-૯૧...	... ...	રૂ. ૨૮૭૫૬૧)
,, ૧૮૯૧-૯૨...	... ...	રૂ. ૨૮૬૬૬૦)
,, ૧૮૯૨-૯૩...	... ...	રૂ. ૩૧૦૦૧૭)
,, ૧૮૯૩-૯૪...	... ...	રૂ. ૩૩૫૯૭૫)
,, ૧૮૯૪-૯૫...	... ...	રૂ. ૩૬૧૩૦૨)
,, ૧૮૯૫-૯૬...	... ...	રૂ. ૩૮૨૬૧૧)
,, ૧૮૯૬-૯૭...	... ...	રૂ. ૪૦૭૩૩૭)

ઊપરના આંકડા ઊપરથી મી. મોતીચંદના વખતમાં ઊત્તરોત્તર આમદાની વધતી ચાલી એ સ્પષ્ટપણે બતાવી આપેછે. કે મી. મોતીચંદનો કારભાર ઊત્તમ પ્રકારનો છે. એ ઉપરાંત વધારે ખુશાલી ભરેલી બીના તો એ પણ છે કે એ રીતે બોહોળે ભાગે ખર્ચ કરી લોકોને સુખ કરી આપવા છતાં સ્ટેટ ટ્રેઝેરીમાં લગભગ ચાર લાખ રૂપીયા જેવડી રકમ શીલકમાં રહે છે.

મી. મોતીચંદ કેળવણી ખાતાના દરેક કામમાં આગળ પડતો ભાગ લેતા હોવાથી પોતાના વડા પુત્ર મી. મણીલાલ અને પોતાના ભાઈ મી. માણેકચંદના પુત્ર મી. ત્રીભોવનદાસને મોટો ખર્ચ કરી વિલાયત મોકલ્યા જ્યાં જઈ તેઓએ બી० એ० બારિસ્ટરનું માનવંતુ પદ મેળવ્યું છે. જે દાખલો દસાશ્રીમાળી વાણીયાની જ્ઞાતીમાં પેલવેલોજ છે. કે જેનો લાભ લેઈ બીજાઓ પણ હવે જઈ શકશે. તેમના બીજા

પુત્ર મી. હરીલાલે એલફીસ્ટન કાલેજમાં સારી કેળવણી લીધેલીછે. તેમના ભાઈ મી. માણેકચંદ પણ સારી કેળવણી પામેલા હોવાથી હાલે તેઓ ધ્રોળસ્ટેટનો કારભાર ચલાવેછે. પ્રથમ તેઓ બજાણા સ્ટેટના કારભારી તરીકે નિમાયા હતા જ્યાં તેઓએ કેટલાક વખત સુધી કામ કરી પોતાના રાજકર્તાની સારી પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી તેઓએ તે પહેલાં મોરબી સ્ટેટમાં સરન્યાયાધીશનું કામ પણ કરેલું હતું. બજાણેથી તેઓ સાયલા સ્ટેટના કારભારી થયા જ્યાં તેઓએ કેટલાક સુધારા કરવા ઉપરાંત સાયલા અને લીયાના લખોની ખુવારીના લાંબા તકરારનો નિવેડો કરાવી આપવાથી નામદાર હિન્દની સરકારના વખાણને પાત્ર તેઓ ઠરેલા છે. સાયલેથી તેમની ધ્રોળ સ્ટેટમાં નિમણુંક થઈ છે જ્યાં આજે તેઓ લગભગ આઠ દશ વરસ થયા સંતોષકારક કારભાર ચલાવેછે. તેઓ સ્વભાવે મિલનસાર અને ઉદાર દીલના બહુ હોવાથી પોતાની પાસેનો પૈસો સારા કામમાં બહુ વાપરી શક્યા છે તથા તેમના સબંધમાં આવનાર દરેક માણસને તેઓ મદદ કરતા હોવાથી તેમની ઊદારતાના સૌ કોઈ સારાં વખાણ કરેછે.

મી. મોતીચંદ સરકારી નોકરીમાં દાખલ થયા બાદ નોકરીના કામ ઊપરાંત ખાનગી વખતમાં કાયદાનો અભ્યાસ ચલાવી થોડીજ મુદતમાં એજન્સી પ્લીડરની પરીક્ષામાં પહેલા ક્લાસમાં પસાર થયા છે. એટલુંજ નહીં પણ તેઓ તેથી પણ વધારે ને વધારે મેહેનત લેઇને થાણદારની પરીક્ષામાં પેહેલા ક્લાસમાં પેહેલે નંબરે ક્રેડીટ સાથે પસાર થયા છે. આવા તેઓ મેહેનતુ અને ખંતીલા હોવાથી ઝડપથી પાયરીએ ચડવા પામ્યા છે.

મી. મોતીચંદ સ્વભાવે શાંત મિલનસાર અને દયાળુ હોવાથી તેમના સબંધમાં આવનાર દરેક માણુસ તેમના વખાણ કરેછે વળી તેઓ રાજ પ્રકરણી કામમાં દુરંદેશી અને વધારે કુશળતા ધરાવતા હોવાથી આજે તેઓ સૌ કોઇને એક ઉમદા સલાહકાર થઇ પડયા છે.

પ્રસ્તાવના.

વાંચનાર મેહેરબાનોને વિનંતી કરવામાં આવે છે કે આપણા દેશમાં હરહમેશ નીતિનો ફેલાવો થાય તેવાં પુસ્તકોની અગત્યતા જાણી મેં આ ગ્રંથનું કામ માથે લીધું છે તે લોકોની શેવા બજાવશે એવી મને આશા છે તો પણ મારા બનાવેલા આ પુસ્તકમાં કાંઈ ચુક નજર આવે તો તે દરગુજર કરશો એમ મારી પ્રથમ અરજ છે.

ઈ૦ સને ૧૮૮૪માં મેં કાઠિયાવાડ એજન્સીની સરકયુલર બુક બહાર પાડી અને સને ૧૮૮૬ ના જુલાઈ માસમાં ૧૦૦ વર્ષનું પંચાંગ બહાર પાડયું; જે સરવ જન મંડળને અતિ ઉપયોગી થઈ પડવાથી તેની પેહેલી આવૃતિ ખલાસ થઈ જવાથી હાલે બીજી અને મોટી આવૃતિ અસાધારણ સુધારા વધારા સાથે છપાય છે. એ પંચાંગ બનાવ્યા પછી મારા મનમાં એમ આવ્યું કે આજે અસંખ્ય પુસ્તકો બહાર પડે છે તેમાંનો મોટો ભાગ તો કેવળ નાટક અને વારતાનો જોવામાં આવે છે. મારૂં કહેવું એમ નથી કે એ પુસ્તકો ઊપયોગી નથી પરંતુ હું તો ધારૂં છું કે જે પુસ્તક વાંચવાથી એક બાલવયનાથી તે છેક વૃદ્ધ વયના તમામ માણુસોને મદદગાર થઈ પડે એવું પુસ્તક બહાર પાડવામાં આવે તો બેશક ઊપયોગી થાય એવા હેતુથી આ પુસ્તક બહાર પાડવામાં આવ્યું છે.

પ્રથમ તો પંચોપાખ્યાન, વૃજચાણુકય, જશુરામકૃત રાજનીતિ, પ્રમાણ સહસ્રી ઇત્યાદિ ગ્રંથોમાં જેમ બોધદાયક વચનો લખ્યાં છે તેમ લખવાનો મારો ઈરાદો હતો; પણ મને એવો વિચાર થયો કે હરકોઈ મનુષ્ય જ્યાતિ બાળ યુવાન વા વૃદ્ધ; રાજા વા રાણા, ઠાકર

વા ચાકર, કારીગર વા મજુર, મેહેતા, કામદાર, નામદાર, ગામદાર, ઇનામદાર, માલદાર, મકાનદાર, દુકાનદાર, થાણુદાર, ખાણુદાર, વહાણુદાર, પ્હાણુદાર, પાનદાર, પાટીદાર, મતાદાર, મામલતદાર, વહીવટદાર, દફતરદાર, ગફલતદાર, જરદાર, જોરદાર, જમીનદાર, મોલદાર, મોજણીદાર, ફોજદાર, રોજદાર, રોફદાર, વફાદાર, વનદાર, વતનદાર, વાંટાદાર, દફેદાર, હોદેદાર, સુબેદાર, કુબેદાર, કલમદાર, અમલદાર, ગુલમદાર, છળદાર, છડીદાર, છટાદાર, પટાદાર, જટાદાર, ધનદાર, ધંધાદાર, ચોપદાર, તોપદાર, હવાલદાર, પગારદાર, રસાલદાર, મસાલદાર, ઇજારદાર, ઇજતદાર, અરજદાર, કરજદાર, લેણુદાર, દેણુદાર, વજનદાર, વળદાર, કલદાર, બલદાર, વકીલો, બારીસ્ટરો, મુખત્યારો યાને તેમના અસિલો રેલલે તથા પોષ્ટ ખાતાના દરેક નોકરો, નાણુાવટીયો, કારિગરો અને મજુરો; ઇત્યાદિ તમામ જનમંડળને ઉપીયોગી થઇ પડવા ઊપરાંત વાંચતા ખુશી પેદા થાય અને ગમત સાથે જ્ઞાન મલવાથી એકવાર પુસ્તક હાથમાં લીધું તો પછી અથથી તે ઇતિ સુધી વાંચી રહ્યા પહેલાં હાથમાંથી નીચે મુકવાનું મન થાય નહીં એવી રચના કરવી. તેથી પ્રથમ તો મેં મનુષ્ય બચો જન્મે ત્યાંથી તે છેવટ વય સુધીમાં જોઇતું સર્વ જ્ઞાન સંપાદન કરી શકે એટલા સારૂ આ પુસ્તકના ત્રીસ પ્રકરણો પાડેલા છે. અને તે દરેક પ્રકરણુ શી બાબતનું છે તે મથાળે લખી તેને જ લગતી શિખામણો તે પ્રકરણો નિચે કલમવાર અને જુદી જુદી લખવામાં આવેલી છે. પરંતુ તેમાં એક અગત્યનો સુધારો એવો પણુ કરવામાં આવેલો છે કે તે દરેક શિખામણુ નિચે તે વાક્ય સજડ

યાદ રહેવાને બની આવે એટલા માટે કોઇ ગધમાં તો કોઇ પધમાં કહેવતો મુકેલી છે, કે જે વાચવાથી વાંચનારને વાંચેલું વાકય સજડ યાદ રહી સકે

પરંતુ જેમ કોઇ કારીગર પુરતા હથિયાર વગર પોતાનું કામ પાર પાડી શકતો નથી તેમ પુરતાં પુસ્તકોની મદદવગર કોઇ પણ પુસ્તક બરાબર લખી શકાતું નથી તેથી મારે આ પુસ્તક લખવામાં મોટા ભાગે મહા પંડીત વિષણુશર્માના રચેલા પંચોપાખ્યાન, અને મુંબાઇ નિવાસી યદુવંશી ઠાકરસી સુત પ્રયાગજીના રચેલા " પ્રમાણ સહસ્ત્રી " નામના ગ્રંથોની વધારે મદદ લેવી પડી છે તેથી તેઓ સાહેબનો મારે પેહેલો ઉપકાર માનવો જોઇએ.

આ તો ખરૂં છે કે વખત, સુખાકારી અને નચિંતાઇ એ ત્રણે સંજોગો એવા તો પ્રબળ છે કે તે માંહેનો એકાદ પણ ન હોય તો ગાડીના જોડાના પઇઓ પૈકી એકાદ પઈ અટકી જવાથી ગાડી જેમ અટકી પડે છે તેમ એ ત્રણ માંહેની એક પણ ચિજની ગેરહાજરીમાં માણુસ પોતાનું ધાર્યું કરી શકતો નથી. તેથી મને આ પુસ્તક લખવામાં; છપાવવામાં, અને બહાર પાડવામાં કેટલીક અણુધારી અડચણો આવી પડવાને લીધે ઘણો લાંબો વખત પસાર કરવો પડયો છે. તો પણ મને જેમ જેમ વખત મળતો જતો હતો તેમ તેમ પુસ્તક લખવાનું હું કરે જતો હતો પણ તેમ થવાથી ઉપર લખ્યા મુજબ દરેક વાકયને પુરતી સગવડમાં મુકવાને મને બની આવ્યું હતું.

અને વળી આ પણ ખરૂં છેકે જેમ નીતિના ગ્રંથો કાંઇ થોડા નથી તેમ કહેવતોના સંગ્રહો પણ કાંઇ થોડા નથી તોપણ આ પુસ્તકમાં

મેં જે રીતે વાકયો અને તેને લગતી કહેવતોની ગોઠવણુ કરીછે તેવાં પુસ્તકો મારા જોવામાં આવ્યાં નથી. તેથી મારી આ ગોઠવણુ વાંચનારા સાહેબોને પસંદ આવશે એટલે મારો શ્રમ સફળ થયો સમજીશ.

આટલું છતાં પણ આ પુસ્તકમાં લખેલા વાકયો તદન સાદી અને શેહેલી ભાષામાં લખવામાં આવેલાછે એટલે એક સાધારણ ભણેલો માણુસ પણ સેહેલાઇથી તે વાંચી તથા સમજી શકેછે. થોડાજ વખત ઉપર સુરતના કલેકટર મે. **લેલી** સાહેબે "**ગુજરાતી ભાષા ગુજરાતીઓ બગાડે છે**" એ વિષે એક વિસ્તારથી અમદાવાદ મુકામે ભાષણ આપ્યું હતું. તેમાં તેઓ સાહેબે જણાવ્યું હતું કે ગુજરાતી જાણનારા પોતાની ભાષા કોણ જાણે કે અપ્રિયતાના સબબથી કે બીજા કોઇ કારણુથી પરભાષાના શબ્દો દાખલ કરી ઓતો બગાડી મુકેછે કે જેમ કરવાની અમારી ઇંગ્રેજી ભાષામાં સખ્ત મનાઈ છે. આ કહેવું તેઓ સાહેબનું કાંઇ ખોટું નથી કેમકે હાલના લેખકોના લખાણુની પધતિ જોઇએ તો તેમાં પર ભાષાના શબ્દો નહીં આવ્યા હોય તેવી થોડી જ હશે. આ ઉપરથી મારી કહેવાની મતલબ તેવા લેખકોના લખાણને વખોડવાની નથી. પણ મેં આ પુસ્તકમાં વાપરેલી ભાષા એજ ધોરણે સાદી રાખી છે એમ કહી બતાવવાની છે. છતાં તેમાં કાંઇ દોષ જણાયતો વિદ્વાનો દરગુજર કરશે એમ હું આશા રાખુંછું.

આ પુસ્તકમાં લખેલા વાકયો અને તેને લગતી ગદ્ય કિંવા પદ્યમાં દાખલ કરેલી કહેવતો, કહાણીયો, દુહા, છપા, કે મનહર ઇત્યાદિ કોઇ કોઇ છુટા છવાયા પુસ્તકોમાંથી, કોઇ તેના કરતાની મંજુરીથી,

કોઇ કોઇને મુખ પાઠ થયેલી સાંભળીને, અને કોઇ મેં પોતે બનાવીને દાખલ કરેલા છે પણ જ્યાં જ્યાં તેના બનાવનારનું નામ મળી આવ્યું છે ત્યાં ત્યાં તેજ કહેવત કિંવા કહાણી નીચે નામ મુકેલ છે પણ જ્યાં તેમ નથી થઇ શકયું ત્યાં મળેલું એમ લખ્યું છે.

ગુજરાતના પ્રખ્યાત કવિશ્વર મરહુમ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ મારા ઉપર સારી માયા રાખતા હતા તેથી તેઓ સાહેબે મને આ પુસ્તક બનાવવામાં કેટલીક સહાયતા આપેલી હતી તેથી તેઓ સાહેબનો પણ મારે ઉપકાર ભુલવો જોઇએ નહીં.

પુસ્તકની શરૂવાત કરી રહ્યા બાદ તેની કાચી કોપી મેં મારા મુરબ્બી કાઠીઆવાડના કેળવણી ખાતાના એક ચુનંદા નરરત્ન રાવબહાદુર ગોપાલજી સૂર્યભાઇ દેસાઈ સાહેબને વંચાવતાં તેઓ સાહેબે ઘણા જ વખાણ સાથે તાકીદે બહાર પાડવાનું કહેલું હતું, પણ મને ઉપર કહી ગયા મુજબ અણુધારી અડચણો આવી ન પડી હોત તો બેશક હું આ પુસ્તક વેહેલો બહાર પાડી શકયો હોત.

આ પુસ્તક મેં મારા મુરબ્બી મેહેરબાન રા. મોતીચંદ તુળસીદાસ કે જેઓ કેળવણીના દરેક કામમાં પોતાના તન મન અને ધનનો મોટો ભોગ આપી આગળ પડતો ભાગ બજાવે છે તેઓ સાહેબને અર્પણ કરેલું છે તે ઉપરાંત તેઓ સાહેબની સુંદર છબી પણ વાંચનારની શોવામાં રજુ કરેલી છે.

આ પુસ્તકના પૃફ વાંચવા તથા સુધારવામાં સાયલા તાલુકાસ્કુલના મેહેતાજી મી. તલકસી ધારસીએ અને સ્પેશિયલ આસિસ્ટંટ મી. ગુલાબચંદ જેસંગ તથા મી. નાગરદાસ લવજી અને મી. જીવરાજ નિમચંદે કેટલીક મદદ કરેલી છે. તેથી તેઓની પણ મેં નોંધ લીધીછે.

કર્તા.

સાંકળીયું.

પ્રકરણ.	વિષય...	પૃષ્ટ.
૧	ધર્મ.......	૧
૨	સત્યનો મહિમા	૧૭
૩	દરેક મનુષ્યોએ હમેશ યાદ કરવાના વચનો જેમાં. ...	૨૫
	(૧) ખાવાપીવા સુવાબેસવા અને હરવા ફરવાના નિયમો....	૨૫
	(૨) મહા પંડિત વિષ્ણુંશર્માના કહેલાં દરેક માણસોએ મુખ પાઠ કરવાના નિયમો... ...	૬૪
૪	સુધરેલના સદગુણો જેમાં.....	૭૧
	કવિ અને કવિતા.	૭૮
૫	રાજનીતિ જેમાં.......	૮૩
	રાજાઓનો વિદ્યાભ્યાસ...	૮૪
	રાજાઓનું રાજ્ય ગ્રહ...	૮૮
	રાજાઓનું સૈન્યબળ.	૯૦
	રાજાઓનું ધન બળ......	૯૫
	રાજાઓનું પ્રધાન બળ...	૯૭
	રાજાઓના નિયમો	૧૦૬
૬	અમલ-અધિકાર......	૧૨૧
૭	ઉદ્યોગ--કામધંધો......	૧૩૫
૮	આળસ...	૧૫૬
૯	ચડતી અને પડતી...	૧૬૩
૧૦	સજ્જનના લક્ષણો...	૧૭૩
૧૧	દુર્જનના લક્ષણો...	૧૮૪
૧૨	મિત્ર પરિક્ષા...	૧૯૨
૧૩	ધનવાનનો ધર્મ...	૨૦૯
૧૪	કરકસર...	૨૨૪

૧૫ લોભ–કૃપણતા... ... ... ૨૨૯
૧૬ તૃષ્ણા... ... ... ૨૩૭
૧૭ વિવેક ૨૪૧
૧૮ વાતચિત કરવાના નિયમો... ... ... ૨૫૦
૧૯ મા બાપ ભાઈભાંડુ અને સગા સહોદર... ... ... ૨૫૭
૨૦ સ્ત્રી જેમાં ૨૭૩
પતિએ પત્ની સાથે વર્તવાના નિયમો... ... ... ૨૭૪
પત્નીએ પતિ સાથે વર્તવાના નિયમો... ... ... ૨૮૩
સ્ત્રીએ બાળ ઉછેરવાની થોડીએક સૂચનાઓ... ... ૨૯૮
૨૧ વિદ્યાભ્યાસ.... ... ... ૩૦૧
૨૨ શેઠ અને ચાકર જેમાં ૩૧૪
(૧) શેઠોની ફરજ... ... ... ૩૧૪
(૨) ચાકરોનો ધર્મ... ... ... ૩૨૧
૨૩ જીંદગી... ... ... ૩૨૮
૨૪ ઈર્ષા... ... ... ૩૩૬
૨૫ મદ્યપાન... ... ... ૩૪૩
૨૬ અભિમાન–અહંકાર... ... ... ૩૫૦
૨૭ મુરખના લક્ષણો જેમાં ૩૫૮
" એ મુરખનારાય " ૩૬૧
૨૮ ત્રણ ચિન્હો... ... ... ૩૬૪
૨૯ ઉપયોગી સ્વાલ જવાબ... ... ... ૩૮૪
૩૦ પ્રચુરણ જેમાં... ... ... ૪૦૫
અમૂલ્ય જવાહીર... ... ... ૪૦૫
આશ્રય પત્રિકા... ... ... ૪૨૭
પુરવણી આશ્રય પત્રિકા... ... ... ૪૫૧
શુદ્ધિપત્રક... .... ૪૫૩

"ડાહ્યા વાંચનાર જ્યારે ગુણ ગોતવામાં રોકાયછે ત્યારે
એક મુરખ વાંચનાર ખોડ શોધવામાં રોકાયછે."

નીતિ દર્પણ.

પ્રકરણ ૧ લું.

ધર્મ.

દોહરો.

દુખમાં સઉ હરિને ભજે, સુખમાં ભજે ન કોય;
જો સુખમાં હરિને ભજે, તો દુઃખ શેનું હોય.

૧ જોકે આપણે ઈશ્વરને જોઈ શકતા નથી, અને પ્રત્યક્ષ રીતે આપણા મનોબલવડે કરીને સાબીત પણ કરી શકતા નથી; તો પણ ઈશ્વર સર્વ વ્યાપી છે, એમ આપણે આશા રાખીએછીએ. કારણ કે તે સર્વ પ્રાણિને માટે ગુપ્ત રહેલ, સર્વ વ્યાપક, સર્વ શક્તિમાન,

સર્વ પ્રાણિનો અંતરાત્મા, કર્મનો અધિષ્ટાતા, સર્વ ભૂતમાં વસનાર, સર્વનો સાક્ષી, સર્વને ચેતન આપનાર, સર્વ પ્રાણિનો નિયંતા, અને ટુંકમાં આખું બ્રહ્માંડ જેમાંથી ઊત્પન્ન થયું છે. એવા અદભૂત વ્યસનવાળા **ઈશ્વર** કે જેમની ઇચ્છાથી સમુદ્ર સ્થૂળ રૂપ, અને સ્થૂળ સમુદ્ર રૂપ થઈ જાય છે. રજકણ પ્હાડરૂપ, અને પ્હાડ રજકણરૂપ, ખડવજ્રરૂપ અને વજ્ર ખડરૂપ, અગ્ની સીતળરૂપ અને હિમ અગ્નિરૂપ થઈ જાય છે; એવા ચમત્કારી મહારાજ કે જે "**ઈશ્વર**" તેમને હું પ્રથમ પ્રણામ કરૂં છું.

૨ **યાદ રાખજો કે** ધર્મમાં જ ખરૂં સુખ રહેલું છે. માટે ધર્મની ઐક્યતા રાખવી. કારણ ધર્મ આપણને પુન્ય કર્મમાં મતિ આપે છે. વળી ધર્મ સદ અનુષ્ટાન સાપેક્ષ છે. કેમકે ધર્મમાં દયા, પવિત્રતા, અને સત્યતા પરાધાન્ય છે. ખરૂં કહીએ તો ધર્માચરણમાં જ ખરૂં સુખ મળે છે. અને તેનાથી જ સ્વર્ગના સુખો ભોગવા શકાય છે. માટે **ધ્યાનમાં રાખવું કે "ધર્મના મુળ ઊંડા."**

૩ **યાદ રાખજો** કે આ સંસારમાં તેમજ મુવા પછી પણ ખરૂં સુખ મેળવવાનુ સાધન ધર્મ જ છે. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે ધર્મોપદેશક દાન એજ ખરૂં અને શ્રેષ્ટદાન કહેવાય છે. માટે સ્વધર્મ વિવર્જીત કદી થવું જોઇએ નહીં. કેમકે જે માણસ સ્વધર્મ વિવર્જીત, સર્વ પ્રાણિયોની પ્રત્યે દયા રહિત, અને વળી ક્રિયા હિણ હોય, તે ભલેને બ્રાહ્મણ હોય તો પણ ચંડાળ કહેવાય છે.

૪ **યાદ રાખજો કે** ભોગથી રોગનો ભય, કુળમાં કપૂતનો ભય, દ્રવ્યથી રાજાનો ભય, મૌન રહેવાથી દિનનો ભય, બળથી શત્રુનો

ભય, રૂપને લાંછનનો ભય, સાસ્ત્ર જાણનારને વાદવિવાદનો ભય, ગુંણિજનને ખળનો ભય, કાયાને મોતનો ભય, એમ દરેક વસ્તુ ભયવાળી છે. પરંતુ અભય તો માત્ર એક "**ધર્મ**" જ છે. માટે ધર્મ કરવું. **ધ્યાનમાં રાખજો કે, "ધર્મ એ એક સંસાર સાગરના તોફાની તરંગો ઓળંગવાની હોડી અને મોક્ષની અનુપમ લિલા દેખાડનારૂં વૈમાન છે."**

૫ **યાદ રાખજો કે** ઈશ્વરની હસ્તી કબુલ રાખવી, એને વિષે અપમાનથી કદી બોલવું નહીં, અને તેને જ સદા વળગી રહેવું, તેના ધારાને માન આપી **ભક્તિ** કરવી અને તેને જ ખુશી રાખવાના વિચારમાં સદા ગર્કાઓ રહેવું; એજ તેના કાનુનોના તાબે થવાની બરાબર છે. વળી **યાદ રાખજો કે** તમે પાપ કર્મ કરશોં. અને **ઈશ્વર** તમારા ઉપર ગુસ્સે થશે તો પછી તમારો નિભાવ બીજા કોઇથી પણ થઈ શકવાનો નથી. કહેવત છે કે "**દૈવ કરે તે માથા ઉપર**" એ કાંઈ ખોટું નથી માટે "**ઈશ્વર ફરમાન અપવિત્ર ન ગણવા.**"

૬ **ધ્યાનમાં રાખજો કે** જે માણસ્દાનો અને દુનિયા તથા ધર્મના કામમાં ચોકસ હોય, અને વળી શરીરે તંદોરસ્ત હોઈ **ઈશ્વર** ભક્તિમાં મશહુર હોય, તેમજ ક્ષમાવાન હોય, તેને પછી ઈશ્વરના ઘરનો રસ્તો પુછવાની કશી જરૂર રહેતી નથી. મતલબ કે તેને **ઈશ્વર** ચાહે છે. **ધ્યાનમાં રાખજો કે**—જે માણસ પરમેશ્વરના કર્મો અને ભેદોનો વિચાર કરે છે તેની બુદ્ધિ વૃદ્ધિને પામે છે; અને જે તેમ નથી કરતો તે પાપી થતો જાય છે. માટે ધર્મ કરવું. "**તુલસીદાસ**" કહે છે કેઃ—

દોહરો.

સત્ય બચન ઔર દીનતા, પરસ્ત્રી માત સમાન;
ઊનકુ જો પ્રભુ ના મિલે તો, **"તુલસીદાસ"** જમાન.

૭ **યાદ રાખજો કે** પરમેશ્વર તમને દેખે છે. પરમેશ્વર તમારી સાથે છે, અને તમારા સઘળા કાયાયિક, માનસિક, અને વાચાયિક એ ત્રણે જાતના કર્મો તેના ધ્યાનમાં છે; કેમકે પરમ કૃપાળુ **પરમેશ્વર** વિના કોઈ પણ જગો ખાલી નથી. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

આસપાસ આકાશમાં, અંતરમાં આભાસ;
ઘાસ ચાસની પાસ પણ, વિશ્વપતીનો વાસ.
ભોંમાં પેસી ભોંયરે, કરીએ કાંઈ વાત;
ઘડિએ મનમાં ઘાટ તે, જાણે જગનો તાત.
ખાલી જગા ખોળીએ, કણી મુકવા કામ;
ક્યાં એ જગ કર્તા વિના, હાલુ ન મળે ઠામ.

ક૦ દ૦ ડા૦

૮ **યાદ રાખજો કે** પરમેશ્વરને પિછાણવાની સૌથી સરસ રીત એ છે કે દરરોજ નીતિના કામો કરવા તત્પર રહેવું. અને પરમેશ્વરને પિછાણવાની ખંત ધરાવવી એજ તેના હુકમોના તાબે થવાની બરાબર છે. કેમકે નીતિ વિના પરમેશ્વર મળતો નથી. અને ધર્મ વિના નીતિ હોતી નથી. કહેવાય છે કે **"નીતિ એજ ધર્મ."** તો પણ તમારાથી જો કદી એકાદ બુરૂ કામ બની જાય તો તુરત માફી માગી દેજો પણ તેની પુંઠ પકડશો નહીં.

૯ વળી તમે જે કોઈ નાસ્તિક હોય તેનો વિશ્વાસ કદી કરશો નહીં. કેમકે તેવા માણસો ભુંડા કામનો બદલો શું મળશે તેથી બિતા નથી અને તે વિષે મનમાં કશી ચાનાક ધરાવતા નથી. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

ચકવા ચકવી ચતુર નર, નિતપત રહત ઉદાસ;
ખર, ઘુવડ, અરૂ અબુઝનર, સદા મગન **પ્રથિરાજ.**

"નર્મદાશંકર".

૧૦ **ધ્યાનમાં રાખજો કે,** આ સઘળી દુનિયા મોહરૂપિણી અને પળવારમાં નાશ પામનારી છે. તેમાં માણસો હમેશાં ઠગાય છે. જેમાં સમજુ મનુષ્યો ધર્મ કરે છે; અને અન્યાદિ પાપાકર્મ કરે છે; કારણ કે તે એમ નથી જાણતો કે મારે કરેલા કર્મનો જરૂર જવાબ દેવોજ પડશે. માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે **જેવું કરશો તેવું જ ભોગવવું પડશે.**

૧૧ **"ભ્રર્તૃહરી"** કહે છે કે જે મનુષ્ય નિર્ધન હોય, સ્ત્રી પ્રાપ્ત થાય તે મન હોય, અને વળી શરીરે વ્યાધિસ્ત હોય તેણે તો ઉભય ભૃષ્ટ થઇને બંને ન બગાડવાં જોઇએ. કેમકે તે તો **"ધોબીનો કુતરો ઘાટનો પણ નહીં ને વાટનો પણ નહીં"** એ કહેવત જેવું થાય. માટે તેણે તો માત્ર ધર્મ જ આચરવો જોઇએ.

૧૨ **યાદ રાખજો કે** ધર્મને જાણવાથી કલ્યાણ થતું નથી પણ પાળવાથી જ થાય છે. જેમ ભોજન જોવાથી ક્ષુધા દુર થતી નથી પણ જમવાથી જ થાય છે. એમ સમજશો તોજ તમોને સુખ અને આનંદ પ્રાપ્ત થશે. **ધ્યાનમાં રાખજો કેઃ—**

દોહરો.

ધર્મ નિયમ પાળ્યા વિના, પ્રભુ ભજવા તે વ્યર્થ;
ઓષડ શેવે શું થશે? પળાય નહીં જો પથ્ય.

૧૩ જો તમારે ધાર્મીક અને સત્ય પુરૂપ થવું હોય તો, અદેખાઈ તજો, ક્ષમાને રાખો, પાપમાં પ્રિતી ન કરો, સાચું બોલવાની ટેવ રાખો, મિથ્યાભિમાની ન થાઓ, વિદ્વાનોની સોબત કરો, સત્ય પુરૂષોના સત્ય કર્મોને અનુસરીને ચાલો, માનવા લાયક મોટાઓને માન આપો, શત્રુઓનો પણ વિનય કરો, અને દરેક જીવપર દયા રાખો. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે ખરો ધર્મ અહિંસામાંજ છે. કહેવાય છે કે **"અહિંસા પરમો ધર્મ"** વળી કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

દયા ધરમકો મુલ હે, પાપ મુલ અભિમાન;
તુલશી દયા ન છંડીયે, જબલગ ઘટમેં પ્રાન.

૧૪ યાદ રાખજો કે આ જગતમાં મનુષ્ય માત્રને જન્મથી મરણ પર્યંતના આચરણનું ફળ એજ તેની નામના છે. માટે જાણવું કે સદાચરણી થયા સિવાય સારી નામના મળવી કઠણ છે. અને સારી નામના મળી તો પછી **ધ્યાનમાં રાખજો** કે સર્વ પદાર્થનો કાળ નાશ કરી શકશે, પણ તેની પાસે આવતાં બેશક કંપવા લાગશે. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

સ્વાલ—કાહુ ન અબલા કર શકે! કાહુ ન સિંધુ સમાત!
કાહુ ન પાવકપર જલે! કાહુ ન કાલ ન ખાત!

જવાબ—સુત ન અબલા કર શકે, કિર્તી ન સિંધુ સમાત;
પુન્ય ન પાવકપર જલે, નામ કાલ નહીં ખાત.

૧૫ **યાદ રાખજો કે**, ગમે તેવો નિચ ગતિવાળો માણુસ સદાચરણે કરીને ઊંચ ગતિને પામે છે. અને ઉંચ ગતિવાળો માણુસ અધર્મા ચરણોવડે કરીને નિચપણાને પામે છે માટે સદાચરણથી ચાલવું એજ ઉત્તમ છે.

૧૬ **યાદ રાખજો કે**, આ શરીરમાં કામ, ક્રોધ, મોહ અને લોભ એ એવા તો મોટા ઠગો છે કે તેને આધિન સર્વ મનુષ્યો રહેલા છે. પણ તેને હઠાવી કહાડનારા કોઈક વિર્લાજ હોય છે. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** એ ચારે ઠગોથી જે માણુસ મુક્ત થશે. તેજ મનુષ્ય સ્વર્ગના દ્વાર જોઈ શકશે.

૧૭ માટે **વાંચનાર**! તું ક્રોધી થઈશ નહીં. કારણ કે ક્રોધ એ એક એવો તો તાતો હથીયાર છે કે, તેથી આત્મ ઘાત થાય, ઘરનો ત્યાગ થાય, ધનની હાનિ થાય, અને સબંધીયોથી વિરૂદ્ધતા થાય. **ધ્યાનમાં રાખજો કે**-જેણે ક્રોધને પોતાના કોઠામાં દાખલ થવા દીધો છે. તે ઘડીવારમાં મોટી ખરાબી કરી દેતાં વાર લગાડશે નહીં. માટે સમજુ માણસોએ ક્રોધ નહીં રાખતાં પોતાની મન શક્તિયોને **"વ્યાજબી ઉમેદરૂપિ દરવાજા અને શાંત્તિરૂપિ તાળાં રાખવા જોઇએ."**

૧૮ **યાદ રાખજો કે** એકજ જન્મ લે છે, એકજ મરણ પામે છે, પુન્ય અથવા કર્મનું ફળ પણ એકજ ભોગવે છે, નર્કમાં પણ એકજ પડે છે, અને મોક્ષ પણ એકનેજ મળે છે. મતલબ કે

કોઈ કોઇને સહાય થતું નથી. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** જે કાંઇ કરે છે તેનું ફળ તેજ ભોગવે છે કહેવત છે કે **"ડાબો કરે તો ડાબો ભોગવે"** માટે જે માણસ સત્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરીને અસત્ય વસ્તુ ગ્રહણ કરે છે, તે પેલી સત્ય વસ્તુથી પ્રાપ્ત થનારાં સારા ફળનો લાભ ખોઈ બેસે છે. કહેવત છે કે **"લેને ગઇ પુત પણ ખોઈ આઈ ખસમ"**

૧૯ **યાદ રાખજો કે** જે માણસ પોતે જીવતાં છતાં નર્ક રૂપિ રોગને મટાડવાના ઉપાયો નથી કરતો તે માણસ જે સ્થાનમાં પછી ઔષધ મળતુંજ નથી ત્યાં જઇને શું કરી શકે ? મતલબ કે મુવા પછી ધર્મ કરવાનો વખત મળતો નથી. માટે ધર્મ કરવું **ધ્યાનમાં રાખજો કે** માણસને મદ ઉત્પન્ન કરનારી યુવાનિ કે જે ચાર દીવસજ રહે છે. તે છતાં પણ દુરાત્મા લોકો એવો અપ્રાધ કરે છે કે જે અપરાધને માટે તેઓનો સઘળો જન્મારો વૃથા જાય છે.

૨૦ **માટે યાદ રાખજો કે** દરેક મનુષ્યે આ સંસારમાં રહી નીતિ તથા ભક્તિ માર્ગે ચાલવું એ સર્વોત્તમ કસોટી છે. કેમકે આ માયાયિક ભવસાગરની મોહણી રૂપિ લાલચોમાં રહી જ્યારે માણસ ખરી નીતિ તથા ભક્તિને બાઝી રહે છે, ત્યારેજ તેના મનની દ્રઢતા અને શુદ્ધતા જણાઈ આવે છે. અને **ઇશ્વરી** નિયમોનું પાલણ થાય છે. **યાદ રાખજો કે** આ સંસારમાં તેમજ મુવા પછી પણ સુખ અને શાંતિ મેળવવાનો **ઇશ્વરી** જ્ઞાન શિવાય બીજો રસ્તો નથી.

૨૧ **યાદ રાખજો કે** ધર્મ અર્થ, કામ, અને મોક્ષ એ ચારે પુરૂ-

પાર્થ માંહેનો એક પણ પુરૂષાર્થ આ આર્ય ભૂમિમાં જન્મ લેઇને જે માણસે નથી કર્યો, તેનો જન્મ બકરીના ગળા તળે રહેલા આંચળ જેમ નિરર્થક છે, તેમ નિરર્થક છે. અર્થાત એ કાંઈ પણ કામમાં આવતો નથી.

૨૨ કેટલાક ઉધત અને મદાંધ મનુષ્યો વૃદ્ધપણે ધર્મકાર્ય કરવાનું મુલતવી રાખે છે પણ તેઓએ જાણવું જોઇએ કે, છતિ શક્તિએ યુવાવસ્થામાં ન બન્યું તો પછી વૃદ્ધાવસ્થામાં અને વળી અટકી પડેલા અવયવોમાં શું થઈ શકે ? માટે **"ધર્મના કામની ઢીલ શી ?"** એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખી ધર્મ કરવું. **" બુઢી ઉમર સુકા ફુલ તાજા થાય નહીં બિલકુલ "** એ ચિનાઈ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો.

૨૩ **યાદ રાખજો કે** કાષ્ટ, પાષાણ, અને માટી નીકરેલી મુર્તિયો વિષેજ દેવ રહે છે એમ નથી. પણ કેવળ ભક્તિને ઠેકાણેજ દેવ રહે છે. કહેવાય છે કે **" દીલ ભર દીલ છે "** એ કાંઈ ખોટું નથી કેમકે માણસ એકિનતા રાખે તો **" પથ્થર પણ ફળે "** માટે ઇશ્વર પ્રાપ્તિને માટે કેવળ ભક્તિજ કરવી જોઇએ. કહેવાય છે કે, **"આકીન બડા કે દેવ !"**.

૨૪ **યાદ રાખજો કે** દરેક માણસોએ દીવસે એવું કામ કરવું કે જેથી રાત્રે સુખથી સુવાય, આઠ માસ એવું કામ કરવું કે જેથી ચાર માસ સુખે જાય, યુવાવસ્થામાં એવું કામ કરવું કે જેથી વૃદ્ધાવસ્થામાં સુખ મળે, અને જીંદગીમાં એવું કામ કરવું કે જેથી મુવા પછી સ્વર્ગમાં જવાય.

૨૫ **યાદ રાખજો** કે અન્ય માણુસને ધર્મનો ઉપદેશ કરતી વખતે, તેમજ શમશ્યાનમાં, અને રોગીને ઈશ્વર સ્મર્ણની જેવી બુધિ થાય છે. તેવી જો હમેશ રહેતો પછી પાપ બંધનમાંથી કોણ છુટતો નથી? પણ પારકાને ઉપદેશ કરવો અને પોતે અધર્મા ચરણો આચરવા તે તો "**પોથી માયલા રીંગણા**" એ કહેવત જેવું થાય માટે ધર્મ આચરવો.

૨૬ **યાદ રાખજો** કે જે માણુસ બીજાના જીવનને પોતાનુંજ જીવન સમજે છે, અને જનમંડળમાં, નીતિમાર્ગમાં, અને ધર્મ સંબંધમાં સર્વ પ્રકારે બીજાને મદદ કરવાને જેટલો બની શકે તેટલો પ્રયત્ન કરે છે, તે એક દૈવીઅસર ઉત્પન્ન કરે છે.

૨૭ **ધ્યાનમાં રાખજો** કે મોક્ષે જવાની ઇચ્છા રાખનારા ઘણાં હોય છે. પણ તે પ્રમાણે ચાલવાવાળા ઘણાજ થોડા હોયછે, કેમ કે મોક્ષનો રસ્તો પકડવો એ ઘણું બિકટ કામ છે. કહેવાય છે કે "**મોક્ષના મોતી કોઇકજ હોય**" એ કાંઈ ખોટું નથી.

૨૮ આ તો ખરૂં છે કે જે કોઈ ડહાપણથી પોતાનો ખટધર્મ પાળે છે, તેને લોકો ઢોંગી કહે છે, ચોખાઇથી પાળે તેને કપટી કહે છે, સૂરાને નિર્દય કહે છે, ક્ષમાવાનને ઘેલો કહે છે, પ્રાક્રમીને પાપિ કહે છે, ઘણું બોલી જાણે તેને વાચાળ કહે છે, અને થોડું બોલે તેને ઠંડો; આમ દુનિયાની અવળી રિત છે. કાંકે "***જે વાઢે તેને પાળી અને પાળે તેને વાઢી**"

* કાઠીયાવાડ તથા ગુજરાતના ઘણાખરા ભાગમાં છૂરીને પાળી કહેછે, અને ઘી કાઢવાના વાસણને વાઢી કહે છે.

એમ અવળું બોલે છે એવી "**દુનિયા દોરંગી**" છે. માટે ધર્મ કાર્ય કરતાં કદાપિ આપણું બુરૂં બોલાતું હોય તોપણ તેને છોડવું નહીં. અને સબુરી પકડવી. **ધ્યાનમાં રાખજો કે "સબુરીનો બદલો સાહેબ વાળશે."**

૨૯ **યાદ રાખજો કે** જે માણસ સત્ય ધર્મથી ચાલે છે તે કદાચ્ પ્રારબ્દે કરીને આપદામાં આવી પડે તો પણ તેણે નિતી છોડવી નહીં કાંકે આગથી બળેલાને પાણીજ ઠંડો કરે છે. તેમ નિતીવાનને પરમ કૃપાળુ **પરમેશ્વર** દુઃખ રહેવા દેનાર નથી. માટે જીવ જાય તો પણ સત્ય ધર્મ છોડવો નહીં કહેવત છે કે **"જે રાખે સત્ય તેની પ્રભુ રાખે પત્ય"**

૩૦ **યાદ રાખજો કે** માણુસને જ્યારે સારા કર્મનું ફળ ભોગવવાનો સમય પાસે આવેલો હોય છે, એવે સમે જે ભુંડું કર્મ કરે છે, તેને એ સારા કર્મને લીધે જીત મળે છે. તે ઉપરથી દેખાવમાં એમ લાગે છે કે, માઠા કર્મ છતાં સારૂં ફળ થયું. અને જે સત્ય ધર્મથી ચાલે છે તે કોઈ પૂર્વના માઠાં કર્મ યોગે કરીને વિપત્તિમાં આવી પડે છે, ત્યારે એમ દેખાય છે કે સારા કર્મને માઠું ફળ થયું; આમ કેટલાક મનુષ્યો ધારે છે; પણ તેમાં તેઓ ભુલે છે કારણ કે સારા કર્મનું સારૂંજ ફળ મળે છે. અને માઠાનું માઠુંજ મળે છે. માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે **"જેવી કરણી તેવી પાર ઊતરણી."**

૩૧ **યાદ રાખજો કે** આપણો ધર્મ કેવો છે? તે શાસ્ત્રો સાંભળવાથી સમજાય છે અને શાસ્ત્રો ધર્મ ગુરૂઓથી સમજાય છે. વળી તેથી દુષ્ટ બુદ્ધિ દુર થાય છે, અને ધર્મ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ

થાય છે. અને પછી તેમાંથ જ મોક્ષપ્રાપ્તી થાય છે. માટે ધર્મ ગુરૂઓ ખરા નિતિવાળા, ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રવિણ, નિર્લોભી, દયાળુ, કામ, ક્રોધ, મોહ, લોભ અને લાલચ, રહિત, કંચન કામનીના ત્યાગિ, સદા ચરણી, અને શુદ્ધ ધર્મના પાળનાર ઇત્યાદિ સદ્‌ગુણોના ભંડાર હોવા જોઇએ. વળી તેઓ દર્શન, ધ્યાન અને સ્પર્શવડે કરીને માતાઓ બચાંઓને જેમ પાળે છે, તેજ પ્રમાણે દર્શનાદિવડે કરીને દિનબંધુઓને તારી શકે એવા હોવા જોઇએ. પરંતુ કેટલાક ઠગ ભગતો ઉપલક મોટાં ટીલાં તાણી અમે પુરા ભક્ત છઇએ એવો ખોટો ડોળ બતાવી બિચારા ભોળા માણસોને ઠગીને ધર્મને બાને ધુતી ખાય છે. મતલબ કે પોતાનું પેટ ભરે છે. **કહેવત છે કે "હાથમાં માળા અને હૈયામાં લાળા"** અથવા **"ઊપરકી તો અછી પણ ભિત્તરકી રામ જાણે"** આવા ઠગ ભગતોએ અવશ્ય યાદ રાખવું કે તેઓ **ઇશ્વર**ના ગુનાહના બેવડા ગુનેહગાર થાય છે. માટે પોતાનું કલ્યાણ ઇચ્છનારા મનુષ્યોએ કદી પણ પાખંડ તરફ પગલું ભરવું નહીં. અને **"મુખમે રામ બગલમે છુરી, બાતાં બડી ઓર નજરાં બુરી"** એવું રાખવું નહીં.

૩૨ વળી "સાધુ" ખરો એનેજ જાણવો કે જે પેહેલી વયમાં (યુવાનિમાં) આ માયાયિક સંસારથી મુકત થાય; પરંતુ વૃદ્ધ વયે થાય તે શું કામનો? કેમકે વૃદ્ધાવસ્થાએ ધર્મ ક્રિયા બરાબર થઈ શકતી નથી.

૩૩ યાદ રાખજો કે આપણા ધર્મ ગુરૂઓ અને તેમના શિષ્યો વચે

પરસ્પર એવો સંબંધ છે કે ગુરૂ પાપ કરે તો તેનો શિષ્ય ભાગીયો થાય છે, અને શિષ્ય કરે તો ગુરૂ તેનો ભાગીદાર થાય છે. માટે ગુરૂ અને શિષ્યે એક બીજાને પાપ કરતાં અટકાવવાં જોઇએ એવો તેઓનો ધર્મ છે. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

ગુરુ લોભી શિષ્ય લાલચુ, દોનૂ ખેલે દાવ;
બૂડે દોનૂ બાપડા, બેઠ પત્થરકે નાવ.

૩૪ **યાદ રાખજો કે** પાળે તેનો ધર્મ, મારે તેની તલવાર, ભણે તેની વિદ્યા, અને જે શિખ્યો તે પોતાનું; માટે દરેક શાણા વાંચનારને લાજમ છે કે તેણે નિચેની પરેજ પાળવી જોઇએ.

૧ એકીનતાથી ધર્મ પાળવો. ૭ ચોરી ચૂગલી કરવી નહીં.
૨ જુઠું કદી બોલવું નહીં. ૮ મધપ કદી થવું નહીં.
૩ નિંદા કોઈની કરવી નહીં. ૯ શક્તિ મુજબ દાન દેવું.
૪ જુવો કદી ખેલવો નહીં. ૧૦ મોટા સાથે બાથ ભીડવી નહીં.
૫ હિંસા કદી કરવી નહીં. ૧૧ પરાઈ નાર કરવી નહીં.
૬ છળકપટ રાખવું નહીં. ૧૨ સાસ્ત્રે શંકા ધરવી નહીં.

૩૫ **જૈન ધર્મના સાધુઓને બાર પ્રકારની સખ્ત મનાઈ.**

૧ જીવ જંતુનો જાન લેવો નહીં. ૭ પૈસો કદી રાખવો નહીં.
૨ જુઠું કદી બોલવું નહીં. ૮ ટાઢું અન્ન ખાવું નહીં.
૩ રાત્રી ભોજન કરવું નહીં. ૯ દીવો કદી રાખવો નહીં.
૪ સ્ત્રીને કદી અડકવું નહીં. ૧૦ પગમાં જુતો રાખવો નહીં.
૫ અંગરખો કદી પેરવો નહીં. ૧૧ વાહન ઉપર બેસવું નહીં.

૬ ઠંડુ પાણી પીવું નહીં. ૧૨ ધધો ધાપો કરવો નહીં (અ-
ર્થાત ધર્મોપદેશ સિવાય બીજું કાંઇ કામ કરવું નહીં.)

૩૬ યાદ રાખજો કે જે સર્વ ઇંદ્રિયો જીત્યો, જેણે યોગ મારગ સાધ્યો અને શરીર માંહેના મળમુત્રાદિક ધોઇને પોતાનું અંતઃકરણ શુદ્ધ કીધું. અને જેણે સંપત્તિ વિપત્તિમાં સમાન વૃત્તિ રાખી એજ ખરો જ્ઞાની કહેવાય છે.

૩૭ **"વિષ્ણુશર્મા"** કહેછે કે બીજાનું ઘર બાળનાર, વિષને વધારનાર, નાની સ્ત્રી સાથે જારકર્મ કરનાર, અને તેથી પ્રાપ્ત થયેલા પુત્રની કમાઇ ઉપર પેટ ભરનાર, મદ્યપિનાર, મિત્રનો વધ કરનાર, પરદારા શક્ત, ગુરૂવા મિત્રની પત્નિ સાથે મૈથુન કરનાર, ગર્ભપાત કરનાર, નિરપ્રાધિને સાસન કરનાર, ધર્મને ધિકારનાર, વિશ્વાસ ઘાત કરનાર, એટલા બધાં હમેશાં બ્રહ્મહત્યા કરનારાં ગણાય છે. અને દોષ વૃદ્ધિ, મર્મ ભેદિ, કઠોર વચની, કિના ખોર, ઇર્ષાવાન, અને કપટિ એટલા બધા નર્ક કુંડમાં જનારા ગણાય છે. એ કાંઇ ખોટું નથી.

૩૮ તેમજ બીજાને સુખ આપનાર, પાપ રૂપિ સમૂદ્રમાંથી તારનાર પર સ્ત્રીનો ત્યાગ કરનાર, અને સત્ય બોલનાર એટલાં બધાં સંસારમાં રહેવાં છતાં પણ ત્યાગિ જ ગણાય છે. અને જ્ઞાન કરનાર, દાન દેનાર, તપ કરનાર, અધ્યન કરનાર, સર્વ ઇંદ્રિયોને જીતનાર, સત્ય બોલનાર અને ધાર્મિક. એ સઘળાંને સ્વર્ગમાં જનારાં જાણવાં.

૩૯ યાદ રાખજો કે–દરેક માણસોએ પોત પોતાના ખરા અને

પવિત્ર ધર્મ સાસ્ત્રો વિષે કોઈ પણ જાતનો શક કે શંકા રાખવી નહીં.

૪૦ **"કાળીદાસ"** કહેછે કે માણસનો સાચો સંબંધી તો એક ધર્મજ છે. કે જે મરણ થતાં પણ સાથેજ આવેછે. એ વિના બીજું બધું તો શરીરની શાથેજ નાશ પામેછે. વળી **ધ્યાનમાં રાખજો કે**–મુવા પછી તો માતા, પિતા, સ્ત્રી, મિત્ર કે પુત્રાદિક કોઈ પણ સહાય દેવા ઉભતા નથી. પરંતુ કેવળ **ધર્મજ** સહાયતા કરેછે. માટે **ધર્મ** કરવું એજ ખરૂં છે. કેમકે જે માણસ ધર્મથી વિમૂખ હોય તે બળવાન છતાં પણ નિર્બળછે, ધનવાન છતાં પણ નિર્ધન છે, અને શાસ્ત્રોના અભ્યાસવાળો છતાં પણ મુર્ખ ગણાય છે.

૪૧ વળી તે કહે છે કે માણુસ ભલેને કોઇની સાથે સ્વસ્થ થઇને ઉભતો હોય, બેસતો હોય, સુતો હોય કે વસ્તો હોય તથાપિ જે માણસ જન્મને, જરાને, મરણને, ભયને અને વ્યાધિને ભવિષ્યમાં આવનારાં જાણતો હોય તેનેજ ખરો પંડિત જાણવો.

૪૨ **યાદ રાખજો કે**–ધર્મ શાસ્ત્ર જાણનાર અને પાળનારને સ્વર્ગમાં જવું શહેલ છે, સૂરાને પ્રાણ આપવો તે પણ શેહેલ છે, જીતેંદ્રિયને કામ વશ્ય રાખવો તે પણ શહેલ છે, અને જે ઇચ્છા વગરનો છે તેને જગતને જીતવો તે પણ શેહેલ છે. પણ એક કઠોર છાતી વાળાને બોધ લાગવો બહુ કઠણ છે. કહ્યું છે કેઃ—

સોરઠો.

ફાલે ફુલે ન બેત, તદ્દપિ સુધા વરસે જલદ;

મૂરખ હૃદય ન ચેત, જો ગુરૂ મિલે વિરંચી સત.

(મતલબ કે પત્થરપર પાણી ઢોળ્યાજ કરો.)

૪૩ છેલે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે–આ સંસાર માંહેની કાંઈ પણ વસ્તુ સાચી નથી, પણ એક પરમ કૃપાળુ **પરમેશ્વર**ની ભક્તિ કરી તેની પ્રિતી મેળવવી એજ સાચું છે. કેમકે કિર્તિનાં તોરાનું તે-જ ઝાંખું પડી જાયછે, વાદળાનો રંગ સાંજેજ બદલાઈ જાય છે. તેમ સંસારના તોફાની તરંગો છે માટે હે શાણા વાંચનાર **ચેત ! ચેત !! ચેત !!! યાદ રાખજે કે "ચેતના સુ-ખી સદાય સુખી."** માટે,

દોહરો.

પર લોકે સુખ પામવા, કર સારો સંકેત;
હજી બાજી છે હાથમાં, ચેત ચેત નર ચેત.

ક૦ દ૦ ડા૦

પ્રકરણ ૨ જું.

સત્યનો મહિમા.

દોહરો.

સત્ય સાચવે તેહને, ખળ જન શું કરનાર;
કેમ શ્વાન કરડી શકે, જે ગજ શિર અસવાર.

ક૦ દ૦ ડા૦

૧ યાદ રાખજો કે, સર્વ સદાચરણનું મૂળ સત્યજ છે અને જગતમાં સત્યનો જ મહિમા મોટામાં મોટો છે. કાંકે જગતનો તમામ વ્યવહાર સત્ય વડે કરીનેજ ચાલેછે. માટે સત્યપણે ચાલવું તેમાંજ મોટાઇ છે, તેમાંજ માન છે અને તેમાંજ આબરૂ દોલત અને સુખછે. માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે, સત્યપણે ચાલનાર મનુષ્યને કશી તરેહની આપદા વેઠવી પડતી નથી. કેમકે જેમ હાથી ઉપર બેઠેલા માણુસને શ્વાન કરડી શકતો નથી, તેમ એક સત્ય સાચવનાર માણુસને દુર્જન વિપત્તી પાડી શકતો નથી, માટે શિર જાયતો પણ ડાહ્યા માણુસોએ સત્ય છોડવું નહિ. કેમકે, **"સત્ય સદા શ્રેષ્ટછે"**.

૨ વળી **યાદ રાખજો કે,** જગતમાં નાના મોટા સરૂવે રાજ્યોની વ્યવસ્થા પણ સત્ય વડેજ ટકી રહેછે. **કેમકે** રાજા, પ્રજા, પ્રધાન, કાર્યભારી વા વજીર ઇત્યાદિનો પરસ્પર વ્યવહાર સત્યવડે કરીનેજ ચાલેછે, અને સત્યથીજ રાજ્યમાં સુખ હોયછે. તેમાંથી કોઈ પણ અસત્ય રિતીએ વર્તે તો **ધ્યાનમાં રાખજો કે,** સુખ શાંત્તિનો નાશ થતાં તુરત ક્લેશ ઉત્પન્ન થાયછે.

૩ **યાદ રાખજો કે,** જે રાજ્યમાં અસત્યની વૃદ્ધિ થાયછે તે રાજ્ય સમૂળુ નાશ પામેછે. માટે રાજાઓએ તો અવશ્ય કરીને સત્યથીજ ચાલવું જોઇએ; કેમકે રાજા સત્યપણે ચાલે તો તેની પ્રજા પણ સર્વદા સત્યપણે ચાલનારીજ થાયછે. કહેવત છેકે **"યથા राजा तथा प्रजा"** અર્થાત **"જેવા રાજા તેવી પ્રજા"**

૪ વળી **યાદ રાખજો કે,** સત્યવડે પૃથ્વિનું ધારણ એટલે સ્થિતિ થાય છે. સૂર્ય પણ સત્યવડે જ પ્રકાશ કરે છે, પવન પણ સત્યવડેજ વાય છે, અને આખું જગત સત્ય વડેજ ચાલે છે. તેથી સત્ય એજ સર્વનું ધોરણ છે, એ કાંઈ ખોટું નથી માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે,** જે વખતે સત્ય નાશ પામશે તે વખતે જ પ્રલય થશે. કહેવાય છે કે, **"સત્ય ગયું તો સર્વ ગયું"** એં કાંઈ ખોટું નથી. વળી કહ્યુંછે કે:—

દોહરો.

સત્યપણું જો સર્વદા, નિશ્ચે પામે નાશ;
તો સુખની સંસારમાં, અલ્પ ન ધરવી આશ.

ક૦ દ૦ ડા૦

૫ **યાદ રાખજો** કે, સર્વ જગતમાં સત્યનો મહિમા અથાગછે. આ અને પેલી દુનિયામાં સુખ સંપત્તિ પામવાનું કારણ પણ સત્યથી જ છે. વળી સત્ય રિતીએ વર્તવાની ટેવવાળો અને સત્ય ઊપર જ પક્કો વિશ્વાસ રાખી દ્રઢતાથી તે પમાણે ચાલનાર મનુષ્ય છેવટે મહંત પુરૂષમાં ખપે છે એ કંઈ ખોટું નથી માટે શિર જાય તો પણ સત્ય છોડવું નહીં.

૬ વળી સર્વને સત્યપણે વર્તાવવા માટે છેક પ્રાચિનકાળથી રાજાઓ અને પંડિતો કાયદાઓ અને ધારાઓ બાંધતા આવ્યા છે, તેથી તે નિયમથી ઊલટા ચાલનાર, વકીલ, મિત્ર સંબંધી વા રાજાઓને પણ શિક્ષા કરવામાં આવે છે. **એમ મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે.**

૭ તેથી સત્ય રિતીએ વર્તવાની એટલીબધીતો અગત્ય છે કે, પિતા, ગુરૂ, માતા, મિત્ર, સ્ત્રી, પુત્ર અને પૂરોહિત્ત એમાંથી પણ જો અસત્ય રિતીએ ચાલી સ્વધર્મમાં ન રહે તો તેઓને પણ રાજાઓએ શિક્ષા કરવી ઘટે છે.

૮ **યાદ રાખજો** કે, પિતા, પુત્ર, સ્ત્રી, પુરોહિત, ભાઇઓ અને મિત્રોની પરસ્પરે ગમે તેવી પ્રિતી હોય, તથાપિ તે અસત્યવડે કરીને ત્રુટી જાય છે. એ ઊપરથી પણ એમ સિદ્ધ થાય છે કે, શ્રષ્ટીનો સર્વ વ્યવહાર સત્યવડે કરીને જ ચાલે છે.

૯ માટે **યાદ રાખજો કે**–સર્વ સ્ત્રી પુરૂષોએ સત્ય બોલવું અને સત્ય ચાલવું, કેમકે તેમ કરવાથી પ્રતિષ્ટા વધેછે, અને સર્વના વિશ્વાસને પાત્ર થવાય છે. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે, જેનો વિશ્વાસ બેઠો તેનો વ્યવહાર સારી રીતે ચાલે છે. પછી ભલે ને કોઈવાર તે અસત્યપણે ચાલતો હોય; પણ કહેવત છે કે, **"શાએ વાણીયો**

રળીખાય અને શાએ ચોર માર્યો જાય" એ કાંઈ ખોટું નથી માટે સત્ય સાચવવું.

૧૦ યાદ રાખજો કે, સત્યથી કાંઈ પણ શ્રેષ્ઠ નથી, અને અસત્યથી અતિશય કાંઈ ખરાબ નથી; માટે સમજુ માણસોએ સિર જાય તો પણ સત્ય છોડવું નહીં. **ધ્યાનમાં રાખજો કે**. જો તમે સત્યથી જ ચાલશો તો પછી તમને વખત, મિત્ર, આબરૂ, ધન અને બીજાં સર્વ સુખો આવી મળ્યા વગર રહેનાર નથી. "**તુળસીદાસ"** કહે છે કે:—

દોહરો.

સતિયા સત્ય ન છોડીએ, સત છોડે પત જાય;
સત્યનિ બાંધી લક્ષ્મી, ફેર મિલેગી આય.

૧૧ વળી **યાદ રાખજો કે,** વેપાર વ્યવહાર કે રાજ્ય દરબારમાં પણ તમે જ્યાં જોશો ત્યાં સત્ય બોલનાર અને પ્રમાણિક માણસને માન મળ્યા શિવાય કદી રહેશે નહીં. માટે લેવડ દેવડ કે વેપારવણજના કામમાં સત્યપણે ચાલજો એટલે તમને તેમાં નફો થયા વિના કદી પણ રહેનાર નથી. કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

લેવડ દેવડ ને વળી, વિવિધ ભાત વ્યવહાર;
ચાલે છે આજ જગતમાં, સત્ય તણે આધાર.

ક૦ દ૦ ડા૦

પણ જો તમે અસત્યથી ચાલશો તો પછી **ધ્યાંનમાં રાખજો કે:-**

હાટ કરે જઈ વાટમાં, ધાટ ઘડે ધન માટ;
કૂડે કાટલે ખાટવા, દાટ વળે ધન સાટ.

૧૨ **યાદ રાખજો** કે–સત્યમાં જ સર્વ રહ્યું છે, અને સર્વ કામમાં સત્યની જ જરૂર પડે છે; કેમકે સત્ય વિના કોઈ પણ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી કાંકે દુષ્ટ પુરૂષો પણ બીજાના શરિર અને સંપત્તિને હાનિ પુગાડવા સારૂ પ્રથમ ઊપર ઊપરથી સત્ય બતાવે છે; કેમકે જો તેઓ તેમ ન કરે તો તેમનું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. કારણકે પ્રાણિ માત્રને સત્ય વાહાલું છે. કાંકે તેમાં જ તેમનું કલ્યાણ રહેલું છે. જેથી ઉપર ઊપરના સત્યને ખરૂં માની તેઓ પોતાનું કલ્યાણ થવાના લોભે કરીને દુષ્ટ પારધિના રચેલા પાસ (જાળ) માં ફસાઈ જાય છે. કહેવાય છે કે, "**પક્ષિચારો દેખે પણ પાસ દેખે નહીં**" એ કાંઈ ખોટું નથી.

૧૩ **યાદ રાખજો** કે–જે માણસની અસત્યથી વર્તવાની છાપ પ્રસિદ્ધ રિતિએ પડી હોય, તે માણસ રાજ્ય દરબાર અને ગ્રહસ્થોની સભામાં હલકો પડી જાય છે. પછી કદીને તે સારી રીતે વર્તવા માંડે તો પણ તેના ઉપર વિશ્વાસ આવતો નથી કહ્યું છે.કે—

દોહરો.

જે જન કદી જુઠો પડે, એકવાર કો ઠામ;
સુણતાં સંસય ઊપજે, તેના બોલ તમામ.

કo દo ડાo

૧૪ વળી "**યાદ રાખજો કે**" સત્ય બોલવાથી કોઈ જાતનો પ્રપંચ ઠરવો પડતો નથી પણ જો એકાદ વખત અસત્ય બોલાયું તો પછી તેનો ઢાંક પિછોડો કરવા સારૂ વળી બીજું અસત્ય બોલવું પડે છે. અને એ રીતે જો કોઈ તપાસ કરનાર મળે તો

અસત્ય બોલવાનો પાર આવે નહીં. કેમકે **"એક જુઠામાંથી સો જુઠાં શોધવા પડે"** અને તો પણ અંતે સત્ય બોલવું જ પડે છે; માટે ડાહ્યા મનુષ્યોએ પ્રથમથી જ સત્ય બોલવું જોઇએ. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે—

દોહરો.

સત્ય સંતાડયું નવ રહે, ખરો જુવો એ ખેલ;
જેમ ઊપર આવે તરી, જળ તળિયેથી તેલ.

ક૦ દ૦ ડા૦

૧૫ **"અખોભકત"** કહે છે કે દુનિયામાં સત્ય બોલનાર મનુષ્યો જ વખણાય છે કેમકે સત્ય બોલનાર મનુષ્યને કોઈ તરેહનું કપટ કે પપંચ કરવો પડતો નથી પણ અસત્ય બોલનાર માણસને અનેક તરેહનું જુઠું બોલવું પડેછે અને તેથી તેને આપત્તિમાં આવી પડતાં વાર લાગતી નથી માટે હું તો ધારૂં છું કે,—

ચાબખો.

સ્વપ્ન માત્ર જ્યાં નથી પ્રપંચ, ત્યાં તેને કેમ લાગે આંચ;
"અખો" જે જે કરવા ગયો, ત્યાં તે એમ અણબોલ્યો રહ્યો.

૧૬ માટે **યાદ રાખજો** કે—જગતમાં જુઠું યાને અસત્ય બોલનારને મિત્ર, પુણ્ય કે યશ કદિ પણ મળતાં નથી. અને ઝેર ખાનારની પેઠે તેનું કયાંયી કલ્યાણ પણ દેખાતું નથી.

૧૭ **"એલેક્ષાંન્ડર પોપ"** કહે છે કે જે માણસ જુઠું બોલે છે, તે પોતાને માથે કેટલો મોટો જોખમ તાણી લે છે તેની તે

ખબર રાખતો નથી. કારણ કે એક જુઠાને ટેકો આપવાને તેને સો જુઠાં સોધવાં પડે છે. એ કાંઈ ખોટું નથી.

૧૮ "**એરીસ્ટોટલ**" કહે છે કે જુઠું બોલનાર આપણને એક જાતનો નિર્ણય કરી બતાવે છે અને તે એકે તેનું સાચું કહેલું આપણે માની શકતા નથી. વાંચનાર ? જો જુઠાનું ફળ ? વળી કહ્યું છે કે—

દોહરો.

જુઠા બોલાનું જુવો બધું જુઠમાં જાય;
વીંછી કરડે ભાંડને, સાચે જુઠ મનાય.

ક૦ દ૦ ડા૦

૧૯ માટે **યાદ રાખજો** કે જે માણસ હમેશ જુઠું બોલે છે તે એક ખાલી મજુરી કરે છે. પણ જે સત્ય બોલે છે તે એક કિમતી ખજાનો એકઠો કરે છે. એ કાંઈ ખોટું નથી.

૨૦ વળી **યાદ રાખજો** કે જે પોતાની ભૂલ છુપાવવા સારૂ જુઠું બોલે છે તે તદબિરો કરી જુઠો પડે તે કરતાં તુરત ભૂલ કબુલ કરી દેવી એ વધારે સારૂં છે. માટે શાણા માણસોએ મશ્કરીમાં પણ જુઠું બોલવું નહીં. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે, કોઇને છેતરવું એ પણ એક જાતનું જુઠું જ છે.

૨૧ "પૃથ્વિ એવું કહે છે કે અસત્ય જેવો બીજો અધર્મ નથી. હું સર્વ સહન કરીશ પણ અસત્ય બોલનારૂનો ભાર મારાથી સહન થતો નથી." **ભાગવત.**

૨૨ "**સર વોલ્ટરરેલે**"નું આ કિમતી વાકય **ધ્યાનમાં રાખજો** કે—

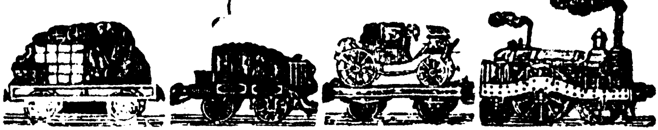
“જે માણુસ પ્રમાણિક નથી તે ડાહ્યો અને સહી સલામત નથી તે મોટી સત્યની વાત જો માણુસ વિચારે તો સરવે લોકોને ખા-નગી તેમજ જાહેર રિતી એ કહે પાર આવે નહીં એટલો બધો બેહદ ફાયદો થાય ?”

૨૩ **યાદ રાખજો** કે–ક્ષમા સમાન સાધન નહીં, વિધ્યા સમાન ધન નહીં, વિશ્વાસ ઘાત સમાન ઘાત નહીં, અને સત્ય સમામ પુન્ય નહીં. માટે સત્ય રાખજો **ધ્યાનમાં રાખજો** કે જે માણુસ સત્યથી ચાલે છે તે લિનતા રાખે છે. અને સ્વર્ગના રસ્તાનો ભોમીયો થઈ પડેછે. કહેવત છે કે **“જે ચાલે સત્ય તેની પ્રભુ રાખે પત.”**

૨૪ **ગાદ રાખજો** કે–ક્ષમાવંત પુરૂષને કોઈ નિર્બળ કહેતો એટલું જ દુઃખ પણ ક્ષમાવંત પોતાની દયાએ કરીને કોઇને ઊપદ્રવ્ય કરતો નથી માટે તેનામાં એ દુર્ગુણ છે એમ કહેવાય નહીં. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે–ક્ષમા સરખું બીજું બળ નહીં કારણ ક્ષમા એ ક્ષમા-વંતનું ભૂષણ છે. કાંકે ક્ષમાથી સર્વ વશ થાય છે અને ક્ષમાથી જ સર્વ મળે છે. કહ્યું છે કે **“ક્ષમારૂપિ તલવાર હાથમાં હોય તો પછી દુશ્મન શું કરે ?”** માટે

દોહરો.

ક્ષમા આપતાં વાંકની, રસ મનમાં રેલાય;
શિક્ષા કરતાં થાય રસ, તે તેવો ન ગણાય. **મળેલું.**

પ્રકરણ ૩ જું.

દરેક મનુષ્યોએ હમેશ યાદ કરવાનાં વચનો.

દોહરો.

નિત્ય પ્રભાતે ઉઠવું, રાખી મન ઉમંગ,
દાતણ નાવણ આદિથી, કરવું નિર્મળ અંગ.

(૧)

ખાવા પીવા, સુવા બેસવા અને ફરવા હરવાના નિયમો.

૧ **યાદ રાખજો** કે જરૂર પ્રમાણે સુઈ રહેવું, ખાવું, પીવું, હરવું, ફરવું, અને જાગી શકાય ત્યાં સુધી જાગવું પણ પો ફાટતાં પેહેલા ઉઠવાની ટેવ રાખવી. રાત્રે વેહેલા સુવાની ટેવ હોય તેની ચિંત્તા નથી. પણ મોડા ઉઠવાથી શરીર આળસુ બની જાય છે અને કામકાજ કરવામાં પણ આળસ આવે છે. માટે વેહેલા ઉઠવાની ટેવ રાખવી **ધ્યાનમાં રાખજો કે**–જે માણસ હમેશાં વેહેલો ઉઠે છે. તે પોતાનાં કામકાજમાં વધારે ગુંથાય છે અને મોડો ઉઠનાર આળસુ થતો જાય છે. વળી વેહેલા ઉઠવાથી કેવા ફાયદા થાય છે તે જુવો.

દોહરો.

રાતે વેલા જો સુવો, વેલા ઉઠો વીર,
બળ બુદ્ધિ ધન બહુ વધે સુખમાં રહે શરીર.

"પુસ્તકમાળા."

૨ **યાદ રાખજો કે** હમેશાં વેહેલા ઉઠીને પ્રથમ દાતણથી મોં સાફ કરી નાવણાદિથી પોતાનું શરીર સાફ કરવું તેથી શરીર સ્વચ્છ બને છે. અને તંદુરસ્તી સારી રહે છે. અભ્યાસિઓને તો વેહેલા ઉઠવાથી બેહદ ફાયદા થાય છે. કેમકે વેહેલા ઉઠી અભ્યાસ કરવાથી સ્થિર મને ચિત્ત તેમાં બરોબર પરોવાય છે માટે વેહેલા ઉઠવાની ટેવ રાખવી. કહેવત છે કે " **જે વેહેલો તે પેહેલો અને ભુલે તે ઘેલો.** " એ કાંઈ ખોટું નથી.

૩ **યાદ રાખજો કે** દુનિયામાં મોટામાં મોટી અને કિમતી દોલત તદુરસ્તી નીજ ગણાય છે. કેમકે ઘણી ગરિબ હાલતમાં હોય તથાપિ તંદુરસ્તી સારી હોય તો તે દોલતજ છે. અને છતી દોલતે ખરાબ તંદુરસ્તીવાળો માણસ નિર્ધન અને દુ:ખીયો ગણાય છે. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે કોઈ પૈસાને નહીં પુછે પણ તંદુરસ્તીની જ સંભાળ લેશે " **શરીર સંપત્તિ વિના દ્રવ્ય સંપત્તિ નકામી ગણાયછે** " એ કાંઈ ખોટું નથી માટે તંદુરસ્તીના નિયમો ધ્યાનમાં રાખવા. કહ્યું છે કે—

દોહરો.

સાજું હોય શરીર તો, સધળી વાતે સુખ;
નહીં તો નાણું બહુ છતાં, દિન દિન પ્રત્યે દુખ.

ક૦ દ૦ ડા૦

૪ **યાદ રાખજો કે** સુસ્તી, અસ્વચ્છતા અને અનિયમિત ખોરાક એ ત્રણે બિમારીના મુળીયાં ગણાય છે. માટે એ ત્રણેથી સાવચેત રહેવું. કેમકે ગફલત રાખવાથી તેઓ વેહેલા વળગી પડે છે.

૫ **યાદ રાખજો કે** બિછાનું કદી નરમ રાખવું નહીં. કાંકે નરમ બિછાનાથી અને માથા તરફ ઊંચાઇ રાખીને સુવાથી પાચન શક્તિ ને હરકત થાયછે. **અને સુસ્તાઇ** વધેછે, માટે કઠણ બિછાના ઉપર સુવાની ટેવ રાખવી. એ વિષે એક હિંદુસ્તાની કહેવત છે કે–

દુહા.

ભોંય પથારી જે કરે, લોઢી ઢેબર ખાય;
તુંબે પાણી જે પીયે, એ ઘર વૈદ ન જાય.
ઓકી દાતણ જે કરે, નરણા હરડે ખાય;
દુધે વાળુ જે કરે, એ ઘર વૈદ ન જાય. "મળેલું."

૬ **યાદ રાખજો કે**–ખોરાક લેવો તો પ્રથમ તો યોગ્ય છે કે નહીં તે જોવું; અને યોગ્ય છે તો પચાવી શકાય તેવો છે કે નહીં તે જોવું, અને પચાવી શકાય તેવો છે તો રોગ રહિત છે કે તે જોવું; **ધ્યાનમાં રાખજો કે**–એટલા વાનાનો તપાસ કરીને ખોરાક લેનારને વ્યાધિ વળગવા પામતો નથી. કેમકે **"ખાન પાનને ખાતર જીંદગી નથી પણ જીંદગીને ખાતર ખાન પાન છે."**

૭ **વળી યાદ રાખજો કે**–અતિ આહાર, અતિ આળસ અને અતિ નિંદ્રા એ સઘળા નાકૌવતી પેદા કરેછે માટે એ ત્રણે વિષે અનિયમિત થવું નહીં કેમકે **"આળસ, ઊંઘ અને અહાર એ ત્રણે વધાર્યાં વધે અને ઘટાડયાં ઘટે"** એ કહેવત કાંઈ ખોટી નથી

માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે **"શાક ખાવાથી રોગ વધેછે, દુધ ખાવાથી શરીર વધે છે, અને ઘી ખાવાથી ચરબી વધેછે.** તેથી એ સઘળા અતિશય ખાવા નહીં કેમકે **"અતિશય સર્વ અસાર"**

૮ **યાદ રાખજો કે**–અન્ન પાચન કરવાનું મુખ્ય ઔષધ પાણીછે કાંકે ખોરાક લીધા પછી પીધું હોય તો અજીર્ણનો નાશ કરેછે. પાચન થયા પછી લીધું હોય તો બળ વધારે છે અને ભોજન કરતા પીધું હોય તો તે અમ્રત સમાન છે; પણ ભોજન કીધા પછી તુરત અને વધારે પીધું હોય તો વિષ સમાન થઈ પડે છે. માટે જમીને તુરત વધારે પાણી પીવાની ટેવ રાખવી નહીં.

૯ **યાદ રાખજો કે**–ટુંકે ખાટલે સુવું નહીં, ટાહડું અન્ન જમવું નહીં, ઊભ ખોડીએ બેસવું નહીં, નિચું નમીને ચાલવું નહીં, આપણાથી મોટી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કદી કરવાં નહીં. કેમકે એ સઘળાં નાકૌવતી પેદા કરનારાં છે.

૧૦ **યાદ રાખજો કે**–દરેક માણસોએ હમેશાં કોણ કોણ મારે મિત્ર છે, દેશકાળ કેવો છે, મારે શી ઉપજ છે, અને શું ખર્ચ છે, મારી શિ શક્તિ છે, કયો વેપાર કરવાથી ફાયદો થશે અને કેવા કામો કરવાથી સુખ થશે, વિગેરે વિગેરે બાબતનો વિચાર કરી રાખવો જોઇએ. વળી તમે **યાદ રાખજો કે**–દેશના કાયદા મુજબ ચાલવું, સારી નામના કહાડવાની કોષિશ કરવી, કુટુંબને શરમાવું પડે એવું કામ કદી કરવું નહીં. **ધ્યાનમાં રાખજો કે**–ગમે તેવી ગરિબ હાલતમાં હોઇએ તથાપિ સત્ય ધર્મથી ચાલવા ચુકવું નહીં.

૧૧ વળી **યાદ રાખજો કે**–તમે ગમે તેવા ધનાઢ્ય, આબરૂદાર અને ચાલાક હશો તથાપિ ઈમાનદારી વિના એ સઘળા ગુણો કદી પણ દિપી નિકળવાના નથી કેમકે તમે પ્રથમ તમારી પોતાની નજરમાં આ-બરૂદાર ઠરશો તોજ લોકો તમને આબરૂદાર તરિકે પિછાણશે પણ તમે તમારા કામો ધિક્કારવા યોગ છે એમ જાણવા છતાં તે કરો, અને વળી એવું માગો કે લોકો મને આબરૂદાર ગણે એતે કેમ બને? કેમકે તે તો **"માઝન માબાપ છે પણ મારી ખુંટી નહીં ફરે"** એ કહેવત જેવું થાય. માટે સારાં કામો કરજો **યાદ રાખજો કે**– જ્યાંસુધી જે માણસ પોતાને હલકો ગણી નમ્રતાઈ જણાવતો નથી, ત્યાંસુધી પારકાની પાસે પ્રમાણિક અને મર્તબાવાળો ગણાતો નથી.

૧૨ **યાદ રાખજો કે**–સંસારનું સુખ આબરૂ છે અને પૈસો મેળવવાનું સાધન સંપ છે માટે સૌ સાથે હળી મળીને ચાલવું અને સંપ રાખવો. **ધ્યાનમાં રાખજો કે-"સંપ ત્યાં જંપ,,** કહ્યું છે કે–

દોહરો.

સંપથી સંપત્તિ સાંપડે, સંપથી જાય ક્લેશ;
જેના ઘરમાં સંપ નહીં, સુખ નહીં લવલેશ.

ક૦ દ૦ ડા૦

૧૩ વળી **યાદ રાખજો કે**—આપણા પડોશીઓ સાથે સંપીને ચાલવું મીઠીવાણી વાળા થવું, દોલત સારે મારગે વાપરવી, ધર્મ કરવાથી કોઇને અટકાવવું નહીં, કોઈ સારા કામમાં આડી જીભ ઘાલવી નહીં કેમકે તેથી ઇશ્વર નારાજ થાય છે કહેવત છે કે–**" એક આલે, બીજો વારે, તેને ઘાલે જમને બારે."** એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે કોઈ કામમાં આડી જીભ ઘાલવી નહીં.

૧૪ યાદ રાખજો કે જેમ એક મસ્તાન ઘોડો પોતાની સ્વારીની દરમ્યાન એક સજ્જડ ઠોકર ખાધા શિવાય સરખો ચાલતો નથી તેમ એક અક્કલ વિનાનો અને બિન અનુભવિ માણસ સંસાર સાગરની બિકટ ધુંસરીમાં પડતો નથી ત્યાં સુધી તેને એક પતંગ ઉડાવવા જેવું શેહેલું અને વગર બિસાતનું કામ સમજે છે. માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે **"બત્રીશ ઠોકરો ખાય ત્યારે બત્રીસ લક્ષણો થાય"** એ કહેવત મુજબ માણસ ઘડાય ત્યારેજ તેનાંમાં કીમત આવે છે કેમકે માણસના સંખ્યા વગરના ગુપ્ત ગુણ દોષો કે જે બીજી રીતિયે નિરંત્તર અજાણ્યા પડી રહે તે જાણવા સારૂ તેના પ્રારબ્ધમાંજ માત્ર ફેરફાર થવાની જરૂર છે. પછી ભલેને તે શ્રીમંતમાંથી ગરીબ થાય કે ગરિબમાંથી તવંગર થાય; પણ જેમ કસોટીના પત્થરાપર અજમાવવાથી સોનાની ખરી પરિક્ષા નજરે પડે છે તેમ માણુસમાં ફેરફાર થવાથી તેની ખરી ખુબીની માલમ પડે છે. મતલબ કે માણુસ તો બધાં સરખાં છે પણ તેમાં અક્કલનોજ માત્ર ફેરફાર છે. કહ્યું છે કે—

દોહરો.

સાત વેંતના સર્વજન, કિમત અકલજ તુલ્ય;
સરખા કાગળ હુંડીના, પણ આંક પ્રમાણે મુલ. "મળેલું"

૧૫ યાદ રાખજો કે તમે તમારૂં વચન પાળવાની કોપીશ કરશો તો પછી દુનિયામાં તમને આગળ વધવું ઘણું શેહેલું થઈ પડશે. તથા તમારા સગા સ્નેહીઓ કે દોસ્તો પછી ગમે તેવા હશે તથાપિ તેઓ તમારા ઉપર વિશ્વાસ રાખતાં શિખશે. માટે ચાલે ત્યાં સુધી તો

કોઇને વચન આપવું નહીં અને આપવું તો પછી પાળ્યા વગર રહેવું નહી કેમકે વચન પાળવાથી પ્રતિષ્ટા વધે છે કહ્યું છે કે—

દોહરો.

બુદ્ધિશાળી ને વળી, ગુણિયલ પુરૂષજ હોય,
વચન પાળવાથી અધિક, પ્રિય બીજું નવ કોય. "મળેલું."

૧૬ **યાદ રાખજો કે** જે માણસ દયાળુ હોય તે પોતાનું ભુંડુ કરનારનું પણ ભુંડું થતું જોઇને રાજી થતો નથી. જો કે આપણા ગુનેહગારને દયા લાવીને બચાવવો તે ઠીક તો લાગતું નથી તો પણ છેલ્લી વારે દયાળુ માણસને દયા આવ્યા વગર રહેતી નથી કેમકે તેનો જ્યાતિ સ્વભાવજ એવો હોય છે. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે વેર લેવું એ તો એક હલકા માણસનું કામ છે, પણ ક્ષમાં કરવી એજ મંહત પુરૂષનું કામ છે. અને એવા માણસો જ દુનિયામાં વખણાય છે. માટે "**ક્રિનો**" તજવો.

૧૭ વળી **ધ્યાનમાં રાખજો કે** ક્ષમા અને સંતોષ એ બેઉ ગુણ જેનામાં હોય તે પોતાનું જીવતર મોજમજા અને આનંદમાં ગુજારે છે પણ એક ક્રોધ અને ત્રષ્ણાવાળાનું જીવતર ક્લેશ અને કંકાસમાં જાય છે માટે દરેક માણસે પોતાના ગુસ્સાને તાબે રાખવો જોઇએ કહ્યું છે કે **"જેણે પોતાના ગુસ્સાને કબજે કીધો તેણે આખા જગતને કબજે કીધો"** એમ સમજવું છતાં જો તમારાથી વારંવાર ગુસ્સાને તાબે થઈ જવાતું હોય તો નિચેની બાબતો ખુબ **ધ્યાનમાં રાખજો.**

૧ જ્યારે ગુસ્સો આવે ત્યારે કાંઈ જ બોલવું નહીં.
૨ જ્યારે ગુસ્સો આવે ત્યારે પોતાના આંગળાં કરડવા.

૨ તમારા મિત્રોને કહી રાખજો કે જ્યારે ગુસ્સો આવે ત્યારે તે તમોને ચેતવે.

૧૮ વળી **યાદ રાખજો કે**–જે માણસે તમારો કાંઈ અપરાધ કીધો હોય તેને તમે તુરત ઠપકો દેશો નહીં પણ થોડીવાર પછી અને વળી ખાનગીમાં કેહેજો કે જેથી તેના મન ઊપર સારીઅસર થશે એટલું જ નહીં પણ વળી તે તમારી સાથે અપરાધ કરવાનું મન કદી પણ કરશે નહીં. પણ જો ખુલી રીતે અને માણસોમાં ઠપકો આપશો તો તે પછી તમારો મીત્ર મટી શત્રુ થઈ પડશે.

૧૯ યાદ રાખજો કે–આફતની વખતે ગભરાતા નહીં પણ પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરઊપર પક્કો વિશ્વાસ રાખી સુનિતિથી ચાલજો ને તેમ કરવાથી **ધ્યાનમાં રાખજો કે** તે તમોને મદદ કર્યા વગર કદી પણ રહેનાર નથી. કેમકે સઘળા માણસને સુમતિ અને કુમતિ એ જ શાંત્તી તથા વિપત્તિના કારણરૂપ છે અને એ બેઊથી જ માણસને ફળ અફળ થાય છે. માટે ધૈર્યતા રાખવી.

૨૦ વળી **યાદ રાખજો કે**–સંકટ જ્યારે દુર હોય ત્યારે જ તેનાથી ડરવું, પણ જો અંગ ઊપર આવી પડે તો બેધડક તેના સામા થવું **ધ્યાનમાં રાખજો કે**–સંકટથી કાયર થઈ આપ ઘાત કરવાથી ઈશ્વર નારાજ થાય છે. માટે આત્મઘાત કદી કરવો નહીં, કેમકે ગમે તેવું મહાન, વિકાળ, કે ભયંકરરૂપ ધારણ કરીને વિપત્તિ કે સંપત્તિ આવે તથાપિતેથી કિંચિત્ત માત્ર પોતાનો સત્ય ધર્મ છોડવો નહીં **"જે ચાલે સત્ય તેની પ્રભુ રાખે પત"** એ કહેવત મુજબ થોડા દીવસ સંકટ ખમવાથી ઘણા દીવસ સુધી સુખ મળે છે. કહે-

વતછેકે; **"પેહેલો દુઃખી તે પછી સુખી"** એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે **"દુઃખ વેડે તે સુખને સારૂ"** એ કહેવત ખૂબ ધ્યાનમાં રાખી જ્યારે દુઃખ આવી પડે ત્યારે તમે તેથી પણ વધારે ને વધારે દુઃખવાળાનો દાખલો ધ્યાનમાં લેજો કે જેથી તમારૂં દુઃખ તમને થોડું લાગ્યા વગર રહેશે નહીં. પણ **યાદ રાખજો કે**—તમે એવે વખતે કાયર થશો તો પછી **"દુઃખી અને દિવાનો"** એમ કહેવાશો. માટઃ—

"દુખસેં ડર મત મન્દ જન, પડતી ચડતી સદાય;
મગન કહે ધીરજ ધરો, [1]શશિવિતક મન લાય.

૨૧ વળી તમે સુખની વખતે દુઃખનો પણ વિચાર કરજો કેમકે સુખનું પાછું ફરવું હમેશાં દુઃખની તરફજ હોય છે. કારણ કે માણસ માત્રને ચડતીના ચક્કર તળેથી નીકળીને પડતીના પડ તળે આવ્યા વિના છુટકો જ નથી. માટે **ધ્યાનમાં રાખવું કે "સુખને છેડે દુઃખ અને દુઃખને છેડે સુખ"** તો રહેલું જ છે. એમ સમજી **"છતથી છલકાવું નહીં અને ઠપકાથી ડરી ઢળવું"** અર્થાત્ નમ્રતા પકડવી.

૨૨ **યાદ રાખજો કે**—માણસની ખરેખરી હોંશિયારીની પરીક્ષા પણ સંકટ સમયે જ થાય છે. કેમકે બિકણ માણસો આફત આવવાંની અગાઊ ડરે છે, નામર્દ પડતી વેળા ડરે છે, પણ એક હોંશિયાર અને હિમત્તવાન માણસ આફત પડ્યા પછી પણ ડરતો નથી; કેમકે તેતો જાણે છે કે **"હિમત્તે મરદા તો મદદે ખુદા"** એમ સમજી એવે

---

૧ શશિ એટલે ચંદ્ર ક્ષિણ થાય છે અને પાછો વૃદ્ધિ પામે છે.

વખતે હિમત્ત રાખવી. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** સંકટથી કાયર થનાર માણસને સંકટની બેડી તુટવાને બદલે ઊલટી સજ્જડ થાય છે. માટે જે વાતનો અટકાવ કરવાનું કામ તમારા હાથમાં નથી તે વિષે ખાલી બળાપો કરી તમારૂં દીલ દુખાવશો નહીં. કહેવાય છે કે "**આવી પડેલી આફતથી નહીં ગભરાનાર અને પાપકર્મથી ડરનાર માણસ પોતાની જીંદગી સુખ અને નચિંતાઈમાં ગુજારે છે** એ કાંઈ ખોટું નથી.

૨૩ વળી તમે **ધ્યાનમાં રાખજો કે** દિલગીરી એ એક મનુષ્યની જીંદગી ઘટાડનારો મોટો મંદવાડ છે. અને ખુશી એ એક દીલને આરામ આપનારી રામબાણ દવા છે. માટે હમેશાં ખુશીમાં રહેવું. **યાદ રાખજો કે** તમે ગમે તેવી આફતમાંઆવી પડ્યા હશો તથાપિ દિલગીરી રાખવાથી તમારૂં દુઃખ દુર થનાર નથી. કેમકે જે વસ્તુનો નાશ થયો તેનો શોક કરવો એ કાંઈ કામનો નથી. માટે આવે વખતે તમે ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો કે "**આનંદી અંતઃકરણ વૈદ્યની રોજી હરે છે**" વળી કહેવાયછે કેઃ—

દોહરો.

નાશ થયો કે નવ મળે, તેનો તજીયે શોક;
જેનો ઊપાય નવ જડે, ફાંફાં તજીયે ફોક.

કo દo ડાo

૨૪ **યાદ રાખજો કે એક** અજ્ઞાન માણસ સંકટ સમયે ખરો માર્ગ તજી દેઈ વ્હેમિ લોકોના **સહવાસથી** વ્હેમના પંજામાં સપડાયછે. પણ તેથી તો તેને ખરેખરી દિલગીરી અને નાશીપાસીનું કારણ

ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે મંત્ર જંત્ર અને ભૂત પ્રેત એ તો સર્વે ખોટાછે. **"ભૂત એ તો સઘળા તુતજ છે"** માટે વ્હેમિ થવું નહીં. ધ્યાનમાં રાખજો કે **"મનસા ભૂત અને શંકા ડાકણ"** બાકી બીજું કાંઈ નથી. કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

મંત્ર જંત્રને મેલડી, તે તો તુતે તુત;
વળગે છે [1]વસુધા વિષે, ભોળા જનને ભૂત.

ક૦ દ૦ ડા૦

૨૫ **યાદ રાખજો કે** કુભારજા, કુમિત્ર અને સર્પનો વાસો જેના ઘરમાં હોય તેનું મરણ થતાં વાર લાગતી નથી. વળી જેના ઘરમાં ધન, મોટી દીકરી અને સર્પ હોયં તે તથા ચિંતાવાન મનુષ્યો રાત્રીએ સુખે ઊંઘતા નથી. કહેવત છે કે:—

સુખે ન સુવે ધનનો ધણી,
સુખે ન સુવે જેને ચિંતા ઘણી;
સુખે ન સુવે દીકરીનો બાપ,
સુખે ન સુવે જેના ઘરમાં સાપ.

એ કાંઈ ખોટું નથી; માટે ગમે તેવું સંકટ આવે તો પણ હિમત હારવી નહીં. અને **"ચિંતાથી ચિત્તા ભલી"** એ કહેવત ધ્યાનમાં રાખવી. કેમકે:—

દોહરો.

ચિંતા સેં ચતુરાઈ ઘટે, દુઃખસેં ઘટે શરીર;
પાપસેં ઘટે લક્ષ્મી, કહે ગયે દાસ **કબીર.**

---

૧ વસુધા એટલે પૃથ્વી અથવા જગત.

ચિંતા બડિ અભાગણી, માંસ બટુ કે ખાય;
રતિ રતિ ભર સિંચતા, તોલા ભર ભર જાય.

મળેલું.

કુડળીયો.

ચિંતા ઝાલ શરીરમે, દવ લાગે ન બુઝાય;
બહિર ધુંવા નહીં નિસરે, ભિત્તરહી ધુંધવાય;
ભિંત્તર હી ધુંધવાય, જલે જ્યું કાચકી ભટ્ટિ;
લોહ માંસ જલ જાય, રહે પીંજરકી તટ્ટિ;
કહત **દિનદરવેસ**, સુણુ લે મેરા મિંતા;
સો નર કયું જીવંત? જીનકે ઊરમેં ચિંતા.

૨૬ બેઠક હમેશાં ચોખ્ખી રાખવી, વસ્ત્ર સાફ રાખવાં ફાટલ હોય તેની ચિંતા નહીં પણ મેલાં રાખવાં નહીં "**ફાટલ લુગડે અને ગરીબ માબાપે લાજવું નહીં.**" શરીર હમેશાં સાફ રાખવું ગંદકી ગલિચી કે ગોબરાઈથી દુર રહેવું "**સ્વચ્છતા એ જ આરોગ્યતા**" એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખવી. "**સાદારાયજાદા**" એમ સમજી **કુલક્ષણજી** બનવું નહીં. કેમકે ભુખતરશ અને ઠાહાઠ કરતાં પણ ભપકો મોટાઈ અને ડોળડમાક રાખવામાં વધારે ખર્ચ થાય છે. માટે ગજા ઊપરાંત ભપકો રાખવો નહીં. નહીં તો પછી "**ઠાલી ઠકરાઈ અને ભેટ બિછાના, પણ ઘેર જાય ત્યાં કલેઢાં કાણાં**" અથવા "**ડેલીએ દીવાનું જોર ને ઘરમાં તો અંધારૂં ઘોર**" એમ લોકોમાં નિંદા થાયછે. માટે:—

દોહરો.

હદમાં રહીએ હરપળે, દીલ ચાહ્યું નહીં થાય;
હાથી પણ અંકુશ વિના, અટકયો નહીં અટકાય.

મળેલું.

૨૭ **યાદ રાખજો** કે શ્રીમંતના ઘરના થડમાં ઘર રાખવું નહીં, કેમકે તે કોઈ વાર તમારૂં ઘર પડાવી લેવાની ઈચ્છા રાખશે માટે. "**ઘર પાડોશી નબળો સારો અને હાટ પાડોશી જબરો સારો.**" કેમકે તે કોઈવાર પૈસા સંબંધી મદદ કરશે. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે "**બળતી જગા અને માવતરનો દહાડો કોઈક વારં જ હાથમાં આવે છે**" માટે એવે સમયે સાવધ રહેજો.

૨૮ **યાદ રાખજો** કે આપણી સારી નરસી ચાલની ખબર આપણા ઘરના માણસોને જલદીથી પડી આવે છે. માટે ઘરને ખુણે પણ ખોટું કામ કદી કરવું નહીં. કારણ કે આદમી જાતને વાત કરવાનું એ એક ઠેકાણું છે કેમકે "**ઘર ઘડયાને ઊમર જડયા**" **ધ્યાનમાં રાખજો** કે રૂડા વિચાર, સત્ય વચન, અને સત્યકર્મ એજ નીતિ છે.

૨૯ **યાદ રાખજો કે** મન, સ્ત્રી, અને વ્યાકુળતા એ ત્રણેને વશ રાખવાનું કામ આપણાજ હાથમાં છે, કેમકે જો મન વશ નહીં રાખો તો તમારી નીતિનો નાશ થશે, સ્ત્રી વશ નહીં રાખો તો તમારા સંસારનો નાશ થશે, અને વ્યાકુળતા વશ નહીં રહી તો તમારાં કામો નિશ્ફળ નિવડશે. માટે એ ત્રણેને વશ રાખજો, કેમકે મન ધુર્ત પણ છે અને મન મસ્તાન પણ છે. મન મિત્ર પણ છે અને

મન શત્રુ પણ છે. માટે મનને વશ રાખવું કેમકે **"મન જાણે પાપ ને મા જાણે બાપ"** એ કહેવત કાંઈ ખોટી નથી. છતાં તમારૂં મન વશ ન રહેતું હોય તો પછી **ધ્યાનમાં રાખજો કે,—"મન જાય તો જાને દો, તું મત જાય શરીર, બિના પણછકી કામઠી, કયું લાગેગો તીર.** વળી **ધ્યાનમાં રાખજો** કે:—

કવિત.

કબહુ મન રંગ [1]તુરંગ ચડે, કબહુ મન શોચત હૈ ધનકું;
કબહુ ત્રિયા દેખકે ચિત્ત ચલે, કબહુ મૃગ હોય ફિરે બનકું;
કબહુ મન રંગમેં ભંગ કરે, કબહુ દલ સાજત હૈ રનકું;
તુલસીદાસ બિચારી કહે; કરો શાંત સદા કપટી મનકું.

પણ આતો ખરૂં છે કે:—

દોહરો.

લિખના પઢના ચાતુરી, એ સબ બાતાં સ્હેલ;
કામદહન મન વશ કરન, ગગન ચઢન મુશ્કેલ.

મળેલું.

૩૦ **યાદ રાખજો** કે પારકી સ્ત્રી ગમે તેવાઓની પણ આબરૂના કાંકરા કરાવે છે, અને કોઈ પણ પરસ્ત્રીપર બળાત્કાર કરનાર પોતાની આબરૂના પોતે જ કાંકરા કરાવે છે. વળી પરસ્ત્રીનો સંગ કરવાથી આ જગતમાં આબરૂ જાય છે **"કાચડી છુટો અને લંપટ"** કહેવાય છે. વહેવાર બંધ પડે છે, કિર્તિ નાશ પામે છે, અને વળી મુવા પછી નર્કમાં જાય છે. **"વિષ્ણુશર્મા"** કહે છે કે **"જેપર**

---

૧ તુરંગ—ઘોડો.

સ્ત્રીપર કદ્રષ્ટિ કરે તે કોઇક દિન વગર મોતે મરે" એ કાંઈ ખોટું નથી કેમકે પરસ્ત્રીના સંગથી ક્ષણ માત્ર સુખ મળે; પણ તેમાંથી અસહ્ય દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. ધ્યાનમાં રાખજો કે **પરસ્ત્રીકા યાર, ખાંતે ખુવાર; કાંટેકા બિછાના, ઓર જુત્તેકા માર"** માટે પરદારાશક્ત થવું નહીં. વળી તમે આટલું પણ **ધ્યાનમાં રાખજો** કે ગમે તેવી એકાંત જગોમાં કરેલું જારકર્મ ખાધેલા લસણની પેઠે લોકોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ જતાં વાર લાગતી નથી. કહેવત છે કે **"મોટાનો મંદવાડ અને ગરીબનું છીનાળુ"** છાનું રહે નહીં. એ કાંઈ ખોટું નથી તેમજ—

ઈશક, મુશક, ખુન્નસ, ખાંસી, ઓર પીવે મધુપાન;
ઈતના છુપાવ્યા ના છુપે, પ્રગટ હોય નિદાન.

એ પણ કાંઈ ખોટું નથી. માટેઃ—

સવૈયો.

જો પરનારિની પ્રીત કરી ન કરી જન આબરૂ જાતિ જણાશે,
માન ઘટે અપમાન મળે ફિટકાર કરે જન જ્યાં નર જાશે;
લક્ષ્મિ ઘટે ઘટશે અતિ આયુષ્ય કાળપ કિર્તિ તણી રહિ જાશે,
લલ્લુ કહેછે **ત્રિભુવનને** પર નારિ થકી પંડમાં પિડ થાશે.

વળી પરસ્ત્રી કેવી છે તે જુવો !

દોહરો.

પરદારા છે પાપણી, સાપણિ ઝેરી એહ;
કરે આપણી કાપણી, તાપણિ દુઃખની તેહ.

ક૦ બુ૦ ચ૦

એક સ્ત્રી પોતાના પતિ પ્રત્યે પરસ્ત્રી વિષે શું કહેછે તે જુવો.

કવિત.

પ્યારી કહે સુન પ્રાનપતિ, પરનારકિ પ્રિત કબુ ન કીજે;
એક જાંગ તુટે બીજું જોર ઘટે, તીજું ગાંઠકી મુડી ગુમાઈ દિજે;
બાઈબંધ જાણે ફટ ફટ કરે, દરબાર જાણે દસ બિસ લિજે;
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબર, નિચ નાર કો સંગ કબુ ન કિજે.

બ્રહ્માનંદ કહે છે કેઃ—

કવિત.

પ્રભુ બંદગી જીંદગીનાંહિ કીયા, નિત ખ્યાલ કીયા ઠગબાજીયુંકા,
મદ મોહ માંહિ મગરૂબ રહ્યા, તન તાકત નારીઊં તાજીઊંકા;
સતગુરૂ સાહેબકા રંગ ચડયા નહીં, સંગ કીયા નર પાજીઊંકા,
બ્રહ્માનંદ કહે ખબરદાર રહો, તુમ ગ્રાહક હૈ જુતીઊં ઝાઝીઊંકા.

૩૧ **યાદ રાખજો કે** કિસબણ ધનને કારણ હસે છે, રડે છે, અને એવા એવા અનેક તર્ક વિતર્ક કરી પુરૂષોને વિશ્વાસ કરાવેછે. પણ પોતે તેનો વિશ્વાસ કરતી નથી. વળી તે પોતાના સ્વાર્થ જેટલી જ પ્રિતી રાખેછે. અને મતલબ સર્યા પછી તજી દેછે. માટે સમજુ માણસોએ શિર જાય તોપણ ગુણિકાનો સંગ કરવો નહીં. ધ્યાનમાં રાખજો કે **"ધુતા હોય સલક્ષણા, વેશ્યા હોય સુલજ; ખારા પાણી નિર્મળા, પણ એ ત્રણે અબખજ"** એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે સ્ત્રીના ચરિત્ર અને ગુણિકાની પ્રિતી એ સાચાં માનવાં નહીં. કહ્યું છે કેઃ—**"આભ ગાજ્યનં વર્ષાકાળ, સ્ત્રી ચરિત્રને રોતાં બાળ; એની પરિક્ષા જે કોઈ કરે, તેને ઘેર સહદેવ જોશી પાણી**

ભરે." માટે કિસબણુના યાર થવું નહીં. **"વેશ્યા મિત્ર નહીં અને હુંગણી પવિત્ર નહીં"** એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો. વળી વેશ્યા કેવી નિર્લજ છે તે જુવો:—

દોહરો.

નિર્લજ જો લજયા ધરે, સરે ન સ્વારથ કામ;
જો ગુણિકા શરમાય તો, દેખે નહીં કદી દામ.

ક૦ દ૦ ડા૦

૩૨ **યાદ રાખજો કે** વ્યસનથી છાટકા થયેલાની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે, યાદશક્તિ કમિ થઈ જાય છે, આરોગ્યતા અળગી થાયછે, ખુબ સુરતી ઝાંખ મારેછે, જોર કમ જોર થાય છે, અને **"બંધાણી"** એવું વિશેષણ લાગુ થઈ નિંદાને પાત્ર થાયછે, માટે સમજુ માણસોએ શિર જાય તો પણ અફીણ, ગાંજો, માજમ, તમાકુ ઇત્યાદિના વ્યસનિ થવું નહીં. ધ્યાનમાં રાખજો કે **"અફીણ રંગભુતિયાં, ગાંજા રંગ સુતિયાં, તમાકુ રંગ તુતિયાં, અને દારૂ રંગ જુતિયાં"** એ કહેવત મુજબ વ્યસનિ થવાથી વજન અને વક્કર બેઉ ઘટે છે. વિશ્વાસ પણ આવતો નથી અને તેનું કહેલું સાચું મનાતું નથી. કહેવાય છે કે **"જુઠાની હા, છિનાળવાની મા, કસાઇની ગા, અને જુગારોની ના"** એટલાં કદી સાચાં માનવાં નહીં. કેમકે:—

બંધાણીને બાયડી, બેઉનો એક સ્વભાવ;
મોહોડેથી માગે નહીં પણ લીધા ઊપર ભાવ.

એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે:—**

કુંડળીઓ.

કાયા બગડે કેફથી, અવગુણ થાય અપાર,
અક્કલહિણપણું પામીએ, ભાગે ભવમાં ભાર;
ભાગે ભવમાં ભાર, સાર એમાં શું સારો,
ગુણિજનના ગુણ જાય, થાય નર તેજ નઠારો.
કહે રંક રણછોડ છોડ કેફની છાંયા,
સાચો સુણજે સાર, કેફથી બગડે કાયા.

વળી કહેવાયછે કે **"ખાય તેનો ખુણો, પીયે તેનું ઘર, સુંઘે તેનાં કપડાં, પણ એ ત્રણે બરાબર."** એ પણ ખોટું નથી. કેમકે:—

દોહરા.

હોકા લઇને હર ઘડી, ચોરે જાવા ચ્હાય;
ગરાશીયા ગગડાવતા, કેફી સભાની માંય,
બજર લીયે દઈ બાજરો, ખાંતે બને ખૂવાર;
બંધાણી બેભાનને, ભાન નહીં તલભાર.

લલુભાઈ.

વળી હોકો શું કહે છે તે જુવો !

મનહરછંદ.

બંધાણી થયા પછી ન, ચાલે હોકા વિણ ઘડી,
તડી તડી હોકો એને, હાથ લેવરાવું છું;
તમાકુ વિના ન ચાલે, એક પળે પ્રાણ જાય,
હાય એને તમાકુની, હૈયે વળગાડું છું.
કેળવે તમાકુ માંહી, ભેળવે અક્કલ એની

અક્કલ વિનાનો અવનીમાં હું બનાવું છું.
હુંધો કહે **લલ્લુ એને** કાળજે લગાડી ડાઘ,
દુઃખનાં નિશાન **એને** શીર ગગડાવુંછું.

વળી **"અખો"** ભગત કહેછે કેઃ—

છપ્પો.

એક અફીણુ બીજું આળસ, એ બેમાં છે એવો રસ,
જેમ જેમ અધિકું ખાતો જાય, અંગે અકલે હીણો થાય;
જો મુકે તો કારજ સરે, નહીં તો **અખા** તે ખાતો મરે,

માંટે વાંચનાર વ્યસનિ થશો નહીં. **ધ્યાનમાં રાખજો** કેઃ—

કવિત (મનહરછંદ.)

એક ઘડી નોયજો અફીણુ મોડે ફીણુ આવે,
ઘંટી તો ન બંટી પામે ઘણી ભુખ ઘરમાં;
ધંધો દૂર ધરી કેફ કરી પેટ ભરી ઊંઘે,
કરજનો ભાર તે લગાર ન નજરમાં.
ફટ ફટ ફટ એમ લોકો ફિટકાર આપે,
એથી કેમ લાજ નથી આવતી અંતરમાં;
ચલમે તો ચપટ બેસાર્યા હવે ચેતો ચિત્ત,
ચલમ તજીને કાકા કલમ લ્યો કરમાં.

ક૦ દ૦ ડ૦

૩૩ **યાદ રાખજો** કે **"જુગાર"** એ જંમ દૂત સમાન છે. તેમાં પણ જુગાર જબરો છે. કેમકે જમ તો **જીવજ** લેછે પણ **"જુગાર"** તો માલ મિલકત અને જીવ સુદ્ધાંત લેછે. કાંકે તેણે પૂર્વેના રાજા-

ઓને રાજપાટ અને ઘરબાર વિનાના કરી મેલ્યાછે, કેટલાકને સ્ત્રી વિનાના અને કેટલાકને વિષ પાયાં છે. એવો ખુરો જે **"જુગાર"** તેને તો સમજુ માણસોએ હાસ્ય રસમાં પણ કદી રમવો નહી. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** "જે ધન સ્રીને હાથ ગયું તે કાળાંત્તરે પણ પાછું આવેછે, મુર્ખ અને ઉન્મત્તને હાથ ગયું તે પણ આવેછે, પણ જે ધન એક **"જુગારી"** ને હાથ ગયું તે તો પાછું આવવાની આશા કદી પણ રાખવી જ નહીં. કહેવાય છે કેઃ—

દોહરો.

ગાંડી માથે બેડલું, વાંદર કોટે હાર;
જુગારિ પાસ નાણુ રહે, તેને જતાં કેટલિવાર.

મળેલું.

ચોપાઈ.

જુગટું છે તે દુર્ગુણ જાણ, ઘણા લોકની થાય જ હાણ;
માણસને એ વળગે સહી, પાછો તેતો જાયજ નહીં.
જુગટું છે તે દુર્ગુણ સહી, એમાં ફળ કાંઈ પણ નહીં;
જે જન એને વળગી રહ્યો, તેનો મનખો એળે ગયો.

અમરસી.

૩૪ **યાદ રાખજો** કે આબરૂદારને જે કામ કરવાથી અપકીર્તિ થતી હોય, તેના કરતાં તે કામ ન કરવાથી કદાપિ મરણ થતું હોય તો પણ તેઓ તેને વધારે પસંદ કરે છે. એ કાંઇ ખોટું નથી. **ધ્યાનમાં રાખજો કે "કંશા પણ ડાઘ વિનાની આબરૂ એ એક સૌથી ઊમદા અને ઊત્તમ કે જેની કિમત્ત ન કરી**

શકાય તેવું ઝવેર છે." માટે હમેશાં સત્ય કર્મો કરવાં કે જેથી આ લોકમાં માન મળે અને પરલોકમાં સુખી થવાય.

A. M. V.

૩૫ **યાદ રાખજો** કે દરેક બાબતમાં પૂર્ણ અનુભવ મેળવ્યા શિવાય તમારો મત એકદમ આપી દેતા નહીં. કેમકે દરેક બાબતમાં ઊતાવળ કરવાથી નાસિપાસ થવું પડે છે. માટે "**ઉતાવળા સો બાવરા ઓર ધિરા સો ગંભીર**" એ કહેવત મુજબ બીજા અને ઝાઝા માણસોના વિચાર કરતાં આપણા વિચારો ઊમદા અને ઊત્તમ છે, એમ કહી તેનો તિરસ્કાર કદી કરવો નહીં. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે બીજાના વિચારો કદાચ તમારા મગજમાં ઊતરી શકે તેવા ન હોય તો પણ તેને ખોટા કહેવાથી હાંસિ થાયછે. અને સામા માણસને માઠું લાગે છે. માટે કોઈ સારૂ કામ કરવામાં એકલાએ વિચાર કરી નિર્ણય કરવા કરતાં આપણાથી વધારે અક્કલવાળા અને વિદ્વાનોનો મત લેઇને કરવું. કહેવાય છે કે "**કરવું પોતાનું ધાર્યું પણ પુછવું સોને**" કેમકે "**સો વરસનો સુતાર અને પાંચ વરસનો ઘર ધણી**" એ કાંઈ ખોટું નથી. કહ્યુંછે કેઃ—

અનૂભવિ આગળ વાદજ વદે, ઊંટ આગળ જેમ પાળો ખદે;
ઊંટ તણા આઘા મેલાણ, પાળાના તો છૂટે પ્રાણ.

નર્મદ.

૩૬ વળી **યાદ રાખજો** કે જો કોઈ માણસ એવું વિચારે કે મારે બીજા કોઈની ગરજ નથી તો તે તેની ભૂલ છે; પણ જે માણસ એવું વિચારે કે મારા વિના તો બીજાને ચાલશે જ નહીં તો તેની તો મોટામાં મોટી ભૂલ સમજવી. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો** કેઃ—

દોહરો.

એકલાના આધાર પર, કેમ ચાલે સસાર,
ઓસડ એકનું એય તે, બેનું ઓસડ બાર.

મળેલુ.

૩૭ આતો ખરૂં છે કે એક ડાહ્યો માણસ બીજાની ખામીયો દેખીને પોતાની ખામીયો સુધારેછે. કારણ કે તે પોતાના અનુભવવડે કરીને ડહાપણના રસ્તા ઊપર ચાલે છે. કેમકે "**ડાહ્યો ગુણ ગોતવામાં રોકાયછે અને મુરખ ખોડ શોધવામાં રોકાયછે**" એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે દરેક માણસ પોતાના ચાકર કે પડોશીની સો ભૂલો શોધે તે કરતાં પોતાની એક ભૂલ શોધે એ વધારે બેહેત્તર ગણાય છે. પણ પોતાની પહાડ જેવડી ભૂલ છતાં બીજાની રજ જેવડી ચુક પેહેલી નજરે આવે છે. માટે તેમ નહીં રાખતાં આપણે આપણી ભૂલો સુધારીએ તો આપણામાં જ સુધારો થાય. કહેવત છે કે "**ડુંગર બળે તે જોવા કરતાં પગમાં બળેતે જોવું**" એ વધારે સારૂં છે.

૩૮ **વાંચનાર!** તારાથી બને તેટલું તું પારકાનું ભલું કરતો રહે જે એજ બહાદુરી છે. ખરેખરા ગરિબને મદદ કરવી અને "**કિન્નો**" તજવો. **યાદ રાખજો** કે પારકાનું બુરૂં ઈચ્છવું તે નામરદાઈનું લક્ષણ કહેવાય છે. કેમકે તેથી પોતાનું જ બુરૂં થાયછે. કહેવત છે કે "**જેવું પારકું ઈચ્છે તેવું પોતાનું જ** થાય" અથવા "**ખોદીએ ખાડા તો આવે આડા**" એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે** જેવું વાવશો તેવું લણશો, કરશો તેવું ભોગવશો,

બોલશો તેવું સાંભળશો, અને દગા કિસીકા સગા નહીં. એ સઘળા ન કર્યા હોય તો કરી જુવો. પણ આટલી વાત તો ધ્યાનમાં રાખજો કે **"માણસ પોતાનું ભલું કે ભુંડું કર્યા શિવાય પારકાનું ભલું કે ભુંડું કરી શકે નહીં.** માટે:—

દોહરો.

ઇચ્છે જેવું અવરનું, તેવું આપનું થાય;
નહીં માનો તો કરી જુવો, જેથી તુરત જણાય.

ક૦દ૦ડા૦

૩૯ **યાદ રાખજો** કે તમે લડાઇમાં બહાદુરી મેળવશો તો રાજા પાસે જ માન મળશે. પણ જો તમે જ્ઞાનમાં બહાદુરી મેળવશો તો આખી દુનિયામાં માન વધશે. માટે સરસાઈ મેળવવાની સખતાઇથી કાયર થશો નહીં. અને હમેશાં મધ્યમ બોલવું, મળેલી સ્થિતિ ઉપર સંતોષ રાખવો, તેમજ પોતાનો માન મર્તબો વધારવાની કોશિષ કરતાં રહેવું. ધ્યાનમાં રાખજો કે **"જે જ્ઞાનની સોબત કરશે તે એકાંતમાં કદી ગભરાવાનો નથી."**

૪૦ **યાદ રાખજો** કે તમારે હરકોઈ કરાર કે કબુલાયત કરવી પડે તે વખતે પક્કી સંભાળ રાખજો- કેમકે જેનો આગળ ઉપર અમલ થવાનો હોય તેમાં જો ચુક રહી ગઈ તો પાછળથી વિષમય થઈ પડે છે. કેમકે **"લખ્યું ભાખે"** એ કહેવત મુજબ પછીથી કાંઈ સુધારી શકાતું નથી તેમાં વળી ઉપરી અમલદાર કે મોટા માણસ પાસે દરેક વાત કબુલ કરતાં પેહેલાં લાંબો વિચાર કરજો, કેમકે પાછળથી પસ્તાવું પડે નહીં. ધ્યાનમાં રાખજો કે **"થુંક્યા**

પછી ગળાય નહીં" કેમકે **"એક પેટીમાંથી બહાર કહાડેલી વસ્તુ આપણે અંદર મુકી શકીએ છીએ પણ મોંમાંથી નિકળેલો શબ્દ પાછો અંદર લેઈ શકતા નથી."** માટે પ્રથમ તો વિચારીનેજ લખવું સારૂં તેમાં વળી લખીને વિચારવું તે તેથી પણ વધારે સારૂં છે કેમકે વિચારીને લખવામાં કોઈ ભુલ રહી ગઈ હોય તો વખતે વિચારવાથી સુધારવાને બની આવે છે. માટે **"ભુલ્યા ત્યાંથી ફરી ગણો"** એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

ભુલ થઈ કે ચેતવું, એજ ખરો ઉપાય;
ભુલ્યો ત્યાંથી ગણ ફરી, જેથી ભુલ દેખાય.

મળેલું.

૪૧ **યાદ રાખજો** કે આપણા વિષે કોઈ કાંઈ દ્વેષ ભાવથી બોલે તો તેનો ઉત્તર દેવાની કશી જરૂર નથી, કારણ કે સાંભળનારના અંતઃકરણો જ તેનો જવાબ આપશે. કેમકે ખરૂં ખોટું છુપું રહેતું નથી. કહેવત છે કે **"પાણીનો પરપોટો પણ સાક્ષી પુરે"** એ કાંઈ ખોટું નથી માટે **"સબસેં ભલી ચૂપ"** અથવા **"ન બોલ્યાંના નવ ગુણ"** એ કહેવતો ખુબ ધ્યાનમાં રાખવી.

૪૨ **યાદ રાખજો** કે દરેક કજીઓ ઘર મેળે પતાવવો, લડાઈ ટંટા કે લેણદેણની બાબતમાં સરકાર દરબાર કે કોરટ કચેરીએ ચડવું નહીં **"સરકારે ચડે તો પૈસાદાર જીતે"** એ કહેવત કાંઈ ખોટી નથી. માટે ઘર મેળે પતાવવું એ ઘણી વાર ફાયદા ભરેલું થઈ

પડે છે. માટે આવે વખતે **" જે જાય દરબાર તેનાં જાય ઘરબાર "** એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો.

૪૩ વળી તમે **યાદ રાખજો કે** દરેક બાબતમાં થોડા ઘણો વગ કરી રાખવો જોઇએ. કેમકે વગવાળો માણુસ હરકોઈ કામ સેહેલાઇથી કરી શકે છે. અને વળી રાજ્ય દરબારમાં માન પામે છે; કાંકે જ્યાં જોઇએ ત્યાં **" વગેવાવણા "** ચાલે છે. તેથી કહેવાય છે કે **" જેને હોય વગ તેમાં પેલો પેસે પગ "** એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે વગદાર થવું. **ધ્યાનમાં રાખજો કે**:—

દોહરો.

બિના બસીલે ચાકરી, બિના ઢાલકો જવાન;
એ દોનું ફિક્કા લગે, જ્યું કથ્થે બિન પાન.

મળેલું.

૪૪ **યાદ રાખજો કે** આપણા ઉપર કોઈ ખોટું કામ કરતો માલમ પડે તો એક વાર તો તેને ક્ષમા કરવી, પણ જો બીજી વાર તેમ કરે તો તેને નશિહતે પુગાડવો. કેમકે કોઈ માણુસ આપણુને એકવાર ઠગે તો તેનો વાંક ગણાય; પણ જો તે બીજીવાર ઠગવામાં ફાવી ગયો તો તેમાં આપણોજ વાંક ગણાય છે. માટે **" થાય તેવા થઇએ તો ગામ વચ્ચે રહીએ "** એ કહેવત ધ્યાનમાં રાખજો.

૪૫ **યાદ રાખજો કે** દુષ્ટ માણુસને કદી આશ્રય આપતા નહીં, કાંકે દુર્જન માણુસનો **"નિરે તેને જ ખાય"** એ કહેવત મુજબ આશ્રય આપનારનેજ નડવું એવો સ્વભાવ હોય છે. માટે એવા માણુસોને કદાપિ **" રોટલો આપવો, પણ ઓટલો આપવો**

નહીં." **વિષ્ણુશર્મા** કહે છે કે "**કુકરમીને ઘરમાં રાખીએ તો ઘરનો ધણી થાય**" એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે દુર્જનથી દુર રહેવું. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** બળદથી બે હાથ, ગાડાથી પાંચ હાથ, ઘોડાથી દસ હાથ અને હાથીથી હજારજ હાથ દુર રહેવું. પણ એક દુષ્ટ માણસથી તો દેશ મુકીને પણ દુર રહેવું. કેમકે માંખીના માથામાં, સર્પના દાંતમાં, અને વિંછીના આંકડામાંજ ઝેર હોય છે. પણ દુર્જનના તો આખા શરીરમાં ઝેર હોય છે. કહ્યું છે કેઃ—

મનહર છંદ.

કોઈ કહે અતિઝેર, વિંછી તણા આંકડામાં;
કોઈ કહે તેથી ઘણું, સરપના તનમાં;
કોઈ કહે હોય ઝેર, હડકાયા કૂતરામાં;
કોઈ કહે હોય ઝેર, વેરીના વચનમાં.
કોઈ કહે ઝેર ઘણું, રહે રતનાંગરમાં;
કોઈ કહે ઝેર તણાં, ઝાડ ઝેરી વનમાં.
શુણો રૂડા રાજહંસ, દાખે **દલપતરામ;**
ઝાઝું ઝેર સૌથી ઝેરી, માણસના મનમાં.

૪૬ **યાદ રાખજો** કે જે ચિજની તમારે જરૂર નથી તે ચિજ ગમે તેટલી સસ્તી મળતી હોય તોપણ તમે ખરિદ કરશો નહીં. કેમકે વખતે "**દમડીએ પણ ઊંટ વેચાય**" પણ ધ્યાનમાં રાખજો કે વગર જરૂરની ચિજ લેનારને વખતે જરૂરની ચિજને માટે રડવાનો વખત આવે છે. એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે વગર જરૂરની ચિજ લેવાની ટેવ રાખશો નહીં.

૪૭ **યાદ રાખજો** કે સારી તક કાંઈ વારંવાર મળતી નથી. માટે જો તમે એકવાર મળેલી તક જવા દીધી તો પછી તેવીજ તક બીજી વાર તમારા હાથમાં આવે એવી આશા કદી રાખશો નહીં. કેમકે "**કાળી ચૌદસને આદિતવાર**" એ કોકવારજ આવે છે માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે "**જેણે આવેલી તક ખોઇ તેણે પોતાની સઘળી મિલકત ખોઇ**" એવું થાય છે એ કાંઈ ખોટું નથી કહ્યું છે કે "**ટકો મળે પણ તક ન મળે**" **યાદ રાખજો કે**—

દોહરો.

સંપત ગઈ તે સાંપડે, ગયાં વળેછે વ્હાણ;
ગત અવસર આવે નહીં, ગયા ન આવે પ્રાણ.

ક૦ દ૦ ડા૦

૪૮ માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે** બોલેલો બોલ, મારેલું તિર, જુવાનીનું જોર અને ખોયેલો વખત એ ચારે એકવાર ગયા તો પાછા ફરીને આવવનાં નથી. માટે વિચારીને બોલવું અને વખત પ્રમાણે વર્તવું **ધ્યાનમાં રાખજો કે "વખતના ગીત વખતે ગવાય" તો જ સારાં લાગે.**

૪૯ **યાદ રાખજો કે** જરૂરના કામથી ફારક થયા પછી પણ માફકસર મસ્કરી કરવી, નહીંતો કે તેમાંથી વિનાશ થાય છે. માટે "**મશ્કરીના માઠા મુળ**" એ કહેવત ધ્યાનમાં રાખી સામા માણસને માઠું ન લાગે તેની સંભાળ રાખવી કેમકે વખતે "**મશ્કરીની ઠસ્કરી**" અથવા "**હાંસિમાંથી ખાંસિ**" થઈ પડેછે. "**ઝાઝા દાંત રોયાનાં**" એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો કાંકે

વખત વિનાનું હસવું તે રોવા બરોબર ગણાય છે માટે "**દેખાડીએ માયા પણ ન દેખાડીએ દાંત અને કાયા.**" યાદ રાખજો કે "**મોજ મજાહ અને હસવું રમવું એ થોડીવાર હસાવે છે ખરાં; પણ અંતે રોવરાવ્યા વગર રહેતાં નથી.**

૫૦ **યાદ રાખજો** કે હમેશ ચાલવાથી શક્તિનો નાશ થાય છે, ઉદ્યોગ બંધ રાખવાથી દ્રવ્યનો નાશ થાય છે, નહીં સંભાળવાથી વિદ્યાનો નાશ થાય છે, બાંધી રાખવાથી ઘોડો (ઝુનમતિ) હડવાળો થાય છે. મૈથુન વગર સ્ત્રીને જરા (વૃદ્ધપણું) પ્રાપ્ત થાય છે, સત્યથી જય પ્રાપ્ત થાય છે અને તપથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

પાન સડે ઘોડા હડે, બિધા બિસર જાય;
અંગારે રોટી જલે, કહો ચેલા ક્યું થાય ?
જવાબ. (ફિરાયે નહીં ઉસ લિયે.)

૫૧ **યાદ રાખજો** કે તમારે કદાચ મુરખ માણસોની મુરખાઈ ભરેલી વાતો સાંભળવી પડે તો તે સાંભળીને તેમાંથી સાર માત્ર ગ્રહણ કરજો. કેમકે જે મુરખ શ્રોતાઓ છે તે પંડિતની વિવેકદાર વાણિમાં સમજતા નથી; જેમકે અંધપતિની પત્નિ સોળેસણગાર સજીને ગમે તેવા હાવભાવ બતાવે તથાપિ તેના મનોર્થ સઘળા વ્યર્થ જાય છે. અને બ્હેરા પાસે ગાયનનો શ્રમ વ્યર્થ જાયછે તેમ પંડિતના મર્મના વચનો હવામાં ઉડી જાયછે કહ્યું છે કે:—

કવિત.

જદ્દ કહા જાને ભદ્દકો ભેદ, કુંભાર કહા જાને ભેદ જગાકો;
મૂઢ કહા જાને ગૂઢકી બાતમે, ભીલ કહા જાને પાપ લગાકો.
પ્રીતકી રીત અતીત કહા જાને, ભેંસ કહા જાને ખેત્ર સગાકો;
કવિ ગંગ કહે શુન શાહ અકબર, ગધ કહા જાને નિર ગંગાકો.

માટે,—

દોહરો.

અંધા આગળ આરસી, બહેરા આગળ વાત;
મુરખને સમજાવતાં, સામો થાય સંતાપ.

મળેલું.

૫૨ યાદ રાખજો કે જનાવર સરખાં પણ રાખેલી માયા અને કરેલો ઉપગાર ભુલતાં નથી તો પછી માણસોએ શા માટે ભુલવું જોઇએ! **ધ્યાનમાં રાખજો કે** વખતે તણખલું સરખું પણ કામમાં આવે છે. કહેવત છે કે **"સંઘર્યો સાપ પણ કામનો"** માટે કોઇએ કદાપિ આપણો કાંઈ અવગુણ કર્યો હોય, તો પણ તે મનમાં નહીં લાવતાં લાગ આવે તો તેના ઉપર ઉપગાર કરવો. તેમાંજ મોટાઈ છે, તેમાંજ માન છે, અને તેમાંજ ડહાપણ છે કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

અવગુણ ઊપર ગુણ કરે, એ સજ્જન અભ્યાસ;
જો સુખડ સળગાવીએ, આપે સરસ સુવાસ.

ક૦ દ૦ ડા૦

૫૩ યાદ રાખજો કે અપ્રમાણિકપણું જાહેર થયેથી દરેક કામમાં ગેર લાભ થાયછે. અને કોઇને આપેલી આજ્ઞાનો ભંગ કરવાથી સામો માણુસ શત્રુ થઈ પડે છે. માટે પ્રમાણિકપણે ચાલવું અને દુશ્મનો

વધારવા નહીં. કેમકે ઝાઝા દુશ્મનો કોઈવાર પ્રાણ લેનારા થઈ પડેછે જેથી વેરી વધારવા નહીં. **"જેનો દીવસ પાંધરો તેનો વેરી આંધળો"** એ ખરૂં છે તો પણ **ધ્યાનમાં રાખજો કે દુશ્મન સાથે દોસ્તી અને વાલા સાથે વેર"** કદી કરવાં નહીં. કહ્યું છે કેઃ—

વાલાશું વેર ન કીજીએ, ચુકી ન દીજે ગાળ;
ધીરે ધીરે છાંડીએ, જેમ સરોવર છંડે પાળ.

૫૪ **વળી યાદ રાખજો કે** શત્રુ છે તે પેહેલા નાને વેશે કરીને પ્રવેશ કરે છે, અને પછીથી ધીમે ધીમે જોગવાઈ જોતો જોતો મોટું રૂપ ધારણ કરીને પાણીના તરંગની પેઠે નાશ કરે છે. માટે શત્રુ અને રોગને સદાય સબળા ગણી તેનો વિશ્વાસ કદી કરવો નહીં. **"વિષ્ણુંશર્મા"** કહે છે કે આપણો શત્રુ લાલચુ હોય તો ધન આપીને રાજી કરવો, અહંકારી હોય તો નમ્રતા વાળી મીઠી વાણીથી વશ કરવો, અને તે છતાં પણ હુઝત કરતો હોય તો સપ્પાઈ ન કરતાં નમ્રતા પકડવી એ વધારે ઠીક છે. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે શત્રુ છે તે કામના જેટલીજ પ્રિતી રાખે છે પણ કામ થયા પછી પાછો ઘાત કરવાને ચુકતો નથી કહેવાય છે કે **"કરજ, રોગ, અગ્નિ, અને શત્રુનો લેશ માત્ર રહેલો ભાગ પણ પળવારમાં મોટી ખરાબી કરનારો થઈ પડે છે"** એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે એ ચારેથી સાવધ રહેજો. કહ્યું છે કેઃ—

ઇંદ્રવિજય છંદ.

કોમળ વાત કરે પણ ઘાત, ઘડી ઘટમાં ઘડીમાં ઘર ઘાલે;
આતુરતા બતલાવી અહોનિશ, ચાતુરતા ચિત્તમાં ધરી ચાલે;

સ્વારથ સાધી ઉપાધિ તણા ખળ, ઝાડ કરી ઝટ મારગ ઝાલે;
દોસ્તી કીધે **દલપત્ત** કહે, દિલ સંકટના બહુ કંટક સાલે.

૫૫ "**વિષ્ણુશર્મા**" કહે છે કે શત્રુ, પાપિ, ખોટો મિત્ર, દુર્જન, અને વેશ્યા એટલાં સાથે સિધાં ચાલીયે નહીં, અને ચાલીયે તો બચિએ નહીં. "**આડે લાકડે આડો વ્હેર**" એ કહેવત ધ્યાનમાં રાખી થાય તેવા થવું. તેમજ સાધુ, ગુરૂ, અને દેવ એટલા સાથે કપટ રાખીએ નહીં. અને રાખીએ તો નર્કમાં જઇએ એ કાંઈ ખોટું નથી.

૫૬ **યાદ રાખજો** કે દરેક માણસને તંદુરસ્તી, પૈસો, ઈચ્છા. અને પરમેશ્વરની મદદ એ ચારે વસ્તુની ઘણીજ અગત્ય છે. તેમાં વળી પૈસો, કુળદિપક પુત્ર, સદ્‌ગુણી સ્ત્રી, અને શરીરે આરોગ્યતા, એટલા વાના જેના પાસે હોય, તેજ ખરો સુખીઓ ગણાય છે. સ્વર્ગમાં પણ એથી વધારે સુખ મળવાનું બીજું શું હતું ? મતલબ કે તેને આંહીજ સ્વર્ગ છે. કહેવત છે કે:—

પહેલું સુખ તે જાતે નર્યા, બીજું સુખ તે ઘેર દીકરા;
ત્રીજું સુખ તે કોઠીએ જાર, ચોથું સુખ સકળની નાર.

એ કાંઈ ખોટું નથી. વળી કહેવાય છે કે:—

સુખે સુવે કુંભારકા પૂત, સુખે સુવે વિધવાકા સૂત;
સુખે સુવે જોગી અબધુત, સુખે સુવે જગમાં જમદૂત.

૫૭ **યાદ રાખજો** કે સમય સૂચકતા, ચાતુર્તા, તર્કબાજપણું, ન્યાય, પ્રપંચ, કંદર, હિમત્ત, અને રોફ એ સઘળાં માણુસને શિખવ્યાંજ આવડતાં નથી. પરંતુ તેતો પોતાની મેળેજ પ્રાપ્ત થાય છે. કહેવત છે કે.–

તરવું તાંતરવું ને તસ્કરવું, નાડિ ને વળી ન્યાય;
રાગ પાઘ ને પારખું, એ આઠે આપ કળાય.

૫૮ **યાદ રાખજો** કે એક ગરજવાન માણસને હમેશાં નિચું જોવું પડે છે કેમકે "**ગરજ્યામાં ગળી ગરજ**" એ કાંઈ ખોટું નથી કહેવાય છે કે "**ગરજે ગધેડાને પણ કાકો કહેવો પડે**" પણ એક બિન ગરજ વાળો માણસ કોઇની પરવા ધરાવતો નથી. માટે ગરજવાન થવું નહીં. ધ્યાનમાં રાખજો કે "**ગરજવાનની અક્કલ જાય અને દરદવાનની શિક્કલ જાય**" કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

આપ આપની ગરજથી, ગરજુ જગત જણાય;
વગર દરદ **ઘેર** વૈદને, જરૂર કોઈ નવ જાય.

ક૦ દ૦ ડા૦

૫૯ **યાદ રાખજો** કે લોભી પાસે સ્વાલ કરવો તે આબરૂ ગુમાવવા બરાબર છે. તે કરતાં દિલની આશા બર ન આવે તે બેહેત્તર છે. કે જે આશા કોઈ નિચ અને નાયક આદમી પાસે માગવી પડે. માટે જે સખસ તમારો સ્વાલ કબુલ રાખે તેમ ન હોય તેની પાસે કદી વચન નાખશો નહીં. કેમકે નાહક "**સોનાની જાળ પાણીમાં નાખવાથી** પસ્તાવું પડે છે. કહ્યું છે કેઃ-

કુંડળીયો.

બચન સુમેરૂી ઝાલરી, બે હદ ઘડી સુનાર,
ઠેર ઠેર ચિત્ત રાખ કે, મત પાની મેં ડાર;

મત પાનીમેં ડાર, ગઈ સો હાથ ન આવે,
પડી ખલક કે પાસ, આપ કો માન ગુમાવે;
કયે સો કવીઆ કાન, અબે નહીં લાજ હુનેરી,
મત પાનીમેં ડાર, આબરી બચન સુનેરી.

એ કાંઈ ખોટું નથી કેમકે સિંહની મુછ, ભોરિંગનો મણિ, પતિવ્રતાનું પતિવૃત્ત અને કૃપણ પાસેથી દ્રવ્ય એ સઘળાં જીવતાં હોય ત્યાં સુધી તો હાથ આવવાની આશા કદી રાખવાજ નહીં. કહેવાય છે કે:—

દોહરો.

સિંહ મુછ ભોરીંગ મણી, કૃપણ દ્રવ્ય સતીનાર;
જીવ ગયે પરકર જશે, પડ પાસા પો બાર.

નંદબત્રીસી.

૬૦ યાદ રાખજો કે કોઇનો ભેદ ભરમ ખુલ્લો કરતા નહીં. કેમકે "**ખિસા ખાલી પણ ભરમ ભારી**" એ કહેવત મુજબ ભરમ છે તેજ માણસની આબરૂ છે. કારણ કે ભરમવાળી વાત હમેશાં કીમતદાર ગણાય છે. "**કાચો કોયડો કોડીનું મુલ**" એ કાંઈ ખોટું નથી. કેમકે કોઇનો ભેદ ખુલ્લો કરવાથી હલકાઈ જાહેર થાય છે. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે ભેદ રાખવાથી એક કાગના હજાર તો કોડી જેવી નજીવિ ચિજના સવા લાખ રૂપીઆ ઉપજ્યાં હતા. અને તેથી કહેવાય છે કે:—

દોહરો.

બાંધી મુઠી લાખની, ઊઘાડી વા ખાય;
કાગા મુલ હજાર તો, કોડી લાખ સવાય.

મળેલું.

૬૧ "**વિષ્ણુંશર્મા**"નું આ કીમતી વાક્ય **ધ્યાનમાં રાખજો કે** જે કોઈ ગરીબ થઈ તાલેવંતનો સંગ કરે તે અંતે ભિખારી થાય એ કાંઈ ખોટું નથી કેમકે મોટાની વધારે દોસતી રાખવાથી અંતે પસ્તાવું પડે છે. કહેવાય છે કે મોટા પાસેથી ગરીબોએ જે મેળવવાની આશા બાંધેલી હોય છે તે કરતાં પણ ગરીબ પાસેથી મેળવવાની મોટાએ વધારે આશા બાંધેલી હોય છે. કહેવત છે કે "**સોનાના ચુડાવાળી દાતણવાળીનું ખાય**" **વળી ધ્યાનમાં રાખજો કે** મોટાને ગરીબે કાંઈ ગુણ કીધો હોય તો પણ તે તેના ધ્યાનમાં આવતો નથી માટે "**મોટાના પેટમાં પેસવું અને પિલાઈ મરવું**" એ કહેવત ધ્યાનમાં રાખી મોટાની વધારે દોસ્તી કરશો નહીં. કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

સજન સમા બિચારીયે, અપના કુલકી રીત;
બરાબરીસે કીજીએ, બિવાહ, બેર ઓર પ્રીત.
કેમકે:— રાગ વિના રાગોડવું, નિર્ધનીયો કુટાય;
નબળો સબળાને ગુણ કરે, તે આટા લુણમાં જાય.

મળેલું.

૬૨ આતો ખરૂં છે કે જો કોઈ મોટાએ એકાદ અયોગ્ય કામ કીધું હોય તો પણ તેને કોઈ કહી શકશે નહીં. પણ જો કોઈ ગરીબે

એકાદ સાધારણ કામ કીધું હોય તો તે અયોગ્યજ ગણાશે કહેવત છે કે "**મોટા જે કરે તે છાજે, છતાં ઢોલ નગારા વાગે**" અને "**નાના જે કરે તે જાય ઊપર ગડદા પાટુ ખાય**" એ કાંઈ ખોટું નથી કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

મોટાને કહેવાય નહીં, નાનાને કહેવાય;
સાસુમાં સો વાંક પણ, વહુનો વાંક કઢાય.

ક૦ દ૦ ડા૦

૬૩ **યાદ રાખજો કે** જેઓ અધુરા ઊછાંછળા અને દૂષિ છે, તેઓજ સ્તુતિના અતિ લોભી હોય છે. પણ એક વિચારવંત તેથી દુર રહે છે કેમકે તે તો જાણે છે કે મારી ખોટી સ્તુતિ કરનારા અતિ જુઠા છે. અને તેથી તેના સહવાસથી તેના દુર્ગુણો કદાચ આપણને વળગી જશે. એમ સમજીને તેઓ ખુશામતખોર અને ખોટા વખાણ કરનારાથી દુર રહે છે. ધ્યાનમાં રાખજો કે "**મોનો મીઠો તે દીલનો કુડો**" હોયજ. માટે તમે ખુશામતખોરોથી દુર રહેજો. કહેવાય છે કે:—

દોહરો.

નમન નમનમેં ભેદ હે, બોત નમે નાદાન;
દગલબાજ દુના નમે, જ્યું ચિત્તા, ચોર, કમાન.

૬૪ **યાદ રાખજો કે** તમે રાજાની ગુપ્તવાત કદી બહાર પાડતા નહીં કેમકે "**હોઠ બહાર તે કોટ બહાર ને પેટમાં તે પેટીમાં**" એ કહેવત ધ્યાનમાં રાખી ગુપ્ત રાખવા જેવી વાત ગુપ્તજ રાખજો

કાંકે વિષ એકનોજ જીવ લેછે, પણ જો રાજા કોપે તો આખા કુ-ટુંબનો પ્રાણ લેછે. માટે **"રાજ પ્રકરણી બાબતોની પડખે ન ચડવું"** મહા પંડીત **વિષ્ણુંશર્મા** " કહે છે કે જન્મના જન્મ સુધી રાજાની શેવા કીધી હોય. તથાપિ એકાદ વખત જો કસુર થઇ તો એ સઘળા ગુણો ભુલી જઇ જીવ લેવાને તઇયાર થાય છે. કહેવત છે કે **"રજપુત ને ગરજપુત"** એ કાંઈ ખોટું નથી માટે રાજાનું શેવન યત્નથી કરજો. કેમકે—**॥राजाकालस्य कारणम॥**

૬૫ **યાદરાખજો કે**—તમે ગમે તેટલું સંકટ વેઠજો પણ કરજ કદી કરશો નહીં કેમકે કરજથી કઇંક કુવે પડેલા છે, કઇકે આપ ઘાત કીધા છે અને કઇકે વિષ પિધા છે. કારણ કે કોડીની કીમતના લેણદાર પાસે ક્રોડોની કીમતના કરજદારને નિચું જોવું પડે છે. કહેવત છે કે **"કરજવાન ને ગરજવાન"** એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે શિર જાય તો પણ કરજ કરવું નહીં. કેમકે '**વ્યાજને ઘોડા પણ આંબે નહીં"** **ધ્યાનમાં રાખજો કે** જબરો **"રાવણ"** એકજ **"રામ"** પોતાને માથે ચડી આવવાથી લંકા જેવું પ્રબળ રાજ્ય ખોઈ બેઠો ત્યારે જેના ઉપર (વ્યાજના) અનેક રામ ચડતા હોય તો પછી તેનીતો પુરેપુરી કમબક્તિ થાય તેમાં શી નવા-ઈ ? કહેવાય છે કે **"ઊધારે હાથી લેવાય પણ રોકડે બકરી ન લેવાય"** **માટે "કરજ કરીને ઉઠવા કરતાં ભુખ વેઠીને સુવું એ"** વધારે બેહેત્તર છે કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

એક રામ ચડતાં ગયું, રાવણ કેરૂં રાજ;
સોળ રામ શિરપર ચડે, કહો રહે કયમ લાજ !

કo દo ડાo

૬૬ **યાદ રાખજો** કે જેમ કાણું વાસણ નકામું ગણાય છે તેમ જેના પેટમાં વાત રાખી શકે નહીં તે માણસ પણ નકામું ગણાય છે માટે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે સમૂદ્રમાં પડયું તે ગયું, જડબુદ્ધિને શિખવ્યું તે પણ ગયું, અગ્નિહોત્ર વિના હોમ્યું તે પણ ગયું, જુગારીને આપ્યું તે પણ ગયું, સ્ત્રીને કહ્યું તે પણ ગયું, અને જેના પેટમાં વાત રહે નહીં તેની પાસે કહ્યું તે પણ ગયું માટે દરેક કામ કરતાં પેહેલાં તેના ફળ અફળ વિષે વિચાર કરવો જોઈએ ધ્યાનમાં રાખજો કે **"કાણે ઘડે પાણી ભરાય નહીં."**

૬૭ **યાદરાખ જો** કે દરેક માણસોએ વગર વિચારનું રહેવું નહીં કેમકે તરતું તુંબડું અને વગર વિચારનું માણસ એ બેઉ સરખાં ગણાય છે. **ધ્યનમાં રાખજો** કે વગર વિચારનું માણસ જીવતું હોય તો પણ મુવા બરાબર ગણાય છે. એ કાંઈ ખોટું નથી.

૬૮ **યાદરાખજો** કે દરેક માણસને પોતાના પ્રમાણિકપણાના પ્રમાણમાં પૈસો અને પદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે પ્રમાણિકપણે ચાલવું **ધ્યાનમાં રાખજો** કે સાચું બોલનાર માણસે લોકોની બદબોઈથી ડરવું નહીં કેમકે અગ્નિને પાણીજ ઠંડો કરશે તેમ સાચુ બોલવાથી થયેલી બદબોઈ પોતાની મેળેજ બંધ પડશે કહેવત છે કે **"સાચે રાચે રામ અને જુઠાને કપાળે ડામ"** એ કાંઈ ખોટું નથી.

૬૯ **યાદ રાખજો કે** રસ્તે ચાલતા કોઇને હરકત થાય તેમ કરતા નહીં તપાસીને ચાલવાની ટેવ રાખવી. કાંઇ વસ્તુ તમને જડે તો

તુરત જાહેર કરી તેના માલિકને સ્વાધિન કરજો "**કોડી હરામ અને બચકાહલાલ**" એ કહેવત મુજબ જડેલીવસ્તુ પચાવી પાડશો નહીં. કાંકે તેમ કરવું તે પણ એક જાતની ચોરીજ ગણાય છે. કદાપિ જડેલી ચીજનો માલીક તમને કાંઇ આપે તે રાખો તેની ચિંતા નથી પણ પડેલી ચિજ પચાવી પાડવાથી હલકાઇ જાહેર થાય છે માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે,

સેજ મિલાસો દુધ બરાબર માંગલિયા સો પાણી;
ખેચ લિયા સો રક્ત બરાબર, ગોરખ બોલ્યા વાણી.

૭૦ **યાદરાખજો** કે જેનું તમે અન્ન ખાધું, જેના આશ્રયથી આબરૂવાન થયા, જેનાથી તમારી ચડતી થઇ, અને જેનાથી તમને લાભ થયો તેનો અનાદર કદી કરશો નહીં. "**બેસવાની ડાળ ભાંગવી નહીં**" એ કહેવત હમેશા ધ્યાનમાં રાખજો.

૭૧ **યાદરાખજો** કે દુનિયામાં કરેલો ઉપકાર ભુલી જનારા ૭ છે.

(૧) પરણેલો પુત્ર માને.
(૨) શિખવેલો શિષ્ય ગુરૂને.
(૩) સંભોગ થઇ રહ્યા પછી સ્ત્રી પુરૂષને.
(૪) વ્હાણ પાર આવ્યા પછી ઉતારૂઓ ખારવાને.
(૫) કામ થઇ રહ્યા પછી અસિલ વકીલને. અને
(૬) દરદ દફે થયા પછી રોગી વૈદ્યને.

માટે ધ્યાનમાં રાખ જો કે:—

ગુણાં સે ગુણ કિયા, તો કોઈ દિન ગુણ જોયા;
ન ગુણાં સે ગુણ કિયા, તો આટા ધુલમેં ધોયા.

એ કાંઇ ખોટું નથી. માટે પાત્ર જોઇને પરોપકાર કરજો કેમકે કહેવાય છે કે:—

દોહરો.

પરી ગરજ મન ઔર હે, સરી ગરજ મન ઔર;
ઉદય રાજ મન મનુષકો, રહે ન એક હી ઠૌર.

૭૨ **યાદ રાખજો** કે દુનિયામાં ગુપ્તવાત ખુલી થનારા છ દ્વાર છે.

(૧) મદ્યપાન કરનાર. (૪) અન્યાડિ શેવક.
(૨) નિંદ્રાવાન. (૫) અજ્ઞાન સ્ત્રી અને
(૩) આસપાસ જોવાની અસાવધતા. (૬) હજામ.

૭૩ **યાદ રાખજો** કે ભોજન અને ભુખના બે પ્રકાર હોય છે. કેમકે જેનું ભોજન નાનું તેની ભુખ મોટી હોય છે. અને જેની ભુખ નાની તેનું ભોજન મોટું હોયછે. કહેવત છે કે "**ભુખ્યો જાણે ધરો ઇસ નહીં અને ધરાયો જાણે ખાઇશ નહીં**" એ કાંઇ ખોટું નથી.

૭૪ **યાદ રાખજો** કે માણસ જ્યારે બ્હેકો જાય છે ત્યારે એમ સમજે છે કે મારા બરોબરીઓ કોઈ નથી પણ તેમાં તે ભુલે છે કેમકે **શેરને માથે સવાશેરતો હોયજ**" એમ સમજી પોતાના બળ વિષે ગર્વ આણવો નહીં. **ધ્યાનમાં રાખજો** કેઃ-

બળ થોડું ગર્જે ઘણું, રહેછે ઠામ શરદ;
સૌથી કરડે ચોગણો, મચ્છર બડા મરદ.

૭૫ **યાદ રાખજો** કે કાંઈ વાંધો પતાવવો તો જોનાર પાસે આણવો કેમકે "**ભેંસ પાણીમાં અને બજારમાં સાટુ**" એ બને નહીં તેમાં વળી બની શકે ત્યાં સુધી તો દેણદારોએ પોતાની વષ્ટિમાં ગરિબ પંચો પસંદ કરવા. કેમકે શ્રીમંતોને ગરિબોના ગજાંની ખબર હોતી

નથી તે તો "**જેવા પોતે હોય તેવાજ બીજાને દેખેછે**" એ કાંઈ ખોટું નથી.

મહા પંડિત વિષ્ણુશર્માનાં કહેલાં.

દરેક માણસોએ હમેશાં મુખપાઠ કરવાના નિયમો.

યાદ રાખજો કે:-

૧ કોઈ મુંગાં બેહેરાં, લુલાં લંગડા કે આંધળાં માણસોની નાચારી કે ખોડ સામે કદી હસવું નહીં; તેમજ મશ્કરી પણ કરવી નહીં કેમકે એવી બાબતમાં મશ્કરી કરવાથી માણસને બહુ લાગી આવે છે. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે:—**

દોહરો.

અંધાને અંધો કહે, કડવું લાગે કેણ;
ધિરે ધિરે પુછીએ ભાઈ, સ્યાથી ખોયા નેણ ?

મળેલું.

૨ હમેશાં જીંદગીની સંભાળ રાખવી, સરસાઈ મેળવવાની સખ્તાઇથી કાયર થવું નહીં, મધ્યમ બોલવું, સારી રીતે ચાલવું, મળેલી સ્થીતિ ઉપર સંતોષ રાખવો, કોઈ કામમાં ગભરાવું નહીં. અને હમેશાં પોતાનો માન મર્તબો વધારવાની કોશીષ કરવી **ધ્યાનમાં રાખજો** કે કોઈ સારૂં કામ કરતાં થોભવું એ નાઉમેદીનું પેહેલું પગલું ગણાયછે. કેમકે સારૂં કામ કરવાનો વખત કોઈકવાર જ આવે છે. માટે નાઉમેદ થવું નહીં.

૩ કરજ, રોગ, અને અગ્નિનો લેશ માત્ર રહેલો ભાગ પળવારમાં મોટી ખરાબી કરનારો થઈ પડે છે. માટે તે જ્યાં સુધી ન વધ્યાં હોય તેટલામાં તેનો નાશ નહીં કરનાર ગમે તેવો બળવાન હોય તથાપિ તેના હાથથી તે માર્યો જાયછે.

૪ રસ્તે ચાલતાં કોઈ ચિજ ખાવી નહીં, વગર કામે રખડવું નહીં, ભવિષ્યમાં ઉપીયોગી થઈ પડે તેવી વસ્તુઓનો જ સંગ્રહ કરવો **ધ્યાનમાં રાખજો** કે મોજ શોખની વસ્તુઓનો વધારે ઉપીયોગ કરનારને જરૂરની વસ્તુ સારૂ ફાંફાં મારવાનો વખત આવેછે.

૫ મુસાફરીમાં કરેલા મુકામથી ઉપડતી વેળા તપાસ કરીને પછી આગળ ચાલવું. અજાણ્યા સાથે મુસાફરી કરવી નહીં અને પરદેશ માં જઇને મિતી મેળવવી.

૬ **યાદ રાખજો** કે હકિમ લોકોની તાબેદારી કરવી સારી પણ તેની નકલ કરવી તે ઘણી હાનિકારક છે. ધ્યાનમાં રાખજો કે **"સુંઠને ગાંઠીએ ગાંધી"** થવાય નહીં.

૭ એકલાએ ખાવું નહીં, એકલાએ દુરવાટે ચાલવું નહીં એકલાએ બધું દ્રવ્ય રાખવાની ઈચ્છા રાખવી નહીં, અને ઘણા જણા સુતા હોય ત્યાં એકલાએ જાગવું નહીં.

૮ તપ એકલાએ કરવો, અભ્યાસ બે જણાએ કરવો, ગાયન ત્રણ જણાએ કરવું, પરદેશ ચાર જણાએ જવું, ખેડ પાંચ જણાએ કરવી, અને યુદ્ધ ઘણા જણાએ મળીને કરવું. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

અલગ પડીને એકઠા, એકેક ધન લેનાર;
સંપીને સાથે વસે, બે એકડે અગીયાર.

૯ જે ગામમાં રાજા નથી, નદી નથી, વૈદ્ય નથી, અને ધનવાન નથી એ ગામમાં એક દહાડો પણ રહેવું નહીં.

૧૦ જે ગામમાં ઈનસાફ નથી, વિદ્યાના સાધનો નથી, વિવેકની વૃત્તિ નથી અને ઉદ્યોગ નથી એ ગામમાં ડાહ્યા માણસોએ ક્ષણ માત્ર પણ રહેવું નહીં. ધ્યાનમાં રાખજો કે **"એક દુષ્ટ રાજાના રાજ્યમાં અમિર તરિકે રહેવા કરતાં એક ભલા રાજાના રાજ્યમાં કુતરા તરિકે રહેવું એ વધારે બહેતર ગણાયછે."** એ કાંઈ ખોટું નથી. કેમકે નહીં તો પાવૈના શેહેરમાં પાતરે દુકાન કીધા જેવું થાય. કહ્યું છે કેઃ—

કુંડળીઓ.

પાવૈયા કે શેહેરમેં, પાતરે કરી દુકાન,
તેલ જલાયા ગાંઠકા, કછુ ન પામી માન;
કછુ ન પામી માન, પાતર દિલમેં ખુબ રોઈ,
એ ભડવે કે શેહેરમેં, સો અપની પત ખોઈ;
કહે **દિન દરવેશ,** ભેખ ભવઈઆ કા,
કયું નહીં સમજી નાર. શેહેર પાવઈયાકા.

મળેલું.

૧૧ નદીનો, નખવાળા જાનવરનો, રાજાનો, સ્ત્રીનો, અને સહસ્ત્ર ધારણ કરનારનો વિશ્વાસ કદી કરવો નહીં. કેમકે તે કોપાયમાન થયા થકાં પ્રાણ જોનારાં થઈ પડે છે.

૧૨ અગ્નિ, રાજા, ગુરૂ, સર્પ, સ્ત્રી, જળ, મુર્ખ, કરજ, અને રોગ એ સઘળાનું શેવન હમેશાં યત્નથી કરવું કેમકે આળસથી કીધું હોય

તો તેઓ તેજ વખતે પ્રાણ જોનારા થઈ પડેછે.

૧૩ રાજા, ગુંણિકા, જમ, અગ્નિ, ચોર, બાળક, યાંચક, કાંટો, અને કષ્ટ એ સઘળા બીજાની દયા આણતાં નથી પણ પોતાનું જ કામ કરેછે.

૧૪ જે ખાતા ખાતા ચાલતો નથી, હસ્તા હસ્તા બોલતો નથી, ગયેલાનો શોક કરતો નથી, કરેલાનું અભિમાન ધરતો નથી, ને બે જણ વાત કરતાં હોય ત્યાં ત્રીજો થતો નથી એ જ ડાહ્યો માણસ ગણાયછે.

૧૫ સ્ત્રીના ચરિત્ર, વ્યસનિની પ્રિતી, જુગારીનું વચન, ઓરમાઈમાનું હેત, ગુણિકાની લાજ, દુષ્મનની નમ્રતા, કાગડાની પવિત્રતા, સર્પમાં અમ્રત, અને રાજાની રહેમ એ સઘળાં કદી સાચાં હોતાં નથી.

૧૬ કુલટા સ્ત્રી, કુસ્વામિ, કુમિત્ર, અને કપટી એટલાની પ્રિતી વિજળીના ચમકારા સમાન જાણવી કેમકે તે ઊત્પન્ન થઈ કે તુરત નાશ પામેછે.

૧૭ વાઘ, સર્પ, રાજા, બાળક, મધમાખ, પારકુ કૂતરૂં, અને મુર્ખ એ સઘળાને સુતાં કદી જગાડવાં નહીં.

૧૮ ચાકર વટેમાર્ગુ, દરવાન, ભંડારી, ક્ષુધાવાન, અને વિદ્વાન એટલાંએ હમેશાં જાગતા રહેવું.

૧૯ અગ્નિ, ગુરૂ, બ્રાહ્મણ, વૃદ્ધ માણસ, અને કુમારિકા, એ પાંચેને કદી પગ અડાડવો નહીં.

૨૦ સાપ, જળાશય, ઝેર, અને અગ્નિ એટલાંથી હમેશાં દુર રહેવું કહેવાય છે કે "**સાપ કેફને જળની રેલ, તેની સાથ ન કરીએ ખેલ.**"

૨૧ પુરૂષમાં વાળંદ, સ્ત્રીમાં માલણ, પશુમાં શિયાળ, અને પક્ષિમાં કાગડો એ બધાં ને ઠગ જાણવાં.

૨૨ રાણી, ગુરૂપત્નિ, મિત્રની સ્ત્રી, સાસુ અને પોતાની માતા એ સઘળાને માતા સમાન ગણવી.

૨૩ અદેખો, નિંદીત, અસંતોષી, બિકણો, ક્રોધી, સદાય શંકા લેનાર, અને પારકા ઊપર પેટ ભરનાર એટલા હમેશાં દુખી રહેછે.

૨૪ અભિમાની, મિથ્યા વિવાદી, અપરાધી, ક્રોધી, એકલપેટો, અને મિત્રઘાતિ એટલાંનો જીવ હમેશાં જોખમમાં રહેછે.

૨૫ શાંતિ, ધૈર્ય, ઈંદ્રિયનિગ્રહ, પવિત્રતા, કરૂણા, મ્રદભાષણ, અને સત્યતા એ સઘળાં ધન સંપત્તિનાં સાધનો છે.

૨૬ સત્ય કર્મ, ધર્માચરણ, વિદ્યા, પ્રયત્ન, નિષ્કપટપણું, અને સત્યસંગ એ સઘળાં મનુષ્યનો ઉદય કરનારાં છે.

૨૭ કામ, ક્રોધ, અપમાન, ઊન્મત્તાઈ કલેશ, દંભ, મોહ, મત્સર, પાપકર્મ, રાજદ્રોહ, ચુગલી, વૈર, ગર્વ, અને દુર્જન જોડે વિવાદ એ સઘળાં તજનાર મનુષ્ય મહાત્મા ગણાય છે.

૨૮ જે માણસ ધર્મને છોડીદઈ કામને વશ થાય છે, તેનો લક્ષ્મિ, પ્રાણ, અને ધન ઊતાવળે ત્યાગ કરી જાય છે.

૨૯ નિર્લજ, લુચ્ચા, દુષ્ટ, ખટપટિઆ, ચાડિયા, વૈરવધારનાર નિંદીત, કામાતુર, વ્યસની, અને ક્રોધી એટલાનો સંગકરવાથી સુખી થવાની આશા કદી રાખવી નહીં.

૩૦ ક્રોધ, અપમાન, કલેશ, પુત્રનું મરણ, કુલટા સ્ત્રી, કરજ અને કષ્ટ, એ સઘળાં હમેશાં વિના અગ્નિએ બાળનારાં ગણાય છે.

૩૧ બુદ્ધિવાનોએ ધનનો નાશ, મનનો તાપ, સ્ત્રીનાં ચરિત્ર, કરેલો ઊપકાર, મેળવેલું માન, અને થયેલું અપમાન, એટલાં વાનાં કોઈ પાસે પ્રગટ કરવાં નહીં.

૩૨ ધર્મ, પૈસો, ધાન્ય, ગુરૂનાં વચનો, અને ઔષધ એ પાંચેનું હમેશાં ગ્રહણ કરવું.

૩૩ મિત્રાઈ, વાચાળપણું, બુદ્ધિ, ભલપણ, સુખ, મોજ, શાસ્ત્રનું ડહાપણ, અને વિવેક એ સઘળા ગુણો જ્યાં અન્ન વસ્ત્ર સારી પેઠે હોય ત્યાંજ આવેછે.

૩૪ દુઃખ, ગરજ, દુષ્મનાઈ, ભક્તિ, લાભ, હાનિ, અને છિનાળી એ સઘળાં થોડાં હોય તોપણ ઘણાં જણાય છે.

૩૫ સ્ત્રી, મદ્યપિ, મુર્ખ, માંછલાં બાળક, રાજા અને ગળી એ સઘળાં જે એકવાર લીયે તે છોડતા નથી.

૩૬ રાજા, ગુરૂ, વૈદ્ય, અને વકીલ એટલા પાસે જુઠું બોલનાર પોતાનો સ્વાર્થ ખોઈ બેસતાં વાર લગાડતાં નથી. માટે **"દાઈ પાસે પેટ સંતાડવું નહીં"** એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખવી.

૩૭ સત્ય બોલનાર, ધર્મચુસ્ત, ક્ષમાવાન, ધૈર્યવાન, અને ઉદ્યોગી એટલાને કદી છોડવા નહીં.

૩૮ આળસુ, દ્વેશિ, કઠોર ભાષણ કરનાર, પ્રજા પિડક રાજા, મિષ્ટ નહીં બોલી જાણે તેવી ભાર્યા, અને ગામમાં રહેનાર ગૌચર એટલાંને ડાહ્યા માણસોએ છોડી દેવાં જોઈએ.

૩૯ પોતાની જ્ઞાતિનો વૃદ્ધ, ગરીબ પણ કુલિન મિત્ર, નિમકહલાલ નોકર, અને છોરૂ વિનાની બ્હેન એટલાંને ઘરમાં રાખવાથી સારૂં કહેવાયછે.

૪૦ સ્ત્રીહઠ, બાળહઠ, રાજહઠ, અને અશ્વહઠ એ ચારે હઠો જગતમાં મોટી ગણાય છે, કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

સિંહ ગમન પુરૂષ વચન, કેળ ફળે એકવાર;
ત્રિયા, તોરણ, ને હમિરહઠ, ચડે ન બીજી વાર.

મળેલું.

૪૧ અહાર, નિંદ્રા, કજીઓ, આળસ, ઊદ્યોગ, ખજવાળ, .અને જુગાર એ સધળાં શેવના કરવાથી વધતાં જાય છે.

૪૨ યોવન, ધન, સંતતિ, અને સત્તા, એ ચારે માંહેનું એકજ હોયછે તોપણ માણસ અનર્થ કરેછે તો પછી એ ચારે જેની પાસે હોય તે શું ન કરે? માટે એવે વખતે દ્રઢતા રાખી સમાન વૃત્તિથી ચાલવું. ઊન્નમત્ત બનવું નહીં

૪૩ સમજુઓની પાસે પોતાના ગુણો કહેવાય નહીં કાંકે તેઓ પોતાની મેળેજ જાણે છે. તેમજ મુર્ખની પાસે પણ કહેવા નહીં કેમકે તેઓ પંડિતનું કહેલું સમજતા નથી.

૪૪ છેલ્લે યાદરાખજો કે જ્ઞાન વૃદ્ધોના ઊપદેશથી મળેછે, યશ ધનથી મળેછે, ધન ઉદ્યોગથી મળેછે, અને પ્રતિષ્ટા રાજાની શેવાથી મળેછે. માટે એ સધળાં વાનાં સંભાળથી કરવાં. ધ્યાનમાં રાખજો કે ,, **શિયાળાનો તાપ, વહાલાનો મેળાપ, દુધપાકનું ભોજન, અને રાજાનુંમાન** ,, એ ચારે અમ્રત સમાન ગણાયછે.

પ્રકરણ ૪ થું.

—:o:—

સુધરેલના સદ્ગુણો.

દોહરો.

ગુણિજન ગુમ રહે નહીં, વણ મેહેનત પકાશ;
[1]દિનકર વાદળ દળ વિષે, દાટયો પણ દેખાય.

. કrooooo

૧ **યાદ રાખજો** કે સદ્ગુણો છે તે અમૂલ્ય સુગંધી જેવા છે. તેને જ્યારે સળગાવવામાં કે કચરવામાં આવે છે, ત્યારે તેઓ વધારે ને વધારે સુગંધી આપે છે. કેમકે જેમ સંપત્તિ દુર્ગુણોને સારી રીતે દેખાડે છે, તેમ બિપત્તિ સદ્ગુણોને તેથી પણ વધારે સારી રીતે દેખાડી આપે છે. માટે સદગુણો સાથેજ દોસ્તી કરજો. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે વિદ્વાનો પોતાની ભલી ચાલ ચલણથી અને ભલાં કામો કરવાથીજ તુરત પરખાઈ આવે છે. માટે સદગુણને ક્ષમારો ભોમીઓ કરશો અને સદ્ગુણથીજ કામ લેતા રહેશો તો પછી તમારે ઉમરાવ થવાની કશી જરૂર નથી.

૨ **યાદ રાખજો** કે ગુણવાનની સૌ ઇચ્છા કરે છે. કેમકે જે ગુણ-

---

૧ દિનકર એટલે સૂર્ય.

વાન તથા સદાચરણી હોય તેજ માન મેળવે છે, અને તેનેજ કશી તરેહનું દુઃખ હોતું નથી. માટે દુર્જનની સોબતથી દુર્વ્યશનમાં નહીં પડતાં નિરંતર સજ્જનોની સોબત કરવી એજ સુધરેલાનું કામ છે.

૩ માટે **યાદ રાખજો** કે જ્ઞાન, કરકસર અને ઉદ્યોગ એ ત્રણે સુધરેલા માણસના સદ્‌ગુણો છે. વળી તે આખી કોમનો અચળ પાયો ગણાય છે. અને દરેક માણસના નશિબનો તે ઝરો છે. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે દોલત પણ એ ત્રણે ગુણો જ્યાં હોય ત્યાંજ એકઠી થાય છે

૪ **યાદ રાખજો** કે વાંચવું, લખવું, અને શિખવું એ ત્રણે કામ સુધરેલના છે. કેમકે આત્મા તથા ચિત્ત શુદ્ધ થવાનું મોટું ઔષધ નીતિના ગ્રંથો વાંચવા એજ છે. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે વાપરવાને વિવેકથી, સાંભળવાને કાનથી, સખાવતને માટે હાથથી, અને નીતિનાં પુસ્તકો વાંચવાને આંખથી જે માણસ ઉદાર હોય, તેનેજ ખરો ઉદાર જાણવો.

૫ **યાદ રાખજો** કે જે માણસ ભણીને ધર્મના ઉપદેશ વિષે પ્રસિદ્ધ કરવાને યોગ્ય અયોગ્ય યાને સારૂં નરસું ઇત્યાદિ શાસ્ત્ર પ્રમાણે જાણે છે, તેજ લોકમાં શ્રેષ્ટ ગણાય છે. કેહેવાય છે "**જાણવાથીજ માણસ સર્વજ્ઞતા પામે છે**" એ કાંઈ ખોટું નથી કેમકે "**કુળમાં કુળાચારથી પ્રસિદ્ધ થવાય છે, વિદ્વાનોમાં વિદ્યાથી પ્રસિદ્ધ થવાય છે, અને દેશમાં સંભાષણથી પ્રસિદ્ધ થવાય છે.**

૬ **યાદ રાખજો** કે દુનિયાનો કારોબાર ત્રણ વસ્તુથી ચાલે **છે. અને** તે એકે અક્કલ, અમલ, અને ડોળ ડમાક; તેમાં અક્કલ વિચારવંતને માટે, અમલ અધભણેલાને માટે, અને ડોળ ડમાક ઉપરથી જોનાર અજ્ઞાન માણસને માટે છે. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** ખરી મોટાઈ ડોળ ધાલુ થઇને ફરવામાં નથી પણ સાદાઈમાં છે. માટે ખાલી રોફ અને ફોગટની ફિશિયારી નહીં રાખતાં સાદાઈ રાખવી. પણ કેટલાક આપ સ્વાર્થી સુધારવાળા અમે ખરા સુધારાવાળા અને દેશ દાઝ જાણનારા છીએ એવો ફાંકો ધરાવી પોતાનું ગુજરાન ચલાવી મગરૂરીથી મોજ કરે છે અને ધર્મ, દયા, **અને** પરમાર્થથી પચ્છાત રહી, છાતીમાં ઘડીયાળ, હાથમાં સોટી, પગમાં બુટ, અને આંખે ચસમા ચડાવી સુધરેલના ડોળથી ફરે છે પણ **ધ્યાનમાં રાખજો** કે તેવાઓથી સ્વદેશ સુધારણાનું કાંઈ પણ કામ થઈ શકતું નથી. પરંતુ ખરા સુધારાવાળા તો એજ કહેવાય કે, જેનામાં શાંતગુણ, દયા, સદાચરણ, અને સ્વધર્મમાં દ્રઢ રહી અંતરને વિષે સ્વદેશાભિમાન રટણ થઈ રહેલ હોય, અને સ્વદેશોન્નત્તિને માટે દેશમાં વિદ્યારૂપિ દ્રવ્યનો ફેલાવો કરી મુકે ત્યારે જાણવું કે એજ ખરા સુધારાવાળા છે. પણ કહેવાય છે કે **"જાહેર હિંમતનો સ્તુતિ પાત્ર ગુણ ઘણા થોડા માણસોમાંજ હોય છે."**

૭ **યાદ રાખજો કે** લોકોમાં માન મેળવવાના મુખ્ય બે રસ્તા છે. તેમાં એક તો એ કે બધા ઉપર પ્રિતી રાખવી અને બીજો એકે પ્રમાણિકપણાથી ચાલવું તથા ગરીબની બરદાસ્ત લેવી. **ધ્યાનમાં**

રાખજો કે સુધરેલનો કુળ ધર્મ એજ છે કે વખતનું નિયમિત-પણું, સુધારો, મેહેનત, ઉદ્યોગ, અભ્યાસ, અને હુશિયારી. માટે **યાદ રાખજો** કે જે માણુસ પોતાની ઈંદ્રિયો વશ રાખી શકતો નથી, તે વિદ્યા, વૈભવ, અને સ્ત્રીથી વેહેલો ભ્રષ્ટ થાય છે. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે સુધરેલ થઈને મગરૂરી કરે, ઓરતની સલાહ લીયે, અને નાદાનોની દોસ્તી કરી એબ ભરેલાં કામો કરે તો પછી તેને "**સુધરેલ**" ને બદલે "**ઉધળેલ**" નું નામ આપવાને હરકત લાગશે નહીં.

૮ **યાદ રાખજો કે** બહુજ સારા થવાની ધારણા આગળથી રાખવી તે યોગ્ય નથી, પણ દર કલાકે અને દર પળે જે કામો સૌથી સારાં છે તેજ કરતા જજો. કેમકે તેમ કીધાથી ઝાડનું કાચું ફળ જેમ પાકે છે તેમ તમે સારા અને શ્રેષ્ટપણાને પહોંચી શકશો માટે તમે તમારા કામમાં તમારા વિચારો એક ચિત્તથી ઘાલો, અને તેની તમે કુશળતા મેળવો, ઉદ્યોગી રહો, કિફાયત વાપરો, બીજા સારા માણુસોના સારાં આચરણોનું અધ્યયન કરો, માનવા લાયક મોટાઓને માન આપો, અને પછી **યાદ રાખજો** કે તમે એકદમ સુખી થશો.

૯ **યાદ રાખજો** કે ઇશ્વરને જાણુવો, ગરીબની બરદાસ્ત લેવી, ઇશ્વરની બંદગી, સંકટમાં સબૂરી, થોડું બોલવું, વ્યાજબી ચાલવું, નીતિનાં કામો કરવાં, સર્વ સાથે સંપિને ચાલવું, સંતોષ રાખવો, દુશમનના ભડકાથી બળેલા પક્ષકારોના મનની સમાધાની કરવી, દેશમાં કુસંપ ઘટાડી સંપ કરાવવો. એ સઘળાં કામો સુધરેલા મા-

ણુસોનો ગણાય છે. કેમકે "**જ્ઞાનોદય, દેશોદય, અને વેપારોદય,** કરવામાં સંપિલા માણસોની બહુ જરૂર હોય છે. અને એવા માણસોથીજ દેશની ઉન્નતિ થાય છે.

૧૦ **યાદ રાખજો કે** વૃક્ષ પોતાની તુટેલી ડાળખીઓ અને પડેલાં પાંદડાંથી જેમ ફળદ્રુપ થાય છે અને પોતાના કોહી ગયેલા ભાગમાંથી પાછા ઉગે છે તેમ માણસો કસોટીથી સારાં થાય છે અને સુધરે છે અને ભંગ આશાઓ તથા વેરણ ઉમેદોમાંથી સાફ થાય છે. એ કાંઈ ખોટું નથી. કેમકે જેમ **ઘસ્યા વિના ઝવેર ચળકે નહી તેમ કશ્યા વિના માણસમાં હુંશિયારી આવે નહીં** માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે "**સોનું જોવું કશીને ને માણસ જોવું વશીને.**"

૧૧ **યાદ રાખજો** કે માણસનું ખરૂં જીવતર જ્ઞાન, પરાક્રમ, કળા, કુળની લાજ, દાન અને ભોગમાંજ પંડિત લોકો માને છે. એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે જો તમે તમારી મન શક્તિને ખિલવવા માગતા હોતો તમારી કલમને ખુબ કસો. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે મન અને માથું કેળવાયેલા ન હોયતો જ્ઞાનથી મુળગું પાપ કરવું સુઝે છે. કહ્યું છે કેઃ—

અષ્ટ વિધાની પીંગળ કવિ.
પણ મનુત્રભેદ ઔષધ અનૂભવિ.

"**નર્મદાશંકર**"

૧૨ **યાદ રાખજો** કે ભલાં કામો કરવાથીજ માણસ ભલું અને ડાહ્યું ગણાય છે. કેમકે જેનામાં જેટલી ભલાઈ તેને તેટલું સુખ

હોય છે એ કાંઈ ખોટું નથી. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે જે માણસ બીજાનાં દુઃખો ભાંગે છે તે પોતે પોતાનાજ દુઃખો દુર કરે છે. માટે તમે સુધરેલા હો તો "**કંચન વાન થવા કરતાં કિર્તિ વાન થવામાં વધારે ડહાપણ માનજો.**"

૧૩ વળી **યાદ રાખજો** કે જે માણસ બુદ્ધિવાન છતાં પોતાનું ગુજરાન ચલાવી શકતો નથી તેના કરતાં એક વગર અક્કલનો પણ મેહેનતુ માણસ વધારે ઉપીયોગી જણાય છે. કેમકે **બેરોજગારી બુદ્ધિવાન કરતાં અક્કલ વગરનો પણ ઉદ્યોગી સારો**" એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે:—**

દોહરો.

ભણતરથી ભાગે નહીં, ભુખ તરશના ભોગ;
દિલગીરી ઊપજે દસ ગણી, જો ન જડે ઊદ્યોગ.

મળેલું.

૧૪ માટે **યાદ રાખજો કે** બુદ્ધિવાન માણસને કોઈ કામ કઠણ નથી, તે જે કરવા ચાહે તે સેહેલાઈથી કરી શકે છે, જે શિખાય નહીં તે પણ શિખી શકે છે, જ્યાં જવાય નહીં ત્યાં પણ જઈ શકે છે, કહેવાય છે કે "**બુદ્ધિ બળથી આગળી, જો ઊપજે તત્કાળ; વાંદર સિંહ વગોવીઓ, એકલડા શીયાળ.**" એ કાંઈ ખોટું નથી. કેમકે બુદ્ધિવાનના હાથ બહુ લાંબા હોયછે, એ ઊપરથી સિદ્ધ થાય છે કે "**વિદ્વાન લોકો વિદ્યાના બળથીજ મુર્ખ માનવી ઊપર સરસાઈ ભોગવે છે**"

૧૫ વળી જ્યાં વિદ્વાન નથી ત્યાં **અલ્પ બુદ્ધિ વાળો માણસ પણ વ-**

ખણાય છે એ કાંઈ ખોટું નથી. કેમકે જ્યાં નિચાં વૃક્ષ હોય ત્યાં એરંડો મોટું વૃક્ષ ગણાયછે. અને આંધળાં માણસોમાં કાંણો મોટો ગણાયછે. કહેવત છે કે "**આંધળા ગામમાં કાણો રા-જીઓ**" માટે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે વિદ્વાન મનુષ્ય નાની ઊમરનો હોય તોપણ તેતે મોટી ઊમરવાળા કરતાં શ્રેષ્ટ સમજવો. કેમકે મોટી ઊમરનો મુર્ખ માણુસ કદમાં મોટો પણ કિમતમાં ખોટો હોયછે. અને નાની ઊમરનો વિદ્વાન કદમાં નાનો પણ કિમતમાં મોટો હોયછે. માટે "**નાનો તોપણ રાઈનો દાણો**"એમ સમજી વિદ્વાનની સલાહ લેવી.

૧૬ **યાદ રાખજો** કે દગલ બાજી એ બધા ગુનાહ કરતાં પણ ક્ષમાને અયોગ્યછે. અને વળી તે મંડળીના બંધારણના પાયાને જડમૂળથી ઊખેડી નાંખેછે. માટે તમે કોઈ પ્રકારની દગલબાજી કરશો નહીં. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે ટેક અને એકિન વગરનો માણુસ એક વગર લગામના ઘોડા જેવો ગણાયછે. કેમકે તે અનર્થ કરતાં વાર લગાડતો નથી માટે ટેક અને એકિન રાખજો.

૧૭ યાદ રાખજો કે "**એક વસાનું માણસ અને વિસ વસાનું કપડું**" એ કાંઈ ખોટું નથી, કેમકે પોશાક અને રીતભાતમાં વિચિત્ર પણું એ બંને માણુસનું બમણું લક્ષ ખેંચેછે. "એક નૂર આદમી હજાર નૂર કપડાં" એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો.

૧૮ છેલ્લે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે તમે તનનો ચેપિ રોગ વળગવાની જેટલી ફીકર અને ધાસ્તી રાખતા હો તેથી પણ મનનો ચેપિ રોગ વળગવાની વધારે ફીકર રાખજો. કેમકે " કાળીયા જોડે

ધોળીઓ બાંધેતો વાન (રંગ) નઆવે પણ સાનતો આવશે જ" એમ સમજી દુષ્ટ માણસની સોબત કરશો નહીં. કહ્યું છે કે:—

નારાચછંદ

કદાપિ કાળીઆ કનેજ, ધોરી ધોળીયો વસે,
વળે ન વાન તોય સાન, સંગ જેથી શિખશે;
ઊડે ન તોય ઠેકવા, શિખે વશી [1]વિહંગમાં,
કુ ંગિનો પ્રસગ દે, કુસંગ રંગ અંગમાં.

ક૦દ૦ડા૦

કવિ અને કવિતા.

૧૯ **યાદરાખજો** કે સોનાની પરીક્ષા જેમ અગ્નિથી થાય છે, તેમ કવિની પરીક્ષા તેના કાવ્યથીજ થાય છે માટે જે કાવ્યને વિદ્વાનો સ્વીકારે નહીં તે કાવ્ય કરવાથી શું ફળ ? પણ આજેતો ઘેર ઘેર કવિઓ થઈ પડયા છે. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે કવિથવાનું કામ કાંઈ સેહેલું, વગર બિસાતનું અને ખાઈ લેવાનું નથી; પરંતુ પુરતી હુંશિયારીનું અને અતિબિકટ છે. **"વિષ્ણું શર્મા"** કહે છે કે વેદ શાસ્ત્રનું એજ ફળ છે કે અગ્નિની શેવા કરવી, શાસ્ત્રનું એજ ફળ કે સારી રીતિ રાખવી, ધનનું એજ ફળ કે દાન દેવું, અને

૧ પક્ષિ.

કવિઓનું એજ ફળ કે નીતિ અને વિદ્યાનો વધારો થાય. એ કાંઇ ખોટું નથી. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે:—

દોહરા.

થતાં નિશામો ઠામુકા, વધી પડયા કવિરાય ;
ઊત્પત્તિ જયમ જંતુની, જળદ પડે વધી જાય;
જોડયા બે ત્રણ દોહરા, તેથી કવિ ન કહેવાય;
રાખે હળદર ગાંઠીઓ, ગાંધી કેમ ગણાય ?

ક૦ દ૦ ડા૦

૨૦ માટે **યાદરાખજો** કે કવિએ એવું કાવ્ય બનાવવું જોઈએ કે જેથી લોકોમાં વિદ્યાવૃદ્ધિ અને સદાચરણમાં પ્રિતી થાય. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે જે કાવ્ય રસવાળુ અને વળી અલંકાર યુક્ત હોય, તે કાવ્ય કવિયોની કિર્તિ બતાવે છે. અને એ વિનાનું કાવ્ય હોય તો તેને વિદ્વાનો હસી કહાડે છે એ કાંઈ ખોટું નથી. મરહુમ કવિ બુલાખીરામ ચકુભાઈએ કુકવિને વાંદરાની તુલના આપી કહ્યું છે કે:—

મનહર છંદ.

વગર વિચારની છલંગો, આસપાસ મારે,
પાપતણું પુંછડું ફેલાવે, દસ દીશમાં;
દાંડાઇના દાંતીયા, સજ્જનની સભામાં કરે,
ખુશામતથી ભરે ગલોફા દિન નીશમાં;
પાસે આવે તેને ભરે, અનીતિના ઉઝરડા,
કાળે મોઢે ફરે ખજવાળે, બેઠો શિષમાં;

કહે છે બુલાખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે,
ફેર શો છે એહવા, કવિશમાં ? કપિશમાં ?

એ કાંઈ ખોટું નથી અને તેથી એવા કુકવિને માટે કહેવાય છે કેઃ—

કવિચિતારોને પારથી, વળી વિશેષે ભાટ;
જોષી નર્ક સિધાવીયા, વૈદ્ય દેખાડે વાટ.

"મતલબ કે એ સઘળા જુઠું બોલવાથી નર્કના અધિકારી થાય છે."

૨૧ વળી **યાદરાખજો** કે સૂર્યની ગતિ જ્યાં નથી પહોંચતી ત્યાં પણ કવિની બુદ્ધિ પહોંચે છે. કહેવત છે કે **જ્યાં ન પહોંચે રવિ ત્યાં પહોંચે કવિ"** એ કાંઈ ખોટું નથી. કેમકે કવિઓ જેના ઊપર મેહેર કરે છે, તેને તેઓ આસમાનમાં લેઇ જાય છે. પણ જેઓના ઉપર ખફા થાય છે, તેને તેઓ નિંદતા નથી. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે જેઓ ખરેખરા કવિઓ છે, તેઓ ખુશામતથી દુર રહે છે. અને ખરેખરૂં કાવ્યજ કરનારા હોય છે.

૨૨ માટે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે જે માણસ કાવ્યોની સુંદર દિવ્ય રચનાને અને કવિયોની પદ્ધતિને જાણે છે, તેણે કવિયોને સોનાથી ભરપૂર સઘળી પૃથ્વી દીધી એવું માનવું યોગ્ય છે. કેમકે સારા કવિઓના સારા શબ્દોની લેહેજત સારા કવિઓ હોય તેજ જાણે છે બીજા જાણતા નથી. જેમકે વાંઝણી સ્રીને ગર્ભિણી સ્રીના ભાવા અભાવાની ખબર પડે નહીં તેમ બીજાને માલમ પડે જ નહીં. કહેવત છે કે **"વંઝયા વેણુમાં શું જાણે."** કહેવાય છે કેઃ—

દોહરો.

કવિજન કાવ્ય કરી મરે, ગુણ ચાખે ગાનાર;
સોની ઘાટ ઘડી મરે, રાય સજે શણગાર.

ક૦ દ૦ ડા૦

૨૩ વળી તમે **ધ્યાનમાં રાખજો કે** કવિતા સાંભળનાર સાંભળવામાં ધ્યાન ન દે તો તેનોજ વાંક ગણાય; પણ સાંભળવા છતાં તે રાજી ન થાય તો પછી તેમાં તે કાવ્ય કરનારનોજ વાંક ગણાય છે. એ કાંઈ ખોટું નથી. કેહેવત છે કે **"કુથ્યું કહે તે શ્યાનો કવિ ને શિખી વાત તે શાની નવી?"**

૨૪ **"વિષ્ણુશર્મા"** કહેછે કે માણસનું ખંધાપણું વેગળું કરે છે એવું જે જ્ઞાન તેથી જે મોટો તેને વૈદ્ય ક્યાં મળવાનો છે? અને અમૃત કે જેણે વિષ થાય છે તેના રોગનો શું ઉપાય?

૨૫ **"કાળીદાસ"** કહે છે કે કાદવવાળા ગામડામાં, ચાડીયાવાળા નગરમાં, મુરખ રાજાના રાજ્યમાં, અને મુરખ લોકોની સભામાં વિદ્વાન પુરૂષ પિડાય છે. એ કાંઈ ખોટું નથી. કેમકે જ્યાં ગોળ ખોળની પરીક્ષા નથી. કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

કુરાજમાં જઇ કાન કવિ, લેશ ન પામ્યો માન;
ઉતરવાને નવમળ્યું, મકાન કે દુકાન.

ક૦ દ૦ ડા૦

મતલબ કે **"કાન"** નામનો કવિ **"કાનાજી"** નામના ઠાકોરના રાજ્યમાં ગયો હતો, જ્યાં તેનું નીચે પ્રમાણે સન્માન થયું હતું.

મનહર છંદ.

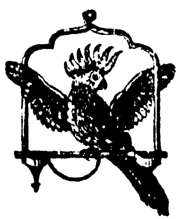
ધ્યાનતો [૧]નિધાનના, [૨]વિધાનનું પ્રધાનધરે,
કોણ પ્રભુ ધ્યાનના વિધાન મધ્ય ધ્યાન દે;
મહા અભિમાન ભર્યા માનવી સમાન સર્વ,
કોણ મતિમાનને ત્યાં માનવીમાં માન દે;
દાન ને નાદાન લેવા દાનને નિદાન દોડે,
કોણ ત્યાં વિદ્વાન ને મેદાન પડી દાન દે;
[૩]કાનના મકાનમાં છકાનનું રકાન છે ત્યાં,
કોણ કવિ કાનને મકાન કે દુકાન દે.

માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે— કo દo કાo

દોહરો.

જહાં જીન કો નહીં પારખો, તહાં તિનકો નહીં કામ;
ધોબી બિચારા ક્યા કરે, [૪]ડીગંબર કે ગામ.

મળેલું.

૧ નિધાન—ખજાનો. ૨ વિધાન—ભરવાનીરીત. ૩ કાનના—કાનાજી-ના દરબારમાં ત્રણ દીવાનની મંજુરીથી મેમાનને ખાવાનું મળતું હતું. ૪—ડીગંબર—નાગાબાવા.

પ્રકરણ ૫ મું.

રાજનીતિ.

—:o:—

દોહરો.

રાજનીતિ પ્રિતે ભણો, રૂડા રાજ કુમાર;
તોજ ચલાવી જાણશો, આપ તણો અધિકાર.

ક૦ દ૦ ડા૦

યાદ રાખજો કે ખોરાક વગર પ્રાણિઓના શરીરની શક્તિ જેમ ટકી શકતી નથી તેમ નીતિ વગર સર્વ લોકના વ્યવહારો પણ ટકી શકતા નથી. માટે રાજાઓએ નીતિશાસ્ત્રનું અવલોકન કરવુ જોઇએ, કેમકે રૈયતનું પૂત્રની પેઠે પાલન કરવા સારૂ રાજાઓએ ન્યાય શાસ્ત્ર, નીતિ શાસ્ત્ર અને તર્ક શાસ્ત્ર તો અવસ્ય કરીને જાણવાં જોઇએ. **ધ્યાનમાં રાખજો કે "રાજનીતિ"** એજ રાજાની જીવનમાળા ગણાય છે. એટલા માટે રાજાઓના મુખ્ય મુખ્ય ધર્મો જ આ નિચે લખવામાં આવેલા છે. તે પ્રમાણે રાજાઓએ ચાલવું જોઇએ. કેમકે જે રાજાના રાજ્યમાં ન્યાય અને નીતિ હોય છે, તે રાજાનું રાજ્ય એક મોટી સમૃદ્ધિવાળું ગણાય છે. એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે હે રાજેંદ્ર ! તમે સાંભળો.

રાજાઓનો વિદ્યાભ્યાસ.

૧ **યાદ રાખજો કે** જે રાજા વિદ્યા ભણેલો ન હોય તે છતે ચક્ષુએ પણ ચક્ષુ વિનાનો ગણાય છે. કેમકે વિદ્યાહિણ રાજાના નોકરો સ્વચ્છંદપણે રાજ્ય લક્ષ્મિ ફોલી ખાય છે એટલુંજ નહીં પરંતુ પ્રજા પાસેથી પણ અન્યાય, અધર્મ અને જોરજુલમથી જર મેળવે છે છતાં તેની રાજાને માલમ પડવા દેતા નથી કહેવાય છે કે:—**"ભણેલાને ચાર આંખ અને અભણ આંધળો"** માટે અનેક યત્નો કરીને પણ રાજાઓને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવો જોઇએ. કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

ભુપ ભણેથી વસ્તીને, સઘળી વાતે સુખ;
મુરખ મહિપતિની પ્રજા, પૂરણ પામે દુ:ખ.

ક૦ દ૦ ડા૦

એ કાંઈ ખોટું નથી કેમકે મોટા નાવથી પણ ભાગ્યેજ તરિ શકાય એવા [1]અગાધ જળવાળા સમૂદ્રને માણસ ઘાસની બનાવેલી જુની અને નાની હોડીમાં બેસી તુરત તરિ જાય, તોજ વિદ્યાહિણ રાજાને શ્રણય રહેલી પ્રજા સુખ તથા વિપત્તિ કાળમાં વિઘ્ન રહિત થાય. મતલબ કે વિદ્યાહિણ રાજાની પ્રજા લેશ માત્ર સુખ પામતી

---

૧ ઘણું.

નથી. કેમકે તેવા રાજાના રાજ્યમાં ભરાયેલા અન્યાય કરવાવાળાઓથી પ્રજા હમેશાં પિડાયેલી રહે છે. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

જહાં ભણેલ ન ભૂપતિ, ત્યાં અંધેર જણાય;
રાજા પ્રધાન સૌ કરે, લાંચ લેઇને ન્યાય

ક૦ દ૦ ડા૦

૨ માટે **યાદ રાખજો** કે રાજ્યની અંદર લક્ષ્મિ અને વિદ્યા એ બેઉ તો અવશ્ય કરીને હોવાજ જોઇએ. કેમકે લક્ષ્મિ છે તે રાજ્ય સત્તાને વધારનારી છે, અને વિદ્યા છે તે તેને ખિલવનારી તથા કિર્તિને આપનારી છે. માટે રાજાઓએ વિદ્યાભ્યાસ કરવો. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે રાજાઓને કરાવેલો વિદ્યાભ્યાસ પ્રજાના વારંવાર ઘણા કલ્યાણોની સમૃદ્ધિનું કારણ થઈ પડે છે. એ કાંઈ ખોટું નથી.

૩ **યાદ રાખજો** કે બાદશાહી ઇનસાફ વિના ભોગવી શકાતી નથી, ઇનસાફ અકલ વિના આપી શકાતો નથી, અને અકલ વિદ્યાવિના આવતી નથી. માટે રાજાઓને પ્રથમ તો વિદ્યાજ ભણાવવી જોઇએ. કેમકે "વિદ્યાહિણ રાજા એક સુકાયેલી શાહીના ખડીઆ જેવો ગણાય છે. કાંકે તેને ઊંધો યા ચત્તો ગમેતેમ ફેરવીએ તથાપિ તેમાંથી એક ટીપુ સરખું પણ પડતું નથી" તેમ વિદ્યાહિણ રાજાથી પ્રજાને કશું સુખ મળતું નથી.

૪ **કહેવાય** છે કે કુભાર્યાનું સુખ તેના પતિને ક્યાંથી? કપૂત છોકરાનું સુખ તેના કુળને ક્યાંથી? તેમ વિદ્યાહિણ રાજાનું સુખ

તેની પ્રજાને ક્યાંથી? કેમકે વિદ્યાહિણ રાજા અન્યાય કરવાથી ખેદ પામતો નથી અને બુરા કામોથી લજવાતો નથી. તેથી **"એક જુલમગાર રાજા કરતાં ફાડી ખાનાર સિંહ ભલો"** એમ તેની પ્રજા માને છે. એ કાંઈ ખોટું નથી. કાંકે દુષ્ટ **મનુષ્યને મોટાઈ, મંદાગ્નિવાળાને ભારે ભોજન અને દુર્બુદ્ધિવાળાને ભારે રાજ્ય"** મળ્યું હોય તો તેનું પરિણામ કદિ પણ સારૂં આવતું નથી. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે** વિદ્યાહિણ રાજાને મળેલી સમૃદ્ધિ કેવળ પારકા સારૂજ હોય છે. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

બુઢો પરણે બાયડી, અભણ્યો લેશે રાજ;
બોજ ઉપાડે બળદીયા એ સૌ પરને કાજ.

ક૦ દ૦ ડા૦

૫ **વળી ધ્યાનમાં રાખજો** કે વિદ્યાહિણ રાજા વિદ્યારૂપિ ચક્ષુ વિનાનો હોવાથી તેની સર્વ સંપત્તિનો ભોગ કેવળ બીજાઓજ લીયે છે. કેમકે વિદ્યારૂપિ ચક્ષુ વિનાનો રાજા પોતાનીજ સંપત્તિ **"ખોદે કોળને ભોગવે ભોરિંગ"** એ કહેવતની માફક પોતેજ ન ભોગવી શકે તો પછી તેને શ્રણય રહેલી પ્રજાની સંપત્તિ કેમજ સાચવી શકે? માટે,

મનહર છંદ.

પ્રજાનો અપાર માલ, પામવા ઈજારદાર,
મારી કુટી લુટી ઝુટી, લહે અતિશય છે;
ધોળે દાડે પડે ધાડ, રાંકની ન શૂણે રાડ,

ચાડિયા લબાડ લુચા, લોક નિરદય છે.
દિન દિન દુખિ લોક, દુઃખથી સદાય શોક,
સુખતો ન સ્વપ્નમાંને, દિસે દુઃખમય છે;
ભાગજોરે ભાગોભાઈ, ભાગો જયમ ભાગી શકો;
ભણેલો ન ભુપ તે, ભૂમિમાં ભારે ભય છે.

૬૦ ૯૦ ડા૦

૬ **"કાળીદાસ"** કહે છે કે ઘણે દુર રહેલી વસ્તુને દેખાડનારૂં નેત્ર એક વિદ્યાજ છે. શરીરની અંદરના તેમજ બહાર રહેલા પ્રબળ શત્રુને શાસન કરનારૂં એક શસ્ત્ર પણ વિદ્યાજ છે. અનેક અર્થને સિદ્ધ કરી બતાવનારૂં એવું અને જેમાં કોઈ જાતનો ભય કે ભાગ લાગે નહીં એવું અખુટ ધન પણ વિદ્યાજ છે. તેમજ સંપત્તિ વિપત્તિમાં સાથે રહેનાર અને સાચો પ્રેમ ધરાવનાર માત્ર વિદ્યાજ છે. એવી ચમત્કારિ જે વિદ્યા તેનો રાજાઓએ તો અવશ્ય અભ્યાસ કરવો જોઇએ. કેમકે જો રાજા ભણેલો હોય તો તેની પ્રજા પણ સર્વદા ભણેલી થાય છે. કારણ કે જેમ વૃક્ષમાં સિંચેલું જળ તેની શાખાઓ વિગેરેમાં પોતાની મેળે ફેલાવો પામે છે, તેમ રાજાઓએ મેળવેલી વિદ્યા તેની પ્રજામાં અનાયાસે પ્રસરી જાય છે. કહેવત છે કે **"કુવામાં હોયતો અવેડામાં આવે"** એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે રાજાઓએ તો અવશ્ય વિદ્યા મેળવવી જ જોઇએ.

રાજાઓનું રાજ્યગ્રહ.

—:o:—

૭ **યાદ રાખજો** કે રાજાઓએ મજબુત કિલ્લાવાળા પુષ્કળ પાણીવાળા, વૃક્ષોની ચોમેર ઝાડીવાળા, નદીવાળા, મોટા મેદાનવાળા, બહોળી સરહદવાળા, અને જ્યાંથી શત્રુને આવી શકાય નહીં એવા નગરમાં મધ્ય સ્થળે રાજ્યગ્રહ બાંધવું; અને તેમાં રાજાઓએ રહેવું. કેમકે હજારો હાથીઓ અને લાખો લોકોથી જે કામ નથી થતું તે એક કિલ્લાથી બની આવે છે. કેમકે કિલ્લાના મજબુત બુરજ ઉપર રહી એકજ યોદ્ધા અનેક યોદ્ધાઓને હેરાન કરી શકે છે. માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે—"**દાઢ વગરનો સરપ મદ વગરનો હાથી, અને કિલ્લાવગરનો રાજા**" એ ત્રણેને દુષ્મનના પંજામાં સપડાઇ જતાં વાર લાગતી નથી.

૮ વળી રાજાઓએ પોતાના રાજ્યગ્રહની અંદર અતિ ચમત્કારિ અને મનોહર વસ્તુઓ રાખવી તથા બહાર જળ ઉડવાના ફુવારા, વખત બતાવનારાં યંત્રો, સુંદર સ્વરવાળા વાજીંત્રો, કાષ્ટ, પાષાણ કે ધાતુ ઇત્યાદિના પુતળાં ગોઠવવાં કે જે જોઇને પ્રજા આનંદ પામે એવાનો સંગ્રહ કરવો જોઇએ. **ધ્યાનમાં રાખજો કે, રાજાઓ સોનું, મણિ, લશકર અને આડંબરથીજ પ્રખ્યાતિને પામે છે.**

૯ વળી પોતાના રાજનગરની અંદર વસનારી પ્રજાના સુખને સારૂ સુંદર રસ્તા તથા જળ જવાના માર્ગો બંધાવવા અને બંને બાજુએ

વૃક્ષો રોપાવવા તથા ચકલે ચકલે પેહેરેગીરો રાખવા.

૯ પોતાના રાજનગર અને બીજા ગામોમાં વસનારી પ્રજાના કલ્યાણાર્થે કાળે કરીને હરકત ન આવે એટલા સારૂ કુવા, નવાણુ કે બંધો બંધાવવા, ધર્મશાળાઓ કરાવવી, ઔષધશાળાઓ અને પોતાની પ્રજાને વિદ્યાવાળી કરવા સારૂ ઠામ ઠામ શાળાઓ સ્થાપવી. અને તેમાં પોતાની પ્રજાને સર્વદા સસ્તી કેળવણી અપાવવી જોઇએ. તેમાં પણ ધ્યાનમાં રાખજો કે નિચ કુળનાને વિદ્યા આપવી તે "**કઠણ જમીનમાં અને કવખતે કણ વાવવાની બરાબર છે**"

૧૦ વળી પોતાની પ્રજાના રક્ષણ સારૂ રાજાઓએ પોતાના ગામ નગરના શેહેરમાં સર્વદા રાત્રી દિવસ ચોકીદારો રાખી દુષ્ટ માણસના ત્રાસથી પોતાની પ્રજાને મુક્ત કરવી જોઇએ.

૧૧ છેલ્લે **યાદ રાખજો** કે રાજાઓએ ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી સુંદર લક્ષણોવાળી અને જેનાથી પોતાનાં નેત્ર અને મનને આનંદ થાય તેવી રાજકન્યાઓ પરણવી અને પોતાનું રાજ કુળ વધારવા તથા સુધારવા સારૂ સર્વદા તેઓનું સારી રીતે રક્ષણ કરવું જોઇએ. કેમકે "**રાણી જાયો રાજ કરે અને દાસી જાયો કામ કરે**" એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો.

૧૨ રાજાઓએ પોતાના રાજગ્રહની અંદર રાજકુંવરીઓને સુંદર લક્ષણવાળા સેવકોના સમાગમે રાખી સર્વદા કેળવણી આપવી જોઇએ.

૧૩ રાજાઓએ પોતાના રાજપુત્રોને પણ સારા ગુણવાળા સેવકોના સમાગમે રાખી સર્વદા સારા આચરણોવાળા બનાવવા કે જેથી

ભવિષ્યમાં તેઓ પોતાની પ્રજાનું સર્વદા સારી રીતે રક્ષણ કરી શકે. ધ્યાનમાં રાખજો કે **"સંગત તેવી બુદ્ધિ"**.

રાજાઓનું સૈનબળ.

—:o:—

૧૩ યાદ રાખજો કે ધનબળ, સૈનબળ અને રાજબળ વિનાનો રાજા એક બાળક જેવો ગણાય છે. માટે રાજાઓએ સૈનબળ રાખવું જોઇએ. તેમાં વળી પોતાની પ્રજાના કલ્યાણાર્થે દેશની સરહદ અને જળમાર્ગે શત્રુઓના સંહારને અર્થે અતિ સામગ્રી સહીત કવાયત વાળું, શૂરવીર અને યુદ્ધકળામાં પ્રવિણ એવું સૈન રાખવું. અને તેની નાની મોટી જુદી જુદી અને સ્થળે સ્થળે ટુકડીઓ રાખવી. તેમજ તેના પોશાકો વિચિત્ર પ્રકારના રાખવા. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે દુર્બુદ્ધિનું બળ દુરાચણ, દરિદ્રિનું બળ દિનતા, સારા માણસનું બળ સચાઈ અને રાજાનું બળ સેના છે માટે સૈન રાખવું. કહ્યું છે કે-

દોહરો.

વ્યાપારે ધન સાંપડે, ખેતી થકી અનાજ;
અભ્યાસે વિદ્યા મળે, ખાંડાં બળેજ રાજ. **મળેલું.**

એ કાંઈ ખોટું નથી. કહેવત છે કે **"રાજા રાખે દળ અને વૈદ રાખે મળ"** તોજ જીતે.

૧૪ યાદ રાખજો કે પ્રત્યેક શેહેર વા ગામમાં સર્વ કાર્યની તપાસ માટે કુલિન, ગુણવાન, અને બુદ્ધિવાન યોદ્ધાઓને રાખવા. તેમાં દરેક ગામનો અકેક મુખ્ય અધિકારી ઠરાવવો; તેનો ઉપરી દસ ગામનો, તેનો ઉપરી સો ગામનો અને સો ગામનો ઉપરી હજાર ગામનો એમ એક બીજાના ઉપરી ઠરાવવા. એટલે હજાર ગામના ઉપરીએ સો ગામવાળાની, સો ગામ વાળાએ દસ ગામ વાળાના, અને દશ ગામના ઉપરીએ એક ગામ વાળાની સર્વદા સંભાળ રાખવી.

૧૫ **યાદ રાખજો** કે રાજાઓએ બુદ્ધિવાન, શૂરવીર, કુલિન અને પોતાના પ્યારા પ્રાણની પણ દરકાર કરે નહીં તેવા સામદો રાખવા જોઇએ. વળી તેઓનો દરમાયો પુરતો અને તુરત આપવો એટલું જ નહીં પરંતુ જે શેવક રણ સંગ્રામમાં રાજાના સારૂ પ્રાણત્યાગ કરે તો પછી તેના કુટુંબની સર્વદા સંભાળ રાજાએ લેવી. અને તેના કુટુંબને ફવાયતવાળું કરી મરનારની જગોએ ગોઠવવા જોઇએ કે જેથી બીજાઓ પણ તેવાનો દાખલો લેઈ પોતાનો પ્રાણ અર્પણ કરવાને પછાત રહે નહીં માટે રાજાઓએ પોતાના લશકરને પોતાના પ્રાણની માફક પાળવું જોઇએ, કેમકે **"દરેક રાજાઓએ પોતાની સત્તા લશકરથીજ મેળવેલી હોય છે"** એ કાંઈ ખોટું નથી.

૧૬ વળી **યાદ રાખજો** કે પોતાના રાજ્યમાં જન્મેલા, બુદ્ધિવાળા, યુદ્ધકળામાં પ્રવિણ, હિમતવાન, રણસંગ્રામમાં અતિ ઉત્સાહથી આગળ ચાલનાર એવા જ્યાં સુધી મળી આવે ત્યાં સુધી અન્ય

દેશના પ્રશ્ન કરવા નહીં. કેમકે સ્વદેશના સામદો કરતાં પરદેશના યોદ્ધાઓ પ્રાણ દેવામાં પછાત હોયછે. **"સામળભટ"** કહેછે કે-

છપ્પો.

તાંતી બાંધી તરવાર, વળે વાટથી વેલો;
તાંતી બાંધી તરવાર, પછી નાસે સૌ પેલો;
તાંતી બાંધી તરવાર, ગુણ પોતાના ગાયે;
પડે ઉગમણી બુમ, આપ આથમણો ધાયે;
વળી વાંકા મેલી પાઘડાં, ચંચળ થઈ પરથમ ચડે;
સામળ કહે નાસી જાય નર, પ્રૌઢ ઘાવ સીરપર પડે.

-એ કાંઈ ખોટું નથી માટે શૂરવીર અને હિમત્તવાન સામદો રાખવા. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** પોતાના સૈન બળને સારૂ કવાયતવાળું, દુષ્મનોને હડાવનારૂં, સૌર્ય રસવાળુ તથા શત્રુઓના દેશમાં જઈ તેનો પરાજય કરી શકે એવું લશકર રાજાઓએ રાખવું જોઇએ. કહેવત છે કે-**"સ્ત્રી પતિવૃત્તા શોભે, ઘોડો દોડ વાળો શોભે અને લશકર શુરવિર શોભે"** એ કાંઈ ખોટું નથી.

૧૭ માટે **યાદ રાખજો કે**-લશકરમાં એક જ શૂરો હોય તો પણ આખાં લશકરને હિમત્તમાં આણેછે. પણ એક નાહિમત્તવાન અને હિચકારો માણસ પાસે રહીને નાશ કરાવે છે. માટે રણસંગ્રામમાં હિમત્તવાનની જરૂર છે. કેમકે વગર હથિયારનો હિમત્તવાન હથિયારવાળા હજારોને પહોંચી શકે છે. કહેવાય છે કે **"હિમત્ત એજ હથિયાર"** એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે **ધ્યાનમાં રા-**

ખજો કે જે સ્યાનિ પ્રકૃતિવાળો રાજા શૌર્ય શક્તિને નહીં દેખાડતાં હિંમત્ત હારિ બેસી રહે છે, તેના શત્રુઓ તેનો વિનાકારણ પરાજય કરે છે કહ્યું છે. કે **"સંત સતી, અને શુરવિર એ ત્રણે પોતાના આરંભેલા કામમાં જો બે દરકારપણું રાખે તો વેહેલા ભૃષ્ટ થાય છે"** એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે રાજાઓએ તો અવશ્ય કરીને પોતાની શૌર્ય શક્તિને ગુપ્ત રાખવી નહીં જોઇએ. ધ્યાનમાં રાખજો કે **"દરેક રાજ્યનો પાયો રાજાઓની મોટાઈ અને હિંમત્તમાં જ હોય છે."**

૧૮ પણ **યાદ રાખજો** કે એક નાહિંમત્તવાન અને બિકણો રાજા શેનાથી ભરપુર વિંટાયેલો હોય, પર્વતની ગુફાઓમાં પેઠેલો હોય, અને છેલે સમુદ્રને ઓળંગીને ગયેલો હોય, તો પણ તે બિકને છોડતો નથી. માટે **ધ્યાનમાં રાખવું કે** શત્રુ બળવાન હોય તો ગુપ્ત શેવકોવડે કરીને તેના સૈનમાં ફૂટ પાડવી એ જ વધારે સારૂં છે. નહીં તો પછી ધ્યાનમાં રાખજો કે **"લશકરકા ભેદ પાયા કે આગુંસે ગદ્ધા આયા"** એ કહેવત જેવું થશે.

૧૯ વળી **ધ્યાનમાં રાખજો કે** મોટા સાથે વૈર થયું હોય તે દેશાંતરે પણ નડે છે માટે લડાઈ કરવી એ જ વધારે સારૂં છે. કેમકે **ક્ષત્રિઓ** લડાઈના મેદાનમાં જે મરણ પામેછે તે સ્વર્ગમાં જાય છે એમ તેઓ માને છે. અને વળી મરનારની કીર્તિ પણ તેમાં જ વધેછે. કહેછે કે **"તપશ્યા કરનાર અને દાન દેનારની જે ગતિ થાય છે, તે કરતાં પણ સારી ગતિ એક યુદ્ધમાં ખપનારની થાય છે."** એ કાંઈ ખોટું નથી માટે શત્રુના દેશમાં

જતાં શી શી અડચણો નડે છે, અન્ન પાણી કેવી રીતે તે મેળવી શકાશે અને શત્રુના લસ્કરને કેવી યુક્તિઓથી હઠાવી શકાશે વિગેરે વિગેરે બાબતોંનો પ્રથમથી જ તપાસ કરી રાખવે જોઇએ. કેમકે "**यावत्त समयः तावत्त विधि**"

૨૦ છેલે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે રણસંગ્રામમાં રાજાઓનું કામ તરવાર ફેલાડવાનું નથી પણ આગેવાની ધરાવવાનું છે; અને સમાધાનીના વખતે લડાઈ કરવાનું નથી પણ ન્યાય કરવાનું છે એ કાંઈ ખોટું નથી. કેમકે હજારો મંત્રિયો અને ક્રોડો શેનાઓ હોય તથાપિ રાજા પોતે તો એકલો જ હોય છે. માટે તેણે તો પોતેજ પોતાનું હિત ઇચ્છવું જોઇએ. માટે "**લડે સિપાઈ પણ નામ સરદારકા**" એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો. કહ્યું છે કે—

દોહરો.

એવડના પરિશ્રમ વિના, કદી સરે નહીં કાજ;
લસ્કર લડે સિપાઈ પણ, થાય વડાનું રાજ.

મળેલું.

એ કાંઈ ખોટું નથી.

૨૧ માટે **યાદ રાખજો** કે-જેઓ બ્હાલી બ્હાલી વાતો કરનારા અને જેણે જન્મારામાં પણ તલવાર હલાવી ન હોય તેવા નોકરોને જે રાજા રાખે છે તે રાજાની લક્ષમિ તેના વૈરીઓના હાથમાં જતાં વાર લાગતી નથી કહ્યું છે કે "**આશિર્વાદનો એકે નહીં, ભેણેજયાંના બે, ધબ મારે ધોદો તો જે જોઈએ તે લે.**" એવું છે માટે શૂરવીર લડવૈયા રાખવા.

રાજાઓનું ધનબળ.

—:o:—

૨૨ **યાદ રાખજો** કે દરેક રાજ્યમાં તેના પ્રમાણમાં ધન સંગ્રહ હોવો જોઇએ. કેમકે રાજ લક્ષમિ વિનાનું રાજ્ય એક દુર્બળ રાજ્ય ગણાયછે. માટે રાજાઓએ પ્રજા પાસેથી તેઓને દુઃખ દીધા વગર અને રસાયણની પેઠે યુક્તિવડે કરીને ધન મેળવવું. અને તેનો સંચય કરવો. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે આવી લક્ષમિનેજ રાજ્ય લક્ષમિ કહેવાય છે. માટે અન્યાય, અધર્મ અને અનીતિથી મેળવેલી લક્ષમિને રાજાઓએ ધુળ સમાન ગણવી જોઇએ. કાંકે **પરાક્રમ કીધા વગર મેળવેલી લક્ષમિને રાજલક્ષમિ કહેવાય નહીં.**"

૨૩ **યાદ રાખજો** કે જેમ સ્ત્રીઓ નપુંસક પુરૂષને છોડી દેછે, અને ફળ વિનાના ઝાડને પક્ષિઓ છોડી દે છે, તેમજ જે રાજા ધન હિણ હોય તેને તેના નોકરો પણ છોડી દે છે. માટે રાજાઓએ તો અવસ્ય કરીને ધનસંગ્રહ કરવો જોઇએ. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે જે રાજાના રાજ્યમાં રાજલક્ષમિ ભરપુર હોય અને વળી તે ઉદાર હોય તો પછી તેની પ્રજા તેને અમર ચાહે છે. માટે રાજાઓએ તો અવસ્ય કરીને ખજાનો વધારવા, દેશને આબાદ કરવા અને પ્રજાને સુખી કરવા હમેશાં ધ્યાન આપવું જોઇએ. ધ્યાનમાં રાખજો કે **બાદશાહી લશકર વગર, લશકર પૈસા વગર, પૈસો પ્રજા વગર અને પ્રજા ઇનસાફ વગર કદી** પણ મેળવી શકાતાં નથી.

૨૪ **યાદ રાખજો** કે-રાજા તે એક વૃક્ષ છે અને પ્રજા તે તેનાં મુળીઆં છે. માટે વૃક્ષ જેમ મુળીઆ વાટેથી થોડે થોડે રસ લેઇને ધટ બને છે, તેમજ ભ્રમર પુષ્પમાંથી સુગંધ માત્ર લીયેછે, અને માળી વૃક્ષને મુકી માત્ર ફૂલજ લીયે છે તેમ રાજાઓએ પ્રજા પાસેથી તેમને દુઃખ દીધા વગર રસાયણુની પેઠે થોડે થોડે દ્રવ્ય લેવું જોઇએ. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** એવી રીતે થોડે થોડે દ્રવ્ય લેનાર રાજા સારી પુષ્ટિને પામે છે. અને જે રાજા પોતાની પ્રજાને દુઃખી કરીને દ્રવ્ય મેળવે છે તેને જેમ ઝાડનું કાચું ફળ ખાધાથી મીઠાશ મળતી નથી તેમ તે દ્રવ્ય વધતું નથી. **"વિષ્ણુશર્મા"** કહે છે કે રાજા પ્રજા ઉપર પેટ ભરેછે, રોગી વૈદ્ય ઉપર, વાણીઓ ગ્રાહક ઊપર, વિદ્વાન મુર્ખ ઉપર, ચોર નભ્રવશ ઉપર, ભિખારી ધરબારી ઉપર, વેશ્યા કેફી ઉપર અને બીજાઓ જગત ઉપર એમ એક બીજા ઉપર પેટ ભરે છે. માટે રાજાઓએ પ્રજાને દુઃખ દેવું એ પોતાના પેટ ઉપર પગ મુકીને પોતાનેજ દુઃખ દીધા બરાબર છે. એ કાંઈ ખોટું નથી. કેમકે **"હાથનાં કીધાં હૈયેજ વાગે"** માટે પ્રજાને દુઃખ દેવું નહીં.

૨૫ માટે **યાદ રાખજો** કે જે રાજા નીતિથી રાજ ચલાવી પોતાની પ્રજાનું સર્વદા સારી રીતે રક્ષણ કરે છે, તે રાજા કિર્તિવાન થઈ ત્રણે લોકનું રાજ કરવા સમર્થવાન થાય છે, પણ તેથી ઉલટો જે રાજા અન્યાય, અધર્મ અને અનીતિથી પોતાનો ખજાનો તર કરવો ધારે છે, તેનો ખજાનો તર થવાને બદલે ઉલટો ખાલી થતો જાય છે. કેમકે " **ભલા ચોરે મુંઠે તો અલા ચોરે**

ઊંટે" એ કહેવત મુજબ દસ કોરથી આવે ત્યાં બાર કોરથી જાય છે. માટે રાજાઓએ તો અવશ્ય કરીને સ્ત્રી સંગ, જુગાર, મદ્યપાન, કઠોર ભાષણ, શિકાર, અલ્પ અપરાધવાળાને મોટી શિક્ષા અને અન્યાયથી દ્રવ્ય મેળવવું એ સઘળાં વાનાં તજવાં જોઇએ. કેમકે સ્ત્રી સંગથી હલકાઈ વધે છે, મદ્યપાનથી ઉન્મત્તાઈ, શિકારથી પાપ, જુગારથી જર, કઠોર ભાષણથી ક્રૂરતા, સાસનથો અન્યાય અને અન્યાયથી દ્રવ્ય મેળવતાં કોઈ-વાર એવો અંગાર ઉઠે છે કે તેનો પ્રાણ, ધન અને રાજ્યનો સમૂળો નાશ થઇ જતાં વાર લાગતી નથી. માટે ધ્યાનમાં રા-ખજો કે.—

દોહરો

નાણું બિન નીતિ તણું, નિશ્ચય નહીં રહેનાર;
મલાંજી લાવે મુંઠીએ, તો અલા ઉંટ હરનાર.

મળેલું.

રાજાઓનું પ્રધાનબળ.

—:०:—

૨૬ **યાદ રાખજો કે** પ્રધાન વિના રાજાનું રાજ્ય ન શોભે; અને રાજ્ય કાજ વિના પ્રધાનનું પ્રધાનપણું ન શોભે. એવું ઇશ્વરે તેમના વચ્ચે માંહોમાંહે બંધન કીધું છે કે **"સેવક ચતુર તે રાજાથી જ-ણાય અને રાજા ચતુર તે સેવકથી જણાય"** એ કાંઇ ખોટું

નથી. માટે રાજાઓએ રાજ્ય અને રૈયત વચ્ચે એક ંપી રાખનાર, રાજ્યની ત્રિજોરી તર કરનાર, રાજકાજમાં કુશળ, વિદ્વાન, કુલિન, ધર્માતુ અને દંભ, મોહ, ગર્વ, પાપકર્મ, રાજદ્રોહિ, ઘણા સાથે વૈર, મદ્યપિ, અને મિથ્યાભાષણ કરનાર ઇત્યાદિ દોષોથી મુક્ત એવા કાર્યભારીઓ રાખવા. કેમકે રાજ્યકાજનો ભાર મંત્રિ ઉપાડે અને રાજ્યનું સુખ રાજા ભોગવે. કારણ કે રાજા ભાર ઊપાડે તો પછી રાજ્યનું સુખ કોણ ભોગવે ? માટે એવા ગુણવાળા કાર્યભારિઓનેજ રાજ કાર્યભાર સોંપવો જોઇએ. કેમકે **"જેનાં કામ તેજ કરે"** કહેવત છે કે **"જેનાં કામ તે તેને છાજે ને ગદ્ધા પર નોબત નહીં વાગે"** એ કાંઇ ખોટું નથી.

૨૭ **"કાળીદાસ"** કહે છે કે જે રાજા સારા પ્રધાનને આગળ રાખી સર્વ પ્રજાને પોતપોતાના કામમાં પ્રવર્તાવે તે રાજાને તેની પ્રજા ઘરેણાની પેઠે હૃદયમાં અને કંઠમાં રાખે, મતલબ કે હૃદયમાં નિત્ય તેનું સ્મરણ કરે છે. તથા કંઠેવતિ તેની કિર્તિ ગાય છે. માટે રાજાઓએ કોઇપણ કાળે ઉદ્ધત રિતિએ વર્તવું જોઇએ નહીં. **યાદ રાખજો કે** લાડથી છોકરો બગડેછે, વગર ભણ્યાથી બ્રાહ્મણ બગડેછે, કપૂત છોકરાથી કૂળ બગડેછે, દારૂ પીવાથી શરમ બગડે છે, વગર જોયાથી ખેતી બગડે છે, પૈસો વધારે ખર્ચવાથી બગડે છે, મિત્રાઇ ગર્વથી બગડે છે, અને દુષ્ટ પ્રધાનથી રાજા બગડે છે. માટે રાજાઓએ સારા પ્રધાનને રાખવા જોઇએ ધ્યાનમાં રાખજો કે **"નાર, ચાર, ને ચાકર, એ ત્રણ કાચા ભલાં; અને પાન, પટેલ, ને પ્રધાન એ ત્રણ પાકાં ભલાં."**

૨૮ **યાદ રાખજો** કે રાજા અને પ્રધાનની કિમત્ત લોક ચર્ચાથી જ-ણાઇ આવે છે. કેમકે જો તેઓ ન્યાયથી ચાલે તો વખણાય છે અને અન્યાય કરે તો નિંદાય છે. એ કાંઇ ખોટું નથી. માટે રાજા અને પ્રધાન બંનેએ મળીને અદલ ઈનસાફ આપવો જોઇએ, કે-મકે તેમાંજ તેમની શોભા વધે છે. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** જે રાજા એકજ પ્રધાનને સઘળો રાજ્ય કારભાર સોંપી પોતે મોંજ કરે છે. તે પ્રધાન પછી મગરૂર બની રાજાનું વચન શેહેતો નથી. માટે રાજા અને પ્રધાને મળીને રાજકાર્યભાર ચલાવવો જોઇએ. કેમકે **"ચાકર કમાય ને શેઠ ખાય, એવા આશા નહીં રખાય"** એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો.

૨૯ **યાદ રાખજો કે** રાજાની કિર્તિ, ધર્મ, પૃથ્વિ, લક્ષમિ અને સર્વ રાજયસામગ્રી એ સઘળાની વૃદ્ધિ થવાનું કારણ સારા મંત્રિઓજ છે. માટે રાજાઓએ સારા વિદ્વાન, અનુભવિ અને લાયક મત્રિઓ રાખવા જોઇએ. કેમકે જેમ અત્યુત્તમ મણિને પોતાની પાસે રાખનારો પુરૂષ પ્રકાશ કરી શકે, તેમ મણિ જેવા પ્રધાનને પાસે રાખનાર રાજા પ્રકાશને પામે છે. એ કાંઇ ખોટું નથી. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે રાજનીતિનો અનુભવિ રાજા મંત્રી, રાજધાની, દેશ, કોશ, અને શેના તથા મિત્ર એ સાતે રાજ્યનાં અંગ ગણાય છે તે સર્વ અંગને પોતાના અંગ સાથે જોડી દે છે.

૩૦ **યાદ રાખજો** કે-જે રાજા મંત્રિઓને વશ્ય હોય કે સ્ત્રીયોને વશ હોય તેવા રાજાની સ્વપ્નામાં પણ શેવા ન કરવી. કેમકે રાજા પોતેજ પારકા હાથમાં રહ્યો ત્યારે શેવકોને પોતાના હાથમાં કેમ

જ રાખી શકે ? ધ્યાનમાં રાખજો કે **"રાજા વાજાં ને વાંદરા એ નચાવીએ તેમ નાચે"** એવો રાજા કરેલા કામનો બદલો આપવાને અસમર્થવાન છે. એ કાંઇ ખોટું નથી.

૩૧ યાદ રાખજો કે રાજ્યના અધર્મથી પ્રજા પિડાય છે. અધર્મિ રાજા કરતાં રાજા ન હોય તોજ સારૂ એમ પ્રજા માને છે. કેમકે દુષ્ટ રાજાથી પ્રજાને સુખ ક્યાંથી ! અને દુષ્ટ પ્રધાનથી રાજ્યને સુખ ક્યાંથી ? માટે રાજા અને પ્રધાન બને નીતિવાળા જોઇએ. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** રાજ્યલક્ષ્મિ વધારવી, દેશમાં આબાદાની કરવી, સર્વથી સંપ રાખવો, શત્રુનો વિનય, વિદ્વાનોની સોબત, રાજ્યભક્ત અને પ્રજાપાળક આવો પ્રધાન હોય તેજ રાજા અને પ્રજા બંનેને પ્યારો લાગે છે. કહેવત છે કે **"નીતિએ નારાયણ વસે" અને અનીતિએ કુતરાં ભસે"** એ કાંઇ ખોટું નથી.

૩૨ યાદ રાખજો કે રાજા પ્રજાનું પાતક કરવાથી જો તેમનું પાલણ નહીં કરે તો તેનું પાપ રાજાને માથે આવે છે. કેમકે રાજાને પાપ કરતાં અટકાવવો એ પ્રધાનનું કામ છે. માટે તેમ ન કરે તો તે પોતેજ તેના પાપનો ભાગીઓ થાય છે. કહેવાય છે કે **"ગોળ ખાય તે ચોકડાં ખમે"** એ કાંઇ ખોટું નથી.

૩૩ યાદ રાખજો કે નિચને મોટો હોદ્દો આપવાથી, રૈયતને દુઃખ દેવાથી અને ન્યાય આપનારાઓના જુલમથી દેશનો નાશ થાય છે. માટે સદ્ગુણી, વિવેકી, અને નીતિવાળા નોકરો રાજાએ રાખવા કાંકે નીતિવાન નોકરોથી રાજ્યમાં ફાયદો અને રૈયતમાં

સુલેહ એ બંને જળવાય છે. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે કુટિલ કાર્ય-ભારીઓના પંજામાં સપડાયલો રાજા કોઈ વાર ખત્તા ખાઇ બેસે છે. કહેવત છે કે **"કુબજ રાજા ઓર મુલક ટેંટુ."**

૩૪ **યાદ રાખજો** કે–શત્રુઓ, ચાડીઆ, અને દુષ્ટો સ્વભાવથી જ અપકાર કરનારા હોય છે. માટે તેઓનો જો રાજા તરફથી જ: લદીથી નાશ કરવામાં ન આવે તો પગલે પગલે બળવાન થઈ અતિ હાનિ કરનારાં થઈ પડે છે. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે જે રાજ્યની અંદર એવા ખરાબ માણસો ભરાયેલા હોય છે ત્યાં અનીતિ અને કુછંદ વિશેષ વપરાય છે. કેમકે એવા માણસો રાજાને સવળું અવળું સમજાવી **અનીતિની પાવડી ઉપર પગ મુકાવે છે.** માટે. દરેક કાર્યભારીઓ ખાનદાન અને મોટામન વાળા જોઇએ, કેમકે હલકા અને નાદાન નોકરો એક બીજાનું ચડતું ઉતરતું જોઈ શકતા નથી.

૩૫ **યાદ રાખજો** કે શેવક ઉપર પ્રસન્ન થયો થકો રાજા માત્ર વિત (પૈસો) જ આપે છે, પણ જો શેવકનું સનમાન કીધું હોય તો તેઓ પોતાનો પ્યારો પ્રાણ આપવાને પણ ચુકતા નથી. માટે જે રાજા પોતાના શેવકો ઉપર મેહેરબાની રાખી તેઓને પોતાની દોલતમાં ભાગીઆ ગણે છે તે રાજા ત્રણે લોકનું રાજ્ય કરવાને સમર્થવાન થાય છે. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે દરેક રાજાનું માન અને મોટાઈ સખાવત કરવાથી અને નમ્રતા રાખવાથી વધતાં જાય છે. માટે રાજાઓએ પોતાનું મન સાગર જેવું રાખવું જો-ઇએ. કેમકે જે પ્રમાણે દરિયામાં ઓછી વધતી કીમતના

મોતી હોય છે તેજ પ્રમાણે રાજાના તાબામાં પણ ચડતી ઉતરતી અક્કલ વાળા માણસો હોય છે. માટે રાજાઓએ તો બધાંને સરખાજ રાખવા જોઇએ.

૩૬ **યાદ રાખજો** કે–રાજાઓએ શેવકોના વચન ઊપરથીજ ખ જાણી કોઈ સાહસ કામ કરવું નહીં પણ પુરતી સંભાળ લેઈ યોગ્ય કરવું. કેમકે પશુઓ સુંઘવાથી જાણે છે, બ્રાહ્મણો વેદથી જાણે છે, અને મનુષ્યો ચક્ષુઓથી જાણે છે તેમ રાજા શેવકોથી જાણે છે. માટે જો તમે વધારે સલામતી ભરેલી રીતે રાજ્ય ચલાવવાને ચહાતો હોતો તમારો સઘળો વખત વ્યાજબી ઈનસાફ આપવામાં રોકો. ધ્યાનમાં રાખજો કે—"**શેવકની આંખોથી જોનાર રાજા વ્યાજબી ન્યાય આપી શકે નહીં.**" માટે રાજાઓએ પ્રજાની અરજો શ્રવણ કરી ચોતરફ તપાસ કરી યથા ન્યાય આપવો જોઇએ. કેમકે રાજાના હકો જેવા પ્રજા ઉપર છે, તેવાજ પ્રજાના પણ વ્યાજબી ઈનસાફ મેળવવાના હકો રાજાઓ ઉપર છે. કાંકે "**રાજા તે એક માબાપ છે, અને રૈયત તે તેમના બાળકો છે**".

૩૭ **યાદ રાખજો** કે દુર્જન માણસો ઘણા ઘાતકી હોય છે. માટે રાજાઓએ સારા ગુણવાળા સેવકેનો સંગ્રહ કરવો. કેમકે સારા ગુણવાળા કાર્યભારીઓ સંકટ સમયે સર્વદા રક્ષણ કરનારા હોય છે. એટલુંજ નહીં પરંતુ બારિક સમયે પાસે રહી પ્રાણ આપવાને પણ ચુકતા નહીં. પણ એક નિચ અને દુષ્ટ શેવક સુખ સંપત્તિનો નાશ કરનારો થઈ પડે છે. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે**–

રાજાઓએ જ્યાં સુધી પોતાના નોકરોની વિદ્યા, આચાર, વિચાર, ચાલચલગત, કુળ, અને કામ ન જાણ્યાં હોય, ત્યાં સુધી તેઓનો વિશ્વાસ કરવો નહીં. **"ઉપરથી ધોળા પણ માંહેથી મોળા"** એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો.

૩૮ **યાદ રાખજો** કે જે રાજાને સારા નરસા નોકરોની પરીક્ષા નથી તે રાજાની રાજ્યવ્યવસ્થા પણ સારી હોતી નથી. કેમકે જ્યાં મણિ રત્નની ઓળખાણ કે પરીક્ષા નથી ત્યાં ઝવેરી શું કરે? કહેવાય છે કે **'જોગી શું જાણે મજીઠનો ભાવ"** માટે ધ્યા-**નમાં રાખજો** કે જેમ સનેપાત જેવા મોટા રોગની વખતે વૈદ્યની પરીક્ષા થાય છે તેમ રાજ અને રૈયત વચ્ચે એક સંપી કરાવવામાં પ્રધાનની પરીક્ષા થાય છે.

૩૯ **યાદ રાખજો કે**—જે પ્રધાન વિશ્વાસઘાત કરી રાજાની મસલત ફોડે તેણે એ રાજાની ગરદન તોડી એમ સમજવું. માટે રાજાઓએ મુરખ, ટાઢો, આળસુ, ખુશામતખોર, અને ચાડીઓ એટલા જોડે કદી પણ મસલત કરવી નહીં. તેમજ અદેખો કંજુસ, કપટી, નિર્લજ, નિમકહરામી, મકરબાજ (ઠગ) અને નિચ કુળનાની દોસ્તી કદી કરવી નહીં. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે એવા લોકો **"નામ ખુદાનું લે અને કામ સેતાનનાં કરે."**

૪૦ વળી જે રાજા શેવકો ઉપર પ્રંસન્ન થયો થકો ઇનામ આપતો નથી અને કોપાયમાન થયો થકો સાસન કરતો નથી. તે રાજાના નોકરો રાજાના કામમાં દગલબાજી કર્યા વગર રહેતા નથી. ધ્યાનમાં રાખજો કે **"નારાજ નોકરો દુશ્મનની ગરજ સારે"** એ કાંઈ

ખોટું નથી. કેમકે નારાજ નોકર દુશ્મન નથી પણ દુશ્મન કરતાં વધારે હાનિકારક છે. માટે "**નારાજ નોકરોથી કામ લેવા કરતાં દુશ્મનોથી કામ લેવું.**" એ વધારે બહેત્તર છે. માટે નોકરોને નારાજ કરવા નહીં. કેમકે 'નિચ પુરૂષોના સ્નેહની પેઠે સત્ય પુરૂષોનો કોપ પ્રથમ તો હોતોજ નથી. અને હોય છે તો લાંબા વખત સુધી રહેતો નથી. અને કદાચ રહે છે તો ફળમાં વાંધા ભરેલો નિવડતો નથી" માટે રાજાઓએ એવા સ્વભાવવાળા થવું જોઇએ.

૪૧ **ધ્યાનમાં રાખજો** કે જે સખસ એક જુલમગાર રાજાની મદદે આબરૂ મેળવે છે તે સખસ પેલી દુનિયામાં તે રાજાનો ભાગીઓ થાય છે. કેમકે "**જેવી કરે શેવા તેવા મળે મેવા**" એ કાંઈ ખોટું નથી. વળી **ધ્યાનમાં રાખજો કે** જેને જેને રાજા વધારે માને છે તેને તેને રાજાના અંગ રક્ષકો કહાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. માટે રાજાના અંગરક્ષકોને પણ માન આપવું જોઇએ. **યાદ રાખજો કે "રાજાને કાન હોય પણ સાન હોય નહીં" માટે:—**

સવૈયો.

નમ્ર થવું અધિકાર મળે રહિ, ભોળપમાં કદિ ના ભરમાવું,
સાફ કરો ઈનિસાફ સદાય, કદાચ ન કોઈ થકી શરમાવું;
રે'વું હળીમળિને સહુ સાથ, અનાથનિ વા'ર પરે નિત ધાવું,
લલ્લુ કહે છે ત્રિભુવનને અધિકાર મળે ઉનમત્ત ન થાવું.

૪૨ **યાદ રાખજો કે** જે શેવક રાજાના વચન ઉપર જીવ આપે અને

જે કરવું ન કરવું જાણે છે, તે રાજાને ગમે છે. અને જે શેવક રાજાને ખુશી કરી ધન મેળવે, મેળવીને સારે ઠેકાણે વાપરે, રાજાએ આપેલા વસ્ત્રાભૂષણ ધારણ કરે, અને રાજાનો હું માનીતો છું એવો ગર્વ રાખે નહીં" રાજાના વેરી સાથે વેર અને સ્નેહીઓ સાથે સ્નેહ રાખે તેમજ રાજાના કામને માટે રણને ઘર અને ઘરને રણ સમજી રાજાની સેવા બજાવે તેને રાજા વધારે ચાહે છે. ધ્યાનમાં રાખજો કે "**લડાઇમાં, નગરમાં, અને દરબારમાં જે રાજાની પાસે રહે તેનું કેણ રાજા કરે**" એ કાંઈ ખોટું નથી. કહેવત છે કે "**મોં ખાય ને આંખ લજવાય**".

૪૩ વળી રાજાનો જે શેવક જુગારને જમદુત સમાન ગણે, દારૂને વિષ સમાન, પારકી સ્ત્રીને પોતાની માતાસમાન ગણે અને રાજાના જનાનખાનાના માણસો સાથે વારતા નથી કરતો તે રાજાનો વધારે માનીતો થાય છે, **ધ્યાનમાં રાખજો કે** જન્મના જન્મ સુધી પણ રાજાની શેવા કીધી હોય, તથાપિ એકાદ વખત જો ચુક થઈ તો એ સઘળું ભુલી જઇને પ્રાણ જોનાર થઈ પડે છે. માટે રાજાનું શેવન હમેશાં યત્નથી કરવું. કહેવત છે કેઃ—

રજપુતાંને રેવંતાં, હાથ વછુટયાં જાય;
હજાર વરસો શેવીએ, પણ પોતાના નવ થાય."

૪૪ વળી જે રાજા પોતાના ગુણવાન મંત્રીઓની સારી વાતો સાંભળતાં આડુંઅવળુ જોતો હોય, અને વળી જ્યાં ખળ લોકો પ્રબળ હોય ત્યાં સારા માણસોની પુજ ક્યાંથી થાય ? માટે રાજાઓએ

વિવેકી થવું જોઇએ. ધ્યાનમાં રાખજો કે "**મરદની ગીરદ સારી પણ નામરદની છાયા બુરી.**"

૪૫ જે રાજા ચાકરોનું લેણું એટલે ચડેલો પગાર આપે નહીં તે રાજાના શેવકો રાજાના કામમાં સત્ય પણે ચાલતા નથી. **અને જે** રાજા તુરત આપે **છે**, તે રાજા ભલેને રિસ કરે તથાપિ તેના નોકરો તેને છોડતા નથી "**દામ તેવું કામ**" અથવા "**દામ કરે કામ ને લુંડી કરે સલામ**" એ કહેવતો કાંઈ ખોટી નથી માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે** ઊત્તમ કુળનો અને ભલો રાજા **હોય તો**પણ જો તેની પાસેથી કાંઈ પ્રાપ્ત થાય નહીં તો પછી ફળ વિનાના ઝાડને પક્ષિઓ જેમ છોડી દે છે તેમ તેના નોકરો તેને છોડી દે છે. માટે "**આવો જાઓ ઓર ઘર તુમેરા અને ગાંઠકી ખિચડી ઓર મિજબાન હુમેરા**" એમ બને નહીં.

રાજાના નિયમો.

—:o:—

૪૨ **યાદ રાખજો** કે પ્રથમતો રાજાઓએ પોતાની પ્રવૃત્તિઓ નિયમમાં રાખવી જોઇએ. કાંકે જે રાજાની પ્રવૃત્તિઓ નિયમમાં આવી નથી એવા શરીરની અંદર નિવાસ કરનારા મોટા અનર્થોના પરંપરાના મુળ કારણ બળાત્કારથી ખેંચી લેઈ કોઈ કાળે મોટા ખાડામાં નાખી દેનારા ઇંદ્રિય રૂપ ઘોડાઓને પણ વશ કરી શકે નહીં તો પછી તે રાજા શરીરની બહાર અને વળી દુર

રહેનાર જોરાવર શત્રુઓને કેમ જીતી શકે ? અને જ્યારે ઇંદ્રિઓ કે વિકારોને વશ રાખી શકે નહીં ત્યારે અત્યંત પરવશ પડેલા ઓને પોતાનું પાલન પણ કેમજ કરી શકે ? માટે રાજાઓએ પોતાની પ્રવૃત્તિઓ નિયમમાં રાખી પોતાની પ્રજાનું સર્વદા સારી રીતે રક્ષણ કરવું જોઇએ. **રાજા વડે રૈયત અને રૈયત વડે રાજા"** આ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો.

૪૩ **યાદ રાખજો** કે જે રાજા હમેશાં વેહેલો ઊઠી વિચારે છે કે, અમુક દેશમાં કોણ અમુક રાજા છે, અને તે કેવી રીતે રાજ ચલાવે છે, મારા શત્રુ કોણ છે, મારી ઊપજ અને ખર્ચ શું છે. મારી સરહદ કેટલી છે, મારા હિતસ્વી કોણ છે, મારા નોકરો કેવા છે, મારી પ્રજાને કેવી રીતે રાખવાથી સુખ થશે, અને મારૂં શન બળ કેટલું છે, તે રાજાની રાજનીતિ ઘણીજ વખણાય છે.

૪૪ **યાદ રાખજો** કે પોતાના રાજ્યની અંદર વસનારા લોકોને સારૂ કાયદા કહાડવા પણ તે સૌઉપર સરખા ચલાવવા જોઇએ. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે બાદશાહના માણસો અને ખેસીઓ બચિ જાય તો પછી કાયદા શેના ? તેતો " **રાજા બોલે તે ન્યાય અને પાસો પડે તે દાવ** " એ કહેવત જેવું થાય. એ વિષે એક રાજ્યમાં તેલીનો ન્યાય થયો હતો તે ઉપરથી કહેવાય છે કેઃ—

લાલ કિતાબમે લિખાહે યું, તેલી બેલ લડાવે કયું !
ખોળ ખિલાયકે કિયા મસ્તાન, દેવે બેલ ઓર દેવે દામ.

એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે રાજાઓએ પોતાની મરજી એજ કાયદો ગણી તે પ્રમાણે ચાલવું એ ઘણું અનીતિ ભરેલું ગણાય છે.

જેથી સારા વિદ્વાન અને અનુભવિઓની મંડળીઓ કરી તેમાંના ઘણા માણસોના વ્યાજબી મત પ્રમાણે કાયદો કરવો અને તે પ્રમાણે વર્તવું જોઇએ.

૪૫ વળી **યાદ રાખજો કે** પોતાના ગમેતેવા સગા સ્નેહી કે દોસ્તોની શરમને લીધે રાજાઓએ ગેરવ્યાજબી કામ કરવામાં કદી પણ લુબ્ધ થવું જોઇએ નહીં. કેમકે તેથી જે ખોટું કરે તેનેજ પાપ અને પસ્તાવો થાય છે. અને તેનીજ આબરૂને ઝાંખ લાગે છે. કહેવત છે કે **"જે કરે તે ભરે અને વાઢે તે વઢે"** એ કાંઇ ખોટું નથી માટે પિતા, માતા, મિત્ર, સ્ત્રી, પુત્ર, આચાર્ય, અને પુરોહિત એ સઘળાં સ્વધર્મમાં ન રહે તો રાજાઓએ તેઓને પણ દંડવા જોઇએ. એમ **"મનુસ્મૃતિ"**માં કહેલું છે.

૪૬ **"નીતિશાસ્ત્ર"**માં કહ્યું છે કે રાજનીતિના અનુભવિ, શાસ્ત્ર, કાયદા, અને કાનુનોના જાણનાર, કુલિન, ધર્માતુ, ધારેલું નિશાન પાડનાર, શૂરવિર, જીતેંદ્રિય, અને કામ, ક્રોધ, મોહ, લોભ, મદ, ઇત્યાદિ દોષોથી મુક્ત એવા ગુણવાળા રાજાનેજ રાજ સોંપવું જોઇએ. કહેવત છે કે **'રાણી જાયા રાજ કરે અને દાસી જાયા કાજ કરે"** માટે રાજાઓએ ન્યાયશાસ્ત્ર, નીતિશાસ્ત્ર, અને તર્કશાસ્ત્ર, અવશ્ય કરીને જાણવાં જોઇએ, કેમકે દરેક રાજ્યનો પાયો એ ત્રણે શાસ્ત્ર ઉપરજ ટકી રહેલો હોય છે.

૪૭ વળી **યાદ રાખજો કે**—જે રાજા પ્રજાનું રક્ષણ કરવામાં નિપૂણ, શુરવીર, જીતેંદ્રિય, પરાક્રમી, તથા દુષ્ટોને દંડવાના સ્વભાવ વાળો હોય, અને સ્નેહિઓ સાથે પ્રમાણિકપણે ચાલનાર, શત્રુઓનો

સંહાર કરનાર, તથા અલ્પ અપરાધ કરનાર, વિદ્વાનોને ક્ષમા કરનાર, અલ્પ આહાર, અલ્પ નિંદ્રા, અદલ ન્યાય, સત્ય અસત્યનો જાણનાર, આશ્રિતોની ખબર અંતર પુછનાર, અને પોતાની પ્રજાને પોતાના પ્રાણથી પણ અધિક ગણનાર, ઇત્યાદિ ગુણોવાળો રાજા હોય તેજ ખરો રાજા કહેવાય છે. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** હથિયાર શૂરા પાસે શોભે, સ્ત્રી પતિવૃતા હોય તો શોભે, ઘોડો દોડવાળો શોભે, ધનવાન ડાહ્યો હોય તો શોભે અને રાજા ઇનસાફવાળો હોય તો શોભે એ કાંઈ ખોટું નથી. કેમકે જે રાજાનો ઇનસાફ અને ભલાઈ વધતાં જાય છે, તેમ તેના દેશની આબાદાની પણ વધતી જાય છે. અને વળી ન્યાયી રાજા ઉપર પરમ-કૃપાળુ પરમેશ્વર પણ પ્રસન્ન રહે છે. કહેવત છે કે **"ઇનસાફદાર ને ઇશ્વિરમાન"**. એ કાંઈ ખોટું નથી.

૪૮ **યાદ રાખજો કે** હમેશાં વ્યાજબીપણા કરતાં દયા ઇશ્વરી ગુણ હોવાને લીધે આપણને વધારે સારી અને પ્યારી લાગે છે. માટે રાજાઓએ કોઈ કામમાં ગુન્હેગાર સાબીત થાય તો કાયદાની સંપૂર્ણ સખ્તાઈ ન વાપરતાં સામા પક્ષને નુકશાન ન થાય તેમજ ગુનેહગારને ઉત્તેજન ન મળે અને ન્યાયનું ઉલ્લંઘન ન થાય એવી રીતે દયા વાપરી શિક્ષા કરવી જોઇએ. ધ્યાનમાં રાખજો કે **"ઇનસાફની માતા દયા છે."** માટે જે રાજા ગુનેહગારોને શિક્ષા કરી તેઓના ઉપર મેહેરબાની રાખે છે તે રાજા એક દયાળુ ડાક્તર જેવો ગણાય છે. કારણ ડાક્તર પ્રથમ શરીરનો એક ભાગ ચિરે છે અને પછી તે તેને રૂઝવે છે. **"વિષ્ણુ શર્મા"** કહે છે

કે રાજાઓએ બ્રાહ્મણ, બાળક, તપસ્વી, સ્ત્રી, અને યોગી એટલાંને મારવા નહીં. પરંતુ તેઓએ ગુનોહ કીધો હોય તો એકાદુ અંગ કાપી, કહાડી મુકવાં જોઇએ.

૪૯ વળી **યાદ રાખજો** કે જે રાજા અન્યાય કરવાથી ખેદ પામતો નથી, બુરાં કામોથી લજવાતો નથી, અને પારકા ધનથી ધરાતો નથી તે રાજા રાજ કરવાને અયોગ્ય ગણાય છે. માટે રાજાઓએ સત્ય બોલવું અને સત્ય ચાલવું, પોતાની રૈયતને કશી રીતે ખાવા પીવા કે પેહેરવા ઓઢવાથી અટકાયત કરવી નહીં. પોતાના દેશમાં ઉત્પન્ન થતી વસ્તુઓને ખરીદ કરી વધતી અન્ય દેશમાં મોકલવી અને પ્રજાને સર્વદા ઉત્તેજન આપવું જોઇએ. “ **ઉમંગી રાજ કરતાની પ્રજા ઉદ્યોગી હોય છે**” એ કાંઈ ખોટું નથી.

૫૦ રાજાઓએ પોતાના કૃત્યથી રૈયતને કાંઈ નુકશાન થાય તેવી રીતે કદી વર્તવું જોઇએ નહીં. કેમકે “ **રૈયત વડે રાજા અને રાજા વડે રૈયત.**” અથવા તો “**મોર પીંછે રળીયામણો**” એ કહેવતો મુજબ રૈયતને રંજાડનાર રાજા પોતેજ પસ્તાય છે અને પોતાનેજ નુકશાન થાય છે. માટે “ **રૈયતને દાદ તો રાજ આબાદ**” એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખી ગુનેહગારને શિક્ષા કરવા કરતાં માફી બક્ષવાનો સ્વભાવ વધારે રાખવો જોઇએ. તેમાં વળી ગુસ્સાની વખતે શિક્ષા નહીં ફરમાવવી તે પણ માફી બક્ષવાની બરાબર છે. કેમકે ઉતાવળે અને વગર વિચાર્યે ફરમાવેલી શિક્ષા ભોગવાઈ રહ્યા પછી માફ થઇ શકતી નથી. માટે પ્રથમથીજ તપાશ કરવો જોઇએ. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે:—

દોહરો.

દાદીને જે દાદ દે, એવો રૂડો રાય;
શુદ્ધ થાય શુભ કામથી, પાપ બધાં ધોવાય.

ડા૦ એ. તારાપોર.

૫૧ "વિષ્ણુ શર્મા" કહે છે કે રાજાઓની રાજવટ રૈયતની રહેમ હોય ત્યાં સુધીજ ટકી રહે છે. એ કાંઇ ખોટું નથી. ત્યારે રૈયતને રંજાડનાર રાજા પાછળથી પસ્તાય તેમાં રૈયતનો શું વાંક? "જે **રાજા રૈયતને નડે તે પોતાની દિવાલ ખણે**" એ કહેવત ખરી છે, કાંકે દુઃખી રૈયત દુશ્મનને ફાવતા જુવે છે. માટે "**ધ્યાનમાં રાખજો કે**" જે રાજાની પ્રજા ઉપર મીઠી દૃષ્ટિ હોય છે તેની પ્રજા ઘણી સુખી હોય છે, એટલુંજ નહીં પરંતુ તે એવા રાજાનેજ ચાહે છે. પણ એક ભુંડો રાજા એજ કહેવાય કે જેનાથી બેગુનાહ તથા ભલા કામ કરનારા તેથી બીતા રહે, અને બુરા કામ કરનારા તેથી નિર્ભય રહી તેની મહેરબાનીથી મોટાઈ મેળવે. કહ્યું છે કે.—

દોહરો.

ન્યાયી રાજમાં તો ડરે, કાં બાળક કાં ચોર;
શાહુકાર તો ત્યાં ડરે, જ્યાંહાં જુલમનું જોર.

ક૦ ક૦ ડા૦

૫૨ વળી જે રાજા પ્રજાનો પ્રતિપાળ છે, તે રાજા પ્રજાના પુણ્યમાથી છઠ્ઠો ભાગ પામે છે. અને જે પ્રજાપાળક નથી હોતો તે પ્રજના પાપનો ભાગીઓ થાય છે. એમ "**મનુસ્મૃત્તિ**" માં

છે. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે રૈયતને રંજાડનાર રાજા ઉપર કોઇવાર એવો અંગાર ઉડે છે કે તેનું રાજ, સંપત્તિ, કુળ, અને પ્રાણ, એ સઘળું ભ્રષ્ટ કરવા છતાં પણ ઠંડો પડતો નથી. માટે રાજાઓએ પોતાની પ્રજાને પોતાના પ્રાણ બરાબર ગણવી જોઇએ.

૫૩. યાદ રાખજો કે જે રાજા પોતાનો વખત આળસાઈ, બેદરકારી અને ન ચિંતાઈમાં ગુજારે છે તે રાજાના રાજ્યને કોઈ વાર મોટો ધોખો પુગી બુરી અવસ્થા થાય છે માટે રાજાઓએ આળસુ થવું નહીં. કહેવાય છે કે **"જનાનખાનામાં પડી રહેનાર રાજા એક થોડીજ વારમાં વધારે દુશ્મનો પેદા કરી શકે છે."** એ કાંઈ ખોટું નથી.

૫૪ યાદ રાખજો કે મશકરી એ એક મોટી આફત છે. જુઠતે એક સાચનો શત્રુ છે. અને જુલમ તે એક ન્યાયનો નાશ કરનાર છે. માટે રાજાઓએ તો એ ત્રણે અવશ્ય તજવા જોઇએ. કારણ કે જો તે મશકરી કરે તો તેની બિક લોકમાંથી જાય છે, જુઠું બોલે તો હલકો દેખાય છે અને જુલમ કરે તો તેનો દેશ હાથમાંથી જાય છે. એ કાંઇ ખોટું નથી.

૫૫ વળી **યાદ રાખજો** કે પિતા પોતાના બાળ બચ્ચા સાથે જેમ વરતે છે તેમ રાજાઓએ રૈયત સાથે વર્તવું જોઇએ. કેમકે રાજા તે એક માબાપ છે અને પ્રજા તે તેમના બાળકો છે. માટે અધર્મી પાસેથી પિડા પામેલ પ્રજા રાજા પાસે બાપ સરખો વિશ્વાસ રાખી પોતાનું દુઃખ જાહેર કરવા આવે છતાં તે સાંભળે નહીં તે રાજાનું કલ્યાણ કદીં પણ થતું નથી. કેમકે **જે** માણસ સત્ય

ધર્મથી ચાલે છે, તથા અપંગ અને અશક્ત છે, તેઓને ભાઈ ન હોય તો રાજા તેનો ભાઈ ગણાય છે, બાપ ન હોય તો રાજા તેનો બાપ ગણાય છે, અને આંખ ન હોય તો રાજા તેની આંખ ગણાય છે. માટે રાજાઓએ પ્રજાની વાત તુરત શ્રવણ કરવી જોઇએ. કેમકે પિતાને પુત્ર જેમ વાતકરે તેમ રૈયત પોતાના રાજાને પિતા તુલ્ય ગણી ખાનગી વાત કરે અને રાજ્યનું હિત ચાહે છે.

ધ્યાનમાં રાખજો કે:—

" ખટપટને ખટપટ વાદે, તું અળગો આવી પ્રિછીલે;
જંગી ઢોલ ઘણા ગડગડે, ત્યાં ઝીણી વાત કાને નવ પડે."

નર્મદ.

એવો પ્રકાર ચલાવવાથી પ્રજા નારાજ થાય છે.

૫૬ માટે રાજાઓએ નીતિથી ચાલવું, રાજ્યની સંભાળ રાખવી અને ગુપ્તપણે પોતા વિષે નગર ચર્ચા શ્રવણ કરવી જોઇએ. કાં કે જગતમાં સઘળા માણસો પોતાના ઘરમાં નિઃશંક રિતીએ સાચી વાત કહે એ સ્વાભાવિક છે કહેવત છે કે **"પુંઠ તો પાદશાહની એટલે પુંઠે તો પાદશાહનું પણ બોલાય"** એ કાંઈ ખોટું નથી.

૫૭ વળી જે રાજા પોતાની પ્રજાને દુઃખી થતી જોવા છતાં પોતે મોજમજામાં મગરૂર રહે છે તે રાજા આ લોકમાં નિંદાય છે અને વળી પરલોકમાં દુઃખી થાય છે. તેમજ જે રાજા પોતાની પ્રજાને પુત્ર પુત્રી સમાન નહીં ગણતાં બળાત્કારે પર સ્ત્રીનો પ્રસંગ રાખે છે તે જરૂર જનાનખાનામાં અનેક પ્રકારના અધર્મ ઉત્પન્ન કરાવે છે. અને તેથી વખતે વંશનો પણ વિનાશ થાય છે. માટે ધ્યાનમાં

રાખજો કે સારા કૃત્યથી સારાજ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. એટલે રાજાનાં કૃત્યો સારાં હોય તો તેની રાજ્ય વ્યવસ્થા પણ સારી હોય છે. અને બુરા હોય તો બુરી હોય છે. એ કાંઈ ખોટું નથી માટે રાજા ભલેને કસ્તુરી કે અંબર વાપરે પણ તેમાં મોટાઈ અને સુગંધ આવતી નથી પણ તે તો અદલઇનસાફથીજ ઈજત આબરૂ અને નેકનામીને પહોંચે છે.

૫૮ વળી યાદ રાખજો કે રાજા અને પંડિતોએ જે બોલવું તે પરિપુર્ણ વિચાર કરીનેજ બોલવું જોઇએ. કેમકે રાજા મિથ્યા ભાષણ કરે તો અન્ય મિથ્યા ભાષણ કરનારનો પછી ઈનસાફ કોણ કરે? માટે રાજાઓ એતો અવશ્ય કરીને સર્વદા સત્ય બોલવું જોઇએ. ધ્યાનમાં રાખજો કે **"રાજાનું બોલવું અને કન્યાનુ લગ્ન એ ઘણું કરીને ફરતાં નથી અને ફરે છે તો ફળદાયક નિવડતાં નથી."** એ કાંઈ ખોટું નથી.

૫૯ **"મનુસ્મૃતિ"** માં કહ્યું છે કે એક દુષ્ટ રાજાનું રાજ હાથીઓના સમૂહથી (વ્યાશ.) ભરપુર હોય, સકળ સ્ત્રીયોથી યુકત હોય, અને રત્નો આદિ દ્રવ્યથી ભરપુર હોય, તથાપિ તેનામાં વિવેક ન હોય તો તે શોભાને પામતું નથી. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે સર્વ રાજ, સામગ્રી, ફોજ, ધન, અને ખજાનાવાળા રાજા પણ અવિનયથી નાશ પામ્યા છે. અને વિનયવાન વનમાં વસનારા પણ રાજ્ય પામ્યા છે. માટે ધર્મશાસ્ત્રને અનુસરીને રાજાઓએ વ્યવહાર જોવા અને તે પ્રમાણે ચાલવું.

૬૦ યાદ રાખજો કે જ્યારે રાજા પ્રમાણિકપણે ચાલવા જાય છે ત્યારે તેની પ્રજા તેને તાબેં રહેવાને વધારે ખુશી થાય છે. કેમકે રાજા

ધર્માત્મા હોય તો તેની પ્રજા પણ સવદા ધર્મવાળી થાય છે. અને પાપી હોય તો તેની પ્રજા પણ પાપી થાય છે. મતલબ કે પ્રજા એ રાજાને અનુસરતીજ હોય છે. કહેવત છે કે **"यथा राजा तथा प्रजा"** અથવા **"જેવા રાજા તેવી પ્રજા"** એ કાંઈ ખોટું નથી.

૬૧ આ તો ખરૂં છે કે એક નીતિવાન રાજાની ગમે તો નિંદા કરો વા સ્તુતિ કરો, લક્ષ્મિ પ્રાપ્ત થાઓ વા જતી રહો, મરણ તરત જ આવે વા કાળાંતરે આવે, એવા અનેક ચળમાર્ગ દેખે તથાપિ ન્યાય મારગથી કિંચીત માત્ર પાછો પગ ભરતા નથી. કહેવત છે કે **"ખાડા ખસે પણ *હાડા ન ખસે."**

૬૨ વળી **યાદ રાખજો** કે જે રાજા કરેલા ઊપગારનો બદલો વાળતો નથી, ઇંદ્રિયોને વશ્ય રાખતો નથી, નિર્મળ ન્યાય આપતો નથી તેના રાજ્યમાં ગમે તેવી ઊંચી પદ્વિ મળે તોપણ ત્યાં ક્ષણ વાર રહેવું યોગ્ય નથી. કેમકે પ્રસન્ન થયો થકો રાજા શિરપાવ આપે નહીં અને કોપાયમાન થયો થકો સાસન કરે નહીં તે રાજાને તેની પ્રજા ઇચ્છતી નથી. પણ જે રાજા પોતાની પ્રજાને પોતાના પ્રાણ બરાબર ગણે છે તેની પ્રજા રાજાને અમ્મર ચાહે છે અને ઇછે છે કેઃ—

ઇંદ્ર વિજયછંદ.

વાંસવળી સળી જાય ભલે પણ, મોભ તણો કદી ક્ષોભ ન થાશો;
ડાળખી પાન ખવાય ભલે થડમુળ, ખચીત કદી ન ખવાશો;

---

*હાડા—એ એક રજપુતની જાત છે.

કોઇક અંગ કપાય કદી પણ, મસ્તક એક કદી ન કપાશો;
સોય જન્મે દલપત્ત કહે પણ, સો જણનો સરદાર ન જાશો.

૬૩ આ તો ખરૂં છે કે રાજાઓ દેવતા જેવા છે કેમકે જો કોઈ તેમની પાસે જાય તો તેને તેઓ પોતાના તાપથી બાળી નાખે છે (મતલબ કે તેની પાસે જનાર તેઓના તાપથી અંજાઈ જાય છે.) પણ જેઓ તેમના સાથે દુરથી કામ પાડે છે. તેને તેઓ ફળદાયક નિવડે છે. માટે રાજા સાથે હમેશાં દુરથી કામ પાડવું.

૬૪ યાદ રાખજો કે કવિતામાં આવ્યા વિના રાજાઓનું નામ કદી પણ જાણવામાં આવતું નથી, તેમજ કવિતા કીધા વિના કવિની કીર્તિ પ્રસિદ્ધ થતી નથી. પણ એક કીર્તિ વિનાનો કંજુસ રાજા કવિની કવિતા સાંભળતોજ નથી. "કાળીદાસ" કહે છે કે જેમ નપુંશક પુરૂષ પાસે સ્ત્રીનું શું પ્રયોજન ! તેમ લોભી રાજા પાસે કવિનું શું પ્રયોજન ! એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે રાજાઓએ લોભ તજવો જોઇએ. ધ્યાનમાં રાખજો કે જેઓ કાવ્યમાં વર્ણવાયા હોય છે, અને જેઓએ કાવ્યો કર્યા છે તેઓજ ભાગ્યશાળી ગણાય છે. કેમકે તેથીજ તેઓની કીર્તી અમ્મર રહી જાય છે. પણ આતો ખરૂં છે કે:—

દેવું, મરવું, મારવું, ઝાલવી ખગરી ઝટ;
કલો કહે કે ઠાકરો, વસમી ખગરીયા વટ.

૬૫ "કાળીદાસ" કહે છે કે ગુણી લોકોમાં એકાદ દોષ દેખવામાં આવે તો પણ તેઓના ગુણ પરજ પ્રેમ ધરાવનાર લોકો તેથી ખેદ પામતા નથી કેમકે જેમ ચંદ્રમાં રહેલા કલંકને લોકો પ્રેમથી

જુવે છે તેમ એક ગુણવાન રાજા ભલેને કિંચિત દોષિત હોય તથાપિ તેની પ્રજા તેનાથી ખેદ પામતી નથી. કાં કે તે તો જાણે છે કે નિચ પુરૂષોના સ્નેહની પેઠે સત્ય પુરૂષોનો કોપ પ્રથમ તો હોતોજ નથી અને કદાપિ હોય છે તો લાંબા વખત રહેતો નથી અને કદાચ રહે છે તો ફળમાં વાંધા ભરેલો નિવડતો નથી માટે રાજાઓએ એવા સ્વભાવ વાળા થવું જોઇએ.

૬૬ પણ આતો ખરૂં છે કે રાજાઓ ઘણું કરીને નિચના કહેવા પ્રમાણે ચાલે છે. કેમકે તેઓની પાસે રહેનારા ખવાસ કે ગોલાજ હોય છે. તેથી તેઓના સહવાસને લીધે રાજાઓની બુદ્ધિ કમતર થઇ જાય છે. વળી તેઓ ઠઠ્ઠાબાજ અને હલકાપણું વિશેષ ચલાવે છે છતાં હમેશના સહવાસને લીધે તેઓ રાજાથી બિતા નથી. કહેવાય છે કે "ગોલાને દરબાર ઢીંચણ સમો" આમ માનીને તેઓ અનેક પ્રકારના જુલમો ચલાવે છે માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે,—**

ગોલા, ઢોલા, ને કાગદા, કપુત ને કપાસ;
એતા કુટયા ગુણ દિયે, વણ કુટે વિનાશ.

એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે જે રાજા પોતાના એવા નિચ હજુરીયાને તાબે થયેલ હોય તેના રાજ્યમાં અનાચાર વિશેષ વરતાય છે. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

સોબત ગોલાની સદા, ઠઠ્ઠા બાજી થાય;
પરનારીની એબની, વાતો સૂણે સદાય.

કo ૬૦ ઠાo

માટે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે આવી સોબતવાળો રાજા સારા નરસાનો વિચાર નહીં કરતાં પોતાની બુદ્ધિએ ચાલવા જાય છે તો કોઈ વાર મોટા સંકટમાં આવી પડે છે.

૬૭ વળી રાજાઓએ **ધ્યાનમાં રાખવું** જોઇએ કે રાજકર્ત્તા પાસે સારૂં સારૂં અને મીઠું મીઠું બોલનારા ઘણા મળશે પણ કડવું બોલી સત્ય બોલનારા ઘણા થોડાજ મળશે. તેમાં પણ એવું સાંભળનારા તો તેથી પણ ઘણા થોડાજ મળશે. માટે ભલેને રાજાને કડવું યા મીઠું લાગે તો પણ તેનું હિત ચાહીને જે ખરૂં બોલે તેનેજ સત્ય બોલનાર જાણવો. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે. પેટભરા, સ્વાર્થી, અને લાલચુ લોકો કપટ ભરેલું બોલે તેથી રાજ્યને શું ફળ? વળી જે રાજા મુર્ખ હોય છે તેની પાસે અન્યાય કરવાવાળા અને મશ્કરા વધારે પ્રબળ હોય છે. કહેવત કે—"**અંધેરી નગરી ગબ્બડ ગંડુ રાજા, ટકે શેર ભાજી ટકે શેર ખાજા**" મતલબ કે સારા અને નરતા એક ભાવમાં ખપે છે કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

શોભે સદૈવ મશ્કરા, મુરખ પ્રજાપતિ પાસ;
નિર્જળ પવતપર સદા, હોય પત્થર કે ઘાસ.

ક૦ દ૦ ડા૦

૬૮ વળી **યાદ રાખજો** કે રાજાઓએ જે કામો પોતાની રૈયત અને કુટુંબને પ્યારાં ન હોય તે કદી કરવાં નહીં. કેમકે તેમ કરવાથી પોતાની હલકાઈ જાહેર થાય છે, અને પછી તેઓ નિંદાય છે. એ કાંઈ ખોટું નથી," માટે "**રાજા છોડી નગરી મન માને**

ત્યાં જાય" એવું રાખવું નહીં.

૬૯ વળી રાજાઓએ દુશ્મનો પણ વધારવા નહીં; કેમકે રાજકાજના કામમાં સેજ સાજમાં દુષ્મનો વધી જાય છે. કાં કે **"રાજ કાજ મેલાં હોય છે"** એ કાંઇ ખોટું નથી. માટે રાજાઓએ તો અવશ્ય કરીને બધા ઉપર પ્રીતિ રાખવી, કોઇનું અપમાન કરવું નહીં. **ધ્યાનમાં રાખજો કે "મીઠા સ્વભાવે માથું પણ મળશે"** માટે **"રાજા દાને તો પ્રજા અસ્નાને"** એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો.

૭૦ **"શુકનીતિ"**માં કહ્યું છે કે બુદ્ધિવાન રાજાએ એકલા અને વળી એકાંતમાં વાદી વા પ્રતિવાદીનું વૃત્તાંત કદી પણ સાંભળવું નહીં, તેમજ તેમનું કાર્ય પણ તપાસવું નહીં. અને સેવકોની સાંભળેલી વાત પ્રસિદ્ધપણે કરવી નહીં. કેમકે રાજકાજનું કામ ગમે તેવું નાનું કે જુજ હોય તો પણ ગુપ્તપણે શ્રવણ કરવું જોઇએ કાં કે પ્રસિદ્ધપણે કરવાથી માંહોમાંહે કુસપ તથા ફુટ થઈ રાજ્ય હકને ધોખો પહોંચે છે.

૭૧ વળી **ધ્યાનમાં રાખજો** કે રાજાઓએ જે હુકમો કહાડવા તે પ્રથમ તો પરિપૂર્ણ વિચાર કરીને જ કહાડવા જોઇએ. કેમકે રાજાના ફરમાનો અને હુકમોનો કશી રીતે અટકાવ થઈ શકતો નથી. તેથી એક વાર કહાડેલો હુકમ વારંવાર ફેરવવાથી હાંસી થાય છે. માટે વગર ચોકસાઇએ અને વગર વિચારે કોઈ પણ હુકમ કદી કહાડવો નહીં.

૭૨ **યાદ રાખજો** કે રાજાઓએ અફીણ દારૂ કે બીજી કેફી ચીજોનો

સંગ કદી કરવો નહીં. કેમકે વ્યસનિ રાજાના નોકરો સુતેલા માણસના ધનને જેમ ચોર લેઈ જાય છે તેમ તેના ધનને લેઈ જાય છે. કાં કે **મદ્યપાન** ઈત્યાદિને વશ થયેલો રાજા પોતાના શરીર કે સંપતિ ઊપર સત્તા ચલાવી શકતો નથી. તો પછી પોતાના દેશ ઊપર સત્તા ચલાવવાનું કામ તેનાથી કેમ બની શકે ? કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

અગ્નિણુ અતિશય ખાઇને, દેવું કરે અપાર;
માંડી આપે મહિ બધી, ખાંતે થાય ખુવાર.

ઇંદ્રવિજય છંદ.

આબરૂ ઓછી થઈ અવની મહિં કેક [1]કિરીટ ધર્યો શિર આજે;
ભારિ ઊપાડવિ પ્યારી ગણી ભુમિ તો પડી મેલિ અધીણુજ કાજે;
કેક કરી કૃત્ય ખુબ ખરાબ કિધાં તદપિ તનમાં નવ લાજે;
મૂછ ધરી મુખ ઊપર તે પ્રભુ ભુલ દિસે તમને પુંછ છાજે.

લલુભાઈ.

એ કાંઈ ખોટું નથી માટે રાજાઓએ કે તેમના નોકરોએ કદી પણ વ્યસની થવું જોઇએ નહીં. કેમકે કેફની ઝુમમાં અન્યાય બની જાય. અન્યાયથી અધર્મ વરતાય અને અધર્મથી વખતે રાજ્યનો પણ નાશ થાય. માટે:–

અમલ મલ્યો ઠાકરો, માતા થાશો મલ;
જાનવ હારા જાણુસે, જખ મારે જેમલ.

---

૧ કિરીટ–મુગટ.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

અમલ—અધિકાર.

દોહરો.

રૈયત સબ રાજી રહે, ઘટે ન રાવત માન;
ઉપજ બધે જ્યું રાજકી, સો પરધાન પ્રમાન.

મળેલું

૧ યાદ રાખજો કે જે પ્રધાન કેવળ રાજાનુંજ હિત કરે તેને પ્રજા ભુંડો કહેછે, અને પ્રજાનુંજ સારૂં કરે તો રાજા તેને ચ્હાતો નથી. માટે ખરો પ્રધાન તો એજ કહેવાય કે, જે રાજા તથા પ્રજા એ બંનેને રાજી રાખી જાણે. ધ્યાનમાં રાખજો કે આવો પ્રધાન હોય તેજ પ્રધાનપદ ભોગવી શકેછે. કેમકે વૈદ્યની બુદ્ધિ ત્યારેજ જણાય કે રોગીને થયેલો મોટો સન્નિપાતનો રોગ મટાડે, અને પ્રધાનની બુદ્ધિ ત્યારેજ જણાય કે શત્રુ સાથે મિત્રાઈ કરાવે, અને રાજાની બુદ્ધિ ત્યારેજ જણાય કે રૈયતને સુખી રાખે.

૨ **વળી યાદ રાખજો કે** રાજ્યકારભાર કરવો કિંવા અધિકાર ચલાવવો એ વાત કાંઈ નાની સુની, અને સહેલી નથી. પરંતુ પુરતી હુંશિયારીની છે. માટે વિદ્યા, નીતિ, પ્રમાણિકપણું, ન્યાય, પ્રપંચ, કદર, હિમત્ત, રોફ, સમયસૂચકતા, સંપ, શાંતિ, ચાતુર્યતા, તર્કબાજપણું, અને સત્યતા વિગેરે તમામ ગુણો ગ્રહણ કરવાની અધિકારીઓની તો ખાસ કરીને ફરજ રહેલી છે.

૩ વળી **યાદ રાખજો કે** પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરની પુરી પ્રસન્નતા હોય ત્યારેજ મોટો દરજ્જો મળે છે. માટે દરેક મનુષ્યોમાંના જેને હજારો મનુષ્યો ઉપર હકુમત ભોગવવાનો સમય આવે તેણે તો અવશ્ય ગંભીરતા, નિર્માન્યપણું, દયા, પરોપકાર, અને અદલ ન્યાય ઈત્યાદિથી સર્વનું હિત્ત ચહાવું અને દયા રાખવી જોઇએ. તેમજ રાજા પ્રજા ઊભયને સંતોષ પમાડવો જોઇએ. કેમકે જેના હાથમાં રાજસત્તા અને જેના તરફથી હજારો મનુષ્યોને મદદ મળવાની આશા હોય અને જે ન્યાય કરતાની ખુરશીએ બેસીને ઈનસાફ કરે, તેજ જ્યારે અન્યાય, અધર્મ, અને અનીતિ કરે, ત્યારે હજારો લોકોને નુકશાન થાય તેમાં શી નવાઈ? કહેવત છે કે "**વાડ કાકડી ખાય**" અથવા "**જેની વાર તેનીજ ધાડ થાય**" ત્યારે ગરીબ પ્રજાને કયાં જવું? કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

જોરાવરના જુલમનો, કોણ કરે દરિયાફ;
વાઘે માર્યું માનવી, 'એનો શો' ઇનસાફ!

કo દo ડાo

એ કાંઈ ખોટું નથી. કેમકે "**રાજા ઊઠીને લુંટી લે તો પ્રજા કોને કહે**" માટે તમે અધિકારી હોતો કોઈ પ્રકારનો જુલમ કરશો નહીં. "**નરહર**" કવિ કહે છે કેઃ-

કુંડળીયો.

નરહર બિનતી કયા કરે, [1]જનુનિ [2]સુતા [3]બિષ દેત;
વાડ ખેતકું જો [4]ચુગે, સાધુ પરધન લેત;
સાધુ પરધન લેત, નાવ ઘેર ત્રિયા જો બોરે;
જો પેરા સો ચોર, પ્રિત પ્રિતમકી તોરે;
નૃપતિ પ્રજાકું દુખ દેત, કહા સમશેર કરધર;
સુનહો અકબર શાહ, કહા બિનતી કરે **નરહર.**

માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે** હરકોઈ જાતનો અધિકાર મળવો એ મુશકેલ નથી, પણ મળ્યા પછી તેને સાચવી રાખવો તથા શોભાવવો એમાંજ ખરી પરીક્ષા રહેલી છે.

૪ પણ આ તો ખરૂં છે કે અમલ તે એક ખરેખરો અમલજ છે. ધન, દોલત, અને માલને જીરવી શકાય છે, પણ અમલને જીરવી રાખવો એ બહુ મુશ્કેલ છે. કેમકે અમલ પ્રાપ્ત થયો કે તુરત બે આંખોને બદલે ચાર આંખો થઈ જાય છે. અને તેની સાથે છાતીમાં એક જાતનો ચોળો જાગે છે કે હવે આ અધિકાર આપણી પાસે સદાય રહેવાનો છે. પણ **ધ્યાનમાં રાખજો કે** અમલ આખો ભવ બેસી રહેવાનો નથી. કેમકે "**અમલ એ એક**

---

૧ જનુનિ-જણેતા-જણનારી. ૨-સુતા-દીકરી. ૩ બિષ-ઝેર. ૪-ચુગે-ખાય.

પરોણાજ છે" તે તો **"આજે છે અને કાલે નથી"** કાં કે તેને જતાં વાર લાગતી નથી. માટે અમલ મળ્યા પછી નમ્રતા રાખે તેજ ખરો કહેવાય. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** જેમ જેમ જેની નમ્રતા વધતી જાય છે તેમ તેમ તેના દરજ્જામાં વધારો થતો જાય છે. એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે **"અમલ મળે એટલે ઊંચી નજરે અને ધન મળે એટલે નીચી નજરે ચાલવું નહી"**

૫ **યાદ રાખજો કે** દૈવ ઈચ્છાથી કોઈ જાતનો અધિકાર મળ્યો અને કોઈ માણુસ ઉપર કોઈ જાતનો ઉપગાર ન થયો તો પછી **ધ્યાનમાં રાખજો કે અધિકાર** શબ્દમાંથી **(અ)** જતો રહે છે અને પાછળ ધિક્કાર દુનિયામાં રહી જાય છે. માટે હે શાણા વાંચનાર ! ચાર દિવસની ચટકી છે, કાલ કોણે દીઠી છે ? અને એક જગોએ અમ્મર કોણ રહ્યો છે ? કહેવત છે કે **"અમલ આજે છે અને કાલે નથી"** માટે શાણાઓ ! અપજશ કદી લેવો નહીં. કહ્યું છે કે:-

સવૈયો.

જો અધિકારી બની બહુ અંધ, મદોન્મત્ત થૈ જન માંહિ ફરે છે;
નીચ ગણે જન નાતતણા નગણો બનિને જન દુઃખી કરે છે;
દાન દયા તણીં વાત કરે નહિ. ઘાટ કુડા ઘટમાંહિ ઘડે છે;
લલ્લુ કહે છે ત્રિભૂવનને ઊડી જાય **(અ)**કાર ધિક્કાર રહે છે.

૬ વળી જો તમે અધિકારી હોતો **યાદ રાખજો** કે સભ્યતા એ એક મોટામાં મોટું દરેક માણુસનું કિમતીમાં કિમતી આભૂષણ છે. તેમાં વળી અધિકારીને તો તે મોટી ઓથ આપનારૂં બંદર છે.

કેમકે મીઠી જીભ રાખવાથી સબંધમાં આવનારા લોકોમાંનો મોટો ભાગ દુશ્મની રાખવાથી દુર રહે છે. કહેવત છે કે " **મીઠા બોલાને મિત્ર ઘણા** " અથવા તો " **જીભમાં અમૃત અને જીભમાં ઝેર** " એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે અમલ મળ્યા પછી સભ્યતા રાખવી. ધ્યાનમાં રાખજો કે " **જીભ હોય ઝેરી તો મુલક હોય વેરી** " માટેઃ-

દોહરો.

તુલસી મીઠી બચનસેં, સુખ ઊપજત કછુ ઓર;
બસિકરન બિધા એહી, તજી દો બચન કઠોર.

૭ **યાદ રાખજો કે** હકુમત ચલાવવાની સૌથી સરસ રીત તો એ છે કે પેહેલાં તો પોતે પ્રિય થવાનો દાખલો બેસાડવો; અને પછી સૌ ઊપર એક સરખો અને કઠણ દસ્ત રાખવો કેમકે જે બ નરમાશ રાખે તેને પછી કોઈ ગાંઠતુ નથી. માટે દસ્ત સારો. કહેવાય કે છે " **બેસતો રાજા અને આવતી વહુ જો ભાર પડયો તો પડયો** " એ કાંઈ ખોટું નથી.

૮ વળી હકુમત ચલાવવામાં મુખત્વે કરીને રોફ રાખવાની ઘણી જરૂર છે. કેમકે હજારો મનુષ્યોને આધિનમાં રાખવા એ રોફ વગર બની શકતું નથી. " **જેના દીઠા ન મરે તેના માર્યા તે શું મરે** "? એ કહેવત મુજબ રોફ ન હોય તો કોઈ કોઈના હુકમમાં રહે નહીં. તેથી બેદરકારપણું વધી અન્યાય થાય છે. વળી ધ્યાનમાં રાખજો કે રોફ રાખવા જવાથી રહેતો નથી પરંતુ તે તો અમલદારની વિદ્વતા, સદગુણ અને હુશીઆરીથીજ રહે છે.

કેમકે નીતિ, પ્રમાણિકપણું, ગંભિરતા, વિદ્વતા, અને એક વચન વિગેરે સદ્‌ગુણો જો અમલદારમાં હોય તો તાબાના માણુસો અનીતિ અન્યાય વિગેરે કરતાં ડરે છે. કેમકે તેઓને દેહેસત રહે છે કે અપ્રમાણિકપણું થશે તો આપણો ઊપરી ન્યાયવંત છે તો જરૂર ન્યાય કરશેજ. અને એથી કોઈ વાર આપણને મોટી હાનિ પુગશે. આવી દેહેસત રહે છે, માટે રૂવાબ રાખવો.

૯ વળી **ધ્યાનમાં રાખજો** કે જેના કાન કાચા હોય તેને હુકુમત ચલાવવાને ના લાયક જાણવો, કેમકે કાચા કાનવાળો માણસ ઘડી ઘડીમાં પોતાના વિચારો બદલે છે માટે દરેક બાબતમાં કાચા કાન રાખવા નહીં. અને પુરતી ચોકસી રાખવી. કેમકે વખતે નજરે જોયેલી વાત પણ ખોટી પડે છે તો પછી સાંભળેલી વાત સાચી છે એમ કેમ કહેવાય ? માટે તપાસી જોવાની ટેવ રાખવી.

૧૦ **યાદ રાખજો** કે દરેક અમલદારે ઈનસાફ કરતી વખતે વાજબી અને નિષ્પક્ષપાતપણે વિચાર કરવો કે, જે કાર્ય હું બીજા ઊપર કરૂં છું તેથી મને ફાયદો કે ખુશી છે, પણ જો હું તેજ માણસને ઠેકાણે તેવીજ સ્થિતિમાં હોઉં ને એ કાર્ય તે મારી સાથે કરે તો કેટલું દુઃખ લાગે ? આવો વિચાર કરીને તમે કોઈ પણ માણસને તેની જુદી શ્રધા, પંથ, ધર્મ, જાત, દેશ, ચામડી, કે સ્થિતિને લીધે ગમે તેટલી ઊંચી પદ્વિએ ચડો તો પણ પક્ષપાત, જુલમ, અનીતિ કે દુસ્મનાઈ કદી કરશો નહીં. કેમકે તમ ખુબ **ધ્યાનમાં રાખજો** કે રાજાની રહેમ, રૈયતનું માન અને અમલની આબરૂ વધારનાર ભપકો "ઈનસાફજ છે."

૧૧ વળી તમે **યાદ રાખજો** કે ન્યાય રસ્તે ચાલનારને ઈશ્વર પ્રસન્ન થાય છે, મનુષ્યોમાં માન મળે છે, અને પશુ ઈત્યાદિ પણ સહાય થાય છે. અને અન્યાય કરનારનો સગો ભાઈ હોય તો પણ તે દુષ્મન થઈ દુર ખસે છે. એ કાંઈ ખોટું નથી. કેમકે દંડ દેવાને પાત્ર હોય તેનો દંડ નહીં કરનાર, અને દંડ દેવાને અપાત્ર હોય તેનો દંડ કરનાર મોટી અપકીર્તિ પામી નર્કમાં જાય છે, "**ઈનસાફદારને ઈશ્વર માન**" એ પણ કાંઈ ખોટું નથી. ધ્યાનમાં રાખજો કે "**સો ગુનેહગાર બચિ જાય તેની ચિંતા નથી પણ એક બિન ગુનેહગાર માર્યો જાય તેની વધારે ફીકર રાખજો.**"

૧૨ માટે **યાદ રાખજો** કે મોટાઈ મળ્યા પછી ડહાપણથી અને મોટાઇથી ચાલવું, ગરીબને હરકત કરવી નહીં. કેમકે ગરીબની હાય બહુ બુરી હોય છે. માટે કદી તમારા મોઢે તમારા દુશ્મનની કોઈ ફરીયાદ આવે તો પણ તેણે કરેલા નુકશાન ઊપર નજર ન કરતાં ફરીયાદની કેફિયત ઊપર વિચાર કરજો. કારણ "**ઈનસાફ છે તે સરદારીને વધારે છે અને બક્ષિસ છે તે નામદારીને વધારે છે**" એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે**:—

દોહરો.

તુલસી ધાય ગરિબકી, કબુ ન ખાલી જાય;
મુવે ઢોરકે ચામસે, લોહા ભસ્મ હો જાય.

૧૩ વળી **યાદ રાખજો** કે એક નિચ માણસ મોટે દરજ્જે પુગે તે કરતાં હજારગણે હલકે દરજ્જે એક બુનિયાદ માણસ નિચે ઊતરે તે વધારે

બેહેત્તર છે. કેમકે નિચ માણુસ જ્યારે મોટા મર્તબાને પુગે છે ત્યારે તે આબરૂ વાળાને વધારે સતાવે છે એ કાંઈ ખોટું નથી. કેમકે "**નિચ તે નિચ**" કહેવાય છે,—

ઓછું પાત્રને અદકું ભણ્યો, વઢકણી વહુએ દીકરો જણ્યો,
મારકણો સાંઢને ચોમાસું માલ્યો, કરડકણા કુતરાને હડકવા હાલ્યો;
મરકટને વળી મદિરા પીયે, **અઝખા** એથી સૌ કો બીયે.

એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે નિચને મોટો હોદ્દો આપવાથી અને ઊંચનું અપમાન કરવાથી પરિણામ કદી સારૂં આવતું નથી.

૧૪ આતો ખરૂં છે કે કેટલાક મોટા અમલદારો અમલની વખતે જુના દોસ્તદારોને વિસરી જાય છે. કેમકે અમલના અધિકારમાં તેઓને જુના દોસ્તો ગમતા નથી. પણ જ્યારે તેઓ અમલ ખોઈ બેસે છે અર્થાત તંગ હાલતમાં કે હુદ્દાથી બરતરફ થઈ જાય છે ત્યારેજ તેઓ પોતાનું દુઃખ વિસરેલા દોસ્તદારો આગળ જાહેર કરવા જાય છે. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે જુવાની, રૂપ, જીવતર, હકુમત અને સગાવહાલાનો સમાગમ એ સૌ હમેશાં સ્થિર રહેવાના નથી. માટે જો તમે ડાહ્યા હો તો તેથી મોહ પામી જશો નહીં.

૧૫ જુવો કે તમે સાવચેત રહી દરેક કામ પાર ઉતારો, ભલાઈ અને હિમત્ત રાખો, અદલ ન્યાય આપો, તાબાના નોકરો ઉપર રહેમ રાખી તેની ખોડ ખુલ્લી ન કરો, આપેલું વચન પાળો, રાજા અને પ્રજા પર વ્યાજબી ચાલો. અને પછી એકદમ વજીરી કાં નહીં મેળવો? **યાદ રાખજો** કે તમે તમારા ઉપરીનો હુકમ બજાવશો તો પછી તમારા તાબેદારો તમારો હુકમ બજાવ્યા વગર કદી પણ રહેશે નહીં.

૧૬ વળી તમે તમારા ઉપરી અમલદાર સાથે તકરાર કરીને જીત મેળવવાની આશા કદી રાખતા નહીં. કેમકે ગરીબે પૈસાવાળા સાથે અને પૈસાવાળાએ સત્તાવાળા સાથે લડીને જીત મેળવી શકાય નહીં. માટે "દરિયામાં રહેવું અને મગર સાથે રૂસણા" પાલવે નહીં. વળી પોતાના ઉપરી સામે થવામાં કોઇવાર મોટી હાનિ પુગે છે. "બિસપહોલ" કહેતો કે બીજાને એક દુ:ખ દેવા કરતાં હું પોતે હજાર દુ:ખો સહન કરીશ. કેમકે મને હમેશાં જણાતું કે ઉપરી સાથે કજીઓ કરતા બહુ હાનિ પહોંચે છે. બરોબરીયાથી શક પડવું, અને ઉતરતા સાથે અધમ; એમ દરેકજણ સાથે કજીઓ કરતાં દુ:ખ છે માટે ટંટાથી દુર રહેવું. કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

સાગરમાં રહી મગરથી, ઝાઝું કરતાં ઝેર;
સુખ સિધી નવ સાંપડે, નીપજે કાળો કેર.

મળેલું.

એ કાંઈ ખોટું નથી માટે તમે ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો કે "**જીસકે તાબે રીજીએ, ઉસ્કા કહ્યા કીજીએ; જો કહ્યા ન કીજીએ તો, નત્ર પર દો લીજીએ**" મતલબ કે અગીયારા ગણી જવા એટલે નોકરી છોડી દેવી. કેમકે "**ચાકર તેરા પણ કહ્યા ન કરૂં**" એ તે કેમ બને ?

૧૭ યાદ રાખજો કે જે માણસ અમુક ગુણ દોષ વગર એક બીજાને વધતા ઓછા ગણી વિના અપરાધે સાસન કરે છે, તે ખચિત ઈશ્વરી નિયમનું ઉલ્લંઘન કરી પાપિષ્ટ થાય છે. માટે ગુનેહગારોને

પકડી પાડવાની રીત એ છે કે તેનો ચેહેરો ફિક્કો થઈ જાય, પગ વાંકા ચુંકા પડે, કપાળપર પસિનો આવે, અટકતો અટકતો બોલે, કંપે, ભોંયપર નજર કરે, અને દરેક વાત જોડીને બેસ્તી કરીને બોલે, ત્યારે જાણવું કે તે ગુનેહ ગાર છે. પણ તેથી ચોકસી કરવાને ચુકશો નહીં. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે દરેક કેસમાં ઊંડા ઊતર્યા વિના તેની ખરી ખુબિ જણાઈ આવતી નથી. માટે બેહેત્તર તો એજ છે કે તેની કસુર અને પાપ ઉપર નજર રાખીને શિક્ષા ઠરાવવી.

૧૮ વળી તમે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે કોઇને મોતની શિક્ષા ફરમાવવા અગાઊ સારી પેઠે વિચાર કરજો. કાંકે રખેને તે બિન ગુનેહગાર હોય? કેમકે મુવા પછી એ ગુનેહગાર માલમ પડે તો પછી તેને કોઈ પ્રકારે સાજો કરી શકાતો નથી. માટે "**પાણી પીઇને ઘર પુછવાની ટેવ રાખવી નહીં.**"

૧૯ **યાદ રાખજો** કે જે લાંચીઆ લોકોમાં રહેવા છતાં પણ લાંચીઓ થતો નથી તેજ ખરેખરો હુંશિયાર ગણાય છે. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે "**લાંચ**" લેનાર અને દેનાર બંને જણા એક સરખાજ ગુનેહગાર ગણાય છે. પણ તેમાં વળી જોરજુલમથી જે માણસ અન્ય પાસેથી ગ્રહણ કરે છે તે આ જગતમાં આબરૂ ગુમાવે છે અને પરલોકમાં પણ દુઃખી થાય છે. માટે સમજુને ઈસારોજ માત્ર બસ છે. કેમકે "**સમજુને સાન અને મુરખને ટોકણી**" યાદ રાખજો કેઃ—

દોહરો.

લાંચે લોકો લૂંટવા, હક તજી ખાવું હરામ;
લાયક જન લાયક નહીં, કોળિબિલનું કામ.

ક૦ દ૦ ડા૦

માટે તમે ભલેને ગમે તેટલી નિચામાં નિચી પાયરીમાં હશો તથાપિ લાંચ રૂશ્વત જેવા ખરાબ કૃત્યોથી દૂર રહી તમારા કામમાં સાવધ રહેશો તો પછી ખચિત્ત **યાદ રાખજો કે** તેનો બદલો તમોને સારી રીતે કદી પણ મળ્યા વગર રહેનાર નથી. કેમકે—

દોહરો.

નિત્ય રહે દરબારમાં, ધકા ધણીના ખાય;
કોયદિન લેહેર સમુદ્રકિ, દુખ દાળીદર જાય.

મળેલું.

૨૦ વળી તમે અમલદાર હોતો **યાદ રાખજો કે** તમારે માન મેળવવાના મુખ્ય બે રસ્તા છે. તેમાં એક તો એ કે તમારો સગો ભાઈ ગુનાહમાં આવે તો પણ અદલ ન્યાય આપવો. અને બીજો એ કે હરામના માલથી હજાર ગાઊ દુર રહી બધા ઊપર પ્રિતી અને નમ્રતા રાખવી. માટે અમલના અંધકારમાં જઈ દુષ્ટ માણસોની સોબત કરશો નહીં, કેમકે એવા નિચ માણસો પોતાના સ્વાર્થ સારૂ કપટરૂપી વખાણ કરી આસમાનમાં ચડાવી અન્યાયની પાવડી ઊપર પગ મુકાવે છે. અને પોતાની મતલબ સાધી અમલ ગયા પછી પોતેજ બુરૂ બોલે છે. માટે એવા માણસોથી ચેતીને ચાલજો. કેમકે એવા લોકો **"આવતેકા બોલબાલા ને જાતેકા મોં કાલા"** એ કહેવત મુજબ પાછળથી બુરૂ બોલ્યા વિના રહેશે નહીં.

૨૧ પણ આતો ખરૂં છે કે માણુસ જેમ જેમ અધિકાર અને દ્રવ્યમાં વધતો જાય છે, તેમ તેમ સ્તુતિ અને લોભ તેનામાં વ-

ઘતાં જાય છે. એટલે સ્તુતિ સાંભળે ત્યારેજ તેના જીવને ચેન પડે છે. પણ તેથી તો તે સારાં કામો કરવામાં રોકાતો નથી. અને પછી જ્યારે અસલ સ્થિતિમાં ગોથાં ખાયા કરે છે ત્યારેજ તેને ખોટી સ્તુતિ જણાઈ આવે છે. માટે ખોટા વખાણથી ખુશી નહીં થતાં દર કલાકે અને દર પળે જે સારાં કામો છે તેજ કરે જવાં કે જેથી એની મેળેજ સ્તુતિ જાહેર થશે. પણ જમાનાના ફેરફારને લીધે આજે ખુશામતનું એટલું બધું માન છે કે, જ્યારે ઈમાનદારીને ઘરની બહાર કાહાડવામાં આવે છે ત્યારે **ખુશામત** ને છેક દિવાનખાનાના અંદરના ભાગમાં આસન અપાય છે. કેમકે આપણી સઘળી બાજુને **ખુશામત** ઘણી વાહાલી છે. કહેવત છે કે "**કલગી વગરનો કુકડો નહીં અને ખુશામત વગરનો દરબારી નહીં**" એ કાંઈ ખોટું નથી. કેમકે જુવો કે એક મુરખને ડાહ્યો કહો અથવા એક લુચ્ચાને પ્રમાણિક કહો અને પછી તે તુરત તમને પોતાની છાતીની ગોદમાં ચાંપશે. પણ જો તમે સાચું કહેશો તો તે તમારાથી દુર ખશી જશે. કહેવાય છે કે "**સાચું સગી માને પણ ન ગમે**" માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે**" જે ધન અને અમલની વડાઈ કરે તેને કોઈ ઠેકાણે સુખી જાણવો નહીં.

ફીલ્હડીંગ.

૨૨ "**જોનસન**" "કહે છે કે જ્યારે આપણી **ખુશામત** થઈ હોય ત્યારે આપણે તો આભારી રહેવું જોઇએ. કેમકે આપણે જાણીએ છીએ કે જેઓ સ્તુતિ કરે છે, તેઓ પોતેજ તે ખરી માનતા નથી; અને તોપણ તે આપણી આગળ સાબીત કરે છે.

અને આપણી મેહેરબાનીની કિંમત વાળી આપે છે. કેમકે જુઠાના નિચપણાથીજ તેને ખરીદવામાં આવે છે." એ કાંઈ ખોટું નથી.

૨૩ "ચેસ્ટર ફિલ્ડ" કહે છે કે ખુશામત જો કે ખોટો શિક્કો છે, તથાપિ તે દરબારીઓને મનતો એક ખિસા ખરચી છે. અને દરબાની રસમથી તથા રાજી રજાવંદીથી એ શિક્કાનું ચલણ એટલું તો ચાલે છે કે, એ શિક્કામાં નાણું પગાર કરવું તે તર્કટ નહીં પણ હક વ્યાજબી ગણાય છે." એ પણ કાંઈ ખોટું નથી.

૨૪ "બર્ક" કહે છે કે ખુશામત આપનાર અને લેનાર એ બંને ખરાબી કરે છે. કેમકે ખોટી તારિફ જેટલી પ્રજાને નકામી છે તે કરતાં હાકેમને કાંઈ વધારે કામની નથી માટે તમે ખુશામત ખોરોથી દુર રહેજો. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે એક માણસનાં ખોટાં વખાણ કરવાં અથવા તેને ઘટે તે કરતાં વિશેષ કરીને સાતમાં આસનમાં ચડાવવો એ સૌથી હલકામાં હલકું છે. માટે જે કોઈ સઘળાનો બેદરકાર હોય તેનો થોડો વિશ્વાસ કરજો, જે સઘળાની ખોટ કહાડે તેનો તેથી પણ થોડો વિશ્વાસ કરજો, પણ જે સઘળાની ખુશામત કરે તેનો તો બિલકુલ વિશ્વાસ કરશો નહીં. અને આટલું **ધ્યાનમાં રાખજો કે જે માણસ ખુશામત કરવામાં ફાવ્યો તેણે સામાને મૂર્ખ અને પોતાને ઠગ માની લેવો.**

૨૫ **યાદ રાખજો** કે જુલમ કરનાર કરતાં જુલમ ખમનારને "**ઊલટો ચોર કોટવાળને દંડે**" એ કહેવત મુજબ વધારે ઠબકો દેવાય છે કાંકે જુલમ કરનાર કોઈનુ સાંભળતો નથી અને ખમનાર પોતાની એબો પ્રસિદ્ધ કરે છે એ કાંઈ ખોટું નથી.

૨૬ "**લોર્ડ બ્રાહ્મ**" કહે છે કે વકીલો આપણા શત્રુઓના હાથ-માંથી આપણી મિલકત બચાવે છે ખરા પણ પાછળથી પોતે તેનાં માલિક થઈ બેસે છે. એ કાંઈ ખોટું નથી.

૨૭ કોઈ પણ રાજ્યદરબારમાં નોકરી કરનાર માણસોએ **યાદ રા-ખવું** કે પોતાને કરવાનું કામ નીતિ અને સાવચેતીથી કરવું. અને બની શકે ત્યાં સુધી તો રાજાની દોસ્તી કરવી નહી. કેમકે રાજાની દોસ્તી ખાંડાની ધાર ઉપર નાચવા જેવી છે માટે તેમ-નાથી દૂર રહી કામ કરવું, કાંકે દુર રહીને કીધાથી તેઓ ફળદા-યક નિવડે છે. પણ પાસે રહેવાથી તેઓ પોતાના તાપ વડે કરીને બાળી દે છે. માટે "મોટાની આશા રાખવી સારી પણ આ સંગો (પ્રસંગ) નહીં સારો" માટે રાજાની દોસ્તી કરતાં પેહેલાં બહુ વિચાર કરજો. કેમકે "**રાજા, વાજાં ને વાંદરા એ કોઇના નહીં**" કવિ શામળ ભટ કહે છે કેઃ—

છપ્પો.

રાજાનો વિશ્વાસ કરે, વણ મોતે મરશે;
રાજાનો વિશ્વાસ કરે, ધન ધિરજ ધરશે;
રાજાનો વિશ્વાસ કરે, તો રામજ રૂઠયો;
રાજાનો વિશ્વાસ કરે, તો કાળજ ખુટયો;
રાજાને મિત્રજ માનશે, કહું ડહાપણ તો શું કથી;
કવિ **શામળ** કહે છે કોઇનો, મહિપતિ મિત્ર સુણ્યો નથી.

પ્રકરણ ૭ મું.

ઉદ્યોગ.

કામધંધો.

દોહરો.

ઉપજે સુખ ઉદ્યોગથી, સુધરે વળી સ્વદેશ;
એ માટે ઉદ્યોગની, હિમત્ત ધરો હમેશ.

ક૦ દ૦ ડા૦

૧ યાદ રાખજો કે આપ કમાણી ઉત્તમ છે, બાપ કમાણિ મધ્યમ છે, મોસાળનો પૈસો કનિષ્ટ છે, અને સસરાનો પૈસો અદ્ધમ છે. માટે તન મેહેનતથી પૈસો પેદા કરવો. કેમકે પોતાની મેહેનતથી મેળવેલી રોટલી શિવાય બીજી મીઠી લાગતી નથી. કહેવત છે કે "**રંજ ખેંચીને રોટલી રળે, તો ખાતી વેળા મીઠાશ મળે**" એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે આળસુઓના બાદશાહોએ વિચારવું કે, મેહેનત કરવાથી માણસ પોતાની જંગલી હાલતમાંથી સુધરીને હાલની અવસ્થામાં પહોંચ્યું છે, મેહેનતથી ઉજડ જગાઓ અને ભયંકર જંગલો ખેતીને લાયક થયાં છે;

અને આગબોટો, વ્હાણો, તેમજ રેલવેઓ વિગેરે તરેહવાર ચિજો આજે આપણે જોઈ શકીએ છિએ, એ ફક્ત મેહેનતં (ઉદ્યોગ) નાજં પ્રતાપથી; માટે ઊદ્યોગ કરવો. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** ઊદ્યોગ કરવાથી આપણે જોઈતી હરેક ચિજો મેળવી શકીએ છીએ. કહ્યું છે કેઃ—

છપ્પો.

ઉદ્યમથી સઊ હોય, લક્ષમિ લીલા ઘર વાડી,
વિના ઊદ્યમ નહીં કોય, ન જશ આપે અન્યાડી;
પુત્ર પુત્રાદિક સર્વ, ઊદ્યમથી સુખ તે થાયે;
બેસી રહે નિશ દિન, ટુંકારા સઊના ખાયે;
બાપનો પૈસો બહુ હોય કદી, તો પણ તેણે શું થયું?
બેઠે બેઠે જે ભોગવે, તેમાં શું દૈવત રહ્યું.

મળેલું.

૨ માટે **યાદ રાખજો કે** એક ઘડી પણ નવરા બેશી રહેવું નહીં. કારણ જે વખત જાય છે, તે આપણું આયુષ ઓછું કરતો જાય છે. આજે કરવાનું કામ કાલે કરીશું એમ ભરોંસો રાખી કાંઈ કામ બાકી રાખવું નહીં. “ **મુલતવી રાખવાનાં માઠાં ફળ** ” એ કહેવત ધ્યાનમાં રાખી જે કામ આજે થઈ શકે તેવું હોય તે કામ આજેજ કરી લેવું જોઇએ. કહ્યુંછે કેઃ—

દોહરો.

કાલ કરે સો આજ કર, આજ કરે સો અબ;
અવસર બીત્યો જાત હે, ફેર કરેગો કબ?

મળેલું.

૩ વળી યાદ રાખજો કે ગયો કાળ તે તો હમેશાને માટે ગયો છે અને આવતા કાળને જોઈ શકીશું એવો ભરોસો નથી, કેમકે આવતી ક્ષણ તો ભવિષ્યના ગર્ભાશયમાં છે તેમાંથી શું શું નિકળશે તે આપણે કહી શકીએ તેમ નથી. માટે બેહેત્તર તો એજ છે કે વર્તમાન કાળનો બને તેટલો ઉપીયોગ કરવો. "કોણે દીઠી કાલ" એ કહેવત કાંઈ ખોટી નથી માટે ભવિષ્યને ભરોંસે રહેશો નહીં.

૪ યાદ રાખજો કે સમજુ માણસો પોતાનો વખત ઊદ્યોગમાં, જ્ઞાન મેળવવામાં અને કાવ્યશાસ્ત્રો વિગેરેમાં ગુજારે છે. પણ એક આળસુ અને એદી માણસ ઊંઘ અને ક્લેશમાં ગુજારે છે. એ કાંઈ ખોટું નથી. કેમકે આળસુ માણસ વખતની તંગીની હમેશાં ફરિયાદ કરે છે. અને ઊદ્યોગી માણસ વખત જવાની ફરિયાદ કરે છે. એ ઊપરથી સિદ્ધ થાય છે કે "આળસુઓની ઘડી કરતાં ઊદ્યોગીનો દહાડો વહેલો ચાલે છે"

૫ યાદ રાખજો કે ઊદ્યોગ કરવામાં કદી ગમે તેટલી મેહેનત પડતી હોય તથાપિ તે વિષે કશી તરેહની દિલગીરી રાખવી નહીં. કેમકે તેમાં પેહેલું કદી તમે દુઃખ પામશો ખરા, પણ ધ્યાનમાં રાખજો કે પાછળથી તમે ઘણા લાંબા દહાડા સુધી સુખ મેળવશો.

૬ યાદ રાખજો કે પાસે ગમે તેટલો પૈસો હોય તથાપિ ઊદ્યોગ વિનાના મનુષ્યો પાસેથી તે જતો રહે છે. કહેવત છે કે "ખાધે ખાદ વધે અથવા "ખાધે રાજાના ભંડાર પણ ખુટે' એ કાંઈ ખોટું નથી. એ કહેવતો ધ્યાનમાં રાખી હમેશાં ઊદ્યોગ કરવો.

માટે **યાદ રાખજો** કે બેરોજગારી રહેવાથી કદી ગમે તેટલું સુખ મળતું હોય તો પણ વગર ઉદ્યમે બેસી રહેવામાં રાજી થવું નહીં. કેમકે બેરોજગારી માણસોની ટોળી એક જુલમગાર લોકોની ટોળી કરતાં ઊતરતી ગણાય નહીં. કહેવત છે કે **"નવરો નખોદ ઘાલે"** માટે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે જે માણસ ભાગ્ય ઊપર ભરોસો રાખી કાંઈ પણ ઊદ્યોગ કર્યા શિવાય ઘરમાં સુખે સુઈ રહે છે તે પાણીમાં રહેલા કાચા ઘડાની પેઠે નાશ પામે છે. કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

ખાય પીયે ખુશીથી પછી, સવારથી સૂઈ જાય;
તે જનના ધન માલનો, પાયો નબળો થાય.

મળેલું.

૭ માટે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે જે માણસ કુટુંબના પોષણાર્થે ઊદ્યોગ નથી કરતો તેનામાં બીજા ગમે તેટલા ગુણો હોય તો પણ શું? કેમકે "નિરૂદ્યમી માણસ જીવતો હોય તો પણ તે મુવા બરાબર ગણાય છે." કેમકે માણસમાં જ્યાં સુધી ધન મેળવવાની શક્તિ હોય છે ત્યાં સુધી સ્ત્રી, માતા, મિત્ર, પુત્ર, પુત્રાદિક અને સગા વાહાલા સરવે તેને આધિન થઈ રહે છે, પણ જ્યારે તે શક્તિ જતી રહે છે. ત્યારે તેઓ અળગા ખશી જઈ વાત પણ પુછતાં નથી. કેમકે **"મા જુવે આવતો અને સ્ત્રી જુવે લાવતો"** એ કહેવત કાંઈ ખોટી નથી, માટે ઊદ્યોગ કરવો.

૮ વળી **યાદ રાખજો** કે ઊદ્યોગી માણસ કદી ભુખે મરતો નથી.

ઊદ્યોગીના ઘર સામું મુખ ડોકીયા કરીને જુવે છે ખરી, પણ અંદર પેસવાની તેની હિમત્ત ચાલતી નથી. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે હાથ અટકાવીએ તો મોઢું ચાલે કેમ? અને ચાકરી અટકાવીએ તો ભાખરી પામે કેમ? માટે ઊદ્યોગ કરવો. વળી મેહેનતનો ઘટતો બદલો ઊદ્યોગ આપે છેજ. કહેવત છે કે **"ઊદ્યોગથી ધન નહીં તો પણ ધાન્ય તો મળેજ"** એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે ઊદ્યોગ કરવો.

૯ **યાદ રાખજો કે** ઊદ્યોગી માણસોનો હાથ ગરિબાઇને હઠાવે છે. કેમકે આબાદની અને ફત્તેહ એ ઊદ્યોગી માણસોના અંગભૂતો છે. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** જે માણસ દોલતવાળો થયો છે, સત્તાવાળો થયો છે, માન પામે છે, વખણાય છે, અને રાજાઓને પ્રિય લાગે છે તે કોણ છે? તે તો એ છે કે જેણે આળસને પોતાના ઘરમાંથી હાંકી કહાડી છે. અને ઊદ્યોગનો દોસ્ત છે, તેજ છે. માટે **"ઊદ્યોગનો હાથ તંગીને નસાડે છે"** આ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો.

૧૦ વળી **યાદ રાખજો** કે પડી રહેલું લોઢું જેમ ટકાઈ જાય છે, તેમ નવરા બેસી રહેવાથી શરીર બગડી જાયછે. માટે ઊદ્યોગી થવું, કાં કે ઊદ્યોગ છે તે સારા નશિબની મા અને આખી દુનિયાનો અચળ પાયો છે. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે ગમે તેવો જોરાવર માણસ પણ નવરો બેસી રહે તો તે કમજોર થઈ જશે. માટે ઊદ્યોગી થવું. કેમકે કામધંધો છેએ એક ઈશ્વરી હકિમ છે. અને માણસોના સુખનો સ્થંભ છે. કહેવાય છે કે કામાર્થું આદમીને

ખરેખરી અને યોગ્ય શિક્ષા કરવી હોય તો તેને નવરો બેસાડી મુકો એ કાંઈ ખોટું નથી. કાં કે ઉદ્યોગ કરવાથી જેટલી શક્તિઓ ઘસાતી નથી તેટલી નવરા બેસી રહેવાથી ઘસાય છે, માટે નવરા બેસી રહેવું નહીં. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

નવરો નર નિંદા વિના, કહો કરે શું કામ ?
નીંદાનો ધંધો કરી, પામે સંકટ દામ.

મળેલું.

૧૧ માટે વાંચનાર ! જો તમારે જ્ઞાન જોઇએ તો મેહેનત કરો, ખોરાક જોઇએ તો મેહેનત કરો, પૈસો જોઇએ તો મેહેનત કરો, અને મોજમજાહ જોઇએ તો પણ મેહેનત કરો. કેમકે મેહેનત કરવાથી એ સઘળું તમે મેળવી શકશો. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** ઉદ્યોગ કરવાથી એક ગરિબમાં ગરિબ માણસ કદાપિ જો કીર્તિ મેળવતો નથી તો પણ આબરૂ ઈજત તો મેળવે છેજ. "**વિલીયમ પેન**" કહે છે કે હુનરની, વિદ્યાની, અને શાસ્ત્રોની તવારિખોમાં ઘણાં ખરાં નામો ઉદ્યોગી માણસોનાંજ આપણે વાંચીએ છીએ. એ કાંઈ ખોટું નથી માટે ઉદ્યોગ કરવો.

૧૨ વળી **યાદ રાખજો કે** તમે ગમે તેટલી વિદ્યા ભણેલા હશો તથાપિ ઉદ્યોગ રહિત હશો તો પછી તમારામાં બીજા ગમે. તેટલા ગુણો હશે તો પણ તમે મુરખમાં ખપશો. કેમકે ઉદ્યોગી માણસ અભણ છતાં પણ ડાહ્યો ગણાય છે. કારણ કે ઉદ્યોગ કરવાથીજ માણસ તવંગર, તંદુરસ્ત અને ડાહ્યું ગણાય છે. એ કાંઈ ખોટું નથી કહે-

વત છે કે "ધંધા વિનાના નર ને ભીંતે ભટકાઇ મર" એ કાંઈ ખોટું નથી.

૧૩ યાદ રાખજો કે ઊદ્યમે ચડવાનું મુળ પગથીયું વિદ્યા છે. વિદ્યાથી વિનય મળે છે અને વિનયથી સુપાત્ર થઇ સારા ગ્રહસ્થોની પંક્તિમાં અવાય છે. અને તેથી પછી ધનની પ્રાપ્તી થાય છે. કેમકે જે સદા હુન્નર અને યુક્તિઓ રચતો જાય છે તેનું કામ સિદ્ધ થયા વિના રહેતુ નથી. ભાગ્ય ઊપર ભરોંસો રાખનાર મુરખ ગણાય છે, **ધ્યાનમાં રાખજો** કે યુક્તિયો કીધા છતાં કદી કામ ન બની આવે તો પછી આપણુપર દોષ નહીં. ખરૂં છે કે ભાગ્ય ઊપર ભરોંસો રાખનાર મનુષ્ય ભુખ્યો હોય અને પાસે પડેલું ભોજન હાથ હલાવી ઊદ્યમ કરે નહીં તો ક્યાંથી જમે! માટે દરેક બાબતમાં ઊદ્યમ કરવો. કે પછી તગદિરની માલમ પડે. **ધ્યાનમાં રાખજો કે:—**

દોહરો.

કરી ભરોંસો કર્મનો, કહે થશેજ થનાર;
આપ તજે ઉદ્યોગને, એ પણ એક ગમાર.

ક૦ દ૦ ડા૦

૧૪ યાદ રાખજો કે ધંધાનું જ્ઞાન બે પ્રકારથી થાય છે. એક અનુભવથી અને બીજું અભ્યાસથી. કેમકે સારો ધંધો ચલાવવામાં એ બંને જ્ઞાનની જરૂર છે. કારણ તે બંને જ્ઞાન ન હોય તો પછી "ધંધાની ધુળ અને અવદશાનું મુળ" એ કહેવત જેવું થાય છે.

૧૫ યાદ રાખજો કે ધંધાનાં મુળ તત્વો ત્રણ પ્રકારથી સમજી શ-

કાય છે. તેમાં પેહેલું નિરીક્ષા, બીજું વાતચિત્ત, અને ત્રીજું વાંચન. કેમકે પેહેલાથી બનાવો માલમ પડે છે. બીજાથી વાકેફ્ગારી, અને ત્રીજા યાને છેલ્લાથી બનાવો સાથે મુળ બંધારણુ સમજાય છે. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે જેઓ ઉધમ કરવામાં ફ્તેહ પામ્યા હોય તેઓને એક ફ્તેહમંદ પ્રધાન જેવા જાણુવા.

૧૬ વળી **યાદ રાખજો** કે મેહેનત કરવાથી શરીરમાં સ્ફૂરતા, કામ કરવાનું સામર્થ્ય, અવયવોનું છુટા થવું, દ્રઢતા, વાતાદિ દોષોનો ક્ષય, અને જઠરાગ્નિની વૃદ્ધિ થાય છે. અને મેહેનતથી દ્રઢ કરેલા શરીરવાળાને ઘણું કરીને રોગ થતો નથી. એમ ઉદ્યોગી માણસ આળસુ કરતાં હમેશાં નિરોગી રહે છે. કેમકે ઉદ્યોગમાં તેનું મન અને તન રોકાયલું હોવાથી વ્યાધિ તેમાં વશિ શકતી નથી, વળી તેની સ્ત્રી પણુ કામાર્થું બને છે. અને તેનાં છોકરાં ચંચળ નિવડે છે. કહેવત છે કે "**જેવાં માબાપ તેવાં છોકરાં**" એ કાંઈ ખોટું નથી.

૧૭ માટે તમે મનની અને તનની આળસને લોઢાના કાટ જેવી ગણુજો, કેમકે ઉદ્યોગ કરવાથી જેટલી શક્તિઓ ઘસાતી નથી તે કરતાં આળસ રાખવાથી વધારે ઘસાય છે. માટે આળસ તજી ઉદ્યોગ કરવો ધ્યાનમાં રાખજો કે "**આળસથી કટાઈ મરવા કરતાં ઉદ્યોગથી ઘસાઈ મરવું એ વધારે બેહેત્તર છે.**"

૧૮ વળી **યાદ રાખજો** કે ઇશ્વરનું સ્મરણુ કરનારને જેમ પાપ પ્રાપ્ત થતું નથી, મૌન પદ ધારણુ કરનારને જેમ ક્લેશ પ્રાપ્ત થતો નથી, અને સત્ય બોલનારને જેમ ભય પ્રાપ્ત થતો નથી તેમ ઉ-

ઘોગ કરનાર માણુસને દરિદ્રતા પ્રાપ્ત થતી નથી. માટે એક ઘડી પણ નવરા બેસી રહેવું નહીં "**ધંધાને જો એક ઘડી મુકયો તો, ધંધો આપણને ચાર ઘડી મુકે**" આ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો.

૧૯ વળી **યાદ રાખજો કે** ઊઘોગ કરવો તે પણ એક દેવ પુજવા બરાબર છે. કેમકે આળસુને દેવ પણ પ્રસન્ન થતો નથી. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** આળસુ માણુસને ઊઘોગ કરવો એ પેહેલો તો ઘણો શત્રુ સમાન લાગે છે પણ પાછળથી તેનાં ફળો ભોગવતી વખતે ઘણોજ આનદ પ્રાપ્ત થાય છે. એ કાંઈ ખોટું નથી. ધ્યાનમાં રાખજો કે "**ધંધો કર્યે ધાન મળે અને વિદ્યા ભણ્યે માન મળે.**"

૨૦ **યાદ રાખજો કે** મગજને અક્કલ હોતી નથી, અને ઈચ્છા અનુસાર મનને કાંઈ વાત અશકય નથી. કેમકે "**કાળા માથાનું માનવી ચાહે તે કરી શકે છે**" એ કાંઈ ખોટું નથી. એક ઊદ્યોગી માણુસ મનમાં ચિંતવેલા ગમે તેવા પણ બિકટ કામમાં જો મચ્યા કરે તો તે પાર ઊતરી શકે છે. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** માણુસની અક્કલ અપાર છે. પણ મન અપાર નથી. તોપણ મનમાં ધારેલું કામ પાર ઊતારવામાં ઊઘોગી મનુષ્યો હમેશાં ફત્તેહ પામે છે. કહેવાય છે કે ઊઘોગ કરનારને કોઈ પણ વસ્તુ દુર નથી, હિમત્તવાનને કોઇ પણ કામ અશકય નથી, વિદ્વાન માણુસને કોઇ પણ દેશ પારકો નથી, અને સાચું બોલનાર માણુસને કોઇ પણ શત્રુ નથી. માટે **યાદ રાખજો કે**:—

દોહરો.

મનપર લેતાં સૌ બને, સૌ કારજ શુભ થાય;
ખોટી મનની માત્ર છે, બિકો દુર ટળાય.

દા૦ એ૦ તારાપોર.

૨૧. માટે તમે અવશ્ય **ધ્યાનમાં રાખજો** કે જેઓ મેહેનત કરવાની શક્તિ છતાં આળસુ થઇને ભિક્ષા માગનાર હોય છે. તેઓનો તોલ એક તરણા (તણખલા) કરતાં પણ હલકો થઈ જાય છે. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે તે માગવાનો વિચાર મનમાં કરે છે ત્યાંતો પવન વિષે જેમ તરણું ઊડી જાય છે, તેમ તેની આબરૂ નાશ પામે છે. એ વિષે એક કહેવત છે કે "દિવાનની પદ્વિએ ચડેલા બ્રાહ્મણે હાથીની અંબાડીએ બેઠાં છતાં મુળા જેવી હલકી બક્ષિસમાં હાથ ધર્યો" ત્યારે તેની સ્ત્રી બોલી કેઃ—

કંથડા તો કુંજર ચડયો, કનક કડાં દો હથ્થ;
માગ્યાં મુક્તાફળ મળે, પણ ભિખને માથે ભઠય.

એ કાંઈ ખોટું નથી માટે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે નિચામાં નિચો ધંધો ભિખ છે. જેમ ઘાસ હલકું છે તે કરતાં રૂ વધારે હલકું છે અને એ સૌથી પણ યાચક વધારે હલકો છે. કોઇએ પવનને પુછ્યું કે તું ઘાસ અને રૂને લેઇ જાય છે ત્યારે તેથી હલકા યાચકને કેમ છોડી દે છે? ત્યારે પવન બોલ્યો કે હું પણ ડર ખાઊંછું કે રખેને તે યાચક મારી પાસે પણ માગે! માટે **યાદ રાખજો** કે સૌથી હલકો ધંધો ભિખ છે. "ભિખ માગવા કરતાં હલકામાં હલકી નોકરી કરવી તે વધારે સારી છે." માટે તમે ખુબ **ધ્યાનમાં રાખજો** કેઃ—

દોહરો.

સઊથી ભુંડી ચાકરી, તેથી ભુંડો ભાર;
તેથી ભુંડુ યાચવું જે, સુમ કહેવો દાતાર.

મળેલું.

૨૨ આતો ખરૂં છે કે જે અશકત એટલે સંસાર માંહેના કોઇપણ ઊદ્યોગ કરવાને સમર્થ નથી તે સાધુ થાય છે, નિર્ધન હોય તે વિંષય ભોગ છોડી દે છે, જેને વ્યાધિ થયો હોય તે ઇશ્વરનો ભક્ત થાય છે, અને વ્યભિચારીણિ સ્ત્રી વૃદ્ધાવસ્થામાં પતિવૃતાનો ધર્મ પાળે છે. એટલે જેનાથી જે કામ નથી બની શકતું તે તેમ કરે છે. પણ **યાદ રાખજો કે** શરીર પડવાનો પણ ભય નહીં રાખીને ઉદ્યોગમાં મચી રહેનારા ચતુર અને બુદ્ધિ પહોંચાડીને કામ કરનારા મનુષ્યોથી નહીં બની શકે એવું કાંઈ નથી. માટેઃ—

દોહરો.

આળસ તજિ ઊદ્યમ કરો, ચિત્તમાં કરી વિચાર;
સુખ પામે જન સર્વદા, વળી સુધરે સંસાર.

ક૦ દ૦ ડા૦

૨૩ વળી આટલું પણ ખરૂં છે કે, નિચ લોકો વિઘ્નના ભયથી કાંઇ કામ આદરી શકતા નથી, મધ્યમ લોકો આરંભ કરીને વિઘ્ન આવવાથી અટકી જાય છે. પણ ખરેખરા ઉદ્યોગી મનુષ્યો તો ગમે તેવા વિઘ્ન આવે તે છતાં પણ હિમત્ત રાખી કદી છોડતા નથી. માટે સારાં કામો આદર્યા તો પછી પડતા મુકવા નહીં. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** જે મનુષ્ય વારંવાર આરંભે છે તેનો ભાગ્યોદય થાય

છે જ. કહેવાય છે કે "**જે બેઠો છે તેનું નશિબ બેઠી રહે છે, ઊભો છે તેનું નશિબ ઊભું થાય છે, સુતો છે તેનું ભાગ્ય સુઈ રહે છે, અને જે હિલચાલ કરે છે તેનું ભાગ્ય ચૈતનાને પકડીને હિલચાલ કરે છે.**" મતલબ કે (ધારેલું કામ પાર પડે છે.) તોપણ **યાદ રાખજો કે** દૈવની ગતિ અકળ છે. કેમકે કોઈ કામમાં ધારેલા લાભને બદલે અણલાભ થઇ પડે છે; અને નહીં ધારેલામાં લાભ થઇ પડે છે. માટે માણસના વિચારો કાંઈ કામ આવતા નથી. કંકે "**આદર્યા સો અધબિચ રહે ને હરિ કરે સો હોય**" એ કાંઈ ખોટું નથી. તો પણ માણસોએ પોતાનો ઉદ્યોગ ચાલુ રાખવો. "**ધંધો ધંધાને વધારે**" એ કહેવત ખોટી નથી માટે ઊદ્યોગ ચાલુ રાખવો કે જેથી નશિબની ગતિ માલમ પડી આવે કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

આદર્યા સો અધબિચ રહે, હરિ કરે સો હોય;
મન માને આનંદ કરે, મન માને સો રોય.

મળેલું.

૨૪ **યાદ રાખજો કે** એક ધંધો તો પણ પક્કો શિખવો; કારણ કે જે ધંધામાં તમે તન મન અને ધનથી મચ્યા રહેશો તો પછી તેજ ધંધામાં કુશળતા મેળવવાને તમે ભાગ્યશાળી થયા વગર કદી પણ નહીં રહો. માટે નિચ પાસેથી પણ વિદ્યા, હુન્નર કે કળા શિખવી. પઢવા પુછવામાં કાયર ન થવું. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** ઊદ્યોગી માણસોએ દેશાટણ, રાજસભામાં જવું, વેપાર વિદ્યાનું

ચિંતન કરવું, વેપારીઓની સંગત, અને વિદ્વાનોની મિત્રાઈ કરવી. "**વેપારે વધંતી લક્ષ્મિ**" આ કહેવત ધ્યાનમાં રાખી:—

દોહરો.

જો નર તું આ જગતમાં, ધનની ઈચ્છા ધાર;
તો વસજે વાસો કરી, વિશેષ જ્યાં વેપાર.

ક૦ દ૦ ડા૦

૨૫ **યાદ રાખજો** કે ઉદ્યોગી માણુસના સાથી સુખ અને વૈભવ બને છે. કેમકે ઉદ્યોગી માણુસો આળસને પોતાના ઘરમાં પેસવા દેતા નથી. અને તેને પાકો શત્રુ માની લે છે. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે આ જગતમાં કોઈ શિખીને જન્મ પામતું નથી. દરેક કામ શિખવાથી આવડે છે. માટે તમે જે ઉદ્યોગ કરવાને ચ્હાતા હો તેમાં બરાબર ધ્યાન આપશો તો પછી તે ઉદ્યોગ તમે ઝડપથી કરી શકશો. કેમકે તમારૂં આદરેલું કામ "**કામ કામને શિખવે**" એ કહેવત મુજબ પોતાની ખામીઓ પોતાની મેળેજ બતાવી આપશે.

૨૬ વળી **યાદ રાખજો** કે જે સ્થળે તમારો ઉદ્યોગ ચાલતો નથી, અને જ્યાં તમે દુઃખી થયા, તે સ્થળમાં પડી રહેશો નહી. માટે "**બાપના કુવામાં બુડી મરાય નહીં.**" એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખી જ્યાં સારો ઉદ્યોગ ચાલતો હોય ત્યાં જઇને વસવાની હિમત્ત હારશો નહીં. "**પુરૂષના કરમ આડુ પરગણું**" એ વાત કાંઈ ખોટી નથી. કહેવાય છે કે "**પરદેશ ગયા વિના પૈસો અને પદ્વિ પ્રાપ્ત થાય નહીં**" માટે:—

દોહરો.

કરીયે જઇને વાસ જ્યાં, પઈસાની પેદાસ;
જંગલમાં મંગળ કરે, પઇસો જેની પાસ.

મળેલું.

૨૭ પરંતુ આ મારા બાપનો કુવો છે એવા ખોટા વ્હેમથી પાસે પડેલું ગંગાજળ મુકી ખારૂં જળ પીનારાઓએ અવશ્ય જાણવું કે ઊદ્યોગને સારૂં ગમે તેવો પારકો દેશ પોતાનો ગણી ત્યાં જવામાં પાછા હઠવું નહીં. એ વિષે આપણા પૂર્વના વૃદ્ધોની એક કહેવત છે કે "**જે જાય જાવે તે ફરીને ન આવે; અને આવે તો એટલું ધન લાવે કે તેના પરીયાના પરીયા ચાવે.**" એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે દેશકાળ પ્રમાણે વરતી જ્યાં સારો ઊદ્યોગ ચાલતો હોય ત્યાં વસવું. **ધ્યાનમાં રાખજો કેઃ—**

દોહરો.

સબી ભૂમિ ગોપાલકી, વામે અટક કહા!
જીસ્કે મનમેં ખટક રહી, સોહી અટક રહા.

કરસનદાસ મુળજી.

૨૮ પણ આતો ખરૂં છે કે, વિદ્યાનો ધંધો કાગડાએ બગાડયો, રાજાની કૃપાનો ભરોંસો નહીં, ખેતીમાં મેહેનત ઘણી અને લાભ થોડો, વિદ્યા મેળવવામાં ગુરૂની શેવાનું દુઃખ, વ્યાજ વટાવના ધંધામાં પૈસો પારકે હાથ જવાનું દુઃખ; માટે વાણીયા વેપારીનાસરખો ધન કમાવાનો બીજો ધંધો નથી. કેમકે વેપારમાં ડાહ્યો માણસ દેશાંતર જઈ એકના દસ કમાય છે. માટે "**ડાહ્યો દીકરો દે-**

શાવર જાય, અને ડાહી વહુ રાંધણીયામાં પેસે " એ કહેવત ધ્યાનમાં રાખી ધંધો કરવો. **ધ્યાનમાં રાખજો.** કે સ્ત્રી પતિવ્રતા ન હોય અને પુરૂસ ઉધોગી ન હોય તો તે બંને ગમે તેવા બળવાન હોય તથાપિ વરસાદના કરાની પેઠે લય પામે છે.

૨૯ **યાદ રાખજો** કે ઉધોગ કરવામાં માનસિક બુદ્ધિવાળો માંણુસ વધારે હુંશિયાર ગણાય છે. કેમકે એવો માણુસ પોતાની આગળ જે જે બનાવ બને છે, તેને તે લક્ષપૂર્વક નિહાળે છે. અને પોતાની તેમજ બીજાની વર્તણુંક ઉપર બારિકીથી વિચાર કરે છે અને પછીજ પોતાના વિચારોનું પાલન કરે છે. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** પંડીત હોય તેનામાંજ આવા ગુણુ હોય છે એમ નથી. પરંતુ કેટલાક થોડા જ્ઞાનવાળા મનુષ્યોમાં પણ એવા ગુણો જોવામાં આવે છે. માટે જે માણુસ શોધક બુધિવાળો હોય છે તે કોઈ પણ બાબતમાં ઊંડો ઉતરી પોતાના મનની ચંચળ વૃત્તિઓ વડે કરીને ગમે તેવા ગુપ્ત સ્થળમાં રહેલી ઉધોગની બારિકીઓને તે શોધી કહાડે છે. એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે ઉધોગી થવું.

૩૦ **યાદ રાખજો** કે સંબંધી વા મંત્રિઓ જો ઈર્ષાથી દબાઇને પણુ નવા નવા ઉપાયો અને ઉધોગો કરવા લાગે તો કહ્યું છે કે **" સ્વામિની સંપત્તિઓને પણ લેઈ શકે "** એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે હુન્નરો કરવા. કેમકે **" સો બળ ને એક કળ "** એ કહેવત મુજબ સો બળથી જે કામ નથી થતું તે એક કળથી બની આવે છે.

૩૧ માટે તમે જે ધંધો કરતા હો તેમાં પુરી કાળજી રાખી તમારૂં તન, મન, અને ધન તેમાં બરાબર પરોવજો, પણ બીજા ઉપર ભરોંસો રાખી આળસુ થશો નહીં. **"પારકી આશ સદા નિરાશ"** એ કહેવત ધ્યાનમાં રાખી બની શકે ત્યાં સુધી તો તમારા હાથથીજ કામ લેતા રહેજો; કેમકે **"પારકું ઠાર્યું અને પોતાનું બાળ્યું"** એ બન્ને બરાબર ગણાય છે માટે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે તમારા ઉદ્યોગનું ફળ બીજાની મેહેનત કરતાં તમારી જાત મેહેનતથી તમે વધારે સારૂં મેળવી શકશો, કહેવત છે કે **"મેઘ સમાન જળ નહીં અને આપ સમાન બળ નહીં"** માટે તમારા હાથથીજ કામ લેજો. છતાં તમારે બીજાના બળની જરૂર પડે તો તેની કાંઈ ચિંતા નહીં પણ તમારી તજવીજમાં તમે ભુલશો નહીં.

૩૨ વળી **યાદ રાખજો કે** એકી વખતે ઝાઝાં કામો થઈ શકતાં નથી માટે એક કામ પુરૂં થઈ રહ્યા બાદ બીજું કરવું. કેમકે **"બે ઘોડે સાથે ન ચડાય"** પરંતુ કેટલાક માણસો એકી વખતે ઘણાં કામો માથે લેઈ તે કરવાનું ધારે છે. પણ તે કામો જ્યારે પોતાથી પુરાં થઈ શકતાં નથી ત્યારે તેઓ પસ્તાય છે. જેમ જંગલી દેશના લોકો સઘળુ કામ પોતાને હાથે કરવા જાય છે ખરા પણ તેમાં તેમને સુધરેલી પ્રજા માંહેના ઘણા ગરીબ જેટલું પણ સુખ મળતું નથી. માટે એક ધંધો તો પણ પક્કો શિખવો. **"કાં ઝાઝી ખેતીનો અને કાં ઝાઝી બેટીનો ધણી લથડે"** એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો.

૩૩ વળી યાદ રાખજો કે તમે જે કામ માથે લીધું હોય તેમાં ફતેહ મળશેજ એમ ભરોસો રાખી વ્યાજબી કોશીષ કરવી ખરી; પણ જો ફતેહ મેળવવાની પ્રથમથીજ આશા છોડી દીધેલી હોય તો પછી તેમાં થયેલી નિષ્ફળતાને માટે પસ્તાવો કરવા કરતાં પેહેલેથીજ તેના છેવટ વિષે નક્કી કરી લેવું, એ વધારે બેહેત્તર છે. ધ્યાનમાં રાખજો કે:—

સમજ પહોંચ્યા વિના કરે, વેપાર ધંધો મોટો;
પેહેલો વિચાર સારો પણ, પછી પસ્તાવો ખોટો.

૩૪ વળી કેટલાંક કામો એવાં પણ હોય છે કે તે જુદા જુદા માણસોએ વ્હેંચી લીધાથી જલદી અને સેહેલાઈથી બની શકે છે. જેમ એક લોઢાની ટાંચણી એકજ માણસ બનાવે તો દહાડામાં દસ ભાગ્યેજ બનાવી શકે પણ ઘણા માણસો એકઠા થઈ દહાડામાં હજારો ગમે બનાવી શકે છે. કહેવત છે કે " **ઝાઝા હાથ રળીઆમણા અને ઝાઝાં મોં અદીઠ** " એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે દરેક કામ કરતાં પહેલાં તેનો વિચાર કરી રાખનાર એક ઉદ્યોગી માણસ ફતેહ મેળવે છે. કેમકે દરેક કામ કેવી રીતે કરવું તેની તેણે પ્રથમથીજ માહેતી મેળવી રાખેલી હોય છે.

૩૫ **યાદ રાખજો** કે કદાપિ ઉદ્યોગ કર્યે છતે પણ ધન ન મળ્યું તો હું મંદભાગ્ય છું એમ કહી તમારા આત્માને નિંદાશો નહીં. પણ બનતાં સુધી યત્ન ચાલુ રાખજો. કેમકે " **મનુષ્ય યત્ન ઈશ્વર કૃપા** " એમ ધારી જે કામ માથે લીધું છે તેમાં ફતેહ મળશેજ એમ ધારી વ્યાજબી કોશેષ કરતા રહેજો.

૩૬ વળી તમે ગમે તે ધંધો કરતા હો તથાપિ તેમાં બનતા લગણ તો બીજાઓની હરિફાઈ કરતા રહેજો અને જેમ કિફાયત પડે તેવી યુક્તિઓ વાપરતા જજો. કેમકે હરિફાઈ કરવાથી તમારા ધંધા માંહેની ત્રુપિ ખામિઓ તમે સેહેલાઈથી દુર કરી શકશો. માટે તમે એકદમ વધારે નફા તરફ દોડશો નહીં. કાં કે તેમ કીધાથી તમે ગ્રાહક મેળવી શકવાના નથી. આ વખતે " **થોડે નફે બમણો વકરો** " એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો. અને તમારા ધંધામાં જે નફો મેળવવાને તમે ભાગ્યશાળી થયા હો તે નફો જલદીથી લેઈ લેજો. પણ વધારે નફાની આશાએ આવેલો થોડો નફો ગુમાવશો નહીં. યાદ રાખજો કે " **મળતો નફો ન ખાય તેને માથે જુતીયાં** " અને વળી કહેવાશે કેઃ—

આસ્તા વેચ્યા, બાસ્તા વેચ્યા, ને સોળસેં વેપાર કીધા;
કરમમાં ભાંગી કાટલી તે, આખર પરવાળા લીધાં.

૩૭ વળી **યાદ રાખજો કે** કોઈ ઉદ્યોગમાં કદિ નાસિપાસ થવાય તો પણ જો તે સારો ઉદ્યોગ હોય તો ફરીથી આદરવો, કેમકે કેટલાંક કામો એવાં હોય છે કે વિના ઉદ્યમે કાળે કરીને ફળીભૂત થાય છે. એકલા ઉદ્યોગથીજ સિદ્ધ થતું નથી. માટે યોગ વિચારી દરેક કામ આદરવાં " **વિચારીને કામ કર** " એ ટુંકા બોલની લાંબી સમજણ ઉપર પ્રથમથીજ ધ્યાન દેવું જોઇએ. કેમકે એ બોલ છે તો નાનો પણ મોટું ડહાપણ ધરાવે છે. અને **યાદરાખજો** કે એ રીત નિત્ય પકડી તો પછી " **સત્ય અને સલાઅતી પ્રાપ્ત થયા વિના રહેનાર નથી.** "

૩૮ યાદ રાખજો કે જેઓ ખરેખરા ઊદ્યોગી છે તેઓનામાં મુખ્ય કરીને ઊદ્યોગ, કરકસર, અને પ્રમાણિકપણું એ ત્રણ મોટા ગુણો હોય છે. અને એ ધ્યાનમાં રાખજો કે ત્રણે ગુણો વડે કરીને દોલતવાન થવાય છે. માટે તમે પાઇની સંભાળ રાખશો એટલે પૈસો તમારી સંભાળ રાખશે. યાદ રાખજો કે ઊદ્યોગ છે તે પૈસાદારીનો પાયો છે. કેમકે તે ગરિબાઇને હઠાવનારો એક જબરદસ્ત જક્ષ છે. માટે ઊદ્યોગ કરજો એટલે તમને સઘળાં સુખો મળ્યા વગર રહેશે નહીં.

૩૯ વળી યાદ રાખજો કે કોઈ માણસ ગમે તે ધંધામાં પડયો એટલે કાંઈ એકદમ કરકસરીઓ અથવા ખરચાળ થઈ જનો નથી પણ એજ ધંધા પાછળ મંડયા રહેવાથી ધિમે ધિમે અને સંગીન પણે એ સઘળા ગુણો મેળવવાને શક્તિવાન થાય છે. કહેવત છે કે:-

ધિરાં ધિરાં રાવતાં, ધિરે સંપત્ત હોય;
માળી સિંચે સોગણાં, પણ રતવિણ ફળ ના હોય.

એ કાંઈ ખોટું નથી માટે ધિરજ રાખી ધન કમાવું.

૪૦ વળી તમે યાદ રાખજો કે પોતાથી બની શકે તેજ ધંધો કરવો પણ બીજાની દેખાદેખી કરી વગર માહેતિવાળો રોજગાર કરવો નહીં, કારણ જે ધંધો કરવો ન ઘટે તે કરવા જાય તો તેનાં ફળ કડવાં મળે છે. કહેવત છે કે "હજામથી સરાફનો અને સરાફથી હજામનો ધંધો કરાય નહી" એ કાંઈ ખોટું નથી. કેમકે "કુંભારના હાથમાં હારો અને ઝવેરીના હાથમાં ટપલો" એ બંનેની કીમત સરખી હોય છે માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે-

કરતા હોય સો કીજીએ, અવરન કીજે ઢંગ;
માથું રહે સેવાળમાં, ને ઊંચા રહે બે પગ.

એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે તમે જે ધંધાની હરિફાઇ કરી શકવાના નથી તે ધંધો કદી કરશો નહીં. કેમકેઃ—

દોહરો.

જેને સરજ્યું તે કરે, ધંધો જેનો ખાસ;
દુધનો પિનારો કદી, ગળી શકે નહીં છાશ.

ડા૦ એમ૦ તારાપોર.

૪૧ વળી **યાદ રાખજો કે** જે માણસો બહુ ડહાપણ રાખીને પગલે પગલે શક રાખ્યા કરે છે અને સારો ઊદ્યોગ છતાં લોકોની નિંદાથી ડરે છે, તેઓની પાસેથી ઉદ્યોગથી ઊત્પન્ન થતાં સારાં ફળો અને સંપત્તિઓ વેહેલી દુર જતી રહે છે. માટે સારો ઊદ્યોગ કરવામાં શરમાવું નહીં. પણ જે માણસ પોતાની પાસે ઊદ્યોગનાં સાધનો નહીં છતાં ખોટી બડાઈ કરે તે મુરખમાં ખપે છે. માટે તમે જે ધંધો કરતા હો તેમાં "**પેહેલા પાર પડો અને પછી બાહાર પડો.**"

૪૨ યાદ રાખજો કે—કેટલાંક કામો શરૂઆતમાં બડો જોશ અને મોટો ડોળ બતાવે છે. પણ લાંબે દહાડે તે પડી ભાગે છે. માટે દરેક કામ કરતા પહેલાં તેના ચોતરફના ભવિષ્યના વિચારો બાંધીને પછી આદરજો, નહીંતો પછી "**પટેલની ઘોડી પાદર સુધી**" એ કહેવત જેવું થશે.

૪૩ વળી તમે જે ધંધો કરતા હો તેનો હિસાબ પક્કો રાખજો, કેમકે

હિસાબની ચોખ્ખાઈ એ તમારા વ્યવહાર, વેપાર, અને ધંધા ધાપાને કામે લાગનારી કુંચી છે. અને વળી તે ઉદ્યોગની ઉપજ બતાવી આપનારો એક અરિસો પણ છે. "**હિસાબ થાય નક્કી ત્યારે બાકી થાય પક્કી**" એ કહેવત ધ્યાનમાં રાખી હિસાબ ચોખ્ખો રાખજો. કહેવાય છે કે–"**બક્ષિસ લાખોની પણ હિસાબ કોડીને**" એ કાંઈ ખોટું નથી; માટે ભલેને વેપારમાં અજાણ્યા થજો પણ વેહેવારમાં ભાઈબંધ થજો. કેમકે તમે વેપાવાર ચોખ્ખો રાખશો તો પછી થાપણ એકઠી કરવાની તમને જરૂર રહેશે નહીં. "**શાખે વાણીયો રળીખાય અને શાખે ચોર માર્યો જાય**" વળી ધ્યાનમાં રાખજો કે વહેવાર રાખ્યો રહે અને કહાડયો જાય છે. કહેવાય છે કે "**વહેવારને હાથપગ હોતા નથી.**" એ કાંઈ ખોટું નથી. "**વહેવાર વડા અને પ્રિત ચોપડી**" એ વાત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો. અને વળી આટલું પણ યાદ **રાખજો કે:—**

"કન્યા, કરજ, ને કારભાર, એ ત્રણ કરગરે મળે નહીં."

૪૪ **યાદ રાખજો કે** જે સખસ પોતાનુંજ પેટ ભરવાની કોશીશ કરે છે તેની હાલત કદી પણ સારી થવાની નથી. માટે જેનાથી કુટુંબીઓ, ભાઇઓ, અને ખેશીઓ ગુજરી શકે તેનુંજ જીવતર સફુળ ગણાય છે.

૪૫ છેલ્લે તમે **યાદ રાખજો કે** "**ઘર**" શબ્દ જે બધાને અતિ પ્યારો છે તેનો ખરેખરો ભાવ ઘર વિનાના મનુષ્યોનેજ જણાય છે. માટે તમે ઘર કરો. **(મતલબ કે રળો.)**

પ્રકરણ ૮ મું.

આળસ.

દોહરો.

આળસ ભુંડી ભૂતડી, વ્યંતરનો વળગાડ;
પેસે જેના પંડમાં, બહુધા કરે બગાડ.

ક૦ દ૦ ડા૦

૧ "**આળસ તારૂં સત્યાનાશ**" એ કહેવત કાંઈ ખોટી નથી. કેમકે આળસથી માણુસના શરીર, આત્મા અને અંતઃકરણુનો નાશ થાય છે. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે આ દુનિયામાંના દુઃખો તેમજ દુર્ગુણોનો મોટો ભાગ માત્ર આળસાઈમાંથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે આળસ તજવી.

૨ **યાદ રાખજો** કે આળસને વશ્ય થયેલા માણુસનું મન ક્યાંક હોય છે અને શરીર ક્યાંક હોય છે. વળી તે મનમાં કાંઈ કામ કરવાને ઇચ્છતો નથી; અને બોલતાં પણુ જેને આળસ આવે છે. માટે જણાય છે કે કેવળ આળસજ એવાઓના સુખનો નાશ કરે છે એ કાંઈ ખોટું નથી. કેમકે જેમ કુસંપથી લક્ષ્મિનો, લડાઇથી જાન માલનો, અને જરતો ખોરાક ખાવાથી રોગનો તત્કા-

ળ નાશ થાય છે તેમજ આળસથી વિદ્યાનો, બુદ્ધિનો અને હુન્નરનો તત્કાળ નાશ થાય છે. "**આળસ એજ દરિદ્રતાનું મુળ છે**" એ કહેવત કાંઈ ખોટી નથી.

૩ વળી **યાદ રાખજો** કે સરવે ભિક્ષુકો માંહેનો મોટો ભિક્ષુક અને સરવે રાંકોમાંનો પણ મોટો રાંક આળસુને કહેલો છે એ કાંઈ ખોટું નથી. કેમકે આળસુ છે તે ક્ષુધા લાગે તોપણ અન્ન મેળવવાનો યત્ન કરતો નથી કહેવાય છે કે બોરડી નિચે સુતેલા આળસુને પોતાની છાતી ઉપર પડેલા બોર છતાં પણ મ્હોંમાં મૂકવાની આળસ આવી હતી. તેથી પણ જણાય છે કે સ્ત્રીની ગતિ જેમ પતિ છે, બાળકની ગતિ જેમ માતા છે. અને વ્હાણની ગતિ જેમ પવન છે તેમજ આળસુની ગતિ પણ દયાળુ શિવાય બીજી કોઈ નથી. કહેવત છેકે "**આળસુનાં ઢોર ફાંસી વાળે**" એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે**—

દોહરો.

આળસમાં દુઃખ અતિઘણાં, ભર્યાં રહે ભરપૂર;
તે માટે સજ્જન તમે, કરો દેહથી દૂર.

ક૦ દ૦ ડા૦

૪ **યાદ રાખજો** કે જે મનુષ્યમાં શૌર્ય ન હોય તેને પંડિતો કાતર કહેછે, જે પ્રાણ સારૂ કાતર હોય તેને ભિરૂ (બિકણ) કહેછે, અને ધનને સારૂ કાતર હોય તેને કૃપણ કહેછે. પણ જે કામને સારૂ કાતર હોય, તેનેતો સૌથી ઊતરતો અધિ કહેલોછે. માટે "**આળસુનું મોંહોં અદિઠ**" એ કાંઇ ખોટું નથી. **ધ્યાનમાં રાખજો**

કે દરિદ્રપણું ત્યાગિને પ્રતિબંધ કરનાર છે, પાપમાં જોડનારછે, દુઃખનો લાવનારછે, ચોરી કરાવનારછે, શઠતા શિખવનારછે, દિન વચન બોલાવનારછે, અને ગમે તેવા દુષ્ટ કે દુરાચારિની પણ પ્રાર્થના કરાવનારછે, એકાંઈ ખોટું નથી. માટે આળસ તજવી. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

ભ્રષ્ટ કરે ભણુનારને, ઊપજી આળસ અંગ;
ભક્તી કરતાં ભક્તને, કરે ભજનમાં ભંગ.

ક૦ દ૦ ડા૦

૫ "ભર્તૃહરિ" કહેછેકે આળસ સમાન કોઈ શત્રુ નથી અને ઉદ્યોગ સમાન કોઇ બંધુ નથી, કેમકે જે કરવાથી મનુષ્ય સુખી થાયછે. એકાંઇ ખોટું નથી. કાંકે આળસ એ તન તથા મનનું વિષ, બેવકુફીની માતા, સઘળી ખરાબિઓનું મુળ, અને સૌથી મોટા પાપ માંહેનું એક પાપ છે. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે આ દુનિયામાંના સઘળા ચમત્કારો જ્યારે ઊદ્યોગમાંથી ઊપન્ન થાયછે, ત્યારે સઘળી ખરાબીઓ આળસમાંથીજ આવેછે, માટે આળસુ થશો નહીં, યાદ રાખજોકે **"આળસ રૂપિ ટંકશાળમાંથી મસ્તી, ખરાબી અને અનીતિના શિક્કા ઘણા હલકા બહાર પડેછે અને તે મુરખ લોકોમાં જલદી ફેલાઈ જાયછે."**

૬ માટે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે જેઓ આપ બળથી મેહેનત કર્યા કરેછે, તેને પરમેશ્વર પણ સહાય થાયછે. એ વાત અનુભવ સિદ્ધ છે. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે શરીરને કોઈ પણ મેહેનત ન આપવી એવું

ઇચ્છનારને વિદ્યા પ્રાપ્ત થતી નથી; અને કામ ધંધો ન કરનાર-ને સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. કેમકે સુખની ઇચ્છા કરનારને વિદ્યા ક્યાંથી ? અને આળસુને સુખ ક્યાંથી ? માટે તમે "કષ્ટ વિના "કીર્તિની આશા રાખશો નહીં"

૭ યાદ રાખજો કે આળસુનું શરીર કસરતની ખામિને લીધે રો-ગીષ્ટ થઈ જાય છે. તે કરવાને ઈચ્છે છે ખરો, પણ તે કરવાની તેનામાં તાકાદ હોતી નથી. તેનું મન અંધારામય હોય છે. તેના વિચારો સારા હોતા નથી. તે જ્ઞાન મેળવવાને ચાહે છે ખરો પણ સંપાદન કરવાની તેનામાં ખંત હોતી નથી. કહેવત છે કે:—

ખોળામાં ખાણું પણ, ભુખ વિના ભાવે નહીં;
ગળામાં ગાણું પણ, ઊલટ વિના આવે નહીં.

એ કાંઈ ખોટું નથી. ધ્યાનમાં રાખજો કે ઈશ્વર કૃપા કરશે તો ભિખારીને પણ રાજ આપશે. અને રાજાને ભિખારી કરી નાખશે. માટે આળસુ થશો નહીં. "કામ ધંધો ઈશ્વરી હુકિમ છે" એ વાત યાદ રાખજો.

૮ વળી યાદ રાખજો કે આળસુ માણુસ પોતેજ પોતાના બોજા રૂપ થઈ પડે છે. કેમકે તેનો વખત કેમે કર્યો જતો નથી. અને તેની દરેક ઘડી, પળ અને દહાડો મોટો વરસ જેવડો થઈ પડે છે. તેથી તે જ્યાં ત્યાં ભટક્યા કરે છે, અને શું કરવું તેની તેને ખબર પડતી નથી. તે નવરો બેસી રહી અવળા વિચારો બાંધે છે. કહેવત છે કે "નવરો નખોદ વાળે" માટે "આળસુ એટલું જાન અને વ્યશન એટલો વહાળ" એ કહેવત

ધ્યાનમાં રાખી આળસુ થશો નહીં. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

જન આળસના જખમથી, જે કોઈ જખમી થાય;
પડે પથારી પાથરી, જીવન રહિત જણાય.
ક૦ ૬૦ ડા૦

૯ વળી જેઓ આળસુ છે તેઓ એક ઢોર જેટલા પણ ઉપયોગી પડતા નથી, પણ ઉલટા બોજા રૂપ થઈ પડે છે. વળી તેમની જીંદગી ધુળધાણી, નિચ અને ખરાબ હાલતમાં ઘણા ફિટકારની સાથે પસાર થાય છે. એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે આળસુ થશો નહીં. **ધ્યાનમાં રાખજો કે વિવેક વિનાનો મનુષ્ય ચોરી કરતાં શૌર્ય વિનાનો મનુષ્ય બિકણ થતાં અને ઉત્સાહ વિનાનો માણસ આળસુ થતાં જલદીથી શિખે છે.**

૧૦ આ તો ખરૂં છે કે જેમ લોભી માણુસને માગનારો શત્રુ સમાન લાગે છે, મુરખને હિત્તના વચન કહેનારો શત્રુ સમાન લાગે છે, વ્યભિચારણી સ્ત્રીને તેનો પતિ શત્રુ સમાન લાગે છે, અને ચોરને ચંદ્ર શત્રુ સમાન લાગે છે. તેમ એક આળસુને કાંઈ કામ બતાવનારો શત્રુ સમાન લાગે છે એ કાંઈ ખોટું નથી.

૧૧ વળી **યાદ રાખજો કે** તમે આળસુ થશો તો કદાચ તમારાં છોકરાં પણ તેવાંજ નિવડશે, વળી તમારી સ્ત્રી પણ તેમજ કરતાં શિખશે, આળસ એ એક એવો તો ચેપિ રોગ છે કે તે સૌને વળગી પડે છે. ધ્યાનમાં રાખજો કે "**ઉદ્યોગ બધા કામને જીતી શકે છે પણ આળસ જેટલા માણસને જીતી શકે છે તેથી અરવંને પણ તે જીતી શકતો નથી.**" કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

અધ ઘડી પછી જઈશ હું, દેતિ દિલાસા એમ;
વગર ખસેડી નવ ખસે, જઓઈ વળગે જેમ.

ક૦ દ૦ ડા૦

એ કાંઈ ખોટું નથી માટે આળસુ થશો નહીં.

૧૨ વળી યાદ રાખજો કેજે માણુસ હમેશાંમોડા ઉઠે છે તે આખો દિવસ દોડાદોડી કરે છે તે છતાં પણ તેનું કામ પુરૂં થઈ શકતું નથી. ધ્યાનમાં રાખજો કે હમેશ માત્ર એકજ કલાક મોડા ઉઠવાથી આખા દિવસનું કામ પાછળ પડી જાય છે. અને દરરોજ કરતાં એક કલાક વેહેલા ઉઠવાથી એક મહીના જેટલું કામ આગળ છે. એટલુંજ નહીં પણ તેનો આખો દહાડો ખુશીમાં જાય છે. માટે આળસ તજી ઉદ્યોગી થાઓ "ચાકરી કરે તો ભાખરી પામે" એ કાંઈ ખોટું નથી:—

માટે મેહેનત જો કરે, પેર રહી પર ઘેર;
ચાકરી કરતાં ભાખરી, પામે રૂડી પેર.

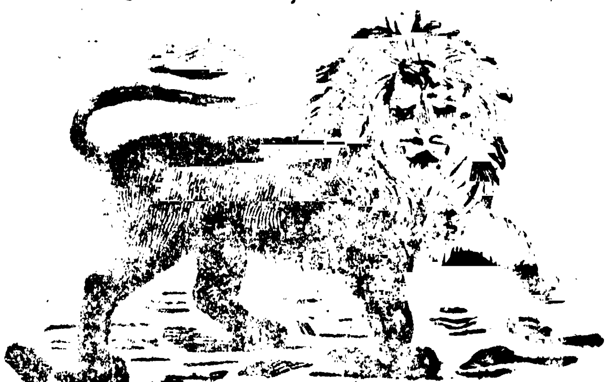
ક૦ દ૦ ડા૦

૧૩ યાદ રાખજો કે તમે તમારા મિત્રોના ધિક્કારને પાત્ર થવાને ચ્હાતા હો, અને તમારા શરીરનો જલદીથી નાશ કરવાની તમારી મરજી હોય તો "આળસુ" થાઓ. કે જેથી તમે શેહેલાઇથી તેવા થઈ શકશો. વળી તમારે તમારો ખજાનો ખાલી કરવો હોય, પણ તેમ શી રીતે કરવું? તે જાણુતા ન હો તો "આળસુ" થાઓ કે તુરત તમારો ખજાનો ખાલી થવા માંડશે. કેમકે "આળસુનું અંધારે જાય"

૧૪ છેલ્લે તમે યાદ રાખજો કે, એક નિચ માણુસને મોટાઈ, મંદબુધિવાળાને ભારે ભોજન, દુર્બુદ્ધિવાળાને ભારે રાજ્ય અને આળસુને ભારે કામ એટલાં વાનાં મળે તો પરિણામે તે સઘળાં ભારે દુ:ખરૂપ થઈ પડે છે એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે આળસુ થશો નહીં.

૧૫ છેલ્લે તમે આટલું તો ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો કે જે માણુસ આળસુ અને નિરૂદ્યમિ છે તેને પડતી દિશામાં પડ રાંક આવી જતાં વાર લાગતી નથી. કેમકે જેમ [1]શરવાણી ન હોય તેવા કુવામાંથી પાણી ખુટી જાય છે, તેમ કમાઈ વગરના ઘરમાંથી વૈભવ ખુટી જાય છે, કહેવત છે કે "ખાધે ખુવાર અને સુધે અસ્વાર" માટે આળસુ થશો નહીં ધ્યાનમાં રાખજો કે:—

ખાય ખરચેને રાખે બાચો, એનું નામ તે પેલો ડાહ્યો;
વાત કરેને નહીં જાય વાહ્યો, એનું નામ તે બીજો ડાહ્યો;
ઘર બાંધેને નાંખે પાયો, એનું નામ તે ત્રીજો ડાહ્યો;
ધાડ પડેને નહીં જાય ધાયો, એનું નામ તે ચોથો ડાહ્યો.

૧ સરવાણી—પાણીની આવક.

પ્રકરણ ૯ મું.

ચડતી અને પડતી.

દોહરો.

દિવસ ફરે તેવે સમે, સમજણ સઘળી વ્યર્થ;
ધર્મરાજ જુગટુ રમ્યા, એવો કર્યો અનર્થ.

ક૦ દ૦ ડા૦

૧ યાદ રાખજો કે "વિનાશ કાળે વિપરિતબુદ્ધિ" એ કહેવત ખરીછે. કેમકે જેનો વિનાશ કાળ પાસે આવ્યો તેની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ જાયછે; તેને નઠારાં કામો સારાં લાગેછે, ખોટી વાતો ખરી લાગેછે, અને સાચી શિખામણ અથવા સત્ય કામો ગમતાં નથી. માટે ડાહ્યા મનુષ્યોએ આવે વખતે સબુરી પકડવી એ વધારે સારી છે. ધ્યાનમાં રાખજો કે "ધીરજ, ધર્મ, મિત્ર, ઓર નારી, આફત કાલ પરખીએ ચારી"

૨ આતો ઈશ્વરી નિયમ છે કે જેવા બનવા કાળ હોય તે પ્રમાણે બધાં સાધનો આવી મળેછે. નિશ્ચય પણ તેવા જ સુઝેછે. અને તે વખતે બુદ્ધિ પણ તેવી જ થાયછે. જુવો કે પેહેલાં તો સો-

નાનો (મૃગ) કોઇએ ઊત્પન્ન જ કીધો નથી, તેમ કોઈએ જોયો પણ નથી, અને કોઇએ સાંભળ્યો પણ નથી; તે છતાં પણ મહા જ્ઞાની "શ્રી રામચંદ્રજી" એ (મૃગ) જાણી તેને ઝાલવાની ઈચ્છા કરી. એમ જ્યારે પડતી દશા આવેછે ત્યારે એવી બુદ્ધિ પણ થઈ જાયછે. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

હોન પદારથ હોત હે, બિસર જાત સબ સુદ્ધ;
જેસી લખી નશિબમેં, તેસી ઊકલત બુદ્ધ.

મળેલું.

૩ માટે યાદ રાખજો કે આપણી જીંદગી છે, તે ભાગ્ય દેવિનો દહાડો છે. કેમકે સંપત્તિ અને વિપત્તિ વચ્ચે બધાને તે ખેલાવે છે. કેટલાકને આકાશમાં ફરી ઊછાળવા સારૂ નિચે પૃથ્વિ ઊપર નાંખે છે અને કેટલાકને પૃથ્વી ઉપર હડહડી પડવા સારૂ આકાશમાં ઊછાળેછે. માટે સુખ વા દુઃખ, પ્રિય વા અપ્રિય જે જે આવી મળે તે તે હારી ગયા વિના હૃદયવડે અનુભવવું. એ વિષે કવિ "સેક્સપિયર" કહેછે કેઃ—

દોહરો.

દ્વેષ દૈવનો જો કરે, મારી દશા વિપરિત્ત;[1]
પણ તે ચક્રની સીમથી, છે દૂર મારૂં ચિત્ત.

૪ યાદ રાખજો કે સારાં વા નઠારા ઊભય ભાગ્યની વખતે મહાત્મા પુરૂષો સમાન વ્રત્તિથી ચાલેછે. કેમકે ઊંચે કેમ ચડવું

---

૧ વિપરિત—ઊલટી.

અને નિચે કેમ પડવું તે તેઓ સારી રીતે જાણેછે તેથી તેઓ ફત્તેહ પામ્યાથી રાજી રાજી થઈ જતા નથી તેમજ નિષ્ફળ થઈ જવાથી શોકાંતુર થઈ જતા નથી. કારણ તેઓ જાણે છે કે **"ચડતી પડતી ચાલી જાયછે"**.

૫ વળી તમે જુવો કે—આ પૃથ્વિઉપર અને આકાશતળે જે બધી વસ્તુઓ છે તે શું હમેશાં સ્થિર રહેછે? શું દરિયામાં ભરતી આવેછે ત્યારે ઓટ નથી થતો? દિવસ અસ્ત પામેછે ત્યારે શું અંધારૂં નથી થતુ? અને આકાશ ચક્ષુને એટલે સૂર્યને કેટલી-કવાર અંધકાર કરતાં વાદળામાં ઝાંખો થયેલો નથી જોતાં? શું ચંદ્ર ક્ષિણ થાયછે અને પાછો વૃદ્ધિ નથી પામતો? શું ઝાડને કાપ્યું હોય તો પણ તે વૃદ્ધિ નથી પામતું? મતલબ કે **"દસા-વિસીછે"** દસકો ચડતી હોય અને દસકો પડતી પણ હોય. માટે આવે વખતે ગભરાવું નહીં. **"ચડતીમાં ફુલાવું નહીં અને પડતીમાં ગભરાવું નહીં"** એ કહેવત ખૂબ ધ્યાનમાં રાખજો. કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

ચડતી પડતી સર્વની, દશા જગતમાં જાણુ;
અસલ નિયમછે એ ખરો, શાસ્ત્ર પ્રમાણ પુરાણ.

કર્તા.

૬ મહા જ્ઞાનિ **"શ્રીમંત શંકર ભગવાન"** પોતાના આત્મા અનુભવથી કહેછે કે, જે પુરૂષના હૃદયમાં પૂરણ સત્ય જ્ઞાનનો સૂર્ય પ્રકાશ્યો છે, એવા સદ્‌ગુણી પુરૂષોને પડતી દશા પ્રાપ્ત જ

થતી નથી અને કાળે કરીને કદાપિ થાયછે તો તે વિપસ્તિ થતી નથી. અર્થાત્ કે તેઓ તે વિષે કશ્યો સંતાપ ધરતા નથી કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

જ્ઞાની કે અજ્ઞાનિજન, સુખ દુઃખ રહિત ન કોઈ;
જ્ઞાનિ ભોગવે ધૈર્યથી, મૂર્ખ ભોગવે રોઈ.

કo દo ડાo

એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે વિપત્તિ આવી પડે ત્યારે ધૈર્ય રાખવું, સંપત્તિ વખતે ક્ષમા રાખવી, સભા વિષે વાણિની ચતુરાઈ રાખવી, યુદ્ધ વખતે પરાક્રમ દેખાડવું, યશ મેળવવાની રૂચિ રાખવી, અને વિદ્યાનું વ્યશન રાખવું. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** એવા ગુણો રાખવાથી તમે ભાગ્યે જ વિપત્તિના ઝપાટામાં આવશો.

વળી **ધ્યાનમાં રાખજો કે** પોતાને માટે ડાહ્યા મનુષ્યો કોઈ બાબતમાં સંતાપ ધરતા નથી. કારણ સંતાપથી રૂપ, બળ, અને જ્ઞાન નાશ પામે છે. તથા રોગની પ્રાપ્તી થાયછે. માટે જે વિપત્તિ આવી પડી તેના વિષે ગમે તેટલો સંતાપ ધરીએ તો પણ તે છોડતી નથી. પણ એવે વખતે સંતાપ રાખવાથી ઊલટા શત્રુઓ આનંદ પામેછે. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે** માણસ મરે છે, જન્મેછે, સુખી થાયછે, દુઃખી થાયછે, લાભ થાયછે, હાણિ થાયછે. ઈત્યાદિ ઇત્યાદિ કાજેં કરીને અનેક તરેહના ચળ માર્ગ થયા કરેછે; તથાપિ સમજુ મનુષ્યો એ સઘળું ધિરજથી જોયા કરેછે. કેમકે તેઓ જાણેછે કે " **કુદરત પાસે કરામત અને**

તકદિર પાસે તદબિર ચાલતાંનથી " માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે:—

છપ્પો.

કોઈ દિન અમૃત આહાર, કોઈ દિન લુખી ભાજી;
કોઈ દિન પળવું પાય, કોઈ દિન ચડવા વાજી[1];
કોઈ દિન સુંદર સેંજ[2], કોઈ દિન ભૂપર[3] પડવું;
કોઈ દિન વિવાહ હોય, કોઈ દિન દુ:ખથી રડવું;
કોઈ દિન રળવું રીઝથી, કોઈ દિન ખોવા દામને;
સામળ હિંમત ન હારિયે, સંભારી શ્રી રામને.

૮ વળી જ્યારે પડતી દશા આવેછે ત્યારે મિત્રો અળગા થઈ જાયછે, સગાવહાલા શત્રુ થઈ પડેછે, જેમ જ્યાં પાણી હોયછે ત્યાં હંસ રહેછે પણ પાણી સૂકાઇ જાયછે ત્યારે તેઓ પણ ખશી જાયછે; તેમ માણુસની સ્થિતિ સારી હોયછે ત્યાં સુધી જ સગા, સ્નેહી, મિત્રો અને ઓશિઓ વળગતા આવે છે. પણ જ્યારે પડતી આવેછે ત્યારે એ સઘળા દૂર ખશી જાયછે. અને વાત કરવા પણ ઉભતા નથી. કહેવત છે કે "**ચડતીમાં પાસે અને પડતીમાં આઘે**" એમ સૌ સારાનું સગું છે. માટે:—

દોહરો.

ગર્વ ન કરશો કોઈ દી, કદી ન કેનો થાય;
ગરજે ગધાને કદી, કાકો કહેવા જાય.

મળેલું.

---

૧ વાજી—ઘોડો ૨ સેજ—ખાટલો—પલંગ ૩ ભૂપર—જમીનપર.

૯ યાદરાખજોકે "અગાઊ દુઃખ પડશે તેની ચિંતા રાખવી" એ કહેવતને અનુસરીને જે માણુસો ઉપાય કરેછે, અને દુઃખ પ્રાપ્ત થયું કે તુરત ચાંપતા ઉપાયો યોજે છે તે સુખી થાયછે. પણ નશિબ ઊપર જ આધાર રાખનાર મનુષ્ય આવતા સુખને ગુમાવી દેછે. માટે આફત આવે ત્યારે ગભરાવું નહીં. કેમકે સમયસૂચકતા વાપરવાથી માણુસ આફતમાંથી બચી જાયછે. એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે "**સંકટ સમયે સમય સૂચકતા રાખવી**"

૧૦ **યાદ રાખજો કે** કોઈ જાતનો રોગ થયા પેહેલાં, શત્રુનું સૈન આવી પહોંચવા પેહેલાં, દુકાળના દિવસો દેખાયા પેહેલાં, અને પાણીનું પૂર ચડવા પેહેલાં જે માણુસ નાસી જાયછે તે જરૂર બચિ જાયછે. માટે સંકટ આવ્યા પહેલાં દૂર રહેવું. કેમકે "**અણિનું ચુકયું સો વરસ જીવે**" એ કાંઈ ખોટું નથી. માટેઃ—

દોહરો.

આવ્યું નહીં ભય ત્યાં સુધી, બીક રાખવી ચિત્ત;
પાસે આવ્યું જોઇને, કરવું જેમ ઊચિત્ત.

મળેલું.

૧૧ **યાદ રાખજો કે**—માણુસની દશા નિંદા કરવા યોગ્યછે; પરંતુ માણુસ નિંદા કરવા યોગ્ય નથી. જેમ સ્ત્રી પુત્રના ગુણુથી રત્નને જણુનારી કહેવાયછે તેમ યોગ્યાનુસાર થયા કરેછે નથી જાણુવામાં આવતુ કે કોના લેલાટમાં વિધાત્રી એ શું લખ્યું છે? કેમકે આયુષ, કર્મ, દ્રવ્ય, વિદ્યા અને મરણુ એ પાંચે વસ્તુ પ્રાણિ જ્યારે ગર્ભમાં હોય ત્યારેજ બ્રહ્મદેવ તેના લેલાટે લખેછે. માટે

ધ્યાનમાં રાખજો કે નશિબને વૃથા કરવાને કોઈ પણ સમર્થ નથી. કહેવત છે કે "કરમ પ્રમાણે બુદ્ધિ અને જળ પ્રમાણે મચ્છ" કહ્યુંછે કેઃ—

દોહરો.

સુનહો ભરત ભાવિ પ્રબળ, બિલખી કહત મુનિનાથ;
લાભ હાનિ જસ જગતમેં, જનમ મરન બિધિ હાથ.

મળેલું.

૧૨ યાદ રાખજો કે જે માણસે કોઈની ચડતીમાં તેનો આશ્રય લીધો અને તેજ માણસ પાછો તેની પડતી દશા જોઈ ખશી જાય તો પછી તેને સૌથી ઊતરતો એટલે અધમ જાણવો. ધ્યાનમાં રાખજો કે બધા દહાડા સરખા જતા નથી. માટે દુઃખી જોઇને તેને તમારાથી બને તેટલી મદદ કરતા રહેજો.

૧૩ યાદ રાખજો કે પડતી દશા થવાનાં કારણો ઘણાં છે. ક્રોધ, કઠોર ભાષણ, દરિદ્રતા, પોતાનાની સાથે જ વૈર, નિચની સેવા, ચોરી, ચુગલી, વિશ્વાસઘાત, અને ક્રૂરતા ઈત્યાદિ ઘણાં કારણોછે છતાં કેટલાક મૂર્ખ લોકો જાણી જોઇને પાપવડે કરીને પડતી દશામાં આવી પડેછે. ત્યારે તેઓ ઈશ્વરની કૃપા મેળવવાના ફોગટના ફાંફાં મારેછે. અને "હાથના કીધા હૈયે વાગે" એ કહેવત ભૂલી જઈ ઊલટા ઇશ્વરને નિંદેછે પણ તેથી તો તેઓ બેવડા પાપિષ્ટ થઇ મોટી આપત્તિમાં આવી પડેછે. માટે બેહેત્તર તો એજ છે કે પાપથી ડરીને ચાલવું અને આવી પડેલી આફતથી ગભરાવું નહીં.

૧૪ તો પણ આતો ખરૂં છે કે જેવી જેની દશા હોય તેવી જ તેની બુદ્ધિ પણ ચાલેછે અને વળી તેને સહાયતા પણ એવીજ આ મળે છે. કેમકે "**નશિબનો વડીયો કોઈ નથી**" એ કહેવત મુજબ જેવું કર્મમાં લખ્યું હોય તેવું જ બની આવેછે. માટે કર્મમાં શું લખ્યું છે તેની માણસને માલમ હોતી નથી. કહેવત છે કે "**હાકમ દંડે તે સૌ જાણે પણ ગ્રહ દંડે તે કોઈ ન જાણે**" એ કાંઈ ખોટું નથી, કેમકે પડતી દશા આવેછે. ત્યારે અનેક તરેહનાં અને અણધાર્યા દુઃખો આવી પડેછે. જેવાં કેઃ—

દોહરો.

નબળું હોય નશિબ તો, નબળા આવે રોગ;
કલેશ વધેછે કારમો, ઊલટો થાય ઊદ્યોગ. ૧
સુખદ સર્વ ફીટી જશે, દુઃખદ દ્રષ્ટ દેખાય;
વિવિધ વહેમ વધશે ઘણો, મિત્ર શત્રુવટ થાય. ૨
પ્રબળ સુખને પરહરી, અતિશય અવળું થાય;
વધે વેર વા'લા વિષે, પિડા પ્રૌઢ પમાય. ૩
સ્નેહિ અને સગપણ વિષે, ભાસે ઊલટા ભેદ;
સુખદ સહોદર સર્વમાં, ખચિત્ત ઊપજે ખેદ. ૪
કાર્ય કરે કિર્તી તણું, પણ થાશે ધિક્કાર;
સુખ સ્વપ્ના વશ થઈ જશે, નષ્ટ નશિબ મોઝાર. ૫
મીઠું બોલે માનથી, ગણુશે તેને ગાળ;
અન્ય કરે અઘટિત કર્યું, આવે માથે આળ. ૬

મળેલું.

એવા એવા અનેક વિકાળ અને ભયંકર રૂપ ધારણ કરી દુઃખના ડુંગરો નજર આગળ ખડા થાય તે છતાં પણ જે માણસ તે સઘળું સહન કરેછે અને ધિરજથી જોયા કરેછે તે અંતે જરૂર તેમાંથી બચિ જાયછે. પણ જે માણસ તેથી નાહિમત થઈ જાય છે તે પડતીના પડતળેથી નિકળવા પામતો નથી. **ધ્યાનમાં રાખજો કે**.

દોહરો.

ભાગ્ય હિણુ જળ, થળ, ભમે, અગર ગગન પાતાળ,
ઘર ઉઠી વનમાં જશે, ત્યાં પણ અગ્નિ ઝાળ.

મળેલું.

કહેવત છે કે " **ઘરની ઉઠી વનમાં ગઇ તો વનમાં લાગી આગ** " એ કાંઈ ખોટું નથી; માટે આવે વખતે સબુરી રાખજો.

૧૫ **યાદ રાખજો કે** મનને ગમતું સુખ કાંઈ બધાને મળતું નથી. કેમકે સુખ વા દુઃખ મળવું તે તો નશિબનાજ હાથમાં છે. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે પૈસો, મિત્ર, સ્ત્રી અને મિલકત નાશ પામ્યા હોય તે તો કોઈ કાળે પણ પ્રાપ્ત થશે; પરંતુ દેહ નાશ પામ્યો તો તે ફરીથી કદી પણ મળનાર નથી. કેમકે " **આપ મુવા જબ ડુબ ગઇ દુનિયા** " એ કહેવત મુજબ દેહ નાશ પામ્યો તો પછી કશું મળનાર નથી માટે કષ્ટ વેળાએ તમારી કાયાને સંભાળતા રહેજો; કાંકે " **જીવતો નર ભદ્રા પામે** " અથવા તો " **પંડ સલામત તો પઘડીયાં બહોત** "

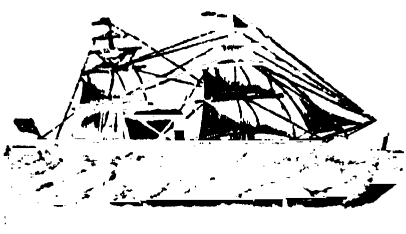
૧૬ **યાદ રાખજો કે** જે સારો છે તે વધારે ને વધારે સારો થવાની

આશા રાખે છે. અને જે ખરાબ છે તેને ધાસ્તી રહે છે કે ર-
ખેને હું વધારે ખરાબ થાઊં! કેમકે સદ્‌ગુણ, દુર્ગુણ, અને સ્થિ-
તિ એ કદી પણ સરખાં અને સ્થિર હોતાં નથી. માટે **ધ્યાન-
માં રાખજો કે** વિપત્તિ અને સંપત્તિ તો સદ્‌ગુણી અને દુર્ગુણી
એ બંનેને આવી મળે છે. પણ સદ્‌ગુણી માણસ સમાન વૃત્તિએ
ચાલી તેમાંથી બચવાના ઉપાયો હાથ કરી લેછે, અને એક મૂર્ખ
માણુસ ખાલી સંતાપ ધરી **કરોળીયો જેમ પોતાનીજ જા-
ળમાં પોતેજ વધારે ફસાઈ જાય છે** તેમ વિપત્તિના વમળમાં
વધારે ને વધારે ગોથાં ખાયા કરે છે. એ કાંઈ ખોટું નથી.

૧૭ માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે** જે ધૈર્યવાન પુરૂષ છે તેને સુખ વા
દુઃખ મુંઝાવી શકતા નથી. અને સુખ વા દુઃખ જે મનુષ્યને સ-
માન છે તે મોક્ષને પ્રાપ્ત થાય છે. માટે મને તો લાગે છે કે
હું સુખ દુઃખ વિષે મારા મનમાં કાંઈ ન લાવતાં ધૈર્ય રાખી તે-
ના ઉપાયો કામે લગાડી ફક્ત ઇશ્વરનુંજ સ્મર્ણ કરૂં એજ સૌથી
વધારે ઉત્તમ છે. કેમકેઃ—

દોહરો.

બની બનાઈ બન રહી, અબ બનવેકી નાહીં,
તુલશી અયસો સમજ કે, મગન રહો મનમાંહીં.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

સજ્જનનાં લક્ષણો.

દોહરો.

સાકર તજે ન સરસપણું, સોમલ તજે ન ઝેર;
સજ્જન તજે ન સહનતા, દુર્જન તજે ન વેર.

ક૦ ૬૦ ડા૦

૧ યાદ રાખજો કે જે પુરૂષ અપ્રિતીથી કોઇને જીતતો નથી તે બીજાને હાથે જીત્યો જતો નથી; જે બીજા સાથે વૈર કરતો નથી તે કોઇને અપ્રિય લાગતો નથી, જે કોઇનું અકલ્યાણ ઇચ્છતો નથી, બુરૂં થતું જોઇને રાજી થતો નથી, સ્તુતિ ઇચ્છતો નથી અને અસત્ય ભાષણ કદી કરતો નથી એવા પુરૂષનેજ સજ્જન પુરૂષ કહેલો છે. માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે:—

દોહરો.

સજ્જન સબ જગ સરસહે, જહાં તક પડયો ન કામ;
હેમ હુતાશન પ્રગટિએ, પીતલનીકે શ્યામ.

મળેલું.

૨ યાદ રાખજો કે જે પુરૂષે આપી લક્ષ્મીને મિત્રને જીત્યો, યુદ્ધ કરીને શત્રુને જીત્યો, અન્ન વસ્ત્રથી સ્ત્રીને જીત્યો, અને મીઠા વચનથી રાજાને જીત્યો એજ પુરૂષે આખા બ્રહ્માંડને જીત્યો એવું માનવું યોગ્ય છે. કેમકે સજ્જન મનુષ્યોમાં ધૈર્યતા, આગ્રહ, સંતોષ, સત્યપણું પવિત્રતા, સહનતા, સત્યકર્મ, સત્યસંગ, દ્રઢતા અને પરોપકાર ઇત્યાદિ ઉત્તમ ગુણો સમાયેલા હોય છે કે જે વડે કરીને સજ્જન મનુષ્ય કોઈ પ્રાણિ માત્રને અપ્રિય લાગતો નથી. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે આવા ગુણો કોઈ વિરલા મનુષ્યોમાંજ હોય છે. કહ્યું છે કે:—

છપ્પો.

સજ્જનના ગુણ સરસ, મળે નહીં ખરચે મૂલે;
શિખવ્યાથી ન શિખાય, નથી ફળતા કો ફૂલે.
વિચરે દેશ વિદેશ, લેશ જિવમાં નહિ જામે,
પવિત્ર તિર્થ પ્રવેશ, ક્રિધે પણ કોઈ ન પામે;
કદિ પ્રગટે નહિ **દલપત** કહે, ધરધર અથડાએ ઘણું.
ઇશ્વર કરૂણાથી ઉપજે, પુરૂષ વિષે સજ્જનપણું.

માટે સજ્જનોએ કામ, ક્રોધ, મોહ, લોભ, કપટ, લાંચ, વ્યભિચાર, અહંકાર, કુસંપ, અને કુસંગ ઇત્યાદિ કુગુણો સર્વદા ત્યાગ કરવો જોઇએ.

૩ યાદ રાખજો કે બ્રાહ્મણ ભોજન મળવાથી સંતોષ પામે છે, મોર મેઘની ગર્જનાથી સંતોષ પામે છે તેમ સજ્જન મનુષ્યો બીજાના વિત, વૈભવ અને સંપત્તિ જોઇને આનંદ પામે છે. એ કાંઇ ખોટું નથી.

૪ વળી યાદ રાખજો કે—સજ્જનોમાં માનસિક બુદ્ધિ તિવ્ર હોયછે અને આવી બુદ્ધિવાળો એકલા વ્યવહારિક કામમાંજ નહીં પરંતુ પરોપકાર અને મિત્રાઈની બાબતોમાં પણ કુશળ હોય છે. અર્થાત્ત આવી બુદ્ધિવાળો સજ્જન સર્વને સુખ આપે છે. કાંકે તે પોતાનું ભલું કરનારનું તો ભલું કરે પણ કોઇએ કદાપિ બુરૂ કીધું હોય તો પણ તે મનમાં નહીં લાવતાં "" ભલો તે ભલો". એ કહેવત મુજબ પોતાનું બુરૂ કરનારનું પણ ભલું કરે છે. કેમકે તેનો કુદરતી સ્વભાવજ બીજાનુ ભલુ કરવાનો હોય છે. અને તેથી એવા મનુષ્યોનેજ સજ્જનની ઋદ્ધિ આપેલી છે. અને તેનું જ જીવિત અમુલ્ય ગણાય છે. કહ્યું છે કે:—

છપ્પો.

જગમાં જીવ્યો તેહ, જેણે પર દુઃખ જઈ કાપ્યાં,
જગમાં જીવ્યો તેહ, જેણે અણભે પદ આપ્યાં;
જગમાં જીવ્યો તેહ ખ્યાત ચાલી દસ દિશે,
જગમાં જીવ્યો તેહ, કુલ તાર્યું લઘુ વેષે;
જગમાં તો તે નર જીવીયો, જશે વિમળગુણ જાણીયો;
સામળ કહેજીવ્યો તેહ નર, પરકાજે દે પ્રાણિયો,

૫ વળી યાદ રાખજો કે સજ્જન મનુષ્યોને પોતાના માથા ઉપરથી કોઇએ તણખલું સરખુ ખશડેયું હોય તો તેટલા ઉપગારને પણ ક્રોડ સોના મોહોર દીધા જેટલો તેઓ ગણે છે. અને એક દુષ્ટ માણસને માન આપી ગમે તેટલો ઉપગાર કીધાછતાં પણ

તેઓની સાથે વૈરભાવ રાખે છે. કાંકે તેનો કુદરતી સ્વભાવ જ એવો હોય છે. માટે ધ્યાનમાં રાખજો કેઃ—

દોહરો.

ગુણ જે કર્યો ગમારને, ધરી ધૂળમાં ધૂળ,
બાવળીયો બળીયો બની, સદાય આપે શૂળ.

ક૦ દ૦ ડા૦

એ કાંઈ ખોટું નથી. કહેવાય છે કે અધમ લોકો પાપના પૈસાથી રંજન થાય છે, મધ્યમ લોકો ધનથી રંજન થાય છે. પણ ઉત્તમ લોકો તો સત્ય કીર્તિથીજ માત્ર સંતુષ્ટ થાય છે.

૬ વળી યાદ રાખજો કે સજ્જનો શેલડી જેવા છે. કારણ શેલડીને ગમે તેટલી પિલશો તથાપિ તે અમૃત રસ આપ્યા વગર રહેશે નહીં. તેમ એક સજ્જનને કોઈ દુષ્ટ માણુસ ગમે તેટલું દુઃખ આપશે. તથાપિ તે તો તેનું સારૂંજ કરશે. એ કાંઈ ખોટું નથી. કહ્યું છે કેઃ—

હુલદિ જલદી ના તજે, ખટરસ તજે ન આંબ,
ગુણિ જન ગુણને ના તજે, ગુણ તજેજ ગુલામ.

૭ યાદ રાખજો કે સુગંધી લાકડાઓમાં જેમ ચંદનનું લાકડું સર્વથી પેહેલો દરજ્જો ધરાવે છે, તેમ માણુસોમાં પ્રમાણિક માણુસ પણ પેહેલો દરજ્જો ધરાવે છે. માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે જે માણુસ પ્રમાણિક નથી તે ડાહ્યો અને સહી સલામત નથી. માટે દુષ્ટ શબ્દો બોલી બીજાના મનને દુઃખ નહીં આપવું. સઘળા ઉ-

પર દયા રાખવી અને પ્રમાણિકપણે ચાલવું. **યાદ રાખજો** એવા મનુષ્યોજ સજ્જનમાં ખપે છે.

૮ વળી **યાદ રાખજો કે** આખી દુનિયાને રાજી રાખવાનું કામ ઘણુંજ કઠણ છે. તેમજ અરધીને રાખવાનું પણ કઠણ છે. માટે સરસ રીતતો એજ કે પોતાના મનને રાજી રાખી લાયક કામો કરવાં એજ સજ્જન માણસનું લક્ષણ ગણાય છે.

૯ **યાદ રાખજો કે** વિપત્તિની કસોટીના પત્થરા રૂપ થયેલો માણસજ સ્વજનોની. બંધુઓની, ધનની, સ્ત્રીની અને પોતાની મજબુતીથી પરિક્ષા કરી શકે છે. કહેવત છે કે "**જેને વિતી હોય તે જાણે**" કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

વીંછી કેરી વેદના, જેને વીતી હોય;
જાણે તે જન એકલો, અવર ન જાણે કોય.

કર્તા.

વળી કહ્યું છે કેઃ—

કવિત.

પાનીકો જંતુ કહા પહેચાનત, ગ્રિષ્મકે તાપ અતિ ગરદીકી,
કેસરકી કરહે કન્છુ કીમત, હે નહીં પ્રિખ જહાં હરદીકી;
કાયરકું કલ નાહીં પરે, અરૂ શુદ્ધ નહીં મરદા મરદીકી,
બેદરદીન **પ્રબીન** લહે, અબ જાનતહે દરદી દરદીકી.

પ્રવિણ સાગર.

૧૦ યાદ રાખજો કે દુનિયામાં સજ્જન અને દુર્જન બંને દુઃખીઆ ગણાય છે એ કાંઈ ખોટું નથી. કેમકે સજ્જનો પારકાં દુઃખ મટાડવાની ફીકરમાં દુઃખી હોય છે અને દુર્જનો પારકું સુખ અને વૈભવ જોઇને તેના બળાપાથી દુઃખી રહે છે.

૧૧ વળી યાદ રાખજો કે પરોપકારી મનુષ્યોની સમૃદ્ધિ પારકાને સારૂ જ હોય છે. કેમકે તેઓ પારકાને પરમાર્થ કરવામાં પછાત રહેતા નથીકાંકે તેઓ જાણે છે કે સમૂદ્ર માંહેના રત્નોને સમુદ્ર શું કરે ! વિંધ્યાચળ હાથિઓને શું કરે ? તેમજ મળેલી સમૃદ્ધિ આપણા એકલાની નથી આમ ધારીનેજ તેઓ પરોપકારી કામો કરે છે. કેમકે એવા ઉદાર મનુષ્યોને માટે કહેવાય છે કેઃ

દોહરો.

ઉદાર મનના મનુષથી, યાચક પાછો જાય;
તો તેના દીલને વિષે, અતિશય ક્ષોભજ થાય.

મળેલું.

૧૨ "વિષ્ણુ શર્મા" કહે છે કે એજ વૃક્ષને ધન્ય છે કે જેની છાયામાં હજારો પક્ષિઓ આરામ પામે છે, જેને પાત્રે પક્ષિ વસે છે, પોલાણમાં કીડીઓ વાસો કરે છે, જેના ફુલનું મધ ભમરાઓ ચુસે છે, તેવીજ રીતે એક સજ્જન મનુષથી બીજાઓ સુખ અને આનંદ પામે છે. માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે જે પુરૂષ પરોપકાર કરતો નથી તેણે જન્મ લેઇને માતાની કુખ લજાવા એમ કહેવું યોગ્ય છે કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

જંતુનિ જણજે જન ભલા, કાં દાતા કાં સુર;
નહીં તો રહેજે વાંઝણી, મત ગમાવીશ નૂર.

મળેલું.

૧૩ "કાળીદાસ" કહે છે કે ગુણિકાઓ જેમ કામીજનોને ધનની ઇચ્છાથી પોતાના ગુણ બતાવીને કૃતાર્થ થાય છે. તેમજ ગુણી જનો તેવીજ ઇચ્છાથી બીજાઓને પોતાના ગુણ બતાવીને કૃતાર્થ થાય છે. એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે** જે માણસ પાપથી ત્રાસ પામે છે, તેજ ઉત્તમ છે. અને પાપી છતાં અપયશથી ડરે છે તે મધ્યમ છે, જેને પાપથી ત્રાસ નથી, નિંદાથી લજ્યા નથી, તે પુરૂષ અધર્મી અને સર્વ ઠેકાણે નિંદાને પાત્ર થાય છે. માટે **પાપથી ડરજો.**

૧૪ વળી **ધ્યાનમાં રાખજો કે** ઇશ્વરના કરેલા નિયમોમાં તલ માત્ર પણ ફેર પડવાનો નથી, માટે તેના નિયમોને તાબે રહી સદાચરણથી ચાલવું એજ સજ્જન મનુષ્યોનું કામ છે. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

કરતા એ સરજ્યું કદી, જનથી નહીં ટળાય;
દાંત દુઃખેતે કારણે, ભોજન નહીં તજાય.

દા. એ. તારાપોર.

૧૫ આતો ખરૂં છે કે સિંહ અને સત્ય પુરૂષો પોતાના અભિમાન ઉપરજ જીવે છે. અને બાળક, ભિક્ષુક અને સ્ત્રી કેવળ પાર-

કાના આશ્રય ઉપરજ **જીવે** છે. કાંકે ઉત્તમ મનુષો છે તે **પ્રથમતો** ઘણું ઘણું બોલતા નથી અને બોલે છે તો બોલેલો બોલ પાળવાને જીવ જાય તો પણ ચુકતા નથી. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

વા ફરે વાદળ ફરે, ફરે નદીના પુર.
ઉત્તમ બોલ્યા નવ ફરે, (જો) પક્ષિમ ઉગે સુર્ય.

મળેલું.

૧૬ **યાદ રાખજો કે** જે કામ કરવાથી કુટુંબમાં, જ્ઞાતિમાં, જાતિમાં ગામમાં કે દેશમાં પ્રખ્યાત થવાય છે તેનું નામજ યશ અને કીર્તિ કહેવાય છે. માટે દરેક મનુષ્યોએ વિવેક, વિચાર, દેશકાળ, અને ચમત્કારી બિનાઓ તરફ અવશ્ય લક્ષ દેવું જોઇએ **ધ્યાનમાં રાખજો** કે યશની ઇચ્છા અને વિદ્યાનું વ્યસન એ મહા પુરૂષોમાં સ્વભાવિક રીતે પ્રાધાન્ય હોય છે.

૧૭ **યાદ રાખજો કે** એકજ જળબિંદુ તપેલા લોઢા ઉપર પડશે તો તેનો તત્કાળ નાશ થઈ જશે, એજ બિંદુ કમળ ઉપર પડશે તો મોતી સમાન દેખાશે, અને એજ બિંદુ જો સ્વાતિ નક્ષત્રને વિષે છિપ ઉપર પડશે તો અમુલ્ય મોતી પાકશે. તેમજ એક સજ્જન માણસ દુર્જન માણસની સોબત કરશે તો તેવો **થશે.** માટે સજ્જનો એ તો સ્વપ્નમાં પણ દુર્જનની સોબત કરવી **નહીં.** કહેવત છે કે "**સંગ તેવો રંગ**" એ કાંઈ ખોટું નથી કહ્યું છે કેઃ—

સંગત કરીએ સાચકી, પુરે મનકી આશ;
સંગત કરીએ નિચકી, આઠે પોહોર ઉદાસ.

માટે સજ્જન મનુષ્યોએ શ્રાપ આપનાર, દુર્જનની સોબત કર-નાર, અપમાન કરનાર, મિત્રનો દ્રોહ કરનાર, અભિમાની કે નઠારા આચરણવાળા કદી થવું નહીં; તેમજ લુખી કે ક્રોધ ભરેલી વાણીનો સર્વદા ત્યાગ કરવો.

૧૮ **ધ્યાનમાં રાખજો** કે જે મનુષ્ય અધિક સુખ પ્રાપ્ત થયે એહંકી જતો નથી, બીજાને દુઃખી જોઈ રાજી થતો નથી, આપ્યા પ-છી સંતાપ ધરતો નથી, પારકાને પરોપકાર કરવામાં પાછો હ-ઠતો નથી, અને અનીતિમાં પગ ધરતો નથી એવાજ મનુષ્યોને સજ્જન કહેલ છે. કાંકે સજ્જન મનુષ્યો આ આપણો અને આ પારકો એમ કદી પણ ગણુતા નથી કેમકે તેઓને તો સવ સર-ખાજ હોય છે. કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

સજ્જન સૌનો સ્નેહી પણ, દુષ્ટ તણે મન કાળ;
જગત ચક્ષુ છે સૂર્ય પણ, ઘુડ ગણે વીકરાળ.

કo દo ડાo

એ કાંઈ ખોટું નથી માટેજ કહ્યું છે કે:—ભ્રાંતિથી, પ્રમાદથી અને દૈવયોગથી પણ સજ્જનને દુર્જનનો સંગ કદી થશોમાં કે જે સંગતથી ઉપજતાં દુઃખો પ્રાણ જાય ત્યારેજ ભુલી જવાય છે.

૧૯ યાદ રાખજો કે કાગડા, દુષ્ટ, અને પશુઓ એઓને ગમે તેવા અપમાનીએ તો પણ પોતાનો ઠામ છોડતા નથી, અને એવી જ રીતે સિંહ, હાથીયો અને ઉત્તમ મનુષ્યનું જો ભાગ જોગે એકાદ વાર અપમાન કીધુ તો પછી પોતાના ઠામે કદી પણ ડોકાતા નથી. કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

નાગણનાં સો બાળકો, પણ સિંહણનું એક;
હજાર તારામાં શશિ, પણ તે ટેકજ ટેક.

મળેલું.

એ કાંઈ ખોટું નથી માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે:—

દોહરો.

નિર્લજ નર લાજે નહીં, કર કોટી ધિક્કાર;
નાક કપાયું તો કહે, અંગે ઓછો ભાર.

ક૦ દ૦ ડા૦

૨૦ યાદ રાખજો કે દુષ્ટ માણસને બુરૂ બોલતા અટકાવવાનો સૌથી સરસ રસ્તો એ છે કે આપણે તેનું સારૂં બોલતાં રહેવું કેમકે તેથી તે બુરૂ બોલતો અટકીને ઉલટો સારૂં બોલશે.

૨૧ યાદ રાખજો કે સજ્જનોની સોબત કરવામાં આનંદ મળે તે તો જાણીતી વાત છે પરંતુ તેની સાથે કદાપિ શત્રુતાઈ થઈ હોય તો પણ આનંદ મળે છે. કેમકે સજ્જનો છે તે પોતાના દુષ્મ-

નનુ પણ બુરૂં નહી કરતાં ઉલટું સાઈજ કરે છે. કેમકે તેઓનો ન્યાતિ સ્વભાવજ પારકા કામમાં પોતાનું તન, મન, અને ધન અર્પણ કરતાં પણ પાછું વાળીને ન જોવું એવો હોય છે. માટે તમે ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો કે:—

દોહરો.

દુર્જનની કૃપા બુરી, ભલો સજ્જનકો ત્રાસ;
જબ સૂરજ ગરમી કરે, તબ બરસનકી આશ.

મળેલું.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

દુર્જનના લક્ષણો.

દુર્જન મુખમાં દુર વચન, સજજન મુખ મિઠાશ;
હોય સુગંધી બાગમાં, ગંધાતો સંઢાસ.

કવિદલપત

૧ **યાદ રાખજો કે** પાપથી જે ત્રાસ પામે છે તેજ મનુષ જગતમાં ઉત્તમ છે. પાપી છતાં અપયશથી ડરે છે તે મધ્યમ છે, અને જેને પાપથી ત્રાસ નથી, નિંદાથી લજ્યા નથી તે મનુષ્ય અદ્ધમ અને સર્વ ઠેકાણે નિંદાને યોગ છે. કહેવત છે કે "**કરે તે ભોગવે અને વાઢે તે વહે**"

૨ વળી **ધ્યાનમાં રાખજો કે** દુર્જન બોલવામાં પ્રિય હોય છે પણ તેથી ઠગાઇને તેનો વિશ્વાસ કદી કરતા નહીં. કારણ તેવા માણસોના જીભના અગ્રભાગમાં જરા મધ: પણ હૃદયમાં હળાહળ વિષ હોય છે. માટે એવા માણસના બહારના દેખાવ ઉપરથી ઠગાવું નહીં. કેમકે દુષ્ટ સ્વભાવવાળો બહારથી ભલા સ્વભાવવાળો

દેખાય છે, અને ભલા સ્વભાવવાળો કદાપિ હલકો દેખાશે માટે **" ઉપર ટાપટીપ માંહે કુવા, પરદેશી આવ્યા ને ડુબી મુવા "** એ કહેવત ધ્યાનમાં રાખી ઉપરના ગુણોથી નહીં ઠગાતા તેના અંદરના ગુણોનો તપાસ કરજો કેમકે:—

(ખાખરના ઝાડનું દ્રષ્ટાંત.)

ઇંદ્ર વિજય છંદ.

જો ભરપુર ભલાઈ દિસે પણ, ક્રૂર થઈ પછી કાળજ કાપે,
ખુબ ખિલ્યો દરસે તરૂખાખર,[1] આખર તો કડવાં ફળ **આપે;**
તેમજ દુષ્ટ તમામ તણી ગતિ, મિત્ર થઈ મન આપણું માપે,
મિત્ર મહી **દલપત** કહે પછી, શત્રુ સમાન સદૈવ સંતાપે.

૩ વળી **યાદ રાખજો** કે જે દુષ્ટ છે તે સજ્જનની પેઠે નરમાશ તો કરે છે, આવ્યો તેને જોઇને ઉભો થાય છે, પ્રીતિ **દેખાડે** છે; મીઠું બોલે છે, અને વખાણ પણ કરે છે. એ સઘળું કરીને પણ પોતાનું કૂકર્મ કરવાને ચુકતો નથી મતલબ કે તે ઘાત કરે છે. કહેવત છે કે **" મોહોડે વાત પણ મનમાં ઘાત "** માટે એવાથી ચેતતા રહેજો કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

દુર્જન પ્રિય વાણી વદે, નહીં વિશ્વાસનું મીષ;
મધુ વસે છે જીભમાં, હ્રદય હળાહળ વિષ.

કo૬o૭ાo

---

૧ ખાખર–પીતપાપડો ઘણો કડવો હોય છે તે.

૪ યાદ રાખજો કે દુર્જન અને હિચકારા માણસોની ટેવ એવીજ હોય છે કે નબળાને વગર કારણે મડવું પણ સબળાથી સોકદમ દુર નાસે છે કહેવત છે કે "પહોંચે તેને હાડે જાય અને લાગે ત્યાંથી ભાગે" એ કાંઈ ખોટું નથી વળી કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

સબળાથી સઉકો બીએ, નબળાનેજ નડાય;
વાઘ તણો માગે નહીં, ભોગ ભવાનિ માય.

કઽ૦૯૦ડા૦

એ કાંઈ ખોટું નથી માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે દુર્જનની ગમે તેટલી શેવા કરો તો પણ તે પોતાની દુષ્ટતા છોડતો નથી કેમકે તેમે કુદરતી સ્વભાવજ એવો હોય છે કે પોતાનું ભલું કરનારનું બુરૂં કરવું કહેવત છે કે કૂતરાની પુંછડી છ માસ ભોંયમાં દાટીએ તો પણ વાંકીની વાંકીજ" માટે દુર્જનની સોબત કરવી નહીં. ધ્યાનમાં રાખજો કે:—

દોહરો.

ઓસડ છે સઉ રોગના, ઉપાય સઉના હોય;
પણ સ્વભાવનું ઓસડ કદી, કરી શકે નહીં કોય.

મળેલું.

૫ વળી ધ્યાનમાં રાખજો કે જે દુર્જન છે તે બીજાનું બગાડવામાં સામર્થ છે પણ સારૂં કરવા સામર્થ નથી; જેમ ઊંદર બાંકોર પા-

ડવા સામર્થ છે પણ તે પાછું ખુરી શકતો નથી. તેમ દુર્જનને ગમે તેટલો ગુણ કરીએ તથાપિ તે ગુણ કરનારનેજ નડે છે માટે દુર્જનથી દુર રહેવું. ધ્યાનમાં રાખજો કે:—

દોહરો.

દુર્જનને ગુણ દીજીએ, કરે આપ અપકાર;
પ્રથમ હણે દેનારને, મર્કટ કર તરવાર.

ક૦દ૦ડા૦

૬ વળી કહ્યું છે કે જેમસિંહ મૃગનો ભક્ષ કરે છે, ગરૂડ નાગનો ભક્ષ કરે છે, અને શિકારીઓ બીજા પક્ષિઓનો ભક્ષકરેછે તેમ એક દુર્જન માણસ સજ્જનનોજ ભક્ષ કરે છે માટે સજ્જનોએ સ્વપ્નમાં પણ દુર્જનની સોબત કરવી નહીં કેમકે દુર્જનની સોબત કરનાર સજ્જન સર્વદા દુઃખી થાય છે કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

શઠની સંગતથી સહે, ભલાજનો દુખ ભાર;
માંકડના મેળાપથી, ખાય ખાટલો માર.

ક૦દ૦ડા૦

૭ માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે દુષ્ટ મનુષ્યો જેનું નિમક ખાય છે તેની સાથેજ "ખાય તેનું ખોદે" એ કહેવત મુજબ નિમક હરામી પણું કરે છે પણ તેવા નિચ મનુષ્યોએ યાદ રાખવું કે નિમક હરામીના ગુનાહના પાપ જેવું બીજુ એકે પાપ નથી.

૮ વળી **યાદ રાખજો કે** જે દુષ્ટ મનુષ્યો છે તે આપવાથી વારંવાર લેવાની લાલચ કરે છે, પ્રિતી રાખવાથી કોઈ વાર રાજી થતો નથી, સહન કરવાથી નબળો ગણી વારંવાર નડ્યા કરે છે, માટે દુર્જનપ્રતે સર્વથી સરસ રસ્તો એ છે કે તેનો અપકાર કરવો કેમકે **शठम प्रत्ये शठम कूर्यात** મતલબકે શઠની જોડે શઠ થવું.

૯ વળી **યાદ રાખજો કે** દુષ્ટ માણસો ગાયને આંચળે વળગે લીજળો જેમ દુધને મુકી લોહીને પીયે છે તેમ આપેલા બોધને ગ્રહણ ન કરતાં ઉલટા દોષ માત્રને જ ગ્રહણ કરે છે કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

દુષ્ટ ન છોડે દુષ્ટતા, બડી કૈરહુ પાય;
તૈસે તજતન શ્યામતા, બિષ શિવકંઠ બચાય.

મળેલું.

ભાવાર્થ—જેમ મહાદેવજીએ ઝેરને પોતાના કંઠમાં રાખ્યું તો પણ કાળું મટયું નહીં તેમ અનેક યત્ન કરીએ તથાપિ એક દુષ્ટ માણસ પોતાની દુષ્ટતા છોડતો નથી. કહેવત છે કેઃ—

દસ કોષી ભાષા બદલે, તરૂવર બદલે શાખા;
જાતે દહાડે વાળ બદલે, પણ લક્ષણ ન બદલે લાખા.

૧૦ વળી દુર્જન મનુષ્યો પ્રથમ પગમાં પડે છે, અને પછી માંસ ખાયછે અને છેલ્લે કાનમાં કાંઈ ન સમજાય તેવું હળવે હળવે વિચિત્ર પ્રકારનું બોલેછે અને પછી ધીમે ધીમે લાગ જોઈને બીક

વગર એકદમ હુમલો કરેછે. માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે—રાજા, સ્ત્રી, સર્પ, ચાડિયા, અને દુર્જન એટલાનો વિશ્વાસ કદી કરતા નહીં કેમકે તેઓ ઊપર ઊપરનો આદરભાવ બતાવેછે પણ અચાનક મારી નાખેછે માટે:--

દોહરો.

નારી, સરપ, સોની, અને, રાજા પૈસાદાર;
પરદેશી એ પાંચથી, ચાલ ચેતીને યાર.

મળેલું.

૧૧ વળી **યાદ રાખજો** કે દુર્જન અને સર્પ એ બેમાંથી પણ સર્પ સારો; કેમકે સર્પ તો કોકવારજ ડંખ દેછે પણ દુર્જન તો વારંવાર ડંખ મારે છે. માટે દુર્જનની સોબત કરશો નહીં. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે દુષ્ટ મનુષની પ્રિતી દેખાઇતી ચણોઠીના જેવી લાગેછે પણ પરિણાંમમાં તે બહુ વિપરિત હોય છે તે તો માત્ર ઉપરથીજ સારી દેખાયછે. માટે દુર્જનનો સંગ કરવો નહીં કહ્યુંછેકે:-

દોહરો.

કુળહીણાની ચાકરી, દુર્જન કેરો સંગ;
પરનારીની પ્રીતડી, જાણ ગળીનો રંગ.

મળેલું.

૧૨ પણ આટલું તો **યાદ રાખજો** કે ઊપગારીનો દ્વેષ કરનાર, નિરદોષીનો અપરાધ કરનાર અને સાપ્રાધવાળો છતાં પણ નિર્લજ એવો પિશુચ જગતમાં અપ્રિય થઈ પડે છે. **ધ્યાનમાં રાખ-**

જો કે ઘણા રોગથી ભરેલું પોતાનું શરીર જેમ પોતાને જ પ્રિય લાગેછે તેમ ઘણા અપલક્ષણ વાળો દુર્જન દુર્જનનેજ પ્રિય લાગેછે. કેમકે તેઓ બને સરખા સ્વભાવવાળા જ હોય છે. કહેવત છે કે **"આવો ભાઇ હરખાને આપણ બેઉ સરખા"**

૧૩ **યાદ રાખજો કે** પોતાનાજ મનના દોષથી જગત આખાને દોષીત ગણનાર જે ખળ મનુષોછે તેઓને પારકાની પ્રિતિ જોઇને માથામાં એક જાતની વ્યથા ઊત્પન્ન થાયછે. એ કાંઈ ખોટું નથી. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

ખળને મન રાગવિષમ નહિ. ગુણિ અવગુણી સમાન;
સારો નરસો નવ જુએ. ભસે સર્વને શ્વાન.

ક૦ દ૦ ડા૦

૧૪ **છેલે યાદ રાખજો કે** જે પુરૂષ નિચ કુળમાં જન્મેલો હોયછે તે કુબુદ્ધિ અને બિકણો થાય છે. અને ઉપકાર કરનાર પ્રત્યેજ અપકાર કરેછે ત્યારે જાર પિતાથી પ્રાપ્ત થયેલો હોય તો પછી શી બાકી રહે ? કહેવાયછે કે નિચતોય બ્રાહ્મણના કુળમાં જન્મેલો, વણીકના અન્નથી મોટો થયેલો અને કાયસ્ત પાસેથી વિધ્યા ભણેલો એવો પુરૂષ ક્ષુદ્ર બુદ્ધિવાળો થાય છે એ કાંઈ ખોટું નથી કહેવત છે કે **"જેવો અન્ન તેવો ઓડકારઅને સુદ્ધ તેવી બુદ્ધ."** એટલે **"જાત તેવી ભાત"** એ કાંઈ ખોટું નથી. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

મરતાં સુધી મટે નહિ, પડી ટેવ પ્રભાત;
ફાટે પણ ફીટે નહિ, પડી પટોળે ભાત.

ક૦દ૦ડા૦

વળી કહ્યું છે કે:—

જેવા જેના રંગ, તેવા તેના ઢંગ;
ચંદન ધોઈ માંછલી, તોયે ન ફીટે રંગ.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

મિત્ર પરિક્ષા.

ઇંદ્ર વિજય છંદ.

ન આગ વિના પ્રકાશ કરેજ, ભરેલ રહ્યું ભર પાત્ર દિવેલે,
ઇજીન જોર કરી ન શકે જ, વરાળ વિના કદી આપની મેળે;
વ્હાણ બરાબર ચાલી શકે નહીં, વાયુ વિના જગની જય મેરેલે,
તેમ સુમિત્ર વિના જગમાં, સુખશાંત્તિ સહાય મળે નહીં શેહેલે.

પ્રતાપરાય શીવલાલ માંકડ જામનગર.

૧—**યાદ રાખજો** કે એક ઝવેર પારખવામાં જેટલી અક્કલ ખરચવાની જરૂર પડેછે તે કરતાં પણ એક લાયક મિત્ર શોધવામાં વધારે **અક્કલ** ખરચવાની જરૂર પડેછે. માટે દરેક માણસોએ લાયક મિત્રો કરી રાખવા. કેમકે લાયક મિત્ર **છે** તે દુઃખમાં દિલાસો અને વિપત્તિમાં ધિરજ આપનાર છે. તોપણ લાયક

મિત્ર. પારખવામાં ઘણા ખરા લોકો પછાત હોયછે. પણ **ધ્યાનમાં રાખજો** કે ઘણા પુન્ય કીધા હોય ત્યારે જ એક નેકી વાળો મિત્ર મળેછે. કેમકે પવિત્રમાં પવિત્ર ખરી દોસ્તીની ગાંઠજ પવિત્ર છે અને ખરા દોસ્તોની ખરી દોસ્તીનો ખ્યાલ માત્ર અનુભવિઓના મગજમાંજ ઊતરી શકે છે. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે:—

દોહરો.

રાજ મિલે પૈસા મિલે, સબ સુખ મિલના સ્હેલ;
મિત્ર રત્ન સંસારમેં, મિલના હે મુશ્કેલ.

મળેલું.

૨ **યાદ રાખજો** કે ખરો દોસ્ત એજ કહેવાય કે જેની સામે આપણી તકસિર થઈ હોય તે છતાં પણ તેનું તે મેણું ન મારે અને ઊલટો દુઃખમાં દુકાળમાં અને રાજદ્વારે સહાય થાય એજ ખરો દોસ્ત કહેવાય. માટે એવા લાયક દોસ્તો કરજો. **ધ્યાનમાં રાખજો** કેઃ—

દોહરો.

પ્રિતી એસી કીજીએ, જેસા ટંકણખાર;
આપ જલેપર રિઝવે, ભાગ્યા સાંધે હાડ.

મળેલું.

એ કાંઈ ખોટું નથી વળી કહ્યું છે કેઃ—

(છપ્પો.)

કરવો તેનો સંગ, સર્વ સદગુણ છે જેમાં;
કરવો તેનો સંગ, એક અવગુણ નહીં એમાં;

કરવો તેનો સંગ, કપટને કોરે રાખે,
કરવો તેનો સંગ, સત્ય ભલપણુથી ભાખે;
વળી કરવો સંગતે કામનો, દુખમાં ભાગ આવી ભળે;
કર કલ્યાણજી પ્રિત તેહથી, તન મનના તાપો ટળે.

૩ યાદ રાખજો કે પરાયા માણસને એકદમ દીલ આપતા નહીં. પણ અજમાયશ કીધા પછી દોસ્તી કરજો. તેમાં વળી ધ્યાનમાં રાખજો કે જેવી સોબત કરશો તેવા થશો. કાબેલ આદમીની સોબત કરશો તો કાબેલ નિવડશો. અને મુરખની કરશો તો તેવા થશો માટે સારા માણસની દોસ્તી કરજો. યાદ રાખજો કે દુર્જન, નઠારે ઠેકાણે વસનાર, અને નઠારા કામો કરનારનો સંગ કદી કરવો નહીં કેમકે તેથી તમે ભલેને સારા હશો તથાપિ નિંદાને પાત્ર ઠરશો. કેમકે કાજળની કોટડીમાં ગમે તેવો ચતુર માણસ પેસે તોપણ ડાઘ લાગ્યા વગર રહેતો નથી તેમ કુમિત્રની સંગતથી નઠારો ડાગ લાગ્યા વગર રહેતો નથી. કહ્યું છે કેઃ—

નારાચછંદ

ભળે વધાર ભાતમાં, લગાર જો લવીંગનો;
ટળે ન ટાળતાજ તેમ, હોય ગંધ હિંગનો.
સફેદ વસ્ત્ર શ્યામ થાય, શ્યામ રંગ સંગમાં;
કુસંગીનો પ્રસંગદે, કુસંગ રંગ અંગમાં.

૪ માટે યાદ રાખજો કે સજ્જનો શ્રીફળની પેઠે માંહેથી કોમળ છતાં ઉપરથી કદાચ કઠોર દેખાય છે અને દુર્જનો બોરની પેઠે અંદરથી કઠણ છતાં ઉપરથી કોમળ ભાસે છે. માટે ઉપરના દેખાવથી ઠગાશો નહીં પણ તેના અંદરના ગુણોની તપાસ કીધા પછી દોસ્તી કરજો. યાદ રાખજો કેઃ—

દોહરો.

કટકા કાચ બિલોરના, સાકર સમ દેખાય;
ભૂલે ભોજમનાં ભળે, જમતાં જિવજ જાય.

ક૦ દ૦ ડા૦

૫ યાદ રાખજો કે ખારા પાણીમાં મીઠું જેમ મળી ગયેલ હોય છે તેવીજ રીતે બંને મિત્રના મન મળી ગયેલાં હોય તથાપિ ક્રોધ રૂપિ અગ્નિની આંચથી જેમ વરાળ રૂપે થઇને મીઠું અને પાણી જુદાં થઈ જાય છે, તેમ જુદા મન પડી જાય છે. માટે મિત્ર ઉપર ક્રોધ કરવો નહીં ધ્યાનમાં રાખજો કે કદાચ દોસ્તી કીધા પછી તમારો મિત્ર નાલાયક માલમ પડે તો પણ તેની સાથે સલુકાઇથી ચાલજો કેમકે દુશ્મની પેદા ન થાય. પણ તમારૂં દીલ આપશો નહીં.

૬ વળી ધ્યાનમાં રાખજો કે તમારા દોસ્તની મતલબ તમે જાણતા નહોતો તેના કૃત્ય ઉપરથી મત બાંધજો કેમકે કોઈ નવું માણસ તમારી દોસ્તી બાંધવા આવે અને તમારા વખાણ કરે

તો તેના સાથે સંબંધ કર્યા પેહેલા લાંબો વીચાર કરજો પણ **એકદમ અંજાઈ જશો નહીં.** કારણ કે સગાઈ અને સગા ભાઈ કરતાં પણ દોસ્તી વધારે કિમતી છે. માટે દરેક માણસની પરિક્ષા કીધા પેહેલાં એકદમ દોસ્તી કરી વાળવી નહીં કેમકે અજાણ્યા માણસની પ્રિતી વખતે વિપરીત થઈ પડે છે. માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે " **સોનું જોવું કસીને અને માણસ જોવું વસીને** "

૭ **યાદ રાખજો** કે જે સ્વાર્થ કાજે દોસ્ત થાય છે. તે આપત કાળે અળગો ખશી જાય છે. પણ એક ખરેખરો ગુણવાન દોસ્ત એવા બારિક વખતે છોડતો નથી પણ ઉલટો સહાય થાય છે. માટે એવા સ્વાર્થી દોસ્તોથી ચેતીને ચાલજો નહીં તો " **અર્થ સર્યાને વૈદવેરી** " એ કહેવત જેવું થશે કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

કૃતઘ્નિને જે આપીયું, ખાય ત્યાં લગી પ્રિત;
ખાતાં સુધી ભસે નહીં, શ્વાન તણી એ રીત.

ક૦ દ૦ ડા૦

૮ **વળી ધ્યાનમાં રાખજો** કે તમારો મિત્ર મધ જેવો મીઠો હોય તો તેને તમે આખોને આખો ચાટી ખાતા **નહીં.** કેમકે દોસ્ત છે તે દીલને આરામ આપનાર છે. માટે જો તમને એવો લાયક મિત્ર મળે તો પછી તેની સાથે જુદાઈ રાખશો નહીં કારણકે લાયક મિત્ર મળવો બહુ મુશકેલ છે. પરંતુ તેતો કોઈ ભાગ્યશાળીનેજ મળે છે. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

સજ્જન મિલાપિ ઓત હૈ, તાળી મિત્ર અનેક;
જેને દીઠે દીલ ઠરે, સોલાખાનમેં એક.

મળેલું.

૯ **યાદ** રાખજો કે જેની સાથે મિત્રાઈ કીધી તેની સાથે કશો દગોફટકો રાખવો નહીં; સાચું બોલવું, કશો અંતરપટ રાખવો નહીં, એક બીજાનો અવગુણ ગાવો નહીં, અરસ પરસ રાજી દીલ રાખવું, તમારા મિત્રની કદાપિ ભુલ આવી ગઈ તો પણ ક્ષમા કરવી. અને દુઃખને વખતે મદદ કરવી. આનું નામજ ખરી મિત્રાઈ કહેવાય. અને ધ્યાનમાં રાખજો કે " **સગા ભાઇ કરતા પણ દોસ્ત વધારે કીમતી છે.** " માટે " **પ્રિત ત્યાં પડદા કેસો અને પડદા ત્યાં પ્રિત કેસી** " આ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો કહ્યું છે કેઃ—

દીલ લગા સોઇસગા, ઓર સગા નહીં કોઈ;
મા બેઠે મેહેણા બળે, પિયુ પટંતર જોઈ.

૧૦ વળી દોસ્તી કરવાને લાયક એ છે કે જે પોતાના મિત્રની કોઈ પણ એબથી જાણી તો થાય કે તુરત તેને તેથી અટકાવે અને ભલાઈ જાહેર થાય તે સહરાવીને દસ ગણી કરી બતાવે છતાં તે વિશે કદી તેના મોંએ લાવે નહી. અને પોતાના મિત્રથી જે ભલાઇ પોતે મેળવે તે કદી ભુલે નહીં. તેમજ તેણે કરેલા કોઈ વાંકપર કશો ડાગ રાખે નહી, એજ દોસ્તી કરવાને લાયક

જાણવો. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે જે માણસ તમારી ખામિઓ યાદ રાખે અને ખુબિયો ભુલી જાય તેની સાથે દોસ્તી કદી કરતા નહી. કેમકે તે તમારો "**હેતુ શત્રુ**" એટલે "**શત્રુમિત્ર**" છે એમ જાણજો. કહ્યું છે કેઃ—

કવિત.

કેત હું કુમિત્ર રીત, પ્રિત રીત કૈસી હોય,
બોલે મુખે એનવેન, ઉરમાંહી કુડજી;
વિત, વિધ્યા, વનિતાકુ, ઉરમેં લેનેકી આશ,
તાકુ મિત્ર હોત સબ, રહેત હે હજુરજી;
દેખ તક તોકુ મુજ, દાઝત સનેહ નેન,
સબ વેન મિત્ર મુજ, જાનીયે જરૂરજી;
સુંદરસે નીમ કહે, એસો મિત્ર હોતયુંકી,
હોત ગુન ચોર વાકે, જીવીતમેં ધૂરજી;

૧૧ **યાદ રાખજો** કે નાદાનોથી દુર રહેવું એ દાનાવોની **દોસ્તી** કરવા બરાબર છે. "**નાદાન દોસ્ત કરતાં દાનો દુષ્મન ભલો**" એ કહેવત કાંઈ ખોટી નથી કેમકે **નાદાનકી દોસ્તી ઔર જીવકા જોખા**" મતલબ કે નાદાન માણસની દોસ્તી કરનારનો જીવ હમેશાં જોખમમાં રહે છે. કહેવાય છે કે "**જેણે નાદાનની દોસ્તી કીધી તેણે એક શત્રુ ઉભો કીધો**" એમ સમજવું યોગ્ય છે કહ્યું છે કેઃ—

કરત કુસંગ ચાહત કુશલ, એહી બડા અફસોસ;
સમૂદ્રકો મહિમા ઘટયો, રાવન ભયો પડોશ.

૧૨ વળી તમે ધ્યાનમાં રાખજો કે દુર્જનની સાથે મિત્રાઇતો શું! પણ સેજસાજ પ્રિતી પણ ન કરવી. કારણ "સળગતો કોયલો હાથ બાળે છે અને ઠરેલો હાથ કાળા કરે છે. તેમ દુષ્ટ માણસની દોસ્તીથી બને વાતનું દુઃખ હોય છે. કહ્યું છે કે.

દોહરો

સોબત કિજે શ્વાનકી, દોબાતોકા દુઃખ;
ખિજ્યા કાટે પાંઉને, રિજ્યા ચાટે મુખ.

મળેલું.

૧૩ યાદ રાખજો કે કેટલાક ઠગ અને લુચ્ચા દોસ્તો કાંતો સામાની ખુબ સુંરત સ્ત્રી દેખીને, કાંતો ધન દેખીને અને કાંતો અમલ દેખીને દોસ્તી કરવા આવે છે. પણ એક લાયક મિત્ર આપતિ સમયેજ ખબર લેવા આવે છે. કેમકે ખરા દોસ્તને દોસ્તના દુઃખની ફીકર શિવાય બીજી ઇચ્છા હોતી નથી. કહેવાય છે કેઃ—

પ્રેમે પ્રાણ ટકી રહે, પ્રેમે પ્રાણ ન જાય;
પ્રેમે પ્રાણ અપાય છે, પ્રેમે પ્રાણ રખાય.

૧૪ યાદ રાખજો કે એક કુટિલ મિત્ર હિચકારો અને સંકટ આપનારો હોય છે. માટે કુટિલથી દુર રહેવું. વળી તેવા માણસો પારખવાની રીત એ છે કે તે વખાણ કેમ કરે છે અને પાછળ શું બોલે છે તેમજ શી મતલબે તે દોસ્તી કરવા આવે છે, કારણ એવા ખોટા વખાણ કરનારા આપ મતલબીઆ હોય છે.

ધ્યાનમાં રાખજો કે દુષ્ટ મિત્રો ખરા મિત્રનો ડાળ રાખી કરકોલી ખાય છે તથાપિ ભોળા દીલના ભલા દોસ્તને તેનું કશું ભાન હોતુ નથી. કેમકે તે તો જાણે છે કે મારો મિત્ર વફાદાર, મિલનસાર, અને નિષ્કપટિ છે. પણ જ્યારે તે પોતાને ઠગાયો જાણે છે ત્યારેજ પસ્તાય છે. માટે યાદ રાખજો કે:—

દોહરો.

મળતા કુટિલ મિત્રને, પળમાં મોત પમાય;
જેમ સુડીથી સોપારીનો, ચોકસ ચુરો થાય.

મળેલું.

એ કાંઈ ખોટું નથી માટે:—

પ્રિત કરીએ અસરાફકી, જેસો સિરકો બાલ;
કટે કટાવે ફીર આવે, કબુન છોડે ખ્યાલ.

૧૫ વળી યાદ રાખજો કે તમારો દોસ્ત પ્રમાણિક છે એવી તમારી ખાત્રી થાય તો પછી તેને તમારા ખજાનાના અમુલ્ય જવાહિર જેટલો કીમતી ગણી તમારા દીલ સાથે જોડી દેજો. કેમકે જ્યાં ફુલ છે ત્યાં વાસ છે, જ્યાં વાસ છે ત્યાં ભ્રમર છે, તેમજ જ્યાં સજ્જન છે ત્યાંજ સુખ છે. ત્યાં જ પ્રિતી છે અને ત્યાં જ મિત્ર છે. અને જ્યાં મિત્ર છે ત્યાંજ ચિત્ત રહે છે. માટે ખળથી દુર રહી સજ્જન સાથે વસવું એજ બેહેત્તર છે. કેમકે:—

પ્રવૃત્તિમાં શું પ્રિત, ને નિવૃત્તિમાં શું વસવું,
કહે અખા એ બે ન બને, "લોટ ખાવો ને ભસવું."

૧૬ યાદ રાખજો કે તમારા મિત્રની કોઈ વખત ગફલત થઈ અ-
થવા તેને ગુસ્સો આવ્યો તોપણ તમે એવે વખતે ગમ ખાઈ
જજો પણ વચન બાણ મારશો નહીં. કેમકે તેથી જુદા મન
પડી જાય છે. કહેવાય છે કે:—

અતિ ઘણું નહીં તાણીયે, તાણે તુટી જાય;
તુટયા પછી જો સાંધીએ, વચે ગાંઠ રહી જાય.

૧૭ વળી યાદ રાખજો કે દોસ્તી પસંદ કરવામાં જેટલા ધીમા
થવું તે કરતાં પણ દોસ્તી છોડવામાં વધારે ધીમા થવું.
કેમકે નિચ માણસ સાથે કરેલી દોસ્તી જેટલી દુઃખરૂપ છે. તે
કરતાં પણ તે તુટે તો વધારે દુઃખરૂપ થાય છે. માટે ઉતાવળા
થશો નહીં. પણ આતો ખરૂં છે કે:—

પ્રેમ નિભાવ ન કઠન હે, સમજી કીજયો કોઇ;
ભાંગ ભષનતો સુધમ હુઇ, લ્હેર કઠન હી હોઇ.

અજ્ઞાત.

૧૮ યાદ રાખજો કે તમારા દુષમનનો કોઈ મિત્ર તેની ગુપ્ત
વાત કહી તમારી દોસ્તી કરવા આવે તો તમે તેનીતો દોસ્તી
કદી પણ કરશો નહીં. કેમકે તે મિત્ર દ્રોહી માણસે જાણ્જો કે
તમારી પાસે બીજાની વાત ખુલી કરી ત્યારે તે તમારી વાત
બીજા પાસે ખુલી કેમ નહીં કરે ! માટે એવા માણસથી પણ
ચેતીને ચાલજો. અને,-

૧૯ ધ્યાનમાં રાખજો કે મિત્રનો વધ કીધાથી મ્રત્યુ નિપજે છે,

પારકો વધ કીધાથી વિતનો નાશ થાય છે, રાજાનો વધ કીધાથી ધનનો નાશ થાય છે, અને વિદ્વાનનો વધ કીધાથી કુળનો નાશ થાય છે માટે એટલાનો વધ કદી કરવો નહીં. યાદ રાખજો કે "મિત્ર ઘાતી મહા પાપી."

૨૦ વળી જે કોઈ તમારી સાથે દોસ્તી રાખી જે ગુણો તમારામાં ન હોય તે છતાં પણ તેના વખાણ કરે ત્યારે નકી જાણજો કે તે સખસ દુષમનાઈના વખતમાં પછી તેજ મુજબ તમારૂં બુરૂં બોલ્યા વગર કદી પણ રહેશે નહીં. માટે એવા ખોટા ખુશામતખોરોથી દુર રહેજો કેમકે-એવા લોકો,-

મોએ ફુલ પણ, મનમાં અદીઠ;
કહે ખરૂં પણ, કરે અજીઠ.

એવા હોય છે. કહેવત છે કે "મોનો મીઠો પણ દીલનો કુડો."

૨૧ માટે જો તમારે તમારા વિષે લોકોમાં સારો વિચાર બેસારવાની મરજી હોય તો પ્રથમ જેઓના વિષે લોકોમાં સારા વિચારો બેઠેલા હોય તેઓઓની જ દોસ્તી કરજો. ધ્યાનમાં રાખજો કે.-

ભલે સંગ બેઠીએ, ખાઇએ નાગરપાન;
બુરે સંગ બેઠીએ, કટાઇએ નાક ઓર કાન.

૨૨ "વિષ્ણુ સર્મા" કહે છે કે વિદ્યા વિનાના ગુરૂનો ત્યાગ કરવો, હમેશાં ક્રોધમાં રહેતી સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો, જે નિર્દય છે તેનો

ત્યાગ કરવો, તેવીજ રીતે જે મિત્રનો આપણા ઉપર પ્યાર નથી તેનો પણ ત્યાગ કરવો, કહેવત છે કે:—

મન મેલા તન ઉજળા, બગલા કપટી અંગ;
તાતે તો કૌવા ભલા, તન મન એકહી રંગ.

૨૩ વળી યાદ રાખજો કે એક માતેલા મુરખની દોસ્તી કરવા કરતાં દુબળા અકલ મંદની દોસ્તી સારી કેમકે માતેલો મુરખ કદમાં મોટો પણ કીમતમાં ખોટો હોય છે અને દુબળો અકલમંદ કદમાં નાનો પણ કીમતમાં મોટો હોય છે. માટે ડાહ્યા માણસની દોસ્તી કરવી કેમકે મુરખની મિત્રાઈ કરવાથી આપણી કીર્તિ અને ધનને ગુમાવી નિંદાને પાત્ર થવાય છે કહેવત છે કે "**મુરખ મિત્ર નહીં અને હગણી પવિત્ર નહીં**" એ કાંઈ ખોટું નથી માટે લુચા. દુર્ગુણી, મુર્ખ અને આપ મતલબીયાની છાયામાં પણ ઉભા રહેવું નહીં. કહ્યું છે કે.

છપ્પો.

મુરખ મિત્રો મળી, ગાળ દઈ ગમત કરશે,
મારી પરસ્પર લાત, વાતમાં મશ્કરી ધરશે;
મિત્રાચારી મુલ્ય, કેફ પીશે ને પાશે,
ખેલી બાજી ખેલ, લડાલડી કરી ઘેર જાશે;
મુખ મીઠાંને મનમાં કપટ, સ્વાર્થ લગણુ સગાઈ છે;
કદી જોખમકારી જીવને, મુરખની મિત્રાઈ છે.

સામળ ભટ.

૨૪ **વળી યાદ રાખજો કે** જ્યારે એવી રીતે કુમિત્રથી કીર્તિની હાનિ અને જીવનું જોખમ થાય છે ત્યારે એક સુમિત્રથી સોનાના, ધનના, અને ભૂમિના લાભ કરતાં પણ અધિક લાભ થાય છે એ કાંઈ ખોટું નથી કહ્યું છે કે:—

છપ્પો.

પંડીત મિત્રો મળી વદે, મુખ મધુરી વાણી,
પ્રથમ કરી પ્રણામ, પાય ગંગાજળ પાણી;
પછી સોપારી પાન, આપી કુશળતા પુછે,
કહે પછી કર જોડી, આગમન કારણ શું છે!
કરી જ્ઞાન વાત ચિત્ત શાંત થઈ, સ્નેહ સહીત જુદા પડે,
મન મગ્ન રહે મિત્રાઈમાં, પંડીતની પ્રિતી વડે.

સામળ ભટ.

૨૫ **"વિષ્ણુ શર્મા"** કહે છે કે પોતાથી હલકા ગુણવાળાની સોબત કરવાથી હલકાપણું આવે છે, સમાન ગુણવાળાથી સમાન રહેવાય છે, અને વિશેષ ગુણવાળાની સોબતથી વિશેષ ગુણવાન થવાય છે. એ કાંઈ ખોટું નથી કહેવત છે કે **"તુખમે તાસિર અને સોબતે અસર"** માટે તાળીયા મિત્રથી દુર રહેજો કેમકે મુરખ અને મતલબિયા મિત્રોને પારકે ઘેર જમવું પ્યારૂં લાગે છે પણ પોતાને ઘેર જમવા જમાડવામાં અખાડા કરે છે કહેવત છે કે:—

દોહરો.

સોંઘુ મોંઘુ શિદ ગણે, પર ધન જ્યાં વવરાય;
તેલ ગોળ ઘર પારકે, જોડા, ઘોડા ખાય
કo દo ડાo

એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે મતલબીયા મિત્રથી દુર રહેજો,

૨૬ **યાદ રાખજો** કે ખરેખરા મિત્રની ફરજ એ છે કે સામા મિત્રને સલાહ આપતી પછી તેને આપણું બોલવું પ્રિય લાગે વા અપ્રિય લાગે, સલાહ પુછે વા ન પુછે, તોપણ તેનું હિત ચાહીને જે ખરેખરૂં હોય તેજ કહેવું એજ તેની ફરજ છે. **ધ્યાનમાં રાખજો કે**:—

સક્કર ઘોરે જુઠકી, એસે મિત્ર હજાર;
ઝેર પીલાવે સાચકો, એ વિરલા સંસાર.

૨૭ વળી **યાદ રાખજો** કે જે ઘણા મિત્રોનો મિત્ર તે કોઇનો મિત્ર સમજતા નહીં. કેમકે ખરી મિત્રાઈ ઘણા સાથે થઈ શકતી નથી માટે ઘણા મિત્રો કરવા કરતાં એક નેકી મિત્ર કરવો તે વધારે બેહેતર છે. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે પવિત્રમાં પવિત્ર ખરી દોસ્તીની ગાંઠજ વધારે પવિત્ર છે એમ સમજી તમારા મિત્રને આપેલી આશાનો ભંગ કરશો નહીં અને તમારૂં વચન કાંતો આપશોજ નહીં અને કદાપિ આપો તો પછી શિર જાય તોપણ તે પાળવાને ચુકશો નહીં. **ધ્યાનમાં રાખજો કે**:—

કવિત.

કાંતો બોલ બોલીયે નાં, બોલીયે તો ડોલીયે નાં;
બોલ ઐસો બોલિયે જો, બોલીયે સો કરિયે.

કાંતો ફિત[1] જાયે નાં, જાયે ફિર આયે નાં;
સુરકા સમીપ મીટ[2], મારાયે કાં મરિયે.
કાંતો પ્રિત જોરીયે નાં, જોરિયે તો તોરિયેનાં;
જોર ઐસા જોરીયે જો, ઝુરી સામે જરિયે.
કેત કવિ **ગંગભાટ** મરદહુંકા યહી ધાટ;
ખારનીમે શિશ ડાર, મૂશારે [3]ન ડરિયે.

૨૮ **"ભૃર્તૃહરિ"** કહે છે કે સત્ય મનુષ્યોની સંગતથી બુદ્ધિની જડતા હણાય છે. વાણિમાં સત્યનો સંચય કરાવે છે, માન વધારે છે, પાપને ટાળે છે. વિતને વધારે છે, અને દસે દિસામાં કીર્તિનો ફેલાવ કરે છે માટે મનુષ્યને સત્ય સંગથી શું નથી થતું? કહ્યું છે કે ॥ **सत्य संगातिकिन करोति पूंशा.** ॥ વળી કહ્યું છે કેઃ—

છપ્પો

તરૂવરનો નહીં ત્યાગ, ભાગ્યથી શુરૂ તરૂ ભેટે,
હીરા મળે હજાર, કોહીનૂર છેકજ છેટે;
બગલાં બાણું ક્રોડ, હંસતો ન મળે હળવો,
સમળાં સંખ્ય હજાર, ગરૂડ મહિમાં કયાં મળવો;
જનતો બહુ જડશે જગતમાં, તન તાપ નહીં તેથી ટળે,
દિલ સત્ય પણે **દલપત્ત** કહે, મહા ભાગ્ય સજન મળે.

૨૯ વળી યાદ રાખજો કે સરખી સ્થીતિના માણસ મુકી ઊંચ સ્થીતિના માણસ સાથે દોસ્તી કરવાથી વખતે આપણો ભાર

---

૧ ફિત—લડવા જવું ૨ મિટ—નજર. ૩ મુશળ-સાંબેલું.

(વકર) વધે છે ખરો; પણ વખતે ઘણોજ ઘટી જાય છે. માટે બેહેત્તર તો એજ કે સરખા સાથે દોસ્તી કરવી કે જેથી સમતોલ રહેવાય. કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

વડીયા સાથ ન કીજીએ, વિવાહ ને વિવાદ;
બળીયા સાથ ન ભીડીયે, અધિરાઇથી બાથ.

કહાનજી ધર્મસિંહ.

૩૦ **યાદ રાખજો કે** ખરો અને લાયક મિત્ર મળેલો ત્યારેજ ગણાય કે સચ્ચાઇથી આપણી ચુક બેધડક બતાવી આપે અને મોંએ વખાણ કરે નહીં, તથા ખરી તંગીની વખતમાં મદદ કરે અને વખત આવે પોતાનુ શિર આપે એવો મિત્ર ન મળે તો જાણજો કે તમે મિત્ર વિનાનાજ છો. કારણ ખરો મિત્ર પોતાના મિત્રને હરકોઈ કારણથી ઉપજેલા શોકને પ્રિય વાણીથી દોસ્તનું દીલ રંજન કરી ધીરજ હિમત અને યુક્તિથી દુર કરાવે છે. કહેવાય છે કે:—

"માથુ દેતે મિત્ર" ધ્યાનમાં રાખજો કે દ્રવ્યની નાસ્તી થઈ હોય, કુટુંબનો પ્રાણ ગયો હોય, સૈન હરાઈ ગયું હોય, ચાકરો મરણ પામ્યા હોય, અને મરણ પાસે આવ્યું હોય તથાપિ આવા બિકટ સમયે કુળવાન અને લાયક મિત્રની સાથે કરેલી મિત્રાઈ કલ્પ વૃક્ષના લત્તા જેવી ફળદાયક થઈ પડે છે. માટે એવા લાયકનીજ દોસ્તી કરજો.

૩૧ **છેલે** આ તો ખરૂં છે કે સુમિત્ર સાથે થયેલી મિત્રાઇથી હમેશ

આનંદ અને સુખ મળે છે એટલુંજ નહીં પણ સુમિત્ર સાથે બંધાયેલો પ્રેમ કોઈ કાળે ત્રુટે છે તોપણ તે વિપરીત થતો નથી કેમકે સુમિત્ર છે તે સ્નેહ ત્રુટવા છતાં બુરૂ નહીં બોલતાં ઉલટો સારૂં બોલે છે. યાદ રાખજો કે:—

માખી, મકોડા, મુરખ નર, માથું ખોશીમરંત;
ભમર, ભોરીંગ, ને ચતુર નર, ડંશીદુર ફરંત.

૩૨ છેલ્લે તમે ધ્યાનમાં રાખજો કે—મોટા મનના દોસ્તોથી વધારે ફિકર નથી પણ જો તમારે કપણુની દોસ્તી થઈ હોય તો હિસાબ બરાબર રાખજો નહીં તો કે પછીથી પસ્તાવું. પડશે.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

ધનવાનનો ધર્મ.

દોહરો.

ગણે ન કોઈ ગરિબને, ધનપતિને સૌ ધાય;
છિંક ખાય જો ધનપતિ, ખમા ખમા કહેવાય.

ક૦ દ૦ ડા૦

૧ યાદ રાખજો કે આ જગતમાં એવું કાંઈ નથી કે જે ધનથી ન થાય. ધનવાનને મિત્ર ઘણા, ભાઈ ઘણા, નોકર ઘણા, અને સગા ઘણા; વળી ધનવાનજ જગતમાં ડાહ્યો ગણાયછે. ધનવાનને પારકો હોય તે પોતીકો થાયછે. માન ન ઘટે તે છતાં પણ માન મળે છે, વખાણ ન ઘટે તે છતાં પણ વખાણ થાયછે, અને તેની પાસે જવું ન ઘટે તે છતાં પણ જાયછે, એ સઘળો ધનનો મહિમા જાણવો. કહેવત છે કે " લક્ષ્મીનો સાળો થાય પણ અકરમીનો બનેવી થતા બીયે " એ કાંઈ ખોટું

માટે ધન પેદા કરવું. કહેવાય છે કે "પૈસે ભાઈ ભાઈ, અને પૈસા બિના નહીં સગાઇ" કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

શેઠ તણા સાળા થવા, નકી સઉ હરખાય;
કોઈ ગરીબ જો કે' કદી, જિવડો નિકળી જાય

દા. એ. તારાપોર.

૨ યાદ રાખજો કે—ધનવડે અકુલિન કુલિન બનેછે. મનુષના દુઃખો મટેછે, એવું જે ધન તેના કરતાં શ્રેષ્ટ એવો બંધવ પૃથ્વિ વિષે કોઈ નથી. કહેવાયછે કે "પૈસો એજ પરમેશ્વર" એ કાંઈ ખોટું નથી કેમકે જેની પાસે પૈસો છે તેજ કુલિન, તેજ માહિતગાર, તેજ ડાહ્યો, તેજ ગુણજ્ઞ, અને તેજ મેળાપ કરવાને યોગ્ય છે એ પણ ખોટું નથી કેમકે એ સરવે ગુણો કંચનને આશ્રય રહેલાછે. માટે સત્ય ધર્મથી ધન કમાવું. કમાઇને જાળવવું, જાળવીને વધારવું. અને વધારીને સારે મારગે વાપરવું કહેવત છે કે "થોડું ગુમાવીએ અને ઘણું રાખીએ" આપીને ઉઘરાણી એ જવાની ટેવ રાખશો નહીં મતલબ કેઃ—

દોહરો.

રાખી ઘરેણું રોકડું, આપે નાણું જેહ;
સોમણ કેરે ગાદલે, સુખે ઊંઘશે તેહ.

ક૦ દ૦ ડા૦

૩ ધ્યાનમાં રાખજો કે ધન એ એક એવી તો ઊમદા ચિજ છે કે ધન હોય તો સ્નેહીઓ સગા થતા આવેછે, માતપિતા પણ પ્રે-

મથી જુવેછે, સ્ત્રી પણ આધિન થઈ રહેછે અને ધનવાન હુકમ કરે કે તુરત એ સઘળા હાજર રહેછે એ સઘળો ધનનો મહિમા જાણવો કેમકે "મનુષ મનુષનો દાસ નથી પણ ધનનો દાસછે એ કાંઈ ખોટું નથી વળી જ્યારે માણસ પૈસા વગરનો થઈ પડેછે ત્યારે મિત્ર, સ્ત્રી, શેવક, તેમજ સગાવાહાલાઓ તજી દેછે. પણ તેજ પાછો ધનવાન થયો કે એ સઘળા પાછા વળગતા આવેછે. માટે આ લોકમાં ધન છે એજ બડી ચિજ છે. કહેવાયછે કે "બડી ચિજ પૈસો." એ કાંઈ ખોટું નથી કેમકે:—

દોહરો.

ધન લાવે મન લાવતી, નિર્ધન થયે અભાવ;
સગી પૈસાની પદમણી, જાતે નિચ સ્વભાવ.

મણેલું.

૩ વળી પૈસાનો મહિમા જગતમાં મોટામાં મોટો છે પૈસાથી મન ગમતાં સુખો મળેછે, જળ ત્યાં થળ અને થળ ત્યાં જળ પણ પૈસો કરી શકેછે. જાંગલ ત્યાં મંગળ અને મંગળ ત્યાં જંગલ પણ પૈસો કરેછે એવો જે પૈસો પેદા નથી કરતો તે પશુ ગણાયછે કહેવત છે કે "વસુ વિના નર પશુ" એ કાંઈ ખોટું નથી માટે પૈસો પેદા કરવો ધ્યાનમાં રાખજો કે:—

દોહરો.

પામર ઊચકે પાલખી, બેસે ધનીના બાળ;
હુકમ ચલાવે હામ ધરિ, પૈસાથી મહિપાળ.

માટે તમે ધ્યાનમાં રાખજો કેઃ—

દોહરો.

દોલતથી મરવત વધે, વ્હાલ બાપને ભાઈ;
દોલત વિન દુનિયાં દુખે, રૂઠે જણીતા આઈ.

દા. એ. તારાપોર.

૪ **યાદ રાખજો કે** જ્યાં વાઘ અને હાથીઓ રહેતા હોય તે વન પણ સારૂં, પેહેરવાને ઝાડની છાલ અને પાત્રા હોય તે ઝાડ પણ સારૂ, પણ બંધુઓમાં રહી પૈસા વગરનું જીવવું તે જરા પણ સારૂં નહીં. માટે ધન પેદા કરવું ધ્યાનમાં રાખજો કે **"જ્યાં ધરવે ત્યાં સરવે"** કહેવત છે કે **"પૈસા વગરનો ઘેલો અને સાબુ વગરનો મેલો"** એ કાંઈ ખોટું નથી **"ગરથ વિનાનો ગાંગલો ને ગરથે ગાંગજી શેઠ"** કહેવાયછે. માટે ધન પેદા કરવું કહ્યું છે કેઃ—

પૈસાવાળાની બકરી મુએતે ગામ બધાયે જાણી;
નિર્ધનીયાની નાર મુઈ પણ કોઇએ નહીં તાણી.

માટે ધ્યાનમાં રાખજો કેઃ—**ગરીબની વહુને સૌ ભાભી કહે** કહેવાયછે કે **"કણકીયાની ઓરત સૌની ઓશીયાળી"** એ કાંઈ ખોટું નથી, વળી કહેવાય છે કેઃ—

નિર્માલ્ય નિર્ધનનો અવતાર, નિર્ધનનું જીવ્યું ધિક્કાર;
નિર્ધનને કોઈ **નવ ગણે, નવ બાંધે** કોઇ **આંગણે.**

૫—૧ ળી. પૈસામાં જેટલા ગુણો રહેલાછે તેટલા અવગુણો પણ રહેલા છે. કેમકે પૈસો રક્ષણ પણ કરેછે અને શિષ પણ કટાવેછે કહ્યુંછેકે:—

છપ્પો.

તું કંપર ઉપગાર, તુજપર પ્રાણ તજાવે,
તુંજ ઓલવતો આગ, તુજ બહુ દેશ દઝાવે;
તુંજ મળાવે માન, તુંજ અપમાન અપાવે,
તું રક્ષણ કરનાર, તુંજ કદિ શિષ કટાવે;
અવગુણ પણ તુજમાં અતિ ઘણા, થિર ગુણના પણ થોકડા,
કહું શું તુજને **દલપત** કહે, અરે રૂપૈયા રોકડા.
મણિ હીરા તુજ માંહિ, મહારસ મીઠા મેવા,
હાથી, ઘોડા, હેમ, પદારથ તુજમાં તેવા;
પુત્ર, પ્રિયા, પરિવાર, દેખતા તુજમાં દીઠા,
ગાન તાન રંગ રાગ, પાનના[1] તુજમાં પીઠાં;
તું સિંહ સમો સંસારમાં, બિજા બિચારા બોકડા,
કહું શું તુજને **દલપત** કહે, અરે રૂપૈયા રોકડા.

૬ વળી પૈસો કેવો દુઃખીછે તે જુવો ! પૈસો મેળવતા દુઃખ, મેળવીને સાચવતા દુઃખ, સાચવીને ગુમાવતા દુઃખ, એવો જે પૈસો તેને મહા જ્ઞાનિ પુરૂષોએ ધિક્કારી કહાડેલોછે એ કાંઈ ખોટું નથી કેમકે **"પૈસો આવે તો હાથ કાળા થાય અને જાય તો મોં કાળું થાય"** કહ્યું છે કે:—

---

૧ પાનના—મધપાન—દારૂના પીઠા.

દોહરો.

ધન મેળવતા દુખછે, સાચવતા પણ દુઃખ;
જો આવેલું જાય તો, જાય સમુળું સુખ.

મળેલું.

વળીધ્યાનમાં રાખજો કેઃ—

કુંડળીયો.

જરને વશ સૌ જગતછે, તજે કામ ને ક્રોધ;
લક્ષમિ મળવા કારણે, બહુ જન કરે વિરોધ;
બહુ જન કરે વિરોધ, બોધ લક્ષમીનો કરશે;
લક્ષમિ મળવા માટ, કામ કુડાં આદરશે;
છગનલાલ જરૂર, લક્ષમિને જન આપે જશ;
તજે કામને ક્રોધ, જગત છે સૌ જરને વશ.

૭ માટે યાદ રાખજો કે પૈસો મેળવવામાં, બચાવવામાં, ખરચવામાં, આપવામાં, અને લેવામાં જો સરખાપણું રાખ્યું હોય તો જ માણસાઈ કહેવાય કેમકે પુષ્કળ પૈસો છતાં પરોપકાર ન થાય તો "કૃપણ" કહેવાય; અને ઊપજ કરતાં વધુ ખર્ચ રાખ્યું હોય તો ઊડાઊ કહેવાયછે. માટે સમાન વૃત્તિથી ચાલવું ધ્યાનમાં રા· રાખજો કે જેઓ પોતાની કમાઈ ખાઈ જાયછે તેઓ કશા કા· મના નથી કેમકે તે તો હમેશ પાયમાલીના પગથીયા તળે ચગદાયલા રહે છે. એ કાંઈ ખોટું નથી માટે કમાઈ કરીને ધન બચાવવું "જુવાનીમાં જાળવેલું વૃદ્ધાવસ્તામાં કામ લાગે" એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો. કેમકે " જુવાનીનું

રહ્યું અમે મળસકાનું કહ્યું” એ એને કોઈ ન પહોંચે.

૮ યાદ રાખજો કે ઉપજ પ્રમાણે ખર્ચ કરવું ધનવાન થયાં એટલે કોઈના બાપની શી પરવા છે; એવું મનમાં કદી પણ લાવવું નહીં. કેમકે ગરીબ કરતાં ધનવાનને બીજા લોકોની મદદની વધારે જરૂર પડે છે. માટે છતથી છલકાવું નહીં યાદ રાખજો કે “ડુંગરે ચડતાં નિચી નજર રાખવી અને પૈસે ટકે ચડતાં ઉંચી નજર રાખવી” પરંતુ “જણમાલ જપના ને પરાયા માલ અપના” એવું કદી રાખવું નહી.

૯ વળી ધનથી બેહેકી જઇને કોઇનો તિરસ્કાર પણ કરવો નહી, ગરીબોને રંજાડવા નહી. તેમજ કોઈ સાથે વેર બાંધવું નહી કેમકે ધનતો આજે છે અને કાલે નથી “પૈસો કુતરાની બાટ છે” એ કાંઈ ખોટું નથી માટે કોઈ સમયે ધન ખસી જાય છે અને નબળી દશા આવી પડે છે ત્યારે એ સઘળાં શત્રુ થઇને પોતાનો લાગ શોધે છે.

૧૦ યાદ રાખજો કે ઇશ્વરે પોતાને જે કાંઈ આપ્યું હોય તેમાં સંતોષ માનવો એ મોટું ડહાપણ ગણાય છે. અને જે ધણી વગર વાપર્યે પોતાની દોલત વધાર્યે જાય છે, તે સાથે લાગી ચિંતા અને જંજાળને પણ વધારતો જાય છે. પણ જે માણસ પોતાને મળેલો પૈસો સુમારગે કામે લગાડતો જાય છે, તે પોતાની અનેક આપદાઓને ચોતરફ વેરતો, પોતાના દોસ્તોને રાજી કરતો, અને છેલે સુકિર્તી મેળવતો જાય છે. કેમકે તે જાણે છે કે “આપશું હાથે તો આવશે સાથે” અને વળી એ પણ

ખરૂં છે કે **"હાથ હોય પોલો તો જગ બધો ગોલો"** એમ સમજી તમે ગમે તેટલા ધનવાન હો તથાપિ એકલા ખાશો નહી પણ તમારા સગા વાહાલા, દોસ્ત દાનાવો અને એશિયોને નિભાવ જો. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** તમારો મેળવેલો પૈસો તમારા હાથથી કોઇના ઉપયોગમાં ન આવ્યો તો પછી તમારા ઉપીયોગમાં કયાંથી આવવાનો ? કેમકે **"ધનની ગતિ ત્રણ છે દાન, ભોગ, અને નાશ"** માટે પેલી બેન થઈ તો ત્રીજી તો થવાનીજ મતલબ કે નાશ થવાનોજ કહે છે કે ધન પાસે રહેવાથીજ માણુસમાં હુંશિયારી આવે છે ત્યારે તેનો જે ખર્ચે અને ધન ભોગ કરે છે તેની તો શું વાત કહેવી ? **ધ્યાનમાં રાખજો કે—**

દોલત બેટી સૂમકી, ખરચી કબુન જાય,
પાળી પોશી મોટી કરી, પણ પરઘર ઉઠ ચલી જાય.

૧૧ **વળી યાદ રાખજો** કે ભોંયમાં દાટેલા ધનવડે કરીને ભોંયના માલિકને જો ધનવાન કહીયે તો આપણે પણ તેજ ધનવડે કરીને ધનવાન કહેવાઇએ. પણ તેમ નથી. ધન તો જે ભોગવે અને સુમારગે વાપરે તેનુંજ છે. **કવિ દલપત્તરામ** કહે છે કે:—

કુબજા શું તપ કીધુંરે ઓધાજી એવું. એ દેશી.
તારે હાથે વવરાશે, એટલુંજ તારૂં થાશે;
બીજું તો બીજાને જાશે, રે પામર પ્રાણી.
માંખીઓએ મધ કીધું, ન ખાધુ ન દાન દીધું;
લુંટનારે લુંટી લીધું, રે પામર પ્રાણી.

ખંખેરીને હાથ ખાલી, ઓચીંતાનું જવું ચાલી;
કરે માથાકુટ ઠાલી, રે પામર પ્રાણી.

૧૨ વળી તમે જે પૈસો ચોરીથી કે જુલ્મથી મેળવો તે **પૈસાને** ધુળની બરાબર માનજો કેમકે હરામઈલતથી મેળવેલો **પૈસો** જેટલો આવે તેથી દસગણા બીજા પૈસાને ખેંચી જાય છે. કહેવત છે કે "**હરામકા માલ હરામમેં ગયા, ઓર નફેમે દો જુતીયાં રહ્યાં**" માટે સત્ય ધર્મથી ધન કમાજો. નહીં તો પછી "**મલાં ચોરે મુઠે, અને અલા ચોરે ઊંટ**" એ કહેવત જેવું થશે.

૧૩ માટે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે માણસે પોતાનું વચન, મોભો, **આ**બરૂ અને ટેક જાળવી રાખવાથી પ્રતિષ્ટા વધે છે **એટલુંજ નહીં** પરંતુ તે હજારો રૂપીયા જોતા હોય તો શેહેજમાં મેળવી શકે છે. વળી પાસે પૈસો થોડો છતાં હજારોનો વેપાર પણ કરી શકે છે. માટે વેહેવાર ચોખો રાખજો કેમકે "**જેનો વહેવાર સારો તેનો વેપાર પણ સારો.**"

૧૪ યાદ **રાખજો** કે જે ઘરમાં મુરખનો સત્કાર થતો નથી, કરકસર સમાન છે, ઉદયોગ પ્રબળ છે, કુટુંબ કલેશ કદી દેખાતો નથી, અને અધર્માચરણ આદરાતા નથી તે ઘરમાંજ લક્ષમિ સ્થિર રહે છે.

૧૫ **યાદ રાખજો** કે—લોકોને ધનવાન પ્રિય નથી લાગતો પણ દાતાર પ્રિય લાગે છે. જેમ સઘળા લોકો વરસાદ આવવાની રાહ જુવે છે પણ સમૂદ્ર આવવાની રાહ કોઈ જોતું નથી. કેમકે

સમૂદ્ર તો જળનો સંગ્રહ કરવામાં તત્પર હોય છે. અને વરસાદ સર્વને દેનારો છે. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે જે** ધન ખવાયું, ખરચાયું, અને અપાયું તેજ ધનવાનનું ધન છે. બાકી મરણ પામ્યા પછી તો તેના ધનથી બીજાઓ મોજ કરે છે.

૧૬ વળી **યાદ રાખજો કે** જેઓ ધનવાન હોવા છતાં દાન દેતા નથી. તેઓ મોટા કંગાળોની પંક્તિમાં ગણાય છે. જેમ સમુદ્ર પાણીથી ભરપુર છતાં પણ પ્રાણિઓની ત્રષ્યાને મટાડનો નથી માટે તેને જળ વગરનોજ દેશ માનવો જોઇએ તેમ દાન નહીં આપનારો ધનવાન નિર્ધનજ માનવો જોઇએ. **ધ્યાનમાં રાખજો કે "ધનતો ઢેડને ઘેર પણ હોય છે"** માટે દાન દેવું કહેવાય છે કેઃ—

દાતારકા મુખ દેખતાં, દુખ જનમકા જાય;
જ્યું ગંગાકા નિર દેખતાં, પાપ બધાં ધોવાય.

૧૭ **યાદ રાખજો કે** દ્રવ્ય રૂપિ રસોઇમાં પરોપકાર રૂપિ મીઠું નાખવાથી જેમ મિઠાવાળી રસોઈ સ્વાદિષ્ટ લાગે છે. અને મીઠા વિના ફીકિ લાગે છે તેમ ઘણું દ્રવ્ય હોય તે છતાં પારકાના ઉપયોગમાં ન આવ્યુ તો પછી તે પણ ફિકું લાગે છે. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** ધનવાન ગમેતેટલું ધન સત્ય માર્ગે ખરચે જાય તથાપિ તે ખુટવાને બદલે ઊલટું વૃદ્ધિ પામતું જાય છે. તેમજ કૃપણ ગમેતેટલું સંકોચતો જાય તથાપિ તેનું ધન અનેક પ્રકારે ચાલ્યું જાય છે. કહેવત છે કે **"સોમ ને દાતારનો એકજ વરો."** વળી કહ્યું છે કેઃ—

સુમ શિયાળ ને કાચબો, પરબેર પહોળા આય;
સામો આવે જો આપબેર, સૌ સંકેલી જાય.

૧૮ માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે જેમ પુત્ર વગરનું ઘર શોભતું નથી, તેમ પુત્ર વિદ્યાહિણુ શોભતો નથી; ભાઈ વિના બ્હેન શોભતી નથી, તેમ ભાઈ નિર્બળ શોભતો નથી; અને પંડિત દરિદ્રી શોભતો નથી, તેમજ શ્રીમંત કંજુસ શોભતો નથી માટે પાસે પૈસો હોય તો પોતાનો એકલાનો નથી એમ સમજી દાતાર થવું. ધ્યાનમાં રાખજો કે જેઓ દાતાર છે તેને મન પૈસો આપવો કે ખરચવો કઠણ નથી. કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

દાતાને મન ધન નહીં, શૂરાને નહિ શ્વાસ;
પતિ વ્રતાને પ્રાણુ નહીં, દેહ ન સમજે દાસ.

અબેલું.

૧૯ યાદ રાખજો કે એક ધનવાન મનુષ ઘણું ધન આપીને જે પુન્ય મેળવે છે તે કરતાં પણ વધુ પુન્ય એક ગરિબ માણુસ પોતાના એક કોળીયામાંથી અડધો કોળીયો આપીને મેળવે છે એ કાંઈ ખોટું નથી માટે ગરિબો એ પણ થોડામાંથી થોડું આપવું ધ્યાનમાં રાખજો કે "આપે તેનુંજ પુન્ય છે."

૨૦ વળી યાદ રાખજો કે માણુસ કપટ કરીને પૈસો મેળવે, જીવ સરીખો રાખે, પોતાના દીલ ઉપર પેહેરે, તોપણુ બીજાને હાથ જાય એવો જે પૈસો તે જાય કિંવા આવે તોપણુ શાણા માણુસો તેનો કશો હર્ષ શોક કરતા નથી. કેમકે તેઓ તો બીજ

સમજે છે કે પૈસો આજે છે અને કાલે નથી. માટે પૈસાનો ગર્વ કદી કરવો નહીં. પણ આતો ખરૂં છે કે ઇંદ્રિઓ એની-એજ હોય, નામ પણ એકજ હોય, બુદ્ધિ પણ એજ હોય, તથાપિ ધનની ગરમીથી મનુષ ક્ષણભારમાં બીજો થઈ જતાં વાર લાગતી નથી એ કેવી વિચિત્રતા છે? પણ ધ્યાનમાં રાખજો કે **"ધન અને અમલની વડાઇ કરનાર સુખી થતો નથી. અખઓ ભક્ત કહે છે કે:—**

છપ્પો.

પલકે રિધ સિધ આવે ધણી, જીવ જાણે હું સૌનો ધણી;
જેમ વરઘોડે મળ્યા બહુ વના, પલકે રહીને થાય તે ફ્ના;
અખખા માયા કરે ફ્જેત, ખાતાં ખાંડ ને ચાવતાં રેત.

૨૧ યાદ રાખજો કે ગરિબાઈ પાછળ તવંગીરી આવે તે સારી પણ તવંગીરી પાછળ ગરિબાઇ આવે તે બહુ બુરી લાગે છે કહેવત છે કે **"ન હોય તેને થજો પણ હોય તેનું જશો નહિ."** એ કાંઈ ખોટું નથી કહ્યું જે કે:—

બમનકી ગઇ બછરી, ઓર રાવનકી ગઈ લંક;
દોનું દુઃખ સમાનહે, ઓ રાજા ઓ રંક

૨૨ યાદ રાખજો કે અછતને વખતે કામ લાગશે એમ ધારીને ધન રાખવું, ધન ખરચીને છોકરા રાખવા, અને કદાપિ પોતાનો પ્રાણ જતો હોય તો એ સઘળા ખરચીને પણ પ્રાણ બચાવવો કેમકે જો પ્રાણ બચશે તો એ સઘળા પાછાં આવી મળશે કહેવાય છે કે **"જીવતા રહેગા નર, તો ફીર બિછાવે ઘર."** માટે

ધ્યાનમાં રાખજો કે "**શિર સલામત તો પઘડીયાં બોત**"

૨૩ પણ આ તો ખરૂં છે કે માણુસ પાસે દ્રવ્ય જેમ જેમ વધતું જાય છે તેમ તેમ તેનામાં લોભ પણ વધતો જાય છે. પણ **ધ્યાનમાં રાખજો** કે સાપ જેમ પવન ખાઇને સંતોષ માને છે, હાથિયો ઘાસ ખાઇને સંતોષ માને છે, અને રૂષિયો કંદ-મૂળ ખાઇને સંતોષ માને છે તેમ પોતાને પરમેશ્વરે જે કાંઈ આપ્યું હોય તેમાંજ સંતોષ માનવો એ મોટામાં મોટું ધન છે. "**સંતોષી સદાય સુખી**" એ કાંઈ ખોટું નથી.

૨૪ "**એલગ્વી**" કહે છે કે સંતોષ એ મોટી કીમતનું મોતી છે અને જે માણુસ પોતાની હજારો ઇચ્છાઓનો ભોગ આપીને પણ તે મેળવે છે. તે એક અમુલ્ય ખરિદી મેળવે છે. માટે સંતોષ રાખવો. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે સંતોષ સત્તા અને મોજ મજાહથી પણ વધારે સારો છે. વળી તે કુદરતી દોલત છે. કેમકે તે દુઃખમાં દિલાસો અને વિપત્તિમાં ધિરજ આપનાર છે. માટે સંતોષ રાખવો. કહ્યું છે કેઃ—

ચોપાઇ.

સંતોષીને ઝાઝું સુખ, સંતોષીને શેનું દુઃખ;
સંતોષીને ઝાઝા માન, સંતોષીને વપૂ વૈંમાન.

કo દo ડાo

૨૫ **ધ્યાનમાં રાખજો** કે પૈસાવાળો જોઇને રાજા વગર ગુનેહ ગુનોહ લાવે છે કેમકે "**જર દેખીને મુનીવર ચળે**" એ કહેવત મુજબ ધનવાનનેજ ભય રહે છે. માટે ડાહ્યા માણુસોએ

મેળવેલો પૈસો આપણા એકલાનો છે. એમ કદી માનવું નહીં.

૨૧ એ તમે ધ્યાનમાં રાખજો કે ઘણી માયાથી દુરાચારી રહેવું તે કરતાં ગરિબાઇથી પ્રમાણિક રહેવું તે વધારે બેહેત્તર ગણાય છે. માટે પ્રમાણિક થજો કેમકે દરેક માણુસને પોતાના પ્રમાણિક પણાના પ્રમાણમાં પૈસો અને પદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે જીવ જાય તોપણ પ્રમાણિકપણું છોડશો નહીં. યાદમાં રાખજો કે "કુંચાયા સારા પણ વંચાયા નહીં સારા"

પ્રકરણ ૧૪ મું.

કરકસર.

દોહરો.

યોગ ખરચ કરવું ભલું, ભલું અધિક નહિ ભાઇ;
લેખણ ભરી લખવું ભલું, નહીં રેડી રૂસનાઇ.

મળેલું.

૧ યાદ રાખજો કે ઘર ખરચનો બારિકીથી હિસાબ રાખવો; કેમકે હિસાબ તપાસતા રહેવાથી મોટો ફાયદો થાય છે. કાંકે તેથી ઉડાઉ નહીં થતાં ઉલટા કરકસરીયા થવાય છે. ધ્યાનમાં રાખજો કે ઘર ખરચની નાની રકમો એકઠી થતાં મોટી લાગે છે. અને પછી આંખ ઉઘડે છે. વળી તેથી વગર જોતું ખર્ચ નહીં કરવું એવું ભાન થાય છે. માટે જો તમારે આવક કરતાં કમિ ખરચ કરવું હોય તો હિસાબ તપાસતા રહેજો. સંભારીને નામું લખવાની ટેવ રાખશો નહીં કહેવાય છે કેઃ—

સંભારીને નામું લખે, ઊંટ ચડી ઊંઘે,
પારકા છોકરા હુલાવે, એ સાંઠની ગાંડ સુંઘે

એ કાંઇ ખોટું નથી માટે હિસાબ પક્કો રાખજો, ધ્યાનમાં રાખજો કે **"પાનું ફરે ને સોનું ઝરે"**

૨ વળી **યાદ રાખજો કે** કરકસર એ દોલત મેળવવાની **કુંચીછે.** અને ઉદ્યોગએ દોલતના મંદિરનો દરવાજો છે. અને પ્રમાણિકપણું એ દોલતનો જીવજાન દોસ્ત છે. માટે એ ત્રણેનો સંગ્રહ કરવો. કહેવત છે કે **"કાંકરે કાંકરે પાળ બંધાય અને ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય"** એ કાંઇ ખોટું નથી. માટે

દોહરો.

કરો સદા જન કરકસર, જગમાં ઘટે ખસૂસ;
ભૂખ્યો રહિ ધન મેળવે, એજ ખરો કંજૂસ.

દા૦ એમ૦ તારાપોર.

૩ **ધ્યાનમાં રાખજો** કે સઘળા મહાભારથ કામો થોડું થોડું કરતાં થયાં છે. રજકણોની મોટી દુનિયા બની છે. પરવાળાની જાતની ઝીણી માંછલીના હાડકાંઓ એક બીજા ઉપર પડવાથી તેના મોટા ટાપુઓના ટાપુઓ ઉગી નીકળ્યા છે. અને પળપળ ખાલી થતાં જમાનાઓ વહી ગયા છે. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે** જેઓ પૈસાદાર થયા છે તે કેવળ કરકસર કરવાથી જ થયા છે. માંટે કરકસર કરજો કેમકે **"લાખની પાણ તે સોનાની ખાણ"**

૪ વળી જો તમારે પૈસાદાર થવાની ઇચ્છા હોય તો પૈસા કમાઓ તે કરતાં જાળવવાની વધારે કાલજી રાખજો. એકદમ પૈસાદાર થવાની ઇચ્છા રાખશો નહી. પણ ધિરજ અને ખંતથી પાઈ

પાઈ એકઠી કરજો અને આનાની રકમ તમને નજીવી લાગતી હોય તો યાદ રાખજો કે " જેને મળે છે તેને તો ઘણું મળે છે પણ જેને નથી મળતું તેને તો એક દાતરડું કરકરાવવાને દોકડું સરખું પણ નથી મળતું." એમ સમજીને તમે પૈસો બચાવજો કેમકે નહીં તો પછીઃ—

> પૈસે ખોયો પાવલો, ને પાવલે ખોયા પાંચ,
> પાંચે ખોયા પંચાણું, ડોસી બેઠી બેઠી કાંત

એવું થશે.

૫ યાદ રાખજો કે પૈસા વધારવાનો દુનિયામાં એકજ ઉપાય છે. અને તે એકે પેદાશમાંથી ખર્ચ કર્યા બાદ જેટલો બચાવ થાય તેટલો કરવો ધ્યાનમાં રાખજો કે એજ રીતથી ગરીબ લોકો તવંગર અને તવંગર વધારે પૈસાદાર થયા છે. પણ જેઓ એક પાઈ ગઈ તેથી શું થયું ? અને એક કણ ગયો તેથી શું થયું ? એમ સમજીને હદથી વધારે ખર્ચ કરે છે તેઓ તો હમેશાં કરજદાર રહે છે માટે ધ્યાનમાં રાખજો કેઃ—

દોહરો.

> તુચ્છન કુચ્છ બિશાદનું, એમ ન માન જરાય;
> મીંડુ દસપર મેલતાં, અંકજ સોનો થાય.

ડા૦ એ૦ તારાપોર.

૬ વળી યાદ રાખજો કે તમે થોડું કમાતા હો તેની ચિંતા નથી પણ તમે જે કમાઓ તે કરતાં ઓછું ખર્ચ કરી ને બચાવશો તે જ તમારૂં છે. અને તેજ તમને તંગીની વખતે મદદ કરશે.

માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે **"જે માણસ વરસે દહાડે એક પણ પૈસો બચાવે છે તે પૈસાદાર છે. અને જે માણસ વરસે દહાડે એક પાઇનું પણ કરજ કરે છે તે ગરીબ છે.**

૭ વળી તમે દરેક વેપાર કે ધંધામાં જ્યાં જોશો ત્યાં કરકસરીયાજ કમાતા હશે. કેમકે કરકસરીઓ છે તે પાઈ પાઇનો હિસાબ રાખે છે. કાંકે તે જાણે છે કે "**કરકસર એ બીજો ભાઇ છે.**" એ કાંઈ ખોટું નથી.

૮ મી૦ "**જોન્સન**" કહેછે કે દોલતમંદ થવાનું કે સારા થવાનું મુખ્ય સાધન કરકસર છે. વળી કરકસરની સાથે સખાવત રાખી હોય તો તે વધારે નેક ગણાયછે. પણ તેથી ઊલટું જો કરકસર એક કોરે મુકી સખાવત કીધી હોય તો ઉડાઊપણું ગણાયછે. ધ્યાન-માં રાખજો કે **કરકસર એ દોલતની દીકરી, મિતાઅહાર-ની બ્હેન, અને સ્વતંત્રાની માતાછે. "વાણીયાની કસર અને વોરાની સફર"** એ બંને સરખાં ગણાયછે એ કાંઈ ખોટું નથી. વળી પરમકૃપાળુ પરમેશ્વર પણ કેવી કરકસર કરેછે તે જુવો!

દોહરો.

કરે જગતમાં કરકસર, જુવે જગતનો ઇશ;
પ્રકાશ ત્રીસ ઘડી કરે, અંધારૂં ઘડી ત્રીસ.
ઈશ્વર પણ કરકસરનો, રાખે રૂડો વિવેક;
ગ્રહો અનેક વચ્ચે રચ્યો, દિવો દિવાકર[1] એક.

ક૦ દ૦ ડા૦

---

૧ દિવાકર—ચંદ્ર.

૯ મી. "**સ્માઈલ્સ**" કહેછે કે એક કરકસરીયો માણુસ પરોપકારી ગણાયછે. અને ઊડાઊ માણુસ દુનિયાનો દુષમન ગણાયછે. એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે જે માણુસ રૂપીયો કમાઇને પાંચ રૂપીયાની સખાવત કરેછે તે કરતાં જે સખસ બે આની કમાઇને દોઢીયું વાપરે તેજ ખરો સખાવતીઓ કહેવાયછે. "**એક કસરને સો સફર**" એ કાંઈ ખોટું નથી,

૧૦ મી. "**ફ્રાંકલીન**" કહેછે કે જે ચિજની તમારે જરૂર નથી તે ચિજ ગમે તેટલી તમને સસ્તી મળી હોય તો પણ જાણજો કે તે મોંઘી જ મળીછે કેમકે વખતે "**દમડીએ પણ ઊંટ વેચાય**" પણ વગર જરૂરની ચિજ લેનારને જરૂરની ચિજ વેચવી પડે છે. માટે ખપ વગરની ચિજ મફત મળે તો પણ લેશો નહીં.

૧૧ વળી **ધ્યાનમાં રાખજો** કે જો તમારે પૈસા સાથે સ્નેહ રાખવાની જરૂર હોય તો કોઈની ચાલ ચલગત ઉપર દ્વેષ રાખશો નહીં. પણ તમારી પોતાની ચાલ સુધારવાની તેમજ કરકસર કરવાની કોશીશ કરતા રહેજો. છતાં તમારાથી ઊડાઊ થઈ જવાતું હોય તો બજારમાં કે એવી જ બીજી પૈસો વપરાઈ જાય તેવી જગોએ જતાં પેહેલા તમારૂં ગજવું ખાલી કરીને પછી જજો.

૧૨ છેલે તમે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે જેઓ પોતાની કમાઇ ખાઈ જાયછે તેઓ હમેશાં ગરીબ રહેછે પણ જેઓ કમાઈ કરતાં એક એક પાઈ પણ બચાવી શકે છે તે બેશક પૈસાદાર છે. "**આપણે પાઈની સંભાળ રાખીયે તો પૈસો આપણી સંભાળ રાખે**" એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે

"કરજ કરીને ઊઠવા કરતાં ભુખ વેઠીને સુવું તે વધારે બેહેતર છે." કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો

સમજે તેનો ધર્મ છે, રાખે તેની લાજ;
સંઘરે તેનું ધન વધે, ઉદ્યોગીને આજ.

દા. એ. તારાપોર.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

લોભ કૃપણતા.

દોહરો.

ઉદાર નરનો કૃપણનો, સરખો વરો સદાય;
કસર કરે કંજુસનું, લાખ રીતે લુંટાય.

ક૦ દ૦ ડા૦

૧ યાદ રાખજો કે "તુટે ચમડી પણ છુટે નહીં દમડી" એ કહેવત કૃપણોના કાળજામાં આબાદ કોરાયેલી હોયછે. માટે દીલની આશા બર ન આવે તે બેહેત્તર પણ કૃપણ પાસે માગવાનું મન કદી કરતાં નહીં કેમકે સિંહની મુછ, ભોરિંગનો મણિ, કૃપણ પાસેથી દ્રવ્ય અને સતીનું સત એટલા વાનાંએ જીવતાં હોય ત્યાં સુધી તો કોઇને હાથ આવતાં નથી. કહ્યુંછે કેઃ—

દોહરો.

સિંહ મૂછ મણિધર મણી, સતિતન કંજુસ આથ;[1]
ચડે ચાર એ એટલાં, પ્રાણ ગયે પરહાથ.

ક૦ દ૦ ડા૦

---

૧. આથ—મલકત.

૨ યાદ રાખજો કે પૈસા વિનાના ગરિબ માણુસો પોતાનો નિર્વાહ એવી રીતે ચલાવે છે કે તે જોઈને દયાળુ માણુસને કદી પણ દયા આવ્યા વગર રહેતી નથી; તેવી જ રીતે એક કૃપણુનો સરદાર છતે પૈસે પોતાનો નિર્વાહ છેક કંગાલ હાલતમાં ચલાવેછે. કેમકે તેનું મન અને તન કેવળ ધન એકઠું કરવામાંજ રોકાયેલાં હોવાથી તે પોતાના શરીરે અત્યંત કષ્ટ વેઠે છે. તથાપિ તે ખાવા પામતો નથી. પણુ તેનો લાભ તો બીજાઓ લેઈ જાયછે.કહ્યુંછેકેઃ—

મનહર છંદ.

એવી રીતે માયા જોડી, જોડી જનમારો જાય,
તોય તેની માયા, એક દીન નાશ થાયછે;
લોહની પેટીમાં કદી, રાખશે સંતાડી લોભી,
તોય તેની માયા, એક દીન નાશ થાયછે;
ખાધું નહિં પોતે, દીન જનને ન દાન દીધું,
જતન કરેલ તોય, જાતી તે જણાયછે;
લલ્લુ કે' ઉલ્લાસ ધરી સુણો ત્રિભુવનદાસ,
આગ, ચોર, રાય, તણે, હાથ માયા જાયછે.

વળી કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

લે લુંટી ધન કૃપણુનું, કાં રાજા કાં ચોર;
ખંખેરાયે ખાસડે, બોરડિ કેરાં બોર,

૩ યાદ રાખજો કે લોભી માણસ ગમે તેવી તવંગીરી ધરાવતો હોય તથાપિ તે ગરિબ ગરજવાન અને ભિખારી જેવોજ છે. અને તેથી ઉલટો એક સંતોષી માણસ ગમે તેટલી ગરિબાઈ ધરાવતો હોય તથાપિ તે તવંગર જ છે, ધ્યાનમાં રાખજો કે જ્યારે લોભી માણસ આ દુનિયાની દોલત એકઠી કરવામાં રોકાયછે ત્યારે તેની પેલી દુનિયાને માટે મેળવેલી દોલત ખાલી થતી જાયછે. કહેવત છે કે "વ્યાજ લેતા મુળગા ગયા" માટે લોભ તજવો. યાદ રાખજો કે:—"પાપીનું ધન પ્રલય જાય ને લોભી હાથ ઘસતો થાય." એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે લોભ તજો કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

ઉદ્દભવ અગણિત થાય પણ, કર્મ વિના ન પમાય;
કીડી સંચય બહુ કરે, પણ તેતર તે ખાય.

મળેલું.

વળી કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

લોભી જાયે લોભમાં, જાણે પાડું વાંણુ;
સૌકો સાચુ જાણજો, લાગે ઉલટી હાણુ.

મળેલું.

૪ વળી યાદ રાખજો કે લોભ એ એવો તો બુરો છે કે તેથી આબરૂ અને માન એ બનેમાં ઘટાડો થાય છે. વળી લોભીને

સામો આવતો દેખી માણુસો તેને અપશુકનીઓ ગણી શુકન પણ લેતા નથી. અને કેટલાક તો પ્રહરમાં કે એવાંજ બીજા કોઈ શુભ વખતે તેનું મોં પણ જોતા નથી અને કહે છે કે "કંજુસનું મોં કાળુ" એ કાંઇ ખોટું નથી. કેમકેઃ—

ચોપાઇ.

લોભે કાર ઘણેરો ઘટે, લોભે માન મરજાદા મટે;
લોભે ન રહે રૂડી રીત, લોભે ન રહે પ્રોઢી પ્રિત;
લોભે ભલો રહે નહીં ભાર, લોભે ચાલે નહીં વહેવાર;
લોભે લક્ષણ સઘળાં જાય, લોભે ભારે હળવો થાય.

કવિ શામળભટ.

૫ વળી ધ્યાનમાં રાખજો કે એક લોભી માણુસ લોભ રૂપિ કેફની ઝુમમાં સારા નરસાનો વિચાર નહીં કરતાં માતાને, પિતાને, પુત્રને, મિત્રને, ભાઇને કે સગાવહાલાને પણ મારી નાખે છે. કાંકે લોભથી ઘેરાયેલો માણુસ ખરાબીના ખાડા પાસેજ ઉભો હોય છે અને તેથી તે લોભ રૂપિ કેફ ચડેથી તેમાં ધસિ પડે છે. યાદ રાખજો કે લોભ અને ખરાબી એ બંને કદી પણ છુટાં નહીં પડી શકે એવા દોસ્તો છે. મતલબ કે લોભ પેઠો ત્યાં ખરાબી થયા વિના રહેતી નથી કહેવાય છે કે "સઘળા પાપનું મુળ લોભજ છે."

૬ માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે જ્યાં લોભ છે ત્યાં અવગુણ, કપટ અને વિઘ્ન વિષે શું પુછવું ? કેમકે પાપની જન્મભૂમિ લોભ જ

છે. અને પાપના નિવાસ રૂપ પણ લોભ જ છે. એવો બુરો જે લોભ તેને રાખનાર મનુષ દુઃખી થાય તેમાં શી નવાઈ? કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

લોભ ધરાડે લાજને, લોભે લક્ષણ જાય;
જેણે રાખ્યો લોભને, ખાતે ખત્તા ખાય.

એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે લોભ તજવો.

કર્ત્તા.

૭ "કાળીદાસ" કહે છે કે—લોભથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે, ક્રોધથી દ્રોહ કરવામાં આવે છે, અને દ્રોહથી શાસ્ત્રમાં જાણનારો વિચિક્ષણ પુરૂષ પણ અનર્થ કરી નર્કમાં પડે છે. માટે લોભ તજવો.

૮ આતો ખરૂં છે કે જેમ નપુષક પુરૂષ સ્ત્રી ઉપર માત્ર હાથ જ ફેરવે છે તેમ એક લોભી માણસ છે તે મેળવેલા ધનને ભોગવી શકતો નથી તેમ કોઈને આપી શકતો નથી માત્ર હાથ જ ફેરવ્યા કરે છે. કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

ખાય ન ખરચે સમુધન, ચોર સબહી લે જાય;
પિછે જ્યું મધુ બક્ષિકા, હાથ મિલે પસ્તાય.

મળેલું.

૯ યાદ રાખજો કે કંજુસ, કપટી, અને કુલક્ષણા પોતાના અલ્પ સ્વાર્થને માટે બીજાઓનો મોટો સ્વાર્થ બગાડતાં પાછા હઠતા નથી. કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

પોતાનું નહિં જાય ત્યાં, સામાને શું વેર?
"ધોળીયા! આવી ધાડ' તો, ભલે ધણીને ઘેર!"

ડા૦ એં૦ તારાપોર,

૧૦ યાદ રાખજો કે—જેમ પક્ષિઓ દુર પડેલી વસ્તુ જોઇ શકે છે પણ પાસે પડેલો ફાંસો (જાળ) ને જોઈ શકતાં નથી તેમ એક કંજુસનો સરદાર દ્રવ્યને જોઈ શકે છે પણ અપકિર્તિને જોઇ શકતો નથી. મતલબ કે કંજુસને સતકિર્તિ અને અસત્ય કિર્તિની કશી ગણત્રી હોતી નથી. તેને તો માત્ર પૈસોજ વહાલો હોય છે કેમકે તેતો જાણે છે કે:—

પૈસો મારો પરમેશ્વર, ને સ્ત્રી મારી ગુરૂ;
છૈયાં છોકરાં સાળીગ્રામ, તો શેવા કોની કરૂં!"

૧૧ વળી આ પણ ખરૂં છે કે કૃપણના હાથમાં રહેલા ધનથી કોઇનો ઉપગાર થાય નહીં, તેમજ ભોગ પણ ભોગવાય નહીં; પણ તેથી ઉલટો હૃદયમાં ખેદ કરે, સુખ, સંપત્તિ અને યશનો નાશ કરી ગ્લાનિ પ્રગટ કરે. માટેજ કૃપણને ધિક્કારેલો છે. "સામળ" ભટ કહે છે કે:—

છપ્પા.

ડાટ સુમનું ધન, ડાટ નિર્દાતાનું મુખ,
ડાટ કૃપણનું કાજ, ડાટ સ્ત્રી પાખી જે સુખ;
ડાટજે ઘરનું છિદ્ર, ડાટજે વાતજ છાની,
ડાટ આપ કલંક, ડાટ નરની નાદાની;
વળી ડાટ ડહાપણ દીનનું, ડાટ ભીખના ભોગને,
સામળ કહે ડાટ દેહ દુખ, ડાટ જોગથી ભોગને.

૧૨ છેલે તમે **ધ્યાનમાં રાખજો કે** જે કંજુસો છે તે પોતાનો માલ બીજાને માટે એકઠો કરતા જાય છે અને ઉદાર સાથે લેઇ જાય છે એ કાંઈ ખોટું નથી કેમકે કંજુસો સરવેથી સરસ ખાનું એ કહાડે છે કે તે વસ્તુ આજે નહીં ખાઇએ અને કાલે ખાઇશું. અને કાલ આવે ત્યારે પણ એમજ કહી એ વસ્તુ ખાધાથી તદન બેનશિબ રહી જાય છે. કહ્યું છે કેઃ—

છપ્પા.

કૃપણ ન ખાએ અન્ન, કૃપણ નવ પેરે અંગે;
કૃપણ ન દેવે દાન, કૃપણ રાચે નહીં રંગે.
કૃપણ ન માણે મોજ, કૃપણ સુખથી નવ સુવે;
કૃપણ ન પોષે પંડ, કૃપણ કશુંએ નવ જુવે.
કસર કૃપણ કરે ઘણી, જાણે જે ધન ખુટશે;
સામળ કહે તસ્કર અગ્નિ કે, કોઇક હાકેમ લુંટશે.

એ કાંઈ ખોટું નથી માટે વાંચનાર? જો તારી પાસે પૈસો હોય તો તું નનામો કંજુસ થઈશ નહીં? ધ્યાનમાં રાખવું કેઃ-

સવૈયો.

લોભથિ લાજ જશે જગમાં, બુરિ દાનત લોભિ સદા કરનારો,
માત ગણે નહિં ભ્રાત ગણે નહિ, લોભિ ન નાત કદી ગણનારો.
ખૂન કરે ન વિચાર કરે જરિ, નારિ કહે ભરથાર ન મારો,
લલ્લુ કહે છે ત્રિભૂવનને અતિ લોભથિ નિત્ય અનર્થ થનારો.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

ત્રષ્ણા.

દોહરો.

લોભ નહીં જ્યાં થોભનો, શોભા સઘળી જાય;
ત્રષ્ણાથી તરશ્યો સદા, ધનથી નહીં ધરાય.

ક૦ દ૦ ડા૦

૧ યાદ રાખજો કે જે માણસ સાવ નિર્ધન હોય છે તે સો રૂપીયાની ઈચ્છા રાખે છે, સો વાળો હજારની, હજાર વાળો લાખની, લાખ વાળો કરોડની, કરોડ વાળો રાજા જેવો થવાની, રાજા દેવતા જેવો થવાની અને દેવતા ઇંદ્રિ જેવો થવાની એમ આશા રાખે છે; કાંકે મનુષ અને પ્રાણિઓ ઈત્યાદિ સર્વનું મોત છે પણ એક આશાતો અમ્મર જ છે. એ કાંઈ ખોટું નથી. કહ્યું છે કે:—

(એક ગરિબની વધતી ગયેલી ત્રષ્ણા.)

મનહર છંદ.

હતી દિનતાઈ ત્યારે, તાકી પટેલાઈ અને;
મળી પટેલાઈ ત્યારે, તાકી છે શેઠાઇને.

સાંપડી શેઠાઇ ત્યારે, તાકી મંત્રીતાઈ અને;
મળી મંત્રીતાઈ ત્યારે, તાકી નૃપતાઇને.
મળી નૃપતાઈ ત્યારે, તાકી દેવતાઈ અને;
દીઠી દેવતાઈ ત્યારે, તાકી શંકરાઇને
અહો રાજ્ય ચંદ્રમાનો, માનો શંકરાઈ મળી;
વધે તૃશનાઇ તોય, જાય ન ભરાઇને.

રાયચંદ રવજી કવિ.

૨ **યાદ રાખજો** કે એક સંતોષી માણસ પોતાને મળતા સુખથી નગરૂર અને આનંદમાં રહે છે. પણ એક અસંતોષી (ત્રષ્ણાથી તરસ્યો) માણસ ગમેતેટલું સુખ અને આનંદ મળે તોપણ તેથી ધરાતો નથી માટે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે જેઓ ધનની પછવાડે દોડાદોડી કરે છે તેઓને તો મેહેનત માત્ર થાય છે પણ સુખ તો ત્યારેજ થાય કે આશા અને ત્રષ્ણા બંનેને ઘટાડે **"સંતોષી સદા સુખી"** એ કહેવત કાંઈ ખોટી નથી માટે પોતાને જે કાંઈ મળ્યું છે તેમાંજ સંતોષ રાખવો એ સોનાથી પણ સરસ છે. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

સૌથી સરસ સંતોષ છે, ઠરવા કેરૂં ઠામ;
રાખો રૂડી રીતથી, દીલમાં **દલપતરામ.**

જેઓ દ્રવ્ય વિનાના છે તેતો દ્રવ્યની ઈચ્છા કરેજ; પણ જેઓ ધનવાન છે તેઓ તો તેથી પણ વધારે ઈચ્છા કરે છે.

"મોટાને મોટી લાય અને ઘી વીના લુખ્ખા ખાય" એ કાંઈ ખોટું નથી કેમકે જેમ જેને વાચા નથી તે બોલવાની ઈચ્છા કરે છે, દેવ મોક્ષની ઈચ્છા કરે છે, એમ ઈચ્છાઓતો અનેક તરેહની થયા કરે છે પણ તે મેળવી શકવાને સ્મર્થ ઘણા જ થોડા હોય છે. **ધ્યાનમાં રાખજો કે**

દોહરો.

આશાતો છે જનમની, ઘડી પલકની જાણ;
દિવસ ચારનું ચાંદણું, રોજ ઉગે છે ભાણ.

ડા. એ. તારાપોર.

૪ વળી **યાદ રાખજો કે** ધન મળ્યા છતાં પણ ત્રપ્ત ન થતાં જે ઘણું મળવાની આશા રાખે છે તે ઘણાઓ પાસે આશા અને દિનતાપણું રાખે છે. પણ એક સંતોષી માણસ કોઇની પરવા ધરાવતો નથી માટે સંતોષી થવું **ધ્યાનમાં રાખજો કે** શાંત્તિ જેવો બીજો તપ નથી, દયા સમાન બીજો ધર્મ નથી, સંતોષ જેવું બીજું સુખ નથી અને ત્રષ્ણા જેવો બીજો વ્યાધિ નથી. **સામળભટ કહે છે કે:—**

ચોપાઇ.

સંતોષીને ઝાઝાં માન, સંતોષી શોભે વપુવાન;
સતોષીને શાની નુન્ય, સંતોષીને પૂરણ પુણ્ય.
સંતોષીને મહીપતિમાન, સંતોષીને ઝાઝાં ધાન;

સંતોષીને એ છે અર્થ, ગાંડો થઈ નવ શોધે ગર્થ.
એ કાંઈ ખોટું નથી માટે સંતોષ રાખવો.

૫ **યાદ** રાખજો કે અગ્નિનો પ્રાણ કોપ છે, કામીનો પ્રાણ સ્ત્રી છે, સ્વતંત્ર મનુષ્યનો પ્રાણ તેનું મન છે, અને એક લોભીનો પ્રાણ ત્રષ્ણા છે. એ કાંઈ ખોટું નથી કેમકે જેઓ લોભી હોય છે તેઓજ ધનથી ત્રપ્ત થતા નથી.

૬ **યાદ રાખજો** કે જે પુરૂષે ઘર છોડયું, સ્ત્રી છોડી, અને ટુંકમાં બધો સંસાર છોડયો મતલબ કે સાધુ થયો તોપણ તેણે ત્રસ્ણા તો છોડીજ નહીં માટે જાણવું કે " **આશા અમરછે.** " કહ્યું છે કેઃ—

સવૈયો.

જન્મ ધર્યો જગમાં જનમ્યાં, પળમાં નિજ દેહ કદી પડવાની;
જાણ છતાં બનિનેજ અજાણ, પ્રમાણ ગણે ન પિડા નડવાની.
દાનવ માનવ સર્વ મરે ન રહેજ જુવાનિ ખરી ખરવાની;
લલ્લુ કહે છે ત્રિભૂવનને જનની નથિ આશ કદી મરવાની.

૭ છેલે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે બાળક, દાંત, આંખ, કાન અને શરીર ઇત્યાદિ સૌ વૃદ્ધ થાય છે, મોઢે કડોચલી વળી ગઈ, માથામાં પળી આવ્યા, અંગ બધાં ઢીલાં પડી ગયાં, શક્તિયો ઘસાઈ ગઈ તોપણ અજાયબ જેવું તો એ છે કે ત્રષ્ણાતો દહાડે દહાડે જુવાનને જુવાનજ થતી રહી ?

પ્રકરણ ૧૭ મું.

વિવેક.

દોહરો.

એક તાસતો આસતો, ગાય ગધેડી એક;
ગોળ ખોળ સરખાં ગણે, જે જન વિના વિવેક.

ક૦ દ૦ ડા૦

૧ યાદ રાખજો કે આહાર, નિંદ્રા, ભય અને મૈથુન એ ચારે પશુઓ અને માણુસોમાં સમાન છે. પરંતુ એક વિવેકજ માણુસમાં વધારે છે. માટે જે માણુસ વિવેક રહિત હોય તેને પશુ સમાન જાણવો કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

વિવેક વિનાનું માનવી, સમજો પશુ સમાન;
વાનરને પણ છે જુવો, હાથ પાય મુખ કાન.

ક૦ દ૦ ડા૦

૨ યાદ રાખજો કે વિદ્યા સંપાદન કરવી એ કામ કદાપિ તસ્દી-

નું છે પણ અદબ રાખવી અને જેનો જેવો મર્તબો હોય તેવું તેને માન આપવું એ કામ તો તદ્દન તસ્દી વગરનું છે. માટે વગર પૈસાનો વિવેક શા માટે ન રાખવો ? ધ્યાનમાં રાખજો કે **"વિવેકી થવામાં જર કે જોર જોઇતું નથી"** એ કહેવત કાંઈ ખોટી નથી માટેઃ—

કુંડળિયો તોટક.

વદિયે વેણુ વિચાર કરી, શાંત થાય શુણુનાર;
સ્નેહ ઊપજે સર્વને, ખચિત ન ઊપજે ખાર;
શુણિ ખાર ખચિત ન કોઈ કરે, કથને શુણવા વળી કાન ધરે,
ખુશિથી જન સૌ કહે વાત ખરી, વદિયેમુખવેણુ વિચાર કરી.

કo દo ડાo

૩ **યાદ રાખજો** કે નાના યા મોટા હર કોઈ માણુસને બે નામે બોલવવું એ વધારે સારૂં છે. તેમાં વળી તમે કોઇને સલામ કરો અને તે તમને સામી સલામ ન કરે તો તેના ઉપર તમે ક્રોધ કરશો નહીં પણ એમ સમજજો કે એ તમારા કરતાં વિવેકમાં ઉતરતો છે.

૪ વળી તમે ખુબ **ધ્યાનમાં રાખજો** કે માણુસને માન મળવાથી જેટલો સંતોષ થાય છે તેટલો જમવાથી પણ થતો નથી માટે કોઈ માણુસનું અપમાન કદી કરવું નહીં કેમકે અપમાન પામેલો માણુસ દોસ્ત મટી દુશ્મન થતાં વાર લાગતી નથી માટે કોઇનું અપમાન નહીં કરતાં માન આપવું તે વધારે બેહેત્તર ગણાય છે. કેમકે મીઠી જીભ રાખવાથી માણુસ માથું આપવાને પણ તૈયાર

થાય છે "મીઠા બોલાને મિત્ર ઘણા" એ કાંઈ ખોટું નથી કહ્યું છે કે.—

ભુજંગી છંદ.

સુવાક્યથી સ્નેહ સદૈવ વાધે,
કુવાક્યથી ક્લેશ હમેશ લાધે;
અરે કરો એક વિવેક આણી,
વિચારીને યાર ઉચ્ચાર વાણી.

ક૦ દ૦ ડા૦

૫ યાદ રાખજો કે ભલેને કોઈ હલકો માણસ આપણે ઘેર મિજમાન થઇને આવે તો તેનો સત્કાર કરવો એ તો શું? પણ કદાપિ આપણો પક્કો શત્રુ આપણે ઘેર ચાલીને આવે તો તેનો પણ સત્કાર કરવો. આમ કીધાથી પછી ધ્યાનમાં રાખજો કે તે કોઈ વાર દુશ્મન મટીને દોસ્ત થઈ જશે. કહેવાય છે કેઃ—

બાંર બોલાવણ બેસણું, બીડું ને બહુ માન;
જે ઘર પાંચ બબ્બા નહીં, એ ઘર જાણ મસાણ.

એ કાંઈ ખોટું નથી. માટેઃ—

આવ નહીં આદર નહીં, નહીં નેનુંમેં નેહ;
ઓ ઘર કબૂ ન જાઇએ, કંચન વરસે મેહ.

અને

આવ ભાવ આદર ઘણો, ઔર નેનુંમેં નેહ;
ઓ ઘર સબદીન જાઇએ, પથ્થર વરસે મેહ.

૬ માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે આવેલ પરણા (મિજમાન)ને પાણી,

જગા, પાટલો, અને મોઠું ભાષણ એ ચારે તુરત હાજર કરે તે ખરો વિવેકી ગણાય છે. તેમાં વળી સાંજની વખતે આવેલા અજાણ્યા પરૂણાનો આદરસત્કાર કરનાર સ્વર્ગમાં જાય છે એ કાંઈ ખોટું નથી. કેમકે "મેમાન અને મે" કાઈક વારજ આવે છે. માટે વિવેકી થજો. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** જેનો દીવસ ચડતો હશે તેને સાંજ મેમાન આવે છે.

૭ "વિષ્ણુ શર્મા" કહે છે કે પ્રજાને રાજા મોટો, છોકરાંને મા બાપ મોટા, સ્ત્રીને પતિ મોટો, અને બધાને મિજમાન મોટો એ કાંઈ ખોટું નથી માટે મિજમાનની માવજત કરવી એ સમાન બીજો વિવેક નથી. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** જે માણુસ સત્ય અસત્યનું યથા પથ્થકરણ કરી શકે છે તેનામાં જ વિવેક શક્તિ હોય છે. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

ભણુતાં કદી થોડું ભણ્યો, શીખ્યો વચન વિવેક;
સભા વિષે શોભે ભલો, એ ગુણુ પામી એક.

ક૦ દ૦ ડા૦

કહેવાય છે કે "વિવેક વિદ્યાથીપણુ વડો" એ કાંઈ ખોટું નથી. **યાદ રાખજો કે** સભ્યતા, નમ્રતા, મધુર વાણી મિલનસારપણું અને સત્કાર એ સઘળા વિવેકના મુખ્ય સ્થંભો છે. માટે તેનું ગ્રહણુ કરી વિવેકી થવું **ધ્યાનમાં રાખજો કે**:—

વાણી તો પાણી ભરે, ને ચારે વેદ મજુર;
કહેણી તો કાદંવ કરે, પણુ રહેણીકા ઘર દૂર.

૯ વળી **યાદ રાખજો** કે જે માણસ વિવેકી અને ડાહ્યો છે તેને દુનિયામાં આગળ વધવું ઘણું સેહેલું થઈ પડે છે. કેમકે વિવેકી માણસ જ્યાં જાય ત્યાં વખણાય છે. કાંકે અન્યને માન આપવાથી પોતાને જ માન મળે છે. કહ્યું છે કેઃ—

નારાચ છંદ.

વંદન શબ્દ શુણો કહી વંદન, નિંદક થાય તમે કદી નિંદો;
ભાવ ભલે જ ભલા ધરી ભૂષણ, હે તજી દુષણ નિદુર ગંદો.
રાજ સભાસદ લાજ ગણે, કવિ કાજ કરે પદ બંધ પ્રબંધો;
ટેક અનેક ન છેક છુટે કદી, એક વિવેક વિના નર અંધો.

કo દo ડાo

૧૦ **ધ્યાનમાં રાખજો** કે પાસે પુષ્કળ દ્રવ્ય હોય અને વળી વિદ્વાન હોય પણ વિવેક ન હોય તો તે શોભતુ નથી પરંતુ તેતો વિવેક અને સદ્ગુણો વડે કરીને જ શોભે છે. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** સદ્ગુણો છે તે અમૂલ્ય સુગંધી જેવા છે. તેને જ્યારે જ્યારે સળગાવવામાં કે કચરવામાં આવે છે ત્યારે ત્યારે તે વધારે ને વધારે સુગંધી આપે છે માટે સદ્ગુણોનો સંગ્રહ કરવાની ટેવ રાખજો.

૧૧ યાદ રાખજો કે સૌર્ય વિનાનો માણસ કાતર થાય છે, ઉત્સાહ વિનાનો માણસ આળસુ થાય છે, તેમ જ એક વિવેક વિનાનો માણસ ચોર થાય છે. માટે વિવેકી થવું. **“ વિવેક દસમો નિધિ છે ”** એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો.

૧૨ વળી યાદ રાખજો કે જેના ઘરમાં કુસંપ, કજીયો, ચોરી, ચુગલી અને તોછડાઈ વીગેરે દુર્ગુણો હોય છે તેના બાળકો કદી પણ વિવેકી નિવડતાં નથી. કહેવત છે કે **“જેવા માબાપ તેવાં છોકરાં”**

અથવા તો "દેખ દેખે ને શિખ શિખે" એ કાંઈ ખોટું નથી. ધ્યાનમાં રાખજો કે "મા બાપના લક્ષણો છોકરામાં વરતાય" એ કાંઇ ખોટું નથી.

૧૩ યાદ રાખજો કે જે માણસ મિજબાન તરફ મેહેરબાન રહે છે તે માણસ દરિયામાંનો દ્વિપ જેમ ખંડથી જોડાયેલો રહે છે તેમ બીજા માણસોથી જોડાયેલો રહે છે. કહેવત છે કે:—

આવ કહેસો ઓલીયા, બેઠ કહેસો પીર;
જીસ ઘર આદર માન નહીં, ફિસ્કા કાટો શિર.

૧૪ વળી ધ્યાનમાં રાખજો કે જે લોકો બુધિવાન, ધર્માચાર્ય, સત્યવાદી, પ્રમાણિક, પંડિત અને નિષ્કપટી હોય તેઓને બીજા કરતાં વધારે માન આપવું. કેમકે જગતમાં બધા માણસો કાંઇ સરખા હોતા નથી કહેવત છે કે:—

આણંદ પુછે પરમાણંદ, માણુસે માણસે ફેર;
એક નાણું ખરચે નહીં મળે, એક ત્રાંબીયાના તેર

એ કાંઈ ખોટું નથી માટે વિદ્વાનને વધુ માન આપવું.

૧૫ યાદ રાખજો કે કોઈ સભા અથવા મિજલસમાંથી ઉઠીને કોઈની સાથે કાંઇ વાત કરવી એ પણ એક જાતનો અવિવેક ગણાય છે. માટે તેમ કરવાની ટેવ રાખવી નહીં. તેમ જ બે જણ કાંઇ છાની વાત કરતા હોય ત્યાં જઈ ત્રીજા થવું નહીં

૧૬ વળી યાદ રાખજો કે કોઇને ત્યાં વગર બોલાવે અને વગર કામે જવું એ એક જાતનું અપમાન ગણાય છે. "વણ બોલાવ્યું બોલે તે તણખલાને તોલે" એ કાંઈ ખોટું નથી

માટે વગર બોલાવે અને વગર કામે પારકે ઘેર જવાની ટેવ રાખશો નહીં કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

વણુ બોલાવ્યો બહુ બકે, વણુ તેડાવ્યો જાય;
વિવેકને નહીં ઓળખે, એ મુરખનો રાય.

કર્તા.

૧૭ વળી **યાદ રાખજો** કે કોઈ ઠેકાણે તમે ગયા અને ઘરનો ધણી આમ તેમ જોવા લાગે તથા તમારી વાત સાંભળે નહીં તો જાણજો કે તેમાં તમારૂં અપમાન થાય છે. માટે તેના ઘેર કદી જતા નહીં **ધ્યાનમાં રાખજો કે અપમાનથી જીવવા કરતાં માનથી મરવું એ વધારે બેહેત્તર** છે કેમકે મરણ એક વખતજ દુઃખ દે છે પણ અપમાન તો હમેશાં દુઃખ આપે છે. માટે "**ઈનસાનનું હુંકારે મોત**" એ કેહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો.

૧૮ વળી **ધ્યાનમાં રાખજો કે** તમારે કોઈની મુલાકાત લેવી હોય તો તેની પાસે વારંવાર જશો નહીં કેમકે વારંવાર જવાથી સામો માણુસ કંટાળીને એમ બોલશે કે મારે હમણા કામ છે તેથી હું તમારી મુલાકાત લેઈ શકતો નથી. માટે **યાદ રાખજો કે** યોગ લાગે તે કરતાં વધારે વાર જવાથી પોતાનો બોજ (વકર) ઘટી જાય છે. કહેવત છે કે "**પેહેલે દીવસ પરોણો, બીજે દીવસ પઈ; ત્રીજે દીવસ રહે તેની** અક્કલ ગઈ." વળી કહ્યું છે કેઃ—

મનહર છંદ.

પરૂણાથૈ પરઘેર, પરાધીન પેટ ભરે,
માનજો તે માનવીનું, માન ઘટી જાય છે;
જ્યાં સુધી રહેવું જોગ, અધિક રહે અજોગ.
હોય પ્રિત પરમને નરમ જણાય છે;
જુવો હીતકાર નહીં જગમાં જનેતા જેવી,
એણે પણ દસ માસ ઊદર રખાય છે;
રહેજો અધિક કાળ કહે **દલપતરામ,**
વૈર ભાવ વદી દીલે દીલગીર થાય છે.

૧૯ વળી **યાદ રાખજો** કે આપણે ઘેર દુરદરાજથી આવેલા મિજબાનને વધારે વખત રોકવાનું જેટલું હિનસ્પતી ભરેલું છે તે કરતાં પણ તેના અગત્યના કામ સરજતો અટકાવવો એ તેથી પણ વધારે હિનપસ્તી ભરેલું છે. કહેવત છે કે “ **પરોણોને પશુ એ ઘર ઘણીને વશુ** ” એ કાંઈ ખોટું નથી માટે મિજબાનની મરજી ઊપરાંત રોકવું તે પણ એક જાતનું અવિવેક ભરેલું ગણાય છે.

૨૦ છેલે તમે વિવેકના ઘરને ન પિછાણતા હોતો સિંહ પાસેથી એક ગુણ લેજો, બકરી પાસેથી બે ગુણ લેજો, ગધેડા પાસેથી ત્રણ ગુણ લેજો, કુકડા પાસેથી ચાર ગુણ લેજો, કાગડા પાસેથી પાંચ ગુણ લેજો અને કુતરા પાસેથી છ ગુણ લેજો. તે ગુણો નિચે પ્રમાણે છે.

(૧) મોટું અથવા નાનુ કામ કરવાને જે ઇચ્છે છે તેણે હરેક

યત્નથી કરવું એ ગુણ સિંહ પાસેથી લેવો.

(૨) બધી ઇંદ્રિયો નિયમમાં રાખવી, અને દેશકાળનું બળાબળ જોઇને કામો કરવાં, એ ગુણો બકરી પાસેથી લેવા.

(૩) ઘણો થાક હોય તો પણ ભાર સહેવો, તડકો છાંયડો ન જોવો, અને હમેશ વગર હઠે સંતોષપણાથી કામ કરવું; એ ત્રણ ગુણો ગધેડા પાસેથી લેવા.

(૪) વેહેલા જાગવું, યુદ્ધ કરવું, કણ સંગ્રહ કરવો, અને તેમાંથી મિત્રોને ભાગ આપીને પછી પોતે ખાવું, એ ચાર ગુણો કુકડા પાસેથી લેવા.

(૫) મૈથુન, ગુપ્ત ધૈર્ય, વખતે વખતે સંગ્રહ કરવો, સાવધપણાથી રહેવું, અને કોઇનો પણ વિશ્વાસ ન કરવો એ પાંચે ગુણો કાગડા પાસેથી લેવા.

(૬) વખતે ઘણું ખાવું, અને વખતે થોડું ખાઇને સંતોષ માનવો, નિંદ્રા ઘણી છતાં જાગ્રત રહેવું, સ્વામીની શેવા કરવી, સુરાપણું રાખવું, અને અજાણ્યાને પેસવા ન દેવો એ છ ગુણો કુતરા પાસેથી લેવા.

રાજનીતિ.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

વાતચિત કરવાના નિયમો.

દોહરો.

વાત થકી વખણાય નર, વાત થકી નિંદાય;
વાત થકી હલકો પડે, વાતે કીમત થાય.

ક૦ દ૦ ડા૦

૧ યાદ રાખજો કે અવિચારી માણસો પોતાના બોલવાથી શું પરિણામ નિપજશે તેનો કાંઈ પણ વિચાર કર્યા વિના એકદમ બોલી ઉઠે છે. અને પછી પોતાની બેવકુફાઈમાં પોતેજ ગુંચવાઈ જાય છે ત્યારેજ તેને પસ્તાવો થાય છે. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે** થોડું બોલવું તે સારૂં છે તેમાં વળી વિચારીને બોલવું તે તેથી પણ વધારે સારૂં છે. કહ્યું છે કે

અતિ ભલા નહીં બોલના, અતિ ભલા નહીં ચૂપ;
અતિ ભલા નહી બરસનાં, અતિ ભલા નહીં ધૂપ.

એ કહેવત કાંઈ ખોટી નથી માટે:—

દોહરો.

વિચારીને વાણી વદો, કઠીન વચનસે કામ;
ભાર તોલતો જનભલા, રાખે દલપતરામ.

૨ "યુરીપુડીઝ" કહે છે કે એક લગામ વગરની જીભનું પરિણામ કમનશિબ આપે છે. ધ્યાનમાં રાખજો કે દુનિઆદારીના સર્વ કામકાજમાં મનુષ પ્રાણિ બીજા બધા સદ્‌ગુણો કરતાં જીભથી વધારે જીતી જાય છે. અને નશિબવાન થઈ જાય છે. તેમજ દુર્ગુણ કરી ભાગ્યહિણ થાય તેના કરતાં જીભને લગામ નહીં રાખ્યાથી વધારે થાય છે. કહેવત છે કે "જીભડી કરે આળ પંપાળ તો ખાસડાં ખાયે શિર કપાળ" એ કાંઈ ખોટું નથી.

૩ માટે હમેંશાં હસતુ મુખ રાખવું, ગુસ્સામાં પણ કોઇને કાંઇ ગાળ દેવી નહીં. કોઇને જવાબ આપતી વેળા ગરમ સ્વભાવે બોલવું નહીં, કાંકે તે પણ એક ફસી પડવાનો સબબછે. ધ્યાનમાં રાખજો કે તલવાર છુરીનો ઘા રૂઝાશે પણ બોલરૂપી ઘા રૂઝાવો બહુ કઠણ છે. કહેવત છે કેઃ—"જીભમાં અમ્રત ને જીભમાં ઝેર" એટલે જીભ હાથીએ બેસાડે ને જીભ ગધેડે પણ ચડાવે માટે યાદ રાખજો કે તમારી જીભ કદાચ તમારૂંજ બુરૂં કરે નહીં ? કેમકેઃ—

દોહરો.

વખાણનાં પણ વચન છે, વચન સુગીત રસાળ;
નર નિંદાના વચન છે, વચન ગોબરા ગાળ;

૪ વળી **યાદ** રાખજો કે વગર વિચારનું અને સહસા વેણ કહાડવાથી જરૂર પસ્તાવું પડે છે. માટે ચાલે ત્યાં સૂધીતો ગોમાંથી એક શબ્દ પણ નઠારો ન કહાડવો **કેમકે "ગોળે મરે ત્યારે વિષ દેવાનું શું કામ?"** ધ્યાનમાં રાખજો કે તમારા ગજવામાં કદી દ્રવ્ય ન હોય તો તમારી જીભ મીઠી રાખજો અને પછી નકી સમજો કે તે દ્રવ્ય તમારી પાસે જ છે. **"વાતે વડાં ને વાતે વડી, વાતે વેવાણુ ગધેડે ચડી"** એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો.

૫ **યાદ રાખજો** કે વાત ચિત કરવામાં ઘણા મોઠા શબ્દો વાપરવા જોઇએ કેમકે ખરાબ શબ્દોથી તલવારના ઘા કરતાં પણ વધારે ઝેરી અસર થાય છે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે માણુસની કીમત તેના વિચાર અને વાતચીત ઊપરથીજ થાય છે. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

વેણુ થકીજ જણાય છે, ખાનદાન નાદાન;
ખેડૂ પંડિત ખારવા, અગુણી કે ગુણવાન.

ક૦ દ૦ ડા૦

૬ વાતચિત કરવાની રીત ઘણાખરા લોકો જાણુતા નથી માટે **યાદ રાખવું કે જ્યારે તમે** હર કોઈ સાથે વાતચિત કરવા લાગો ત્યારે આટલી વાતતો **ધ્યાનમાં રાખજો કે** સામો ધણી તમારી વાત સાંભળવાને ખુશી છે કે તેની વાત તમને સાંભળાવવાને ખુશી છે ? જો તમારી વાત સાંભળવાને ખુશી ન હોય તો પછી તેની વાત સાંભળ્યા પછી તમારી વાત કરજો. નહીંતર તમારી વાત વ્યર્થ જશે. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

જે જેને અભ્યાસ નહીં, તે તેને નહી સ્વાદ;
અંધા આગળ આરસી, બેરા આગળ નાદ.

૭ માટે હરકોઈ વાત ચોત કરનારનું બોલવું આપણે પુરતા ધ્યાનથી સાંભળીએ તોજ તે વાત કરનાર સખસ આપણુને વધારે રે સારી રીતે સમજાવી શકે છે. માટે હરકોઈ કાંઈ કહે તે પુરતા ધ્યાનથી સાંભળવું તોજ તેની ખરી ખુબિના માલમ પડી આવે છે. "**તુમ તુમારે બકે જાઓ મેં મેરે શુનતાહું**" એવું રાખવું નહીં.

૮ વળી યાદ રાખજો કે વાતચિત કરવામાં પોતાની હુશીયારી બતાવવા કરતાં સામા ધણી પાસે વાત કરાવીને તેની હુશીયારી સાંભળવી એ વધારે બેહેતર છે. કેમકે "**મુંગા પણાની મજા એથી સર્વ કામ સિદ્ધ થાય છે**" એ કાંઇ ખોટું નથી.

મળેલું.

૯ વળી યાદ રાખજો કે એક કાને વાત સાંભળીને બીજા કાને કહાડી નાખવાની ટેવ રાખતા નહી તેમજ કોઈ છાની વાત કરતાં પેહેલાં આડી અવળી નજર કરવી કેમકે "**વાડ સાંભળે વાડનો કાંટો સાંભળે**" એ કહેવત મુજબ "**વા વાત લેઈ જાય**" માટે સાવધતાથી વાત કરવી તેમાં વળી રાત્રે તો બિલકુલ છાની વાત કરવી નહીં, કેમકે આપણો શત્રુ સાંભળે તો નુકશાન કરે માટે "**પેટમાં તે પેટીમાં**" એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો.

વળી તમે ગમે તો ભલેને વારંવાર બોલજો પણ લંબાણથી બો-
લશો માં કાંકે જેઓ થોડું જાણે છે તેઓ ઘણું બોલે છે પણ
જેઓ ઘણું જાણે છે તેઓતો થોડું અને વળી તે પણ વિચા-
રીને બોલે છે માટે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે તમે બોલી જાણુતા
ન હોતો કાન દેઇને સાંભળ્યા કરજો કાંકે ચૂપ રહ્યાથી કોઈ
પસ્તાયા નથી કેમકે માણસ ગમે તેવું વાચાળ અને ચપળ હોય
તથાપિ વધારે અને વળી વખત વિનાનું બોલે તો તેનું અપમાન
થાય છે. માટે "**વખતના ગીત વખતે ગવાય**" એ કહે-
વત ધ્યાનમાં રાખી સમય વિચારીને થોડું બોલવુ; તે પણ
સત્ય બોલવું, સત્ય હોય તે પ્રિય બોલવું અને પ્રિય હોય તે ધર્મ
યુક્ત બોલવું તે બધાથી બેહેત્તર ગણાય છે. કહેવત છે કે "**નિ-
ક્કીસો ફિક્કી લગે બિના બખતકી વાત**" એ કાંઈ ખોટું નથી.

૧૦ કોઈ માણુસે વિદ્વાનને કહ્યું કે **પરમેશ્વરે** માણુસને એક જીભ
અને બે કાન શા માટે આપ્યા હશે? ત્યારે વિદ્વાને ઉત્તર આ-
પ્યો કે થોડું બોલવાને એક જીભ અને ઘણું સાંભળવાને બે
કાન આપ્યા છે. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે ઘણું સાંભળવાને
બે કાન અને થોડું બોલવાને એક જીભ બસ છે."**

**૧૧ વળી યાદ રાખજો કે તમને કોઇએ કહેલી વાત કદાચ ખોટી
લાગતી હોય તો તમે તેને કહેશો નહીં કે તે ખોટી છે કારણ
કે તેથી તે ફરીથી તમને વાત કરવાનું મન કદી કરશે નહીં.
માટે તેને યુક્તિથી સમજાવજો કે જેથી તમારી પાસે સાચી
વાતજ કરશે.**

૧૨ **યાદ રાખજો** કે કાનમાં કહેલું પણ કોઈવાર સેંકડો ગાઉ સુધી સંભળાય છે. ધ્યાનમાં રાખજો કે ભીંતને પણ કાન હોય છે મતલબ કે વાતને વાયરો હજારો ગાઉ ઉડી જતાં વાર લાગતી નથી માટે જે વાત ઘણી ગુપ્ત રાખવા જેવી હોય તે કોઇ ત્રીજે કાને જવા દેવી નહીં. કેમકે એક કાને કરેલી વાત બીજે કાને ગયા વિના કદી પણ રહેનાર નથી. માટે **"વાત ન કરીયે વાટે, ને વાત ન કરીયે રાતે."**

૧૩ વળી **યાદ રાખજો** કે જે વાત કરવા જેવી હોય તે વાત પણ પેટમાં રાખી જાણે તેવાની પાસે કરજો. **"પક્ષીનો ઠગં ઉડાડીયો ને માણુસનો ઠગ ચાડીયો"** એ કહેવત મુજબ જે માણુસના પેટમાં વાત રહે નહીં તેને તમારી વાત કદી કરતા નહીં કેમકે:—

દોહરો.

છોટે નરકે પેટમેં, બડિ બાત ન માય;
પાવશેર કે પાત્રમેં, કેસે શેર સમાય.

મળેલું.

૧૪ વળી તમે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે કોઇની છુપિ વાત જાહેર કરતા નહીં કેમકે **"પેટમાં તે પેટીમાં અને હોઠ બહાર તે કોટ બહાર."** એ કહેવતો મુજબ એક વાર વાત બહાર પડી તો પછી ક્ષણુવારમાં તે ફેલાઈ જાય છે, અને **"એકની અનેક થાય"** એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે કોઇની ગુપ્ત વાત પ્રગટ કરવાની ટેવ રાખવી નહીં. કેમકે તેથી "વાયદ"

એટલે વાયુ વાળો કહેવાય છે. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે પોતાની છુપિ વાત પારકે મોહોડે કહેનાર મુરખો જ ગણાય છે પણ પારકી વાત બહાર પાડનારતો મુરખો અને દગલબાજ બંને ગણાય છે એ કાંઈ ખોટું નથી.

૧૫ "**વિષ્ણુંશર્મા**" કહે છે કે આપણી છુપિ વાત તેમાં પણ જો તે કહેવા જેવી હોય તો આપણા વિશ્વાસુ મિત્ર પાસે અથવા રક્ષક ચાકર પાસે કહીયે; અને લાયક સ્ત્રીને પણ કહીએ. પરંતુ બીજા પાસે કહીયે નહીં. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે એટલાંને પણ સઘળું નહીં કહેતાં થોડુંજ કહીએ. એ કાંઈ ખોટું નથી. કહેવત છે કે **બોલે તેટલું બહાર પડે અને રાંધે તેટલું વરે પડે.**

૧૬ છેલે તમે ખુબ **ધ્યાનમાં રાખજો** કે, તમે શું બોલશો ? શા માટે બોલશો ? કોના પ્રત્યે બોલશો ? કોના વિષે બોલવાના છો ! તમે જે બોલશો તેમાંથી શું પરિણામ નિકળશે ? તમે જે બોલશો તેમાંથી તમને શું ફાયદો થશે ? અને છેલે તમે જે બોલશો તે કોણ સાંભળશે ? આ બધી બાબતોનો વિચાર કર્યા પછી જે કાંઈ બોલવાનું હોય તે બેલાશક બોલજો. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે આ સાતે બાબતોનો વિચાર કરી તમે જે કાંઈ બોલશો તેથી તમોને કદી પણ નુકશાન થનાર નથી ? ?

પ્રકરણ ૧૯ મું.

માબાપ ભાઇભાંડુ અને સગા સહોદર.

દોહરો.

કર સેવા પિતુમાતની, એજ તિર્થનું સ્થાન;
અન્ય તિર્થ આઘું અને, સમિપ તિર્થ આ જાણ.
ફરિ ફરિ સુખ સઘળાં મળે, મળે ફરિ ધનધામ;
માત તાત તે નહીં મળે, પણ ચકી કોઈ ઠામ.

કહાનજી ધર્મસિંહ.

૧ યાદ રાખજો કે માબાપ જેવું આ સંસારમાં બીજું કોઈ વાહાલું સગું નથી; માબાપવિનાનાં બચાં "બિચારાં બાપડાં" કહેવાયછે એ કાંઈ ખોટું નથી. કેમકે માબાપ સમાન પ્રિતી અને પ્રેમ ધરાવનાર સાચો સગો બીજો કોઈ નથી. એટલા માટે વૃદ્ધ

માબાપોની જેટલી સેવા કરીયે તેટલી થોડીજ છે. "**વિષ્ણુ-શર્મા**" કહે છે કે ગાયત્રી સમાન બીજો મંત્ર નથી, મા સમાન બીજું દૈવત નથી, દાન સમાન બીજું પુન્ય નથી, પાણી વગર મોટું દાન નથી. અને માબાપ સમાન બીજું મોટું તિર્થ નથી. એ કાંઈ ખોટું નથી. કહેવત છે કે "**મા તે મા ને બીજા વ-ગડાના વા**" વળી કહેવાયછે કે "**ઘોડે ચડતો બાપ મરજો પણ રેંટીઓ કાંતતી મા મરશો નહીં**" કેમકે બાપની ગેરહાજરીમાં દયાળુ માતા કાંતી પિછીને પણ ગુજરાન ચલવે છે.

૨ વળી **યાદ રાખજો** કે જે માબાપોએ આપણા કલ્યાણને વાસ્તે ઘણી ફિકર રાખી છે, આપણને પોતે અનેક તરેહનાં સંકટો વેઠી ઉછેર્યાં છે, અને ટુંકામાં કહીયે તો આપણા ઉપર પોતાની સઘળી રહેમિયત ખરચી નાખી છે. ત્યારે તેઓના ધોળા વા-ળને કાળો ડાઘ લગાડવો એ કેવું શરમ ભરેલું? કેવું હલકું? કેવું નિચ! અને કેવું લૂણ હરામિપણું ગણાય? **ધ્યાનમાં રાખજો** કે તમે તમારાં માત પિતાની ગમે તેટલી સેવા કરશો તથાપિ તેમના પ્યારનો બદલો પૂરો થઈ શકે તેમ નથી. આ-ટલો બધો માબાપનો બે હદ પ્યાર છે. તે પ્યાર ભૂલી જનાર પુત્ર કુપુત્ર કહેવાય છે એ કાંઈ ખોટું નથી. કહ્યું છે કે:—

સવૈયા.

માત તણા ઊપગાર બરાબર, અન્ય નહીં ઊપકારજ એકે;
માત તણી મમતાની બરાબર, અન્ય તણી મમતા કોણ લેખે;

માત તણા ઉપગારની કીમત, રાજ તણી રિધ્ધથી અદકી છે;
માત તણી મમતા તણી કીમત, થી અવધિ અવધિ અવધિ છે;
પૂતન સેવત માત પિતા પદ, પૂત કપૂતે જન્મ ધર્યો કાં!
પૂતનો પ્રેમ ન માત પિતા પર, પૂત કપૂત જણ્યો જન્મી કાં!
પુત જો માત પિતા ન ભજ્યો, તવ પૂત ન પથ્થર પેટ પડયો કાં!
પૂત ન સેવત માત પિતા તવ, ફોગટ ભાર વહ્યો જનની કાં.
માત પિતા પદ તિર્થ તજી, તપ તિર્થ કર્યો ન કર્યો ન કર્યો છે;
માત પિતા ગુણ ધ્યાન તજી, જપ ધ્યાન ધર્યો ન ધર્યો ન ધર્યો છે;
જન્મ ધરી પિતુ માત તજ્યાં તવ, જન્મ ધર્યો ન ધર્યો ન ધર્યો છે;
પૂત્ર થઈ પિતુ માત પિડે તવ, નર્ક નિવાશી ઠર્યોજ ઠર્યો છે.

કહાનજી ધર્મસિંહ.

૩ માટે **યાદ રાખજો** કે માત પિતાની સેવા કરનાર, તેમની સાચી શિખામણો ગ્રહણ કરનાર, તેમના સઘળા હુકમોને તાબે રહેનાર, અને તેમની સાચી ભક્તિ કરનાર છોકરાં ગુલાબના અંતર કરતાં પણ વધારે સુવાસ આપે છે. એ કાંઈ ખોટું નથી. કહેવત છે "**સોમેં સુત ને હજારમેં કાણાં**" એ બને શોભે કેમકે "**દી વાળે તો દીકરા નહીં તો પછી દી ફર્યા**" એ કાંઈ ખોટું નથી. કહ્યું છે કેઃ—

દી વાળે દીકરા, કાં ધોરી કાં ધરા;
કાંતો વણનાં જીંડવાં, નહીંતો તલ ખરા.

૪ વળી**યાદ રાખજો** કે અશક્ત માબાપોનું, નાના ભાઈ ભાંડુઓનું અને જેની સંભાળલેનાર કોઈ ન હોય તેવાઓનું તેમજ અશક્ત

અપંગ કે આંધળાઓનું ભરણ પોષણ કરવું એ દરેક તંદુરસ્ત અને કમાઈ કરી શકે એવા માણસની મુખ્ય ફરજ છે. માટે આખા કુટુંબનું પોષણ કરે તેનેજ ખરો પુત્ર સમજવો. અને તેજ "**કુળમાં દીવો**" કહેવાય છે એ કાંઈ ખોટું નથી. કાંકે પુત્ર ભલેને ઘણા હોય તથાપિ જેનું મેળવેલું ધન અને કીર્તિ સાંભળવામાં આવે તેવા પુત્રથીજ પિતા પુત્રવાન ગણાય છે. કહેવત છે કે "**સો સપુત સારા પણ એક કપુત નહીં સારો**" કહેવાય છે કેઃ—

શિયાળ બચ્ચાં સો જણે, તે સોએ બિચારાં;
સિંહણ બચ્ચું એક જણે, પણ એકે હજારાં.

વળી વહ્યું છે કેઃ—

સપુતનાં લક્ષણો.

છપ્પો.

આપ રળેલું ખાય, બાપથી કરે સવાઈ;
ઢાંકે કુળ કલંક, અંગનિત્યે વહેવાઈ;
નિશ્ચ વખાણે પૂઠ, જૂઠ દેખી દિલ દાઝે;
સજ્જન દાતા સૂર, નૂર મન લજ્યો લાજે;
કીર્તિ જેની કવિજન કરે, સકળ ગુણ મનમાં લહે,
કવિ **સામળ** કહે સાચું કહું, સપૂત સર્વ તેને કહે.

કપુતનાં લક્ષણો.

સેશ નહીં કુળ લાજ, બાપનું ધન પણ ખુએ;
નમે વેરીને પાય, દુષ્ટ આમળ દુઃખ રૂએ;

કુળનું કહે કલંક, બોલ બાપીકા બોળે;
દે સજ્જનને દુઃખ, છિદ્ર પોતાનું ખોલે;
આધિન થકો જે અન જમે, લાજ મરજાદા નવ લહે;
કવિ સામળ કહે સાચું કહું લોક કપૂત તેને કહે.

૫ માટે યાદ રાખજો કે કુળમાં જે મોટો હોય અને સર્વનું ભરણ પોષણ કરી શકે તેવો હોય તેનું સઘળાએ મળીને રક્ષણ કરવું જોઇએ. કેમકે તેનો નાશ થયો કે અટકી પડયો તો આખા કુટુંબનો નાશ થયો એમ સમજવું. જેમ ચક્રનો નાભિ તુટયો તો પછી બધા આરા ચાલતા અટકી પડે છે, તેમ એવા કુળદિપક પુત્રનો નાશ થયેથી આખું કુટુંબ નિરાધાર થઈ પડે છે. કહેવત છે કે "**સો મરજો પણ સોનો પાળનાર મરશો નહીં**" એ કાંઈ ખોટું નથી.

૬ **યાદ રાખજો કે** માબાપનું ઘર છોડવું તે પેહેલું દુઃખ છે, કંગાળીયત તે તેથી પણ વધારે દુઃખ છે, માથે કરજ તે તેથી પણ વધારે દુઃખ, નિ-ાશી પણું તે તેથી પણ વધારે દુઃખ, ભાઇઓનો શોક ત તેથી પણ વધુ દુઃખ, વિધવા બ્હેનનું તેથી પણ વધારે દુઃખ, માથે આળ આવે તે તેથી પણ વધારે દુઃખ, કુલટા સ્ત્રી તે તેથા પણ વધુ દુઃખ; પણ એ સઘળાં કરતાં કુળ દિપક પુત્રનું મોત થાય તે વધારે દુઃખદાયક છે, કહ્યું છે કેઃ—

છપ્પો.

મહા દુખ માથે આળ, મહા દુખ માલ ગયાનું;
મહા દુખ અતિ અપમાન, મહા દુખ રોગ થયાનું;

મહા દુખ હારે હોડ, મહા દુખ વેર વઢયાનું;
'મહા દુખ મોટી ખોટ, મહા દુખ ઝેર ચઢયાનું;
વળી મહા દુખ માથે મોતનું, દુઃખ દેવું ઘરસુત્રનું;
કવિ **સામળ** કહે મહા દુખ વળી, મોત થાય પ્રિય પુત્રનું.

૭ વળી **યાદ રાખજો કે** એક બાગ ભલેને ગમે તેવો મોટો હોય તથાપિ તેમાં એક સુગંધી વૃક્ષ વિના તે શોભતો નથી તેમ એક કુટુંબ ભલેને ઘણા માણસોથી ભરપૂર હોય તથાપિતે એક સપૂત અને કુળ દિપક પૂત્ર વિના શોભતું નથી. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** શોક સંતાપ કરાવનારા અને કુળને કલંક લગાડનારા અનેક પુત્રો થાય તેના કરતાં આખા કુટુંબનું પોષણ કરનારો અને કુળ દિપક ભલેને એકજ પુત્ર થાય તો પણ તે વધારે બહેતર છે. કહેવાય છે કે "**વિદ્યા હિનકા હૃદય સૂના ઔર પુત્ર હિનકા ઘર સૂના**" એ કાંઈ ખોટું નથી. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

એક પ્રાક્રમી સુત ભલો, નહીં દરિદ્રી અનેક;
ભુંડણ પૂત્ર અનેકથી, ભલો સિંહ પુત્ર એક.

મળેલું.

૮ **ધ્યાનમાં રાખજો કે** લીલી ઝાડી માંહેનાં લીલાં વૃક્ષોને એક સુકુ વૃક્ષ જેમ બાળી નાંખે છે તેમ એક કુપુત્રો આખા કુટુંબને બાળી નાંખે છે. તો એવા વધારે કપુતો થાય તેનાં તો પુરેપુરી કમબખ્તિ સમજવી. "**ઝાઝે વરસાદે કણ હિણ, ને ઝાઝે**

છોકરે કુળ હિણુ" એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે મુરખ પુત્ર ઘણા કાળ સુધી જીવે તે કરતાં જન્મીને તુર્ત મરણ પામે છે તે વધારે સારૂં, કેમકે તે થોડા કાળ સુધીજ દુઃખ થાય છે પણ મુરખ પુત્રતો જ્યાં સુધી જીવે ત્યાં સુધી દુઃખ દેનારો થઈ પડે છે.

૯ **યાદ રાખજો કે** સંતતિ વિનાના માણુસો સંતતિવાળા માણુસોને સુખી સમજે છે, પણ ખરૂં કહીયે તો તેમાં તેઓ ભૂલે છે. કાંકે સંતતિ વિનાના માણુસોને તો સંતતિ નથી એટલીજ ફિકર; પણ સંતતિવાળાને તો તેઓના ભરણપોષણ, આજામાંદા અને સારાં નરસાં નિવડવાની અહોનિશ ફિકર હોય છે. તેની તેઓને ખબર હોતી નથી. ખરૂં છે કે "**વાંઝીયાપણું**" એ મોટામાંમોટું દુઃખ છે. કહેવત છે કે "**સ્ત્રી વિનાનીસેજ સુની" અને પુત્ર વિનાનુંઘર સુનું** એ કાંઈ ખોટું નથી.

૧૦ વળી **યાદ રાખજો કે** મનુષને હદ કરતાં વધારે સંતતિ હોય તેપણ સારી નહી. કારણ સઘળાં સંતાનો કાંઈ સારાં જ નિવડે એમ બનતું નથી, કેમકે બધા સંતાનો તો કોઈ ભાગ્યશાળીનેજ સારાં નિવડે છે. ધ્યાનમાં રાખજો કે "**એકાદ અંગારીયો** (જારનો બગડેલો દાણો) હોય તે આખા ખેતરને બગાડે છે. તેમ એક કપૂત હોય તે આખા કુટુંબને ખરાબ કરે છે. માટે **યાદ રાખજો કે "ઝાઝા ખોરડા, ઝાઝા દોરડા, (વેપાર) ઝાઝા ઢોરડા અને ઝાઝા છોરડા,"** એ સારાં નહીં. કહેવત છે કે '**ઝાઝે વેપારે દેવાળું અને ઝાઝી ભક્તિએ છિનાળુ**" એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે એ સઘળાં ઝાઝાં નહીં સારાં.

११ યાદ રાખજો કે બચ્ચાંઓ માબાપ સાથે જ ઉછરવાથી સ્વભાવિક રીતે તેમના ગુણો તેનામાં આવે છે. એટલે માબાપ જો અજ્ઞાન અને અણુસમજુ હોય તો તેઓનાં છોકરાં પણ તેવાજ થાય છે, માબાપ કલેશી અને કજીયાખોર હોય તો તેમના છોકરા પણ કલેશીને કજીયાખોર થાય છે. મતલબ કે "**માબાપ તેવાં છોકરાં**" યાને **બાપ તેવા બેટા ને વડ તેવા ટેટા** એ કહેવતો કાંઈ ખોટી નથી. કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

વડ તેવા ટેટા ખિલે, બાપ સમાતો પુત;
બી તેવાં ફળ બાઝશે, એજ રામનું કૃત.

ડા. એ. તારાપોર.

१२ "કાળીદાસ" કહે છે કે મીઠું ભાષણ તથા આલિંગનાદિકે કરીને છોકરાંનાં લાડ કરવાં તેથી માતા પિતાને ઘણો દોષ છે એ કાંઈ ખોટું નથી. કેમકે **વગર ભણેથી બ્રાહ્મણ બગડે છે અને લાડથી છોકરો બગડે છે**" માટે પુત્રના તથા શિષ્યના લાડ ન કરતાં તેમને તાડન કરવું જોઈએ **ધ્યાનમાં રાખજો કે** ખોટા લાડ અને ખાલી ફિકિરયારી એ કાંઈપણ કામનાં નથી. કેમકે "**છોકરાંને બગાડવાં હોય તો મોસાળમાં અને સુધારવાં હોય તો નિશાળમાં** મુકવાં. એ કાંઈ ખોટું નથી.

१३ માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે** નાનપણથી જ છોકરાઓને સારી શિખામણ આપી તેના દરેક કામકાજ ઉપર નજર રાખવાનું

કામ માબાપનું છે. માટે નઠારાં કામને માટે તેઓને હમેશાં ટોકતાં રહેવું તથા નઠારા શબ્દો બોલતા અટકાવવા અને વળી આટલું પણ **ધ્યાનમાં રાખજો કે** તમે તમારાં કુમળી વયનાં બચ્ચાંઓનાં સાંભળતાં નઠારા શબ્દો કહાડશો તો તેઓ પણ નઠારા શબ્દો બોલતાં શિખશે. અને કાંઈ બેઅદબી રીતે વરતશો તો તેઓ પણ તેવી જ રીતે વરતતાં શિખશે. માટે તમારાં બચ્ચાંને સારા થતા શિખવજો. કેમકે જે છોકરો મૂળમાંથી બગડયો (**શિંગમાંથી સડયો**) તે પછી સદાય તેવો જ રહે છે. કહેવત છે કે "**કુમળું ઝાડ વાળીએ તેમ વળે**" એમ સમજી બચ્ચાંઓને બચપણથી જ સુધારજો. ધ્યાનમાં રાખજો કે "**છોટી વયે પડેલી છાપ ભરપૂર વયે ભુલશે નહીં**" કેમકે માણુસનું મૂળ બચપણુ છે. તે બરાબર સજ્યા વિનાનું રહ્યું હોય તો માણુસ સમજુ અને સારૂં નિવડે છે.

૧૪ વળી **યાદ રાખજો કે** તમે તમારાં બચ્ચાંઓને માન મર્તબાથી બોલાવશો તો લોકો પણ તેઓને માન મર્તબાથી બોલાવશે અને તોછડાઈથી બોલાવશો તો લોકો પણ તોછડાઈથી બોલાવશે. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** માન મર્તબાથી બોલવાની છાપ નાનાં બચ્ચાં પર પડવાથી તેઓ મોટા થયે પણ માનથી બોલાવવાને ભૂલતાં નથી. માટે સમજુ માબાપોએ પોતાના બચ્ચાં વિવેકી અને નીતિ વાળા સ્વભાવનાં થાય તેમ કરવું જોઈએ.

૧૫ **ધ્યાનમાં રાખજો કે** બચ્ચાંઓને ઘરમાં ને ઘરમાં ગોંધી રાખવાથી બહારના બનાવોથી કેવળ અજાણ્યાં રહે છે. અને પછી બહા-

रनो साधारण बनाव पण तेमने मन अद्‌भूत थई पडे छे. मांटे दरेक माबापोओ बच्चांओने दरेक वात अने कामकाजथी वाकेफ करतां रहेवुं के जेथी तेओ सरवे वांतथी जाणीतां थाय.

१६ वळी तमे खुब ध्यानमां राखजो के सारी सोबत एज बच्चांनी केळवणीनो मुख्य पायो छे. माटे बाळकने अभ्यास करावतां पेहेलां तेना सोबती विषे लांबो विचार करजो केमके सारी सोबत हशे तो सारा थशे अने नठारी सोबत हशे तो नठारां निवडशे कहेवत छे के "संगत तेवी बुद्धि"

१७ याद राखजो के सोनुं अने मणिना योगथी मनुष्यना नेत्रने जेम आनंद प्राप्त थाय छे तेम विद्यावान पुत्रने जोइने तेनां माबाप अने बीजा सर्वने आनंद थाय छे. माटे जे माबापो पोतानां बच्चांने उद्योगी, ईंद्रियजीत अने विद्यावाळा थतां शिखवे छे ते तेमना खरेखरा हितस्वी जाणवां पण खोटां लाड अने खाली हिशियारी वाळा तेमज अभण राखे छे तेना माबापो पाछळथी तेओना शत्रु बने छे. कहेवाय छे के " **मा बापनी महेरबानी करतां उस्तादनी ईतराजी सारी** " ए काइ खोटुं नथी. माटे अनेक संकटो वेठीने पण पोतानां बच्चांओने विद्यावाळां करवां जोइए. कह्युं छे के:—

श्लोक.

माता वैरी पिता शत्रु बाळको न पाढते ॥
सभा मध्य न शोभते हंस मध्ये बको यथा ॥.

ભાવાર્થ—જે બાળકના માબાપો બાળકોને વિદ્યાહિણુ રાખે છે તે તેઓના શત્રુ ગણાય છે. કેમકે વિદ્યાહિણુ પુત્ર હંસના ટોળામાં કાગ જેમ શોભતો નથી તેમ વિદ્વાનની સભામાં શોભતો નથી.

૧૮ વળી યાદ રાખજો કે જે રૂપાળો, યુવાન અને મોટા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો પણ જો વિદ્યા રહિત હોય તો માત્ર સુશોભિત વસ્ત્ર ધારણ કરીને સભામાં બેઠેલો જ્યાં સુધી કાંઈ બોલતો નથી ત્યાં સુધી જ માત્ર શોભે છે. પણ જો તે બોલવા જાય તો "બોબડો બોલ મૂળચંદ બોલ્યો" એવું થાય છે. માટે બાળકને આઠ વરસ પૂરાં થયાં કે વિદ્યાભ્યાસમાં જોડી દેવું યોગ્ય છે. કેમકે તેટલી વય થતાં તેની સમજ શકિત શિખવેલું ધારણ કરવાને સમર્થ હોય છે. કહેવત છે કે "સોળે સાન, વીસે વાન, વળ્યો તો વળ્યો નહીં તો પથ્થરપાણ" એ કાંઈ ખોટું નથી. કહ્યું છે કેઃ—

વિદ્યા પહેલી વય વિષે, બીજી વયમાં ધન;
ન ગ્રહ્યા ધર્મ ત્રીજી વયે, નિષ્ફળ ખોયું તન.

૧૯ યાદ રાખજો કે જે કુટુંબમાં સંપ હોય તે કુટુંબ હમેશાં સુખી અને ખુશી રહે છે. પણ જ્યાં સંપ નથી હોતો અને હમેશાં કલેશ થયા કરે છે તે કુટુંબ હમેશાં દુઃખી રહે છે. ધ્યાનમા રાખજો કે કુટુંબ કલેશ ઘણો બુરો છે. કહેવત છે કે "કલેશથી ગોળાના પાણી પણ સુકાય" એ કાંઈ ખોટું નથી. કેમકે કલેશથી માણસ કંટાળો ખાઇને પોતાના જાનની પણ દરકાર કરતું નથી. પણ ક્રોધ રૂપિ કેફની ઝુમમાં આત્મઘાત વિગેરે હરકોઇ પ્રકારે

પોતાનો પ્યારો જાન ભોગ દેઈ કલેશ કરનાર કુટુંબને તેની ગેર હાજરીનું દુઃખ આપવું પસંદ કરે છે. પણ **ધ્યાનમાં રાખજો** કે સમજુ માણસો આત્મઘાતને જેમ ઘણું જ ધિક્કારવા લાયક કામ ગણે છે તેમ જ તેવા કુટુંબકલેશ વખતે કલેશનું કારણ શોધી કહાડી તેથી થતો ગમ દૂર કરાવવામાં વધારે સિદ્ધિ છે. માટે આવે વખતે "**ફાટયું સાંધીએ અને રૂઠયું મનાવીએ**" એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખવી. કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

કુસંપ મુળ કંકાસનું, મૂળ મુડીનું જાય;
કુળનું મૂળ કાઢે કદી, દુઃખ દાવાનળ થાય.

મળેલું.

૨૦ માટે **યાદ રાખજો કે** મોટા ભાઇઓએ નાના ભાઈઓને જેમ પિતા પુત્રને પાળે તેમ પાળવા જોઇએ. તેમજ નાના ભાઇઓએ મોટા ભાઇઓની સાથે પિતાની પેઠે વર્તવું જોઇએ, મતલબ કે મોટા ભાઇઓની આજ્ઞાઓ પાળવી **ધ્યાનમાં રાખજો કે** ભાઇ વિનાનો માણસ એકલો કહેવાય. "**વનમાં એકલુ ઝાડ પણ હશો નહીં**" એમ કહેવાય છે તે કાંઈ ખોટું નથી. માટે ભલો યાને ભૂડો હોય તોપણ ભાઈ કયાંથી ? કેમકે દુઃખની વખતે ભાઈ સમાન બીજો મદદ કરનાર નથી કહેવત છે કે "**ભાઇ કહે ખરો પણ કહેવા ન દે**" માટે ભાઈ સાથે કદી પણ અણબનાવ રાખવો નહીં. કહ્યું છે કે:—

કડવી હોય લીંબડી, મીઠી હોય છાંય;
બંધવ હોય અબોલડા તોય પોતાની બાંય.

વળી કહ્યું છે કે:—

ભુજંગી છંદ.

દુખે દાઝશે ભાઇનું દીલ જેવું.
કદી અન્યનું દીલ દાઝે ન એવું.
સદાકાળ તે સાથ સાચી સગાઇ,
ભલે હોય ભૂંડો ભલો તોય ભાઇ.

દલપતરામ.

૨૧ માટે **યાદ રાખજો કે** જગતમાં પ્રિય બોલનારા સર્વદા જેટલા જોઇએ તેટલા મળી આવશે; પરંતુ અપ્રિય લાગવાનો ભય નહીં રાખતાં ખરેખરાં હિત્તકારક વચનો માબાપ ભાઇભાંડુ અને સગાગહોદર શિવાય બીજા કોઇ કહેનાર મળશે નહીં "**મીઠા બોલા માનવીં અને કડવા બોલા માવતર**" એ કહેવત કાંઇ ખોટી નથી. પણ "**ધ્યાનમાં રાખજો કે**:—

દોહરો.

મીઠા બોલ મધુર ખરા, પણ માંહે હોયે વિષ;
કડવા બોલ કઠણ ખરા, પણ આપે છે આશિષ.

મળેલું.

માટે માવતરના કડવા બોલ હોય તોપણ તે હિતવાળા સમજવા.

૨૨ **યાદ રાખજો કે** પુત્રીનું બાળ વયમાં માતા રક્ષણ કરે છે, માટે જો માતા અજ્ઞાન અને અણુસમજી હોય તો પુત્રી પણ સર્વદા

તેવી જ થાય છે. કહેવત છે કે "**ઠામ તેવી ઠીકરી ને મા તેવી દીકરી**" એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે પ્રથમ તો માતા જ્ઞાનવાળી હોવી જોઇએ. તોજ પુત્રીયો પણ જ્ઞાનવાળી થાય પરતુ જ્યાં સુધી સ્ત્રીઓ વિદ્યા જ્ઞાન મેળવી શકશે નહીં ત્યાં સુધી બાળ લગ્ન, બાળ હત્યા, સાસુ વહુની લડાઇ, આત્મઘાત, અને ગર્ભપાત ઈત્યાદિ અનેક જાતના માઠા બનાવો બનતા અટકવાના નથી. માટે અનેક યત્નો કરીને પણ પુત્રીયોને વિદ્યા ભણાવવી. **હુલાવી ખીચડી બગડે અને મલાવી દીકરી બગડે** એ વિષે ઇંગલંડને ચોથો બાદશાહ સર "**નેપોલીયન બોનાપાર્ટ**" કહે છે કેઃ—

દોહરો.

કહે નેપોલીયન દેશને, કરવા આબાદાન;
સરસ રીત તો એજ કે, દ્યો માતાને જ્ઞાન.

સ્ત્રી બોધ.

૨૩ **ધ્યાનમાં રાખજો** કે—બાળલગ્ન કદી કરવાં નહીં. કારણ બાળ લગ્નથી પ્રજા નબળી થાય છે, (દંપતિ) વર વહુ વચ્ચે અણબનાવ અને કલેશ કંકાસ ઈત્યાદિ અનેક તરેહનાં દુઃખો ઉભાં થાય છે. **ધ્યાનમાં રાખજો કે.**—

દોહરો.

બાળ લગ્ન કુચાલથી, થાય ઘણાં નુકશાન;
પ્રજા બધી નિર્બળ બને, થઈ ન શકે વિદ્વાન.

દલપતરામ.

૨૪ "કાળીદાસ કહે છે કે માતા પિતાઓએ પ્રથમ કુળની, પછી વિદ્યાની, સ્વભાવની, વયની, રૂપની, ધનની, અને દેશની પરિક્ષા કરીને વર કન્યા પરણાવવાં જોઇએ, એ કાંઇ ખોટું નથી. કેમકે પુત્રીને પરઘેર આપતાં પેહેલાં વરના સદગુણ અને કુળની તપાસ નહીં કરવાથી પસ્તાવું પડે છે. **ધ્યાનમાં રાખજો કે રાજાનું બોલવું અને કન્યાનું લગ્ન એ વારંવાર ફરતાં નથી અને ફરે છે તો ફળદાયક નિવડતાં નથી** " માટે જો પ્રથમથી તપાસ નહીં કીધી તો પાછળથી પસ્તાવો અને હાસી બંને થાય છે. કહેવત છે કે " **કુંભારનું ઠામ બદલાય પણ દીકરાનું ગામ ન બદલાય** " માટે:—

પાણી પીને પુછે ઘર, તેનું નામ તે પેલો ખર;
ચોરી કરજને પુછે ઘર, તેનું નામ તે બીજો ખર.
હાથ ઘાલીને જુવે દર, તેનું નામ તે ત્રીજો ખર;
દીકરી દઇને પુછે ઘર, તેનું નામ તે ચોથો ખર.

૨૫ છેલ્લે યાદ **રાખજો કે** જે માબાપો પૈસા લેઇને પુત્રીને **વેચે** છે તે આ લોકમાં ધિક્કારને પામી પરલોકમાં રૌવ રૌવનામની નર્કમાં પડી રહે છે. " **દીકરીનો પૈસો અને બિલાડીનાં રૂવાં** " એ બંને બરાબર ગણાય છે. એ કાંઈ ખોટું નથી. **કેમકે** બિલાડીનાં રૂંવાને જેમ ઉડી જતાં વાર લાગતી નથી **તેમજ** છોકરીના પૈસા લેનારની પાસેથી તે જતાં વાર લાગતી નથી. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે જ્યાં સુધી પુત્રીવે વિદ્યા વાળી કરી

નથી ત્યાં સુધી "દીકરીને ગાય દોરે ત્યાં જાય" એમ હોવાથી આવા કુછંદો કદી પણ મટવાના નથી. માટેઃ—

દોહરો.

ભલું ભણાવો પુત્રીને, તો શાણી થાનાર;
સદૈવ સુખ પામી કરે, આશિર્વાદ ઉચ્ચાર.

દલપતરામ.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

સ્ત્રી.

દોહરો.

વેલ વધારે વંશની, રામા રત્નની ખાણ;
પણ વશ તેને જે થશે; પલકે ખોશે પ્રાણ.

કર્તા.

૧ **યાદ રાખજો કે** સ્ત્રી એ સુખનું સાધન છે, માટે તેના ઉપર ઘટે તેટલી પ્રીતિ રાખવી; પણ તેને વશ થઇ જવું નહીં. કેમકે સ્ત્રીની તાબેદારી કરવી એ એક પસ્તાવાનું મુળ છે. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** મોટી વણી વાળા થવું, ઇર્ષા વગરના થવું, સારો ભાગ આપનાર થવું, અને સ્ત્રીને ગુપ્તપણે રાખનાર થવું; પણ તેણિને વશ કદી ન થવું કેમકે સ્ત્રીને વશ થનાર ભરથારના કોઈ વાર ભુંડા હાલ થાય છે. માટે **"બાપ દિવાનો મા દિવાની**

ને બાયડી મારી વુગળાભચાનિ " એવું કદી રાખશો નહીં.
૨ આ તો ખરૂં છે કે દુનિયામાં મોટામાં મોટું દુઃખ **સ્ત્રી ભરથાર** વચેના અણબનાવનું છે. કેમકે જે સ્ત્રી ભરથાર વચે કંકાસ અને અણબનાવ હોય તે જોડું કદી પણ સુખ પામતું નથી. માટે દરેક સ્ત્રી પુરૂષોએ નિચેના નિયમો ધ્યાનમાં લેઇ તે પ્રમાણે ચાલવાથી **ધ્યાનમાં રાખજો** કે તેઓ આ લોક અને પરલોક બંનેમાં સુખ પામશે.

પતિએ પત્નિ સાથે વર્તવાના નિયમો.

૧ **યાદ રાખજો** કે જે સ્ત્રીની સાથે તમે લગ્ન કીધું હોય, તેણિને લગ્નના કોલ કરાર એટલે શું ? તથા તે કરાર પ્રમાણે ચાલવાને તમો બંને કેવી રીતે બંધાયેલા છો? તેથી વાકેફ કરજો. કે જેથી તેણીને તમારી સાથે કેવી રીતે ચાલવું તેથી જાણીતી થાય.

૨ **યાદ રાખજો** કે તમારી સ્ત્રીને કદી તોછડાઈથી કે હલકાઈથી બોલાવતા નહીં. પણ વિવેક અને લાયકીથી બોલાવજો કે જેથી તેણી પણ વિવેક અને લાયકીથી બોલતાં શિખશે.

૩ **યાદ રાખજો** કે તમારી સ્ત્રી હઠીલી કે ખરાબ સ્વભાવની હોય તો ઘણાજ સખ્ત ઊપાય કામે નહીં લગાડતાં તમે એવું દેખાડવા માગજો કે તેની એ વાતની તમે ઝાઝી દરકાર કરતાજ નથી એટલે પછી **ધ્યાનમાં રાખજો** કે તે બળાપાથી તેણી

પોતાની મેળે ઠેકાણે આવી જશે. કહેવત છે કે "**મેલીયે ખસ્તુ તો આવે હસ્તુ**" એ કાંઈ ખોટું નથી.

૪ **યાદ રાખજો** કે નવરાસની વેળાએ તમારી સ્ત્રી સાથે બેસીને અરસ પરસ પ્યારમાં વધારો થાય, તેણિનું જ્ઞાન અને સમજ શક્તિ વધે, તેણિના વ્હેમી વિચારો અને દુષ્ટ વિકારો દુર થાય એવી વાતો કરતા રહેજો **ધ્યાનમાં રાખજો કે** સ્ત્રીને પ્યાર અને હેતથી રહાવી પરંતુ એટલો બધો હદથી જ્યાદે પ્યાર નહીં બતાવવો, કે જેથી તેણિ છકી જઇને ઊલટી સરદારી ભોગવવા માગે.

૫ વળી તમારી સ્ત્રી જો સારી હોય તો તમારા સુખ દુ:ખની ભાગીયણ ગણો કેમકે તમારા દુખના વખતમાં બોજો અને સુખના વખતમાં સાહેબી ભોગવવાને તેણીનું નશીબ **યાદ રાખજો કે** સદાય તમારી સાથે જોડાએલુંજ છે. માટે તમારાથી બને તેટલું તેણીને સુખ આપજો. **ધ્યાનમાં રાખજો કે:—**

દોસ્ત પારખીએ દાતણ કરતાં, સગો પારખીએ સાંઈ;
સ્ત્રી પારખીયે ક્યારે કે, જ્યારે ઘરમાં ન હોય કાંઈ;

૬ **યાદ રાખજો** કે તમારી સ્ત્રીને ગુલામ કે ચાકરની માફક ગણતા નહીં પણ તેણિને ખરી અને હમેશની સોબતી ગણીને એક ખરા મિત્રની દાખલ માન આપજો કેમકે ચાકરની માફક હલકી ગણુશો તો હઠીલી નિવડશે, અને માન આપશો તો મિત્રની પેઠે માથું દેશે ધ્યાનમાં રાખજો કે "સ્ત્રીએ **માની તેને**

ઘરે માની અને ઘરે માની તેને ગામે માની " એ કાંઈ ખોટું નથી.

૭ "**નીતિશાસ્ત્ર**"માં કહ્યું છે કે જે સ્ત્રી પવિત્ર કર્મોને વિષે ચતુર, સાવધ, પ્રતિવ્રતા, સ્વામિ ઉપર સાચો પ્રેમ ધરાવનાર અને હમેશાં સત્યપણે બોલનારી હોય તેજ માત્ર પોષણ કરવાને યોગ્ય છે. એ કાંઈ ખોટું નથી માટે તમને એવી સ્ત્રી ન મળી હોય તો જાણજો કે તમે સ્ત્રી વિનાનાજ છો.

૮ **યાદ રાખજો** કે પ્રેમી પુરૂષને મન પ્યારી પ્રેમદા અને પ્યારિ પ્રેમદાને મન પ્યારો પુરૂષ એજ સંસારમાં સુખ રૂપ મૂર્તિ છે. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે એવા સ્ત્રી પુરૂષોના વિરહ દુ:ખથી અ-નોઅન્ય જેવાં ઘેલાં બને છે તેવાં બીજા કોઈ પણ કારણસર ભાગ્યેજ બનતા હશે. માટે જણાય છે કે કેવળ પ્યાર એજ દંપતી (વરવહુ)ના સુખની ચાવિ છે.

૯ વળી **યાદ રાખજો** કે ઘરને ઘર નથી કહેતા પણ સ્ત્રી એજ ઘર કહેવાય છે. કેમકે સ્ત્રી વિનાનું ઘર અરણ્ય જેવું લાગે છે. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે ઝાડ નીચે પણ જે માણસની સ્ત્રી હોય છે તે તેનું ઘર કહેવાય છે. પણ સ્ત્રી વિનાનો મેહેલતો વન જેવોજ એમ નિશ્ચય કરેલ છે. માટે **યાદ રાખજો** કે રોગથી પિડાયેલા તેમજ સંસારના કામ કાજથી કંટાળી ગયેલા અને દુ:ખી પુરૂષને સ્ત્રી સમાન બીજુ ઉમદા અને ઉત્તમ ઔ-ષધ નથી. એ કાંઈ ખોટું નથી કેમકે ઘણી દુર દશામાં આવી

પડેલો પુરૂષ ગાંડો બની જાય છે પણ જો તેને એક ગુણ-વાન સ્ત્રી મળશે તો એ સઘળાં દુઃખો ભુલી જઇને પણ આનંદ પામશે.

૧૦ "લાર્ડ બ્રાહેમે" કહે છે કે સ્ત્રીયોને કેળવણી આપવી એના જેવું અગત્યનું અને સંસાર વ્યવહારને ઉપયોગી કામ બીજું એકે નથી કેમકે હરકોઈ ગરીબ માણસને તેનું ઘર ચલાવવાને સારી સ્ત્રી મળશે કે નહીં તેમજ તેનું ઘર સુખ અને આરામ ભરેલું રહેશે કે નહીં તે સઘળી વાત સ્ત્રી જાતિની કેળવણી ઉપરજ આધાર રાખે છે. એ કાંઈ ખોટું નથી માટે સ્ત્રીને પ્ર-થમ ભણાવવિ અને પછી નીતિના પુસ્તકો વંચાવો અને તે-ણીને સમજાવો કે જેથી તેણિ નીતિનો રસ્તો પકડ્યા વગર કદી પણ રહેશે નહીં.

૧૧ યાદ રાખજો કે સ્ત્રી કરવી તો અંગે કાંઈપણ ખોડ વીનાની, શાંત સ્વભાવવાળી, હંસ તથા હાથિના સરખી ગતિવાળી, કોમળ અંગવાળી, કેસ તથા નાજુક દાંતવાળી, અને સુંવાળા અંગવાળી કરવી તેમાં વળી કુળની પરિક્ષા પ્રથમ કરવી, વિવેક અને ડ-હાપણની પરિક્ષા પછી કરવી; ધ્યાનમાં રાખજો કે સ્ત્રી કદ-રૂપિ હોય તથાપિ સારા સ્વભાવ વાળી હોય તો તેની સાથે ડાહ્યા પુરૂષોએ લગ્ન કરવું યોગ્ય છે. પરંતુ ઘણી રૂપાળી પણ નિચ કુળની અને નઠારા સ્વભાવવાળી હોય તો તેની સાથે લગ્ન કરવું યોગ્ય નથી. કહેવાય છે કે "ઝેરમાં અમ્રત હોય તો તે શોધીને લેવું, અપવિત્ર જગોમાં કંચન હોય તો તે પણ

શોધી તે લેવું અને તેવીજ રીતે નિચ કુળમાં પણ જો સર્વ વાતે ઉત્તમ કન્યા હોય તો તે લેવી. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** કજીયાખોર કલંક અને બદ ચાલની બાયડી પોતાના ધણીને દુઃખમાં ડામ, સુખમાં સંતાપ અને જીંદગીમાં જંજાળ કરાવનારી થઈ પડે છે. કહ્યું છે કે મુરખ સ્ત્રીનું પાલન કીધાથી અને મુરખ શીષને ઉપદેશ દીધાથી દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે:—**

આક ઇંધણ જવ તુણા, છોરૂં બાપ હણ્યા;
છાપરૂ ગળે ને નાર કભારજા, એ પાંચે પાપ મળ્યા;

૧૨ **યાદ રાખજો કે** એક ભુંડી ઓરતની તલવાર તેની જીભ છે. કે જેના ઉપર તેણી કાટ ચડવા દેતી નથી (મતલબ કે હમેશાં કલેશ કરે છે) માટે ક્રૂર, કપટી અને ખરાબ સ્વભાવવાળી સ્ત્રી સાથે ડાહ્યા પુરૂષોએ કદી પણ સબંધ કરવો નહીં. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** ભુંડા પડોશી, ભુંડા છોકરાં અને ભુંડી ઓરત એ હમેશાં વિના અગ્નિએ બાળનારાં ગણાય છે. "**ભુંડી રાંડે બમણો વરો**" અથવા તો "**જેની નાર ભુંડી તેને પીડા ઊંડી**" એ કહેવતો ખોટી નથી. કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

સ્ત્રી જન કહેવાય છે, કજીયાની કરનાર;
ચાર મળે જો ચોટલા, ભાગે જન ઘરબાર.

મળેલુ.

૧૩ **યાદ રાખજો** કે તમારી સ્ત્રીને ખરાબ પડોશીના ઘેર કદી જવા દેતા નહીં. ક્યાંકે ખરાબ સંગતથી ખરાબીજ થાય છે. એ કાંઈ ખોટું નથી. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે સારી સોબત વિના એક પુરૂષના વિચારો દ્રઢ નથી. રહેતા તો પછી સ્ત્રીના તે ક્યાંથી રહે? **યાદમાં રાખજો** કે જે માણસની સ્ત્રી અને સંગત નીતિવાન હોય તે માણસને સંસારમાંની બીજી કોઈ પણ વસ્તુ તેના કરતાં વધારે સુખદાયક લાગશે નહીં કેમકે સૌથી બુરી એકાંત" માટે "**ગરથ ગાંઠે, વિદ્યા પાઠે, ને સ્ત્રી સાથે**" એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો અને વળી આટલું **પણ ધ્યાનમાં રાખજો** કેઃ—

દોહરો.

નાથ વિનાનો બળદિયો, નાથ વિનાની નાર;
વંઠી જાતાં વાર શી, સમજુ કરો વિચાર.

મળેલું.

૧૪ **યાદ રાખજો** કે તમારી સ્ત્રીને કોઈ કારણસર કાંઈ ઠપકો દેવો પડેતો એકાંતે અને ખાનગીમાં દેવો પરંતુ ચાકર કે બીજા લોકો દેખતાં તેણિનું માન ઘટાડવું નહીં. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે તેમ નહીં કરો તો તેણી તમારા સામું બોલતા શિખ્યા વગર રહેશે નહીં.

૧૫ વળી **યાદ રાખજો** કે તમારી સ્ત્રી સાથે તમે લડવાની ટેવ રાખશો નહીં પણ શાંત સ્વભાવથી તેને ટોકતા રહેજો કે તેણિને તમારા કહેવાની સારી અસર થશે અને તેથી તેણી તમારી સામે

તકસિર કરવાનું મન કદી કરશો નહીં. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** તમે ગરમ સ્વભાવવાળા થઈ કાંઈ વસ્તુ અફાળશો અથવા નાખી દેશો તો તેમાં તમનેજ નુકશાન થશે, અને વળી મુરખમાં ખપશો તે જુદા. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

ઘરઘણીયાણીથી લડી, બાળી દે ઘરબાર;
વિમાસણ વળતી કરે, એ પણ એક ગમાર.

ફ૦ ૬૦ ડા૦

એ કાંઈ ખોટું નથી માટે સ્ત્રીને માટે તમારૂ કુળ છાંડો, અને ઘર છાંડો, અરધું આયુષ આપો તોપણ તેણિ ખરાબ હશે તો નકી જાણજો કે અન્ય સાથે પ્રિત કરી તમને છોડી દેશે. માટે સ્ત્રીનો વધારે વિશ્વાસ કરવો નહીં, "**સ્ત્રી કોઇની નહીં**" એ કહેવત કાંઈ ખોટી નથી **ધ્યાનમાં રાખજો** કે સ્ત્રીના આવા કંટાળાથી કંટાળી જઇને એવી જ કહેવત નીકળી છે કેઃ—

બુધે જાર બાજરી, ને બુધે નાર પાધરી;
બુધે ડાબુ દોવા દે, ને બુધે છોકરૂં છાનું રહે.

૧૬ માટે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે શેલડી, તલ, સોનું, પૃથ્વિ, ચંદન, દહીં, તાંબુલ અને શુદ્ર સ્ત્રી એટલા બધાનું જેમ જેમ વધારે મરદન કરીએ તેમ તેમ વધારે ને વધારે ગુણ આપનારાં થાય છે.

૧૭ યાદ રાખજો કે જે પુરૂષ મેહેનત લેઇને પોતાની સ્ત્રીનું રક્ષણ

કરે છે તે તેના સંતાનનું, તેની વર્તણુકનું, તેની જાતનું અને તેના ધર્મનું પણ રક્ષણ કરે છે એમ કહેવું યોગ્ય છે.

૧૮ વળી યાદ રાખજો કે સ્ત્રીએ કરેલું પાપ તેના પતિને શિર પણ આવે છે. કેમકે સ્ત્રીને તેના પાપ કર્મથી અટકાવવી એ પતિનું જ કામ છે. કારણ કે પતિ એ સ્ત્રીનું પાલણ કરનાર છે. માટે તેણે જ તેણિને સારે રસ્તે ચડાવવી જોઇએ. માટે સ્ત્રી ઉપર અંકુશ રાખવો કહેવત છે કે "અંકુસ વગર હાથી પણ બગડે" એ કાંઈ ખોટું નથી.

૧૯ "ભૃતુહરિ" કહેછે કે એક સાથે બોલે, બીજાની તરફ જુવે અને ત્રીજાને મનમાં ચિંતવે માટે સ્ત્રી જયાતિની એક જ ઉપર પ્રિતી છે એમ કેમ કહેવાય? કહ્યું છે કે એકાંત ઠેકાણું; પરવાર, પુરૂષની ગેરહાજરી, અને ભોગ માગનાર પુરૂષ એટલાનો સંયોગ થયા છતાં જે સ્ત્રી ચળીત થતી નથી તેનું નામ જ સતી સ્ત્રી કહેવાય માટે જુવો જુવો સ્ત્રીનો સ્વભાવ કેવો છે? બહાર, અંદરખાને, રાત્રે, દીવસે, જાગૃતિમાં, અને સ્વપ્નમાં પણ યુવાન પુરૂષને ઇચ્છે પણ પરતંત્રપણને લીધે જ જઈ શકતી નથી. એવી સતીયો તો ઘણી હોય છે. માટે ધ્યાનમાં રાખજો કેઃ—"ચાર તો ચંચળ ભલા રાજા, પંડીત, ગજ, તુરી; પણ એક નાર ચંચળ બુરી"

૨૦ "મનુ" કહે છે કે સ્ત્રીઓ પુરૂષના બહારના સ્વરૂપની ચેષ્ટા કરતી નથી, તેમ—વય તરફ પણ વિચાર દોડાવતી નથી. સ્વરૂપવાન હોય કે કરૂપવાન હોય તથાપિ તે પુરૂષ છે એટલા ઉપરથી જ તેણિયો તેની સાથે સબંધ ધરાવે છે એ કાંઈ ખોટું નથી.

૨૧ યાદ રાખજો કે માતા પરણ્યો જુવે છે, પિતા વિદ્યાવાળો જુવે છે, બંધવ બળવાળો જુવે છે, મિત્ર કુળવાળો જુવે છે, અને બીજા લોકો ભોજન આપતો જુવે છે તેમજ સ્ત્રી છેતે પુરૂષજ જુવેછે મતલબ કે જેની જે ઈચ્છા તે પ્રમાણે તે જુવેછે. કહેવત છે કે "**શિયાળ શિમ ભણિ તાણે ને કુતરૂં ગામ ભણી તાણે**" **ધ્યાનમાં રાખજો કે** સ્ત્રીને સોનું, રત્ન અને ધાન્ય વાલું હોય તે કરતાં પણ પુરૂષ વધારે પ્રિય હોય છે.

૨૨ યાદ રાખજો કે પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીનો આહાર બમણો, લજ્યા ચારગણી, સાહસ છગણો, અને કામ આઠ ગણો હોય છે એ કાંઈ ખોટું નથી અને વળી જુઠું બોલવું, વગર વિચાર્યું કામ કરવું, મુર્ખતા, ઘણો લોભ, ગંદાઈ, કપટ અને નિર્દયતા એ સાત દોષોતો સ્ત્રીઓમાં સ્વભાવિક હોય છે કહેવત છે કે "**સ્ત્રી એઠું ખાય, જુઠું ગાય, ને તળાવ જઇને નગ્ન નહાય**" એ કાંઈ ખોટું નથી.

૨૩ વળી **યાદ રાખજો કે** જે સ્ત્રી વ્યભિચારણી છે, તે અંધારી રાત, એકાંત ઠેકાણું; અને પતિની ગેરહાજરી જોઇને, ખુશી થાય છે, કેમકે તેને પલંગપર સૂવું, નરમ બિછાનું અને ઘરનો ઘણી એ ત્રણે ગમતાં નથી. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** "**છીનાળ રાંડ છબકતી ચાલે ને ઘુઘટડામાં ઘર ઘાલે**"

૨૪ ધ્યાનમાં રાખજો કે જે સ્ત્રી પોતાના પતિને જેવો વૈભવ મળ્યો હોય તેમાં આનંદ માની પોતાના પતિની મરજી પ્રમાણે

વરતે છે તે સ્ત્રીનો પતિ પુરણ ભાગ્યશાળી ગણાય છે. કહેવત છે કેઃ—

આભા મંડળમાં વિજળી, વન મંડળમાં મોર
ઘર મંડળમાં સ્ત્રી ને, મુખ મંડળ તંબોળ.

૨૫ **છેલે ધ્યાનમાં રાખજો કે** કેટલાક કમ અકલના માણસો સંસાર સુખ ભોગવવા સારૂ કાંઈપણ તપાસ કીધા વગર જેવી મળી તેવી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરી દે છે અને પાછળથી તે સ્ત્રીથી જયારે સંતાપ પામે છે ત્યારે તેઓ પસ્તાય છે કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

વણ પરણેલા પરણવા, પરણ્યો તજવા ચ્હાય;
લક્કડ લાડુ ખાય તે, ન ખાય તે પસ્તાય.

મળેલું.

પત્નિએ પતિ સાથે વર્તવાના નિયમો.

૧ **બ્હેનો? તમે યાદ રાખજો** કે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને શ્રી નારદ મુનિજીને કહ્યું છે કે પતિ રોગી વા પિશાચ્ચ હોય, ક્રુર ક્રોધી યા મદ્યપિ હોય, વૃધ્ધ હોય, મુખ હોય, બેહેરો મુગો, આંધળો, અથવા પાંગળો હોય. ચિડાઉ, ઉડાઉ, અથવા કરકસરીયો હોય નિંદીત, બિકણો, કપટી, અથવા વ્યભિચારી હોય, તોપણ સતી સ્ત્રીયે અહંકાર, કામ, ક્રોધ, અથવા તુચ્છકાર રહિત, જે રીતે પોતાનો પતિ પ્રસન્ન રહે તે રીતે જ વર્તવું જોઇએ. **ધ્યાનમાં**

રાખજો કે આવો ધર્મ બજાવનાર સ્ત્રીએ સ્વર્ગ અને મૃત્યુ એ બંને લોકનો સુધારો કર્યો એમ માનવું યોગ્ય છે. માટે તમારા પતિના સ્વરૂપ, કરૂપ અને સદ્ગુણ દુર્ગુણ વિષે મનમાં કાંઇ પણ ખેદ ન લાવતાં પરમેશ્વર માફક જ ગણજો. અને જાણજો કે "કાળા તો કૃશ્નજી પણ હતા" માટે તમારો હાથ ઝાલનાર સ્વામી પ્રત્યે તમે નિચેના નિયમો પ્રમાણે વરતજો કે જેથી બ્હેનો તમારો આ લોક અને પરલોકમાં સુધારો થયા વગર રહેશે નહીં.

૨ બ્હેનો? તમે યાદ રાખજો કે જેમ ચંદન વૃક્ષને ભેદે તોપણ તેની સુગંધ તજતું નથી, હાથી વૃધાવસ્થાને પહોંચે તે છતાં પણ પોતાની ચાલને છોડતો નથી, શેલડીને પીલીએ તોપણ પોતાની મધુરતા છોડતી નથી, કુલિન પુરૂષ કદાપિ દ્રવ્યાદિકે ક્ષિણ થાય તથાપિ પોતાનું કુલિનપણું છોડતો નથી તેમ એક સતી સ્ત્રી ગમેતેવી આફત આવવા છતાં પણ પોતાના પ્યારા પતિને છોડતી નથી, બ્હેનો? આવી સ્ત્રીનો પતિ પુરણ ભાગ્યશાળી ગણાય તેમાં શી નવાઇ? માટે તેણે:—

દોહરો.

સુખ દુખ જાણી ભાગ લે, જે નરની નેક નાર;
ગળે લગાડી રાખવી, કરી હીરાનો હાર.

દા૦ એ૦ તારાપોર.

૩ બ્હેનો? તમે ધ્યાનમાં રાખજો કે સતી સ્ત્રીનો ધર્મ ઘણો જ

કઠણુ અને વિકટ છે. કેમકે પતિ સુંદર હોય વા કરૂપો હોય, રાંક હોય વા રાજા હોય, તથાપિ સતી સ્ત્રીઓ તો ગમેતેવો તોપણુ પોતાનો પતિ જ પ્યારો ગણે છે. જેમ હંસ પક્ષિઓ માનસરોવરનીજ ઈચ્છા કરે છે. સારંગ (મોર) મેઘ ગર્જનાનીજ ઈચ્છા કરે છે, અને હાથીયો રેવાજીના નીરનીજ ઈચ્છા કરે છે તેમ એક પતિ ભક્ત પત્નિ પોતાના પતિનીજ માત્ર ઈચ્છા કરે છે. અને ધ્યાનમાં રાખજો કે તેણી **"પર પુરૂષને પત્થર સમાન ગણી સ્વપ્નમાં પણ ઇચ્છતી નથી"** એ કાંઈ ખોટું નથી.

૪ માટે બ્હેનો? તમારે મને, વચને કે કર્મે કરીને પણુ પારકા પુરૂષ સામું જોવું નહીં, તેમજ તેના વખાણુ પણ કરવાં નહીં કેમકે પર પુરૂષ ગમે તેવો ધનવાન, રૂપવાન, હુંશિયાર અથવા લક્ષાધિપતિ હોય તથાપિ પોતાના પતિ પાસે તેને તુચ્છ માની પોતાનો પતિ ગમે તેવો હોય તથાપિ તેને સાક્ષાત **નારાયણ** માની તેની આજ્ઞામાં રહેવું એજ સતી સ્ત્રીનું કલ્યાણુ થવાનો ખરો માર્ગ છે. કહ્યું છે કે **"જે સ્ત્રી તિર્થ, દાન અને તપ ઇત્યાદિથી પવિત્ર થાય છે તેના કરતાં પણ પોતાના પતિની ભક્તિથી વધારે પવિત્ર થાય છે"** એ કાંઈ ખોટું નથી કહેવાય છે કે **"મન હોય ચંગા તો કાથરોટમેં ગંગા"** માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે **"પતિ એજ પરમેશ્વર"**

૫ **વળી બ્હેનો? તમે ધ્યાનમાં રાખજો** કે જે સ્ત્રીએ ઘણું પુન્ય કીધું હોય તેનેજ કુળવાન, દાતા અને ગુણનો ગ્રાહક સ્વામિ મળે છે. એવા સ્વામિઓમાં વળી અનૂકુળ, પવિત્ર, ચતુર અને વિ-

દ્દતા વાળો એવો તો પુરણ ભાગ્યશાળી હોય તેનેજ મળે છે. એ કાંઈ ખોટું નથી કેમકે કેટલીક સ્ત્રીઓને કાંતો કઠોર સ્વભાવવાળો, કાંતો દુર્ગુણી અને કાંતો પોતાથી કરૂપો અને વળી નાનો મળે છે તેથી તે બિચારીને "કરમે કજોડુ અને બહાર વગોણુ" એ કહેવત જેવું થાય છે પણ એક ગુણવાન સ્ત્રી એ સઘળું છતાં પણ પોતાના પતિમાંજ ધ્યાન રાખે છે. કહેવત છે કે:—

પતિવૃતા ભૂખે મરે, ને છિનાળ ખાય લાડુ;
ગાંડા ઘેલા ઘોડે ચડે, ને ડાહ્યા ખેંચે ગાડું.

એ કાંઇ ખોટું નથી.

બ્હેનો? "મનુ" કહે છે કે જે સદગુણી સ્ત્રીની સ્વર્ગમાં જવાની ઇચ્છા હોય તેણિએ તો પોતાનો હાથ ઝાલનાર સ્વામી નાખુશ થાય તેવું કાંઈ પણ કામ કરવું નહીં અને હમેશાં સત્યપણે ચાલી સ્વપ્નમાં પણ પર પુરૂષનું નામ લેવું નહીં ધ્યાનમાં રાખજો કે:—

દોહરો.

સ્ત્રી જે પાળે ધર્મને, નર જે પાળે કૂળ;
પુત જે માને તાતને, એ ત્રણનું નહિ મુલ.

દા૦ એ૦ તારાપોર.

એ કાંઈ ખોટું નથી માટે બ્હેનો? તમને જે પતિ સાથે તમારા માત પિતાએ કે સગાવાહાલાએ પરણાવ્યા હોય તે પતિની જીવતાં સુધી સ્નેહ સહિત ચાકરી કરજો અને યાદ રા-

ખજો કે તેના મરણ પછી પણ કાંઈ કાળો ડાગ લગાડતા નહીં.

૭ બ્હેનો? આ તો ખરૂં છે કે સ્ત્રીને પોતાના પતિ શિવાય સંસારમાં બીજો કશો આધાર નથી. મરદની મદદ શિવાય સ્ત્રી નબળી ગણાય છે એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે તમે તમારા પતિના સઘળા હુકમોને તાબે થજો અને તમારા પતિની કાંઈ ચૂક નજર આવે તો પણ તેના સામું બોલશો નહીં કેમકે તેથી તો તમારો પતિ તમારા ઉપર ગુસે થશે માટે ધિરજ, વિવેક, અને યુક્તિથી સમજાવીને કહેજો એટલે તે પોતાની અણઘટતી ચાલ છોડી દેશે અને વળી તમારા ઉપર પ્યાર રાખશે. વળી તમે આટલું પણ **ધ્યાનમાં રાખજો** કે તમારા પતિનો કોઈ હુકમ તમને અણઘટતો લાગતો હોય તો પણ જો તેથી ટંટો ઉત્પન્ન થતો હોય તો તેવા ગેર વ્યાજબી હુકમને પણ માન આપજો અને તાબે થજો એટલે પછી તમારો પતિ તમારે વશ થયા વિના કદી ગણ રહેશે નહીં. કહેવાય છે કે:—

દોહરો.

કાળી સ્ત્રી કપટી નહીં, ગોરી નહિ ગુણવાન;
ગુણ જેવા જેના જગે, તેવી તે મુલવાન.

દા. એ. તારાપોર.

૮ વળી બ્હેનો? તમે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે તમારા પતિને કોઈ કારણુસર તમારા ઉપર ગુસ્સો ઉત્પન્ન થયો હોય તો તમારી

ભુલ તુરત કબુલ કરી દેજો અને વળી એવી ભુલો ફરીથી ન થાય તેવો કબુલાયત આપજો અને પછી તે પ્રમાણે ચાલવાની તમે તજવીજ રાખજો એટલે પછી તમારા પતિ સાથે તમારે કદી પણ અણબનાવ થવા પામશે નહી. યાદમાં રાખજો કે અણબનાવ અને કંકાશ દુર કરવામાં કોઈ જાતની હલકાઈ નથી. "લક્ષણવંતી લાડીને ખરે બપોરે કાઢી" એવું થવા દેતાં નહી. ધ્યાનમાં રાખજો કે:—

કુવા પછવાડે કેવડો, વાયે વાંકો થાય;
જેનો પરણ્યો ન હાથમાં, તેનો જન્મારો એમજાય.

૯ બ્હેનો? તમે યાદ રાખજો કે તમારા પતિએ તમો ઉપર કોઈ કારણસર બીજી સ્ત્રી કરી હોય તો પછી તમો તેણીને તમારી સગી બ્હેન કરતાં પણ અધિક માનીને માન આપજો અને વળી સલુકાઈથી ચાલજો કાંકે તેમ કરવાથી તમારા પતિનો તમો બંને ઉપર પ્યાર વધતો જશે. તેમાં વળી તમારી બ્હેનપણી (શોક્ય)ની ગેરહાજરીમાં તેણીના બચાંને સારી રીતે રાખશો તો પછી આ લોકમાં તમોને મોટું માન મળશે, અને વળી પરલોકમાં પણ સુખી થશો. આવા પ્રસંગે બ્હેનો તમે ધ્યાનમાં રાખજો કે:—

શિખરણિ.

મરી જાતાં માતા, અચિત દુબળું બાળક પડે,
પિતાને અંધાપે, મરણ શરણે તે જઈ ચડે;

અનાધારા પ્રેમે અરર, મનડું તો મરી જશે;
નિરાધારાવસ્થા ઈશ ! અરિ શિશુને પણ ન દે:
ગોપાળજી કલ્યાણજી દેલવાડાકર.

૧૦ વળી **બ્હેનો** ! તમારા પતિમાં કાંઈ ખામી માલમ પડે તે શોધી કહાડવામાં તમારી મોટાઈ સમજશો નહીં. તેમજ હું પતિથી વધારે ડાહી અને સમજુ છું એવો ડોળ બતાવશો નહિ, કેમકે પતિ કદાપિ ગમે તેવો હોય તથાપિ તમે પોતે તો તેથી ઉતરતી પદ્વિનાં છો એમ સમજીને માન આપજો.

૧૧ **બ્હેનો** ! તમારે તમારા પતિને વશ્ય કરવો હોય તો સૌથી સરસ રસ્તો એજ છે કે તેના સઘળા હુકમોને તાબે રહી. તે કહે તે પ્રમાણે ચાલવું. અને તે નારાજ થાય તેવી રીતે કોઈ પણ પ્રકારે વર્તવું નહીં; એજ પતિને વશ કરવાનો સરવેથી સાચો મંત્ર છે. બાકી દોરા ધાગા અને મંત્ર જંત્ર તે તો **બ્હેનો** ! સઘળા ઢોંગ છે. માટે તમે **ધ્યાનમાં રાખજો કે** તમારા પતિને વશ્ય કરવાનો વિનય શિવાય બીજો સાચો એક પણ ઉપાય કે મંત્ર નથી. કહ્યું છે કે:—

મનહર છંદ.

સ્વામી વશ થતો નથી સોળ સણુગાર સજે,
સ્વામી વશ થતો નથી અંગ તણા રંગથી;
સ્વામી વશ થતો નથી પીયરના પૈસા થકી,
સ્વામી વશ થતો નથી સદા રહે સંગથી;
સ્વામી વશ થતો નથી પુત્રનો પ્રસવ થયે,
સ્વામી વશ થતો નથી ધૂર્ત જેવા ઢંગથી;
કામનીને વશ કંથ થાય **દલપત** કહે,
પ્રેમ ઉર આણી પાળે આગના ઉમંગથી.

૧૨ બ્હેનો ! તમે યાદ રાખજો કે મલાજો એ સ્ત્રી પંથમાં સર્વથી સરસ હથિયાર ગણાય છે. અને મીઠો સ્વભાવ એ મોટો શણગાર ગણાય છે. માટે તમે મીઠા સ્વભાવ વાળાં થજો. સ્વચ્છતા રાખજો અને "ફુવડ"નું વિશેષણ કદી પણ લાગવા દેતા નહીં ધ્યાનમાં રાખજો કે સ્ત્રી જાતિને "એક નૂર કપડાં, સો નૂર ઘરેણાં અને લાખ નૂર નખરાં" એ કાંઈ ખોટું નથી. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

સ્ત્રી શોભે શણગારથી, સેંથો ભરે સીંદોર;
ઝાંઝરના ઝમકારથી, તનમાં વધતો તોર.
હાવ ભાવ કટાક્ષથી, નરને નાંખે પાસ;
કામાંધ થઈ કેડે ફરે, થઈ નારીના દાસ.

પોપટ પીતામ્બર રાજકોટ.

વળી કહેવત છે કેઃ—

**"સાસરાનું માન સાળીએ, જમણનું માન થાળીએ;
ગાયનનું માન તાળીએ, અને મોઢાનું માન વાળીએ."**

એ કાંઈ ખોટું નથી. મી. "ટેસો" કહે છે કે ખુબ સુરતી અને નખરાં એ સ્ત્રી જ્યાતિના મુખ્ય હથિયાર અને અખત્યાર ગણાય છે એ કાંઈ ખોટું નથી. પણ પોતાના રૂપના પોતેજ વખાણ કરવા તે અયોગ્ય ગણાય.

૧૩ બ્હેનો ! તમે તમારા પતિની ખામીયો કોઈ પાસે કહેશો નહીં, ધ્યાનમાં રાખજો કે તમારી જે બેહેનપણીને તમે કહેશો તેજ તમારી મશ્કરી કરશે. અને પાછળથી તમને હસશે. કહેવત છે

કે **"ઘરની ફજેતી બહાર જાય અને અધુરી હોય તો પુરી થાય"** એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે તમારા ઘરની ગુપ્ત વાત બહાર પાડવાની ટેવ રાખશો નહીં. નહીં તો પછી કહેવાશો કે:–

છપ્પો.

ધરે ન કાને શીખ, નારી તે નિચ કહાવે,
બોલે ચબોલા બોલ, તન વન્હી વિણુ તાવે;
ગરજ વિના ગમાર, કામ નહીં ઘરનું કરતી,
કે'વાને નિજ વાત, ગામમાં ઘર ઘર ફરતી;
સંપ વિના તે સોગણો, લાજ શર્મ છોડી દીએ,
તે નારીના નાથને, ફિર કહે હોળી હૈએ.

પોપટ પીતાંમ્બર.

માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે:—**શેરી જોઇને ચાલીએ ને કંથ જોઇને માહાલીએ."**

૧૪ બ્હેનો! તમે તમારા સાસુ સસરા કે જેઠ જેઠાણી અને નણંદ વિગેરે સૌને યોગ્યતા પ્રમાણે માન મર્તબાથી બોલાવજો, તેમજ તેઓ કોઈ કારણસર તમને ઠપકો આપે તો તે સહન કરવાની ટેવ રાખજો. કેમકે તમે જો તેઓના સામું બોલશો તો ટંટો થશે અને સાંખી રહેશો તો પછી તેઓ તમને ઊલટું માન આપી ફરીથો કદી પણ લડશે નહીં. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે "સાસુ ફોડે તે ઠીકરાં અને વહુ ફોડે તે કઢેલાં"** એ કહેવત મુજબ ભલેને તમારામાં વાંક નહીં હોય તો પણ વાંક ગણાશે. **"પારકું, પેખણું અને જગતનું દેખાણું"**

એ કહેવત જેવું થશે માટે સહનતા રાખજો.

૧૫ બ્હેનો ? તમારા ઘરનો સરસામાન અને રાચરચીલું સાફ રાખજો અને વળી તે સાથે તમારા પતિને પસંદ પડે તે જગોએ ગોઠવજો. અને ઘર તથા આંગણું સાફ રાખજો. સુઘડ નારી “ પતિને પ્યારી ” એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે–

“ પહોર દહાડે સુતી ઊઠે, ના કરે અબોટ,
ઊંધી પડીને ઘંટી તાણે કુતરાં ચાટે લોટ.

એવું કેહેવરાવતાં નહી વળી યાદ રાખજો કેઃ—

‘ કુવા ઢાંકણ ઢાંકણું, ખેતર ઢાંકણ વાડ;
બાપનું ઢાંકણ બેટડો, ઘરનું ઢાંકણ નાર.

૧૬ બ્હેનો ! જુવો કે આપણે કોઈ વસ્તુ ખરીદ કીધી અને તેમાં ઠગાયા તો ઘણા દિવસ સુધી જીવ બળે છે. કોઈ નઠારા માણસ જોડે લેણ દેણ થઈ તો તેથી પણ વધારે દહાડા જીવ બળે છે. પણ પડોશી કે પતિ જોડે ટંટો થયો તો હમેશાં જીવ બળે છે માટે તમારા પતિ કે પડોશી જોડે કંકાસ કરવાની ટેવ રાખશો નહીં. ધ્યાનમાં રાખજો કે “ કંકાસણીને કજીઓ વહાલો અને પદ્મણિને હાર વાલો ” એ કાંઈ ખોટું નથી.

૧૭ બ્હેનો ! તમેં ખૂબ ધ્યાનમાં રાખજો કે, ભણેલી અને ડાહી સ્ત્રીઓ પોતાની, પોતાના પતિની, પોતાનાં સાસરીયાં કે પિયરીયાંની અને ખરૂં કહીયે તો આખા કુટુંબની લાજ મરજાદ સારી રીતે સાચવી શકે છે. અને શોભાવે છે. મી. દાદી એદલજી કહે છે કેઃ—

દોહરો.

સ્ત્રી સુધરે તો સૌ બને, સ્ત્રીથી સ્વર્ગ સંસાર;
જે રહેશે સ્ત્રી હોંશમાં, તેનો બેડો પાર.

એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે બ્હેનો તમે વિદ્યાભ્યાસ કરજો અને નવરાશની વેળાએ જ્ઞાનની વાર્તા સાંભળતાં રહેજો, એટલે એ સઘળા ગુણો તમારામાં પોતાની મેળેજ આવશે. પણ નકામી કુથલી કરવામાં રોકાશો તો પછી "ચાર મળે ચોટલા તો જલદી ભાગે ઓટલા" અથવા તો "એક રંડા, દોરંડા, ત્રિરંડા; જો મળે ચોરંડા તો તોડે બ્રહ્માંડા" એમ કહેવાશો. માટે તમે નકામા બેશી રહેવાની ટેવ રાખશો નહીં.

૧૮ વળી બ્હેનો ! તમે ખરાબ ભાષણ કદી કરશો નહીં, અને કોઈ બીજી કરતી હોય તો ત્યાંથી દૂર ખશી જજો. ખરાબ નજરથી પર પુરૂષ સામું જોવું નહીં, તેમજ સારી નજરથી પણ ઘણી વાર તાકીને એકી નજરે પણ જોવું નહીં. અણુસારો કરવાની ટેવ રાખવી, નહીં ખરાબ હલકી અને નિચ સ્વભાની સ્ત્રીઓની સંગત રાખવી નહીં, બિભસ્ત ગિતો ગાવાં કે સાંભળવાં નહીં. કહેવત છે કેઃ—

તાબુત ઘેલાં તરકડાં, વિવાહ ઘેલી નાર;
હોળી ઘેલા હિંદુડા, એ ત્રણે એક અવતાર.

એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે બિભસ્ત ભાષણ કદી પણ કરવું નહીં. વગર કારણે પારકે ઘેર જવું નહીં. કેમકે પારકા ઘેર

રખડવાથી નિંદા થાય છે. કહેવત છે કે:—

વંઠ્યું કાથા વિના પાન, વંઠ્યું ધણા પટેલે ગામ;
વંઠયો સાસરીએ જમાઇ, વંઠી દીકરી પર ઘેર ગઈ.
વંઠચો વાણીઓ ઓછું તોળે, વંઠી વહુ બડબડ બોલે;
વંઠી ઘર પછવાડે છીંડી, ને વંઠી નાર પર ઘેર હીંડી.

એ પણ કાંઈ ખોટું નથી. માટે વગર કામે પર ઘેર જવાની ટેવ કદી પણ રાખતાં નહીં. અને ઘરના બારી કે બારણામાં ઘણી વાર સુધી ઊભા રહેવાની ટેવ રાખવી નહીં. "**પુત્રના લક્ષણ પારણામાંથી અને વહુના લક્ષણ બારણામાંથી**" પરખાય છે. એ કાંઈ ખોટું નથી. કહેવત છે કે "**મગર મંકોડા હડીયલ કાઠી, એ ત્રણેથી ત્રિયાબુધ્ધ માઠી**" માટે કુળવંતી, નિષ્પાપી, અને સતી સ્ત્રીયો સાથેજ સખીપણું રાખવું.

૧૯ માટે બ્હેનો ! **ધ્યાનમાં રાખજો કે** હમેશાં થોડું બોલવું, જીતેંદ્રિય થવું, નીતિથી વર્તવું, બોલવામાં તોછડાઈ વાપરવી **નહીં.** અને પતિ પ્રવાસમાં કે પરદેશમા હોય ત્યારે સારા સારા વસ્ત્રાલંકાર, આભૂષણ કે મિષ્ટાનોનો ત્યાગ કરવો. **ધ્યાનમાં રાખજો કે:—**

આંખડલી તો સૌ કોઈ આંજે, ને આંજ્યા આંજ્યામાં વહેરો;
જેનો નાવલીઓ પરદેશ, તેનો શણગાર બધો બહેરો.

માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે** સતી સ્ત્રીયો પોતાનો પતિ પ્રવાસમાં હોય છે ત્યારે સઘળા ભોગ તજી દે છે અને કોઈ પણ જાતના અલંકાર તેણી કરતી નથી. કહ્યું છે કે:—

ચંદ બીન કૈસી ચાંદની? મોતી બીન કૈસો હાર?
કાજલ બીન કૈસી કામની? પીયુ બીન કૈસો શૃંગાર?

કવિ ગંગ.

૨૦ બ્હેનો! તમે યાદ રાખજો કે જે સ્ત્રી પોતાના પતિને તજી ને પારકા સાથે પ્રિતી કરે છે, તે સો કલ્પ સુધી રૈરવ નામની નર્કમાં પડી રહે છે. માટે જે સ્ત્રી પવિત્ર કામ કરવાને સાધવી તેમજ ચતુર અને પતિવૃત્તા હોય અને પોતાના પ્યારા પતિમાંજ જેની અખંડ પ્રિતી હોય અને વળી જુઠું નહીં બોલત હમેશાં સત્યપણે બોલનારી હોય તેજ ખરી અને સંતી સ્ત્રી કહેવાય છે. માટે બ્હેનો તમે ખૂબ ધ્યાનમાં રાખજો કેઃ—

"પર પુરૂષની પ્રિત અને વિજળીનો ચમકારો" એ બંને અલ્પ ગણાય છે પણ તેમાંથી હાની ઘણી થાય છે, કહ્યું છે કેઃ—

વ્યભિચારણી નારનું ધન, ધણીને, યાર, ખાંતે થાય ખુવાર" એ કાંઇ ખોટું નથી માટેઃ—

સોરઠો.

પરદેશીની પ્રીત, પીતળ જેવી જાણવી;
કાદવ કેરી ભીંત, ટકાવમાં કેમ આણવી?

ગોપાલજી કલ્યાણજી દેલવાડાકર.

૨૧ બ્હેનો! તમે યાદ રાખજો કે તમે તમારા પતિને નકામો ખર્ચ કરાવતાં નહીં. પણ તેની આવક અને ખર્ચ ઉપર નજર રાખી તેની શક્તિ મુજબ જરૂરનો ખર્ચ કરાવજો. ધ્યાનમાં રાખજો

કે તમારા પતિની શક્તિ ઉપરાંત લડાઈ કે ટંટો કરી કાંઈ ખર્ચ કરાવશો તો પછી "કન્યાની કેડ ને વરનો વાંસો" એ કહેવત મુજબ તમારેજ ભોગવવો પડશે. કેમકે તમારો પતિ સુખી હશે તો તમે સુખી થશો અને દુઃખી હશે તો તમે પણ દુખીજ થશો. કહેવત છે કે સ્ત્રી "પતિના સુખે સુખી અને પતિના દુઃખે દુઃખી" એ કાંઈ ખોટું નથી.

૨૨ બ્હેનો? તમે તમારો પતિ ગુસ્સે થાય એવું કામ કદી કરતાં નહીં, અને કદાપિ તમારા ઉપર કાંઈ દુઃખ આવી પડે તો હિમત હારશો નહીં પણ ધિરજથી સહન કરવાની ટેવ રાખજો. તમારાં સાસુ સસરા કે દેરાણી જેઠાણી અને નણંદ ઈત્યાદિ કોઈ તરફથી કાંઈ હરકત થતી હોય તો તે છતાં પણ તમે સહન કરજો એટલે પછી ધ્યાનમાં રાખજો કે થોડા દિવસ સબુરી પકડવાથી ઘણા દિવસ સુધી સુખ મળશે. મતલબ કે તેઓ તમારી સાથે કદી પણ લડશે નહીં. ધ્યાનમાં રાખજો કેઃ—

આદવેર જોગી ને જતી, આદવેર વેશ્યા ને સતી;
આદવેર ધંટીને ધણિ, આદવેર સાસુને વણિ;
આદવેર સુતાર ને લાકડું, આદવેર દરજીને કાપડું;
માટે તમે ડાહ્યાં હોતો સહન કરવાની ટેવ રાખજો.

"પિયરની પાલખી કરતાં સસરાની શુળી સારી" એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો. અને વળી આટલું પણ ધ્યાનમાં રાખજો કેઃ—

છપ્પા.

પિતા ઘેર જે પુત્રિ, હોય રિદ્ધી પણ રાંડી;
બોલે પુંઠળ લોક, કહે જે કથે છાંડી.
પિતા ઘેર જે પુત્રિ, કુટુંબ કહાવે ખોટી;
ભોજાઈ બોલે ભુંડ, કહે આ કરમે ચોંટી.
ધન હીન હોય ઘરનો ધણી, પિતા હોય પૃથ્વી પતી;
પણ સ્ત્રી તે શોભે સાસરે, **શામળ** કહે તે તો સતી.

૨૩ છેલ્લે બ્હેનો તમે **યાદ રાખજો કે** એક લાયક પતિ પસંદ કરવામાં તમારાથી બને તેટલી મેહેનત લેજો, કેમકે "**શાક બગડયું તેનો દિવસ બગડયો, અથાણું બગડયું તેનું વરસ બગડયું, પણ ધણી બગડયો તેનો તો આખો જન્મારો બગડયો** કહેવાય છે એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે પતિ પસંદ કરવામાં શરમીંદા થશો નહીં. કદાપિ પરતંત્રપણાને લીધે એ વાત તમારા અખત્યારમાં નજ રહી કહેવત છે કે "**દીકરી ને ગાય દોરે ત્યાં જાય**" તો પછી તમારી સખી કે બેન પણીની મદદ લેજો અને તમને તે પતિ મેળવી આપનાર માત પિતા કે સગા વહાલાને મીઠી વાણીથી ક્હેવરાવજો પણ તેમાં તમે સરમિંદા થશો નહીં, કેમકે પતિ મેળવી આપનારને તો મેળવી આપે એટલુંજ કષ્ટ પણ જો તમારો પતિ નઠારો નિવડયો તો તમારી તો જીંદગી સુધીનું કષ્ટ થઈ પડશે. અને પછી તમે પોતેજ સૌને શ્રાપ દેનારા થઈ પડશો અને ક્હેશો કેઃ–

દોહરો.

મળીને મામા મામિએ, મળી મારાં મા બાપ;
મળીને ભાઈ ભોજાઇએ, પરણાવ્યું આ પાપ.

ક૦ દ૦ ડા૦

સ્ત્રીએ બાળ ઉછેરવાની થોડીએક સૂચના.

૧ બ્હેનો ? આ તો તમે જાણતાંજ હશો કે તમારાં બચ્ચાંઓ જન્મે છે ત્યારથી તે સમજણાં થતાં સુધી તમારા કબજામાંજ રહે છે. માટે જાણજો કે તમારાં છોકરાંની લગામ તમારાજ હાથમાં છે. તો પછી તમે તેને જેવાં કરશો તેવાંજ થશે, કેમકે છોકરાઓની ચાલ સારી કે નઠારી નિવડવાનો મોટો આધાર તમારા ઉપરજ છે. માટે તેમના દેખતાં નઠાર શબ્દો બોલશો તો તે નઠારા શબ્દો બોલતાં શિખશે, તેમના દેખતાં બે અદબી ચાલ ચલાવશો તો તેઓ પણ તેવીજ ચાલ ચલાવશે. જો તમે તેઓના દેખતાં તમારી સાસુ, નણંદ, પતિ, કે પડોશી જોડે લડાઈ કે ટંટો કરશો તો તેઓ પણ તેમજ કરતાં શિખશે. માટે તમારા બાળકોના કુમળા મગજ આગળ તમારા વેહેમી વિચારો, અને દુષ્ટ વિકારો કદી પણ જાહેર કરશો નહીં. ધ્યાનમાં રાખજો કે "**કુમળું ઝાડ જેમ વાળીયે તેમ વળે**" કહ્યું છે કેઃ—

ગીતિ.

બોલે બહુ અપ શબ્દો, બાળક પાસે બેઠું હોય ત્યારે;
શિશુ પણ તેવું શીખે, સ્વરૂપ આપનું પછી ન સંભારે.

માટે:—

એમ અઘટતું બોલી, બાળક મનને બિગાડવું શાને;
એવાં બાળ તરફથી, સુખની આશા છે પીળે પાને.
વૈદ્ય દુર્લભદાસ વિ. શ્યામજી ધ્રુવ.

૨ વળી **બ્હેનો ?** તમારા બાળકોને ખોટી કહાણીઓ અને જુઠી વાતો કરીને ઊંધા વિચાર કરશો નહીં. તેમજ ભૂત પ્રેત કે ડાકણની વાત કરી તેમને બિવડાવશો નહીં. કેમકે તેમ કરવાથી તેઓ બિકણા, વ્હેમી અને ઊંધા વિચારનાં નિવડશે **"જેવાં મા બાપ તેવાં છોકરાં"** એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો.

૩ વળી **બ્હેનો ?** તમે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે જે ઘરમાં સંતાન નથી હોતાં તે ઘર **શ્યમશાન** સરખું ભાસે છે. અને સંતાન રહિત દંપતિ અહોનિશ ફીકરમાંજ રહ્યાં કરે છે તે કરતાં પણ મહા પ્રભુએ કૃપા કરીને આપેલ સંતાનને ઊછેરી નહીં જાણનાર માતાને તેના બાળકનો નાશ થયાથી કેટલું બધું દુઃખ લાગે છે તેનો ખ્યાલ કરશો તો ખચિત તમારા બાળકોની માવજત પાછળ કાળજી રાખ્યા વગર રહેશો નહીં. કહ્યું છે કે:—

હરગિત છંદ.

સુખ સ્વર્ગ સમ સંતાનનું ઊછેરતાં જો આવડે,
નહિં તો અતિશે દુઃખ ઊંડું એ થકી આવી પડે;
જો થાય સારા તોજ દીકરા નિકર ગણવા દી ફર્યા,
પણ દોષ એ મા બાપ શિર પ્રભુએ એવા નિયમ કર્યા.

માટે બ્હેનો તમે ધ્યાનમાં રાખજો કે:—

ધિરજ અને ઊભરંગથી નિજ બાળને ધવરાવવું,
આનંદ શાંત સ્વભાવથી સ્તન પાન નિત્ય કરાવવું;
કંટાળી મારી પછાડી કે ચિડવાઈ કદિ ન ડરાવવું,
દુખિયા દિલે ધવરાવવાથી ભલું અફિણ ખવરાવવું;
જે વખત દિલમાં શોક કંટાળો નિરાશા ભય હશે,
તે વખત સ્તન દૂધ બગડશે ધવરાવતાં વ્યાધિ થશે;
માટે સદા ધવરાવવું રાખી હૃદય ગુલતાનમાં,
ગમ્મત વિશે દિન ગાળવા આશા ધિરજ શુભ ધ્યાનમાં;
નિયમિત સદા ધવરાવતાં નવરાવતાં ખવરાવતાં,
નહિ થાય કંટાળો જરા ઘર કામ બધું કરવા છતાં;
બાંધ્યાથિ નિયમો બાળની પછિ ટેવ તેવી પડી જશે,
રડશે નહીં રમશે વખતસર ધાવવાનું માગશે.

શેઠ વલભદાસ પોપટ.

૪ છેલે બ્હેનો ! તમે ધ્યાનમાં રાખજો કે બાળકને ઊછેરવાના, સુધારવાના અને સુખી રાખવાના ઘણા ઘણા નિયમો છે તે સઘળા આ જગોએ સમાવતાં પુસ્તક વધી જાય અને વાંચનારને કંટાળો આવે તેથી તમે એ નિયમો જે પુસ્તકોમાં હોય તે પુસ્તકો વાંચવાની વધારે ટેવ રાખજો.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

વિદ્યાભ્યાસ.

દોહરો.

સાઠ વરસનું માનવી, જો વિદ્યા ન ભણેલ;
બાળ બુદ્ધિ તેમાં હશે, થશે નહીં સુધરેલ.

ક૦ દ૦ ડા૦

૧ યાદ રાખજો કે જેણે બાળવયમાં વિદ્યાભ્યાસ ન કર્યો તો પછી તેનો આખો જન્મારો વ્યર્થ જાય છે. કેમકે વિદ્યા વિનાનું માણસ ભલેને પુખ્ત ઉમરનું હોય, તથાપિ તેનામાં શહાણપણ હોતું નથી. માટે બાળ વયમાં વિદ્યા મેળવવી. ધ્યાનમાં રાખજો કે "**પાકે ઘડે કાંઠા ચડે નહીં**" તેમ જેવી બાળ વયમાં વિદ્યા પ્રાપ્ત થાય છે. તેવી મોટપણે થતી નથી. કેમકે બાળ વ-

યમાં શિખવેલું ધારણ કરવાને મગજમાં જેવી શક્તિ હોય છે તેવી મોટપણે રહેતી નથી. કહેવાય છે કે "**બાળવયમાં વિદ્યા, યુવાનિમાં ધન, અને વૃધ્ધવસ્થામાં ધર્મ**" ન મેળવ્યાં તે પોતાની છેલ્લી વયમાં પછી શું મેળવશે? મતલબ કે કાંઇજ નહીં. એ ખરેખરી વાત છે કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

વિદ્યા પેલી વય વિષે, બીજી વયમાં ધન;
ન ગ્રહ્યો ધર્મ ત્રીજી વયે, નિશ્ચે ખોયું તન.

મળેલું.

૨ **યાદ રાખજો કે એક ક્ષણ વિદ્યા વિનાનો ગયો તેથી શું થયું?** એમ વિચારે તેને વિદ્યા ક્યાંથી આવડે? અને **એક કણ નકામો ગયો તેથી શું થયું?** એમ વિચારે તેને ધન ક્યાંથી મળે? માટે "**ક્ષણે ક્ષણે વિદ્યા મેળવવી અને કણે કણે ધન** મેળવવું." કહ્યું છેકેઃ—

દોહરો.

ભણતાં પંડીત નિપજે, લખતાં લહિયો થાય;
ચાર ચાર ગાઉ ચાલતાં, લાંબો પંથ કપાય;
કુવા ઉપરના કડણ જે, પાકા કાળા પહાણ;
દોરડીએ છેદાય છે, એ લેવું એંધાણ.

કo દo ડાo

૩ વળી **ધ્યાનમાં રાખજો** કે જે સુખ ઇચ્છે તેને વિદ્યા ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય? અને વિદ્યાર્થીને સુખ ક્યાંથી? માટે સુખ ઈચ્છનારે વિદ્યા અને વિદ્યા ઇચ્છનારે સુખ તજવું. **યાદ રાખજો કે** સુખ અને વિદ્યા એ પ્રથમ તો એકત્ર હોતા નથી પણ પાછળથી એ બંને કદી પણ છુટા નહીં પડી શકે એવા દોસ્તો થઇ પડે છે. માટે જો તમારે વિદ્યા સંપાદન કરવી હોય તો પ્રથમ સંકટ ખમો.

૪ " **કાળીદાસ** " " કહે છે કે દાન દેતાં, યુદ્ધ કરતાં અને ભણતાં બીજાઓના અને પોતાના રૂંવાડા ઉભા ન થઇ જાય તો પછી તે ક્રિયાઓ અલૌકિક નહીં પણ લોકીકજ સમજવી." એ કાંઇ ખોટું નથી માટે જો વિદ્યા શિખવી તો પુરા ધ્યાનથી શિખવી. કહ્યું છે કે " **નવા નિશાળીયાનું નવ દિવસ ધ્યાન** " એ કાંઇ ખોટું નથી માટે એવું રાખશો નહીં.

૫ "**ભર્તૃહરિ**" " કહે છે કે વિદ્યા રૂપી અમ્રતનો પ્યાલો કાં તો પીવોજ નહીં અને પીવો તો પુરેપુરો પીવો. કાં કે તે થોડો પીવાથી મગજમાં કેફ આવે છે. અને જેમ જેમ વધારે પીતા જઇએ તેમ તેમ મગજમાંથી કેફ ખસી જાય છે. કેમકે જ્યારે હું થોડુ જાણુતો ત્યારે હાથિની પેઠે મદાંધ થઇ વધારે જાણુવાનો ગર્વ કરતો હતો. પણ જ્યારથી વધારે ને વધારે જાણુવા લાગ્યો ત્યારે તો મારા મનમાં એમજ થયું કે હું હજી કાંઇ પણ જાણુતો નથી." આ કાંઇ ખોટું નથી. કહ્યું છે કે " અ-

પુર્ણ ગ્યાન વાળો માણુસ ગર્વીષ્ટ થાય છે માટેઃ—

દોહરો.

કાંતો વગર ભણ્યો ભલો, કાંતો ભલો ભણેલ;
અધવધરા રાજ નથી જુવો, બહુ બિગાડ બનેલ.

ક૦ દ૦ ડા૦

૬ વળી **યાદ રાખજો કે** વિદ્યા વિનયને આપે છે, વિનયથી પાત્રપણાને પામે છે, પાત્રપણાથી ધનને પામે છે, ધનથી ધર્મને પામે છે, અને ધર્મથી મોક્ષને પામે છે. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે** સૌથી ઊત્તમ ફળ વિદ્યાથીજ મેળવી શકાય છે. સબબ વિદ્યાભ્યાસ કરવો. યાદ રાખજો કે "**જે માણસ વિદ્યા, ધન, અને ધર્મ એ ત્રણેમાં કુશળ હોય તેનેજ ખરો કુળવાન જાણવો.**"

૭ **યાદ રાખજો કે** મનુષ્ય માત્રને કર્મ તથા ગુણો વડે કાળે કરીને ઉંચ વા નીચપણું પ્રાપ્ત થાય છે. અને જે જે વિદ્યા તથા કળાના આશ્રયથી તે પોતાનો નિર્વાહ ચલાવે છે તે તે વિદ્યા તથા કળાના નામથીજ તેની ખ્યાતિ તથા પ્રખ્યાતિ કહેવાય છે. કહેવાય છે કે, "**વિદ્વાન લોકો વિદ્યાના બળથી મુરખ લોકો ઊપર સરસાઇ ભોગવે**" એ કાંઇ ખોટું નથી. માટે વિદ્યાભ્યાસ કરવો.

૮ **ધ્યાનમાં રાખજો કે** વિદ્યા રૂપિ દ્રવ્યનો ખજાનો પુરણ ભાગ્યશાળી હોય તેનેજ મળે છે. કહ્યું છે કેઃ—

શ્લોક.

पूर्वदत्तेषुयाविद्य ॥ पूर्वदत्तेषुयाधनम् ॥
पूर्वदत्तेषुयाकन्या ॥ अग्रेत्रिष्टतेत्रिष्टते ॥

ભાવાર્થ:—વિદ્યા, ધન અને ગુણવાન કન્યા એ સઘળાં પૂર્વ જન્મમાં પુન્ય કર્યા હોય તોજ મળે છે માટે અનેક યત્નોવડે કરીને પણ વિદ્યાભ્યાસ કરવો.

૯ વળી વિદ્યારૂપિ ખજાનો કેવો છે તે જુવો. વિદ્યા રૂપિ ખજાનાને તમે બેહોળે હાથે જેમ જેમ વાપરતા જશો તેમ તેમ તે ઘટવાને બદલે ઊલટો વૃદ્ધિ પામતો જશે. વળી તે એવું તો ગુપ્ત ધન છે કે ચોર લુંટી શકે નહીં, અગ્નિ આંચ આપી શકતી નથી, અને ભાઇઓ ભાગ માગી શકતા નથી, આળસ, કુબુદ્ધિ અને કુચ્છંદ તો તેનાથી ત્રાસ પામે છે. અને અમ્રત રૂપી વાણીનો ઝરો મુખમાંથી અહોનિશ વહ્યા કરે છે. માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે આવું અખુટ અને અમૂલ્ય ધન મેળવવાને બેનશિબ રહેલો મનુષ્ય પાછળથી પસ્તાય તેમાં શી નવાઈ!

૧૦ વળી યાદ રાખજો કે જેમ એક દીવાથી અનેક દીવા કરતાં તેનો પ્રકાશ વૃદ્ધિ પામતો જાય છે તેમજ વિદ્યા રૂપી ધનને વાપરતા જઇએ તેમ તેનો વધારો થતો જાય છે. માટે વિદ્યામાં સદાય વધારો કરતા રહેવું કેમકે વિદ્યા સર્વથી વધારે ટકનારી અને અંતકાળ સુધી પણ અળગી નહીં ખસનારી એવી અચળ પ્રેમવાળી છે, માટે વિદ્યા ભણવી.

૧૧ "વિષ્ણુશર્મા" કહે છે કે વિદ્યા એ એક પુરૂષનું અધિકરૂપ છે. કે જે કોઈથી પણ લેઈ શકાતુ નથી વિદ્યા એ કલ્પ વૃક્ષસમાન ભોગ તથા સુખને આપનારી છે. પ્રવાસમાં બંધુ સમાન અને પરમ દૈવતરૂપ છે. વળીતે ક્લેશ અને કકાસનેહરનારી છે. **યાદ રાખજો** કે રાજમંદીરમાં પણ વિદ્યાજ પુજાય છે કાંઈ ધન પુજાતું નથી. માટે વિદ્યા હિણ મનુષ્યને પશુ સમાન જાણવો.

૧૨ વળી **યાદ રાખજો** કે વિદ્યાના ચમત્કારો અનેક છે. પડતી દિશામાં વિદ્યા આયુષરૂપ છે. ઇચ્છીત ફળની દેનારી છે, સ્નેહીઓના વિયોગ સમયે આનંદ પમાડનારી છે. આંધળાને આંખરૂપ, બ્હેરાને કાનરૂપ, મુંગાને વાચારૂપ, અને પાંગળાને પગરૂપ છે, વળી તે કુળનો મહિમા વધારનારી અને માન અપાવનારી છે, માતાની પેઠે રક્ષાની કરનારી છે. પિતાની પેઠે હિતમાં જોડનારી છે. લક્ષ્મિને વધારનારી અને ટુંકમાં સર્વ દિસામાં કીર્તિને ફેલાવનારી છે. માટે વિદ્યાહિણ રહેવું નહીં.

૧૩ વળી **યાદ રાખજો** કે વિદ્યા એ એક કામધેનુ ગાય સમાન છે, કેમકે કામધેનુ ગાય ઇચ્છા થયે દુધની આપનારી છે તેમ વિદ્યા છે તે પણ ઇચ્છીત ફળની દેનારી છે. **યાદ રાખજો** કે જેની આગળ વિદ્યા છે તેને તવંગર જાણવો. કેમકે વિદ્યા એ એક એવો તો મીઠો સમુદ્ર છે કે તેમાંથી જોઇતી વસ્તુ મળી શકે છે.

૧૪ વળી **યાદ રાખજો** કે વિદ્યા એ નીતિને, વિનયને અને ગર્વ રહિત સંતતિના સમૂહને, શત્રુ વીગેરેના ભયથી રહિત નિયમ

થી થનાર ઊદયને, સત્રુ વિજયને અને રસમય સર્વ સમયને ઊત્પન્ન કરે છે. માટે રાજા યા પ્રજાનું અત્યંત હિત્ત કરનારી વિદ્યા સમાન બીજું શું પ્રિય હોય !

૧૫ માટે **યાદ રાખજો કે** વિદ્યાહિણ મનુષ્ય છતે ચક્ષુએ પણ. ચક્ષુ વિનાનો ગણાય છે. કારણ કે વિદ્યારૂપિ નેત્રો વડે કરીનેજ માણસ સારાં અને નરસાં કામો જોઈ શકે છે-

૧૬ **"લોર્ડ બેકન"** કહે છે કે વિદ્યા મેળવવાનાં મુખ્ય ત્રણ સાધનો છે, **વાંચન, લેખન** અને **વાતચિત** તેમાં વાંચનથી માણસમાં પરિપૂર્ણતા આવે છે, લેખનથી બારિકી આવે છે, **અને** વાતચિતથી સમય સુચકતા સંપાદન થાય છે. કહેવત છે કે **"જે ઘણું પુછે તે ઘણું જાણે"** અને વળી **"પુછતા નર પંડીતા"** એ કાંઈ ખોટું નથી.

૧૭ યાદ રાખજો કે વિદ્યાના સ્થંભો ત્રણ છે. **શ્રવણ, મનન,** અને **નિંદીધ્યાસન.** કેમકે એ ત્રણે જ્ઞાન, સંશય, અને ભ્રાંતીને મટાડનારા છે

૧૮ વળી **યાદ રાખજો કે** વિદ્યા ભણેલો માણસ ગમે તેવો કંઢગો કે કરૂપો હશે તથાપિ પંડિતોની સભામાં પ્રિય થઈ પડશે, પરંતુ સુશોભિત વસ્ત્રાભૂષણ ધારણ કરીને સભામાં ગયેલો અભણ (મુર્ખ) જ્યાં સુધી કાંઈ બોલતો નથી ત્યાં સુધીજ માત્ર શોભે છે. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે** કોયલનું રૂપ તેનો સ્વર છે, સ્ત્રીનું રૂપ તેનું પતિવ્રત છે અને કરૂપાનું રૂપ વિદ્યાજ છે. માટે

જણાય છે કે કેવળ વિદ્યા વડે કરીનેજ માણસ વખણાય છે અને સુખી થાય છે.

૧૯ વળી જો તમારે વિદ્યા મેળવવી હોય તો આળસ, ગર્વ, અભિમાન, વારતા (ઠઠ્ઠાબાજી), દાંડાઈ, માન, અને લોભ એ સાતે દુર્ગુણ તજો અને વાંચવું, લખવું, પુછવું, સાંભળવું, વિચારવું, વાપરવું (બીજાને શિખવવું), અને પંડિતોની સોબત એ સાતે ગુણ ગ્રહણ કરો. અને પછી **યાદ રાખજો કે** તમારી બુદ્ધિ સૂર્યના કિરણોએ કરીને કમળની પાંખડીઓ જેવી પ્રફૂલિત થાય છે તેમ પ્રફૂલિત થયા વગર કદી પણ રહેશે નહીં.

૨૦ કેટલાક અણસમજુ લોકો એમ માને છે કે વિદ્યા નશિબમાં હોય તોજ ભણાય છે. પરંતુ આ કહેવું તેમનું ભુલ ભરેલું છે કેમકે શિખતાં બધુ આવડે છે. કહેવત છે કે "**કરે તેનું કામ મારે તેની તલવાર, અને જે શિખે તેની વિદ્યા**" એ કાંઈ ખોટું નથી કેમકે "**વિદ્યા કોઈના બાપની નથી**" મતલબ કે તે તો જે શિખે તેનીજ છે. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** વિદ્યાને કોઈ પ્રિય વા અપ્રિય છેજ નહીં. અર્થાત બધા સરખા છે.

૨૧ વળી **યાદ રાખજો કે** વિદ્યા એ શક્તિ, ધિરજ, અભ્યાસ અને ઇશ્વરની કૃપા એ ચાર પ્રકારે મેળવી શકાય છે. તથાપિ તમને વિદ્યા ન ચડતી હોય તો નીચેના ઉપાયો કામે લગાડજો એટલે તમને વિદ્યા પ્રાપ્ત થયા વિના રહેશે નહીં.

દોહરા.

(ઊપાય.) { ગોળ, અઘાડો, વાવડીંગ, સંખાવળી, વજ, સુંઠ;
વિઘા બ્રાહ્મિ, સતાવરી, ગાના ઘીમાં ઘુંટ;

(વિધિ.) { ઊઠી પ્રભાતે જે ગળે, એ ગોળી નિત્ય એક;
મટે શરીરે સિથળતા, વિઘા ચડે વિશેષ,

(પરેજ.) { હિંગ મરીને ટોપરૂં, સોપારીને તેલ;
જો વિઘાનો ખપ કરે તો, એ પાંચે વસ્તુ મેલ;

(સેવન) { દુધ, સાકર, ને એળચી, વરીઆળી, ને દ્રાખ;
જો વિઘાનો ખપ કરેતો, એ પાંચે વસ્તુ રાખ.

ક૦ દ૦ ડા૦

૨૨ માટે **યાદ રાખજો** કે વિઘાને મુસાફરીમાં મિત્ર જાણવી, અને ઘેરમાં મિત્ર જાણવી, રોગમાં ઐાષધને મિત્ર જાણવું, અને મુવા પછી ધર્મને મિત્ર જાણવો. એ કાંઈ ખોટું નથી.

૨૩ **યાદ રાખજો** કે ખેડથી સુધારેલી જમીન બીજને ઊછેરીને વૃક્ષ કરવામાં જેમ સહાયતા કરે છે, તેમજ વિઘાભ્યાસથી કેળવાએલી બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થયેલા હરકોઈ કામમાં સહાયકારક થઈ પડે છે. ધ્યાનમાં રાખજો કે:—

ભણે તે ભુખે નહીં મરે, રમનો રળી ન ખાય;
ઊંઘથી આયુષ ન વધે, આળસથી દેવાદાર થાય.

૨૪ **યાદ રાખજો** કે જે વિઘા કંઠસ્ત એટલે (મોહોડે) રહેલી હોય

તેનો પંડિતોએ સભામાં સર્વદા પ્રકાશ કરવો જોઇએ. કેમકે જો મુર્ખતાથી વિદ્યાને ગુરૂ પાસે કે પુસ્તકમાં રહેવા દીધી હોય તો તે શું કામની ? કહ્યું છે કેઃ—**"પુસ્તકમાં રહેલી વિદ્યા અને પારકે હાથ રહેલું ધન એ ખપ પડે કામ આવતાં નથી."** માટે "**ગરથ ગાંઠે, અને વિદ્યા પાઠે**" એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો.

૨૫ વળી **ધ્યાનમાં રાખજો** કે વિદ્યાહિણુ મનુષ્ય નિર્ધન રહે છે. કાંકે તેનામાં વિદ્યા દેવીનો વાસો નહીં હોવાથી તેની પરમ સખી **લક્ષ્મિ દેવી પણ તેનાથી દુર રહે છે.** મતલબકે વિદ્યાહિણુ મનુષ્ય દ્રવ્ય પ્રાપ્તી કરી શકતો નથી. કહેવાય છે કે "એક રબારીએ હાથ આવેલું અમુલ્ય રત્ન પથરો સમજી ગુમાવી દીધું એમ એ વિદ્યાહિણુ હોવાથી થયું પણ જો વિદ્યા ભણ્યો હોત તો બેશક રત્ન ગુમાવત નહીં. માટે કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

ગભરૂને કર ગોળ દઇ, ઠગજન ઠગે રતન;
તેમજ જ્યાં જન તુચ્છમતિ, ધરણી રહે નિર્ધન.

ક૦ દ૦ ડા૦

૨૬ યાદ રાખજો કે અંધકાર દિવાથી સમજાય છે. ધર્મ ધર્મ ગુરૂઓથી સમજાય છે, ધર્મ ગુરૂઓ વિદ્યાથી સમજાય છે, અને

વિદ્યા દરિદ્ર પણું દૂર કરવાથી સમજાય છે. માટે વિદ્યાર્થિઓ એતો અવશ્ય કરીને દરિદ્રી પણું દૂર કરવું જોઇએ. કેમકે આળસથી વિદ્યાનો જલદીથી નાશ થાય છે.

૨૭ વળી યાદ રાખજો કે અભ્યાસ કરીને તેનો અર્થ જાણવો જોઇએ. અને તે જે નથી જાણતો તે એક ખાલી બાજ ઉપાડનાર થાંભલા જેવો છે. કહેવત છે કે "ભણ્યા પણ ગણ્યા નહીં" અથવા "ભણે ભણીને ભૂલે ને બ્રાહ્મણની મતિ ફૂલે" કહ્યું છે કેઃ—

ઠાલો ઠોઠ નિશાળે જઈ,
આળસે વેળા ગપ્પે કાઢે;
મુઝાશે મૂર્ખ મોટો થઈ,
પસ્તાવામાં પછી પડે.

ક૦ દ૦ ડા૦

એ કાંઇ ખોટું નથી માટે નિશાળે જઇને એક ચિત્તથી અભ્યાસ કરજો. વળી કહ્યું છે કેઃ—

ભુજંગી.

બીજા સર્વ પેઠા પછી આપ પેસે,
બીજા સર્વ બેઠા પછી આપ બેસે;
નધારે ગુરૂજી કહે તેજ ધારો,
નિશાળે જઈ તે શિખે શું નઠારો.

ક૦ દ૦ ડા૦

એ પણ કાંઈ ખોટું નથી.

૨૮ વળી **યાદ રાખજો કે** એક અજ્ઞાન માણસને જેટલી શેહેલાઇથી સમજાવી શકાય છે તે કરતાં પણ તેથી વધારે જાણનારને વધારે સેહેલાઇથી સમજાવી શકાય છે કહેવત છે કે **"સમજુની બલા દુર"** એ કાંઈ ખોટું નથી પણ એક અલ્પ જ્ઞાનવાળા અને પોતાને પંડિત માનનાર મિથ્યા વિવાદીને કોટી ઊપાયે પણ સમજાવી શકાતો નથી કહેવત છે કે **"પથરપર પાણી ઢોળ્યાજ કરો ભેદે ખરો પણ ભીંજે નહીં"** એ કાંઇ ખોટું નથી વળી કહ્યું છે કે:—

કબુદ્ધિ કબુ ના વિસરે, સો સાધુ કે સંગ;
મુંઝ ડબોયા ગંગ પણ, તોય તંગકા તંગ.

મળેલું.

માટે એવા પોપટીયા પંડિતોથી દુર રહેવું.

૨૯ છેલ્લે **યાદ રાખજો કે** પાસે ગમે તેટલો પૈસો હોય તથાપિ વિદ્યા વિના તે શોભા પામતો નથી. કેમકે વિદ્યા હિણ શ્રીમંત સારાસાર કે યોગ્ય અયોગ્ય સમજતો નથી. માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે **"શિખેલા શ્રીમંતો સાબાશી અને આશિર્વાદ બંને મેળવે"** એ કાંઈ ખોટું નથી. કહ્યું છે કે:—

સવૈયા.

ચોરિ કરે ધનની કદિચોર કઠોર બની વળિ કાળજબું કાપે,
ભાઈ લિયે ધનમાં નિત ભાગ ન ભાગ દિયે અદકું દુઃખ આપે;

રાય લુંટે ધનવાન ગણી મરવું પડશે ધનને પરિતાપે;
લલ્લુ કહે છે ત્રિભુવનને ધન સાચું વિદ્યા તણું જે સુખ આપે.

૪૦ વળી ધ્યાનમાં રાખજો કે કેટલાક પોપટીયા પંડિતો પોતે પર ભાષાનું પુરતું જ્ઞાન નહીં પામ્યા છતાં "ઢેઢ ગુજરી" એ કહેવત મુજબ એકાદ બે શબ્દો શિખ્યા એટલે એકદમ બોલી ઊઠે છે, પણ તેઓએ અવશ્ય યાદ રાખવું કે તેથી તો બંને ભાષા બગડે છે અને વળી સાંભળનાર હાંસી કરે છે માટે દરેક મનુષ્યોએ પુરૂં જ્ઞાન મેળવેલી જ ભાષા બોલવી જોઇએ. નહીં તો પછી નિચેની કહેવત જેવું થશે.

દેશ ગયો પરદેશ ગયોને શિખી આવ્યો વાણી,
"વોટર" કરતાં પ્રાણ ગયોને ખાટલા નિચે પાણી.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

શેઠ અને ચાકર.

દોહરો.

વહાણે ચડીને વિચરે, સમુદ્ર રસ્તે શેઠ;
વાણોતર ને ચાકર, કરે વિશેષે વેઠ.

મળેલું.

(૧) નોકરોની ફરજ.

૧ પ્રિય વાંચનાર? જો તમે સેવાઈ ભોગવવાને ચ્હાતા હોતો જે કામ તમારા હાથે થઇ શકે તેવું હોય તો તે તમારા હાથેજ કરી લેજો. પણ કદી તમારે કોઇ કામ નોકરથી લેવાની જરૂર પડે તો તેના ઉપર પાકી દેખરેખ રાખજો. કેમકે **"સો વરસનો સુતાર અને પાંચ વરસનો ઘરધણી"** એ કહેવત મુજબ તમારૂં કામ કેવી રીતે કરવું છે તેની તમારી ઇચ્છાનુસાર કર·

નારની માહિતી હોતી નથી અને વળી ધ્યાનમાં રાખજો કે "પોતાનું બાળ્યું ને પારકું ઠાર્યું" એ બંને બરાબર જાણી દરેક કામ ઊપર તમારી દેખરેખ રાખજો.

૨ યાદ રાખજો કે એક વસ્તુ ખરિદ કરવામાં જેટલી અકલ ખરચવાની જરૂર પડે છે તે કરતાં પણ એક નિમકહલાલ નોકર ગોતવામાં વધારે અકલ ખરચવાની જરૂર પડે છે. ધ્યાનમાં રાખજો કે તમારો નોકર નબળો હશે તો તમારા કામનો નાશ થશે, ચોર હશે તો તમારી મિલકતનો નાશ થશે, કપટી હશે તો તમારી આબરૂનો નાશ થશે, અને લુચ્ચો હશે તો તમારા જાનનો નાશ થશે. માટે વિનયવાન, ક્ષમાવાન, નરમ સ્વભાવના, કાબેલ, પ્રમાણિક, અને સત્યપણે ચાલનાર ઇત્યાદિ ગુણવાળા નોકરજ પસંદ કરજો. યાદ રાખજો કે જે શેઠને નિમકહલાલ નોકર મલ્યો તે શેઠ પુરણ ભાગ્યશાળી ગણાય છે.

૩ યાદ રાખજો કે પક્કો તપાસ કર્યા વગર કોઇ અજાણ્યા માણસને નોકર રાખવાથી વખતે પસ્તાવું પડે છે. માટે પ્રથમ પરીક્ષા કરીને પછી નોકર રાખજો. તેમાં વળી ધ્યાનમાં રાખજો કે જે નોકર વિશ્વાસ રાખવાને લાયક જણાયો હોય તેને તમે તજી દેશો નહીં; કેમકે જે વારંવાર નોકર બદલાવે છે તેને નુકશાન અને હાંસી બંને થાય છે. માટે "ઠાકરને ચાકર ઘણા તો ચાકરને ઠાકર પણ ઘણા હોય" એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો; અને વળી આટલું પણ ધ્યાનમાં રાખજો કે-

દોહરો.

સ્વભાવ જો સુધર્યો નહીં, ભણ્યો નહીં સુધરેલ;
છે ચોરો યુરોપમાં, ભણતર બહુ ભણેલ.

મળેલું.

૪ વળી **યાદ રાખજો** કે વગર અનુભવના માણસને કાંઈ કામ ફરમાવવામાં આવે તો અંતે જરૂર પસ્તાવું પડે છે. માટેજ અકલવાન માણસો મહાભારત કામો હલકા માણસોને સોંપતા નથી, કેમકે તેઓ જાણે છે કે સાદડી વણનાર જો કે એક વણકરજ છે તો પણ તેને રેશમના કારખાનામાં કામે લગાડાય નહીં. માટે અનુભવ વગરના નોકરને મોટું કામ સોંપશો નહીં. કેમકે નહીં તો પછી **"ચાકરી ઊપર ચુકરી અને બે જણા ઊપરી"** એ કહેવત જેવું થશે.

૫ **યાદ રાખજો** કે તમે તમારા ચાકરને કામ બતાવવામાં ઠગાયા તો પણ તેના ઊપર ગુસ્સે થશો નહીં પણ ધિરજ અને યુક્તિથી તેને શિખામણ દેતા રહેજો એટલે પછી તે પોતાના દરેક કામમાં કાળજી રાખ્યા વગર રહેશે નહીં. **ધ્યાનમાં રાખજો કે:—**

દોહરો.

ધણી, ધતુરો, ઢોરને, ચાકર, ચોર, લુહાર;
કેળવ્યા કેળવાય છે, એજ જગતનો સાર.

દા. એ. તારાપોરવાળા.

૬ વળી **ધ્યાનમાં રાખજો** કે પ્યારમાં ઊછરેલા અને લાડઘેલા

તેમજ વિધવાના ઊછેરેલા બાળકને નોકર રાખતાં પેહેલાં **લાંબો** વિચાર કરજો કેમકે **"રંડી પુતા શાહુજાદા"** અને **"મા મરે ત્યારે ઊમરાવ જાદા"** એ કહેવત મુજબ લાડમાં ઊછરેલા છોકરાને દુનિયાદારીની કશી મહેની હોતી નથી. માટે પક્કા અને અનુમતિ નોકરનેજ પસંદ કરજો. **ધ્યાનમાં રાખજો કે**—

જીસે રામકો ડર નહીં, નહીં પંચકી લાજ;
ઊસે છેડ કયા કીજીયે, ચુપ ભલો મહારાજ.

૭ **વાંચનાર?** જો તમે તમારા નોકરો પાસે સારૂં અને જલદી કામ કરાવવા માગતા હોતો પ્રથમ તો તમે પોતે તેના ઊપર મેહેરબાની રાખી મીઠી વાણીથી બોલાવજો અને તેના વાંકો ખમી ખાજો. અને જો પ્રમાણિક રાખવાને ચહાતા હોતો તમે પોતે પણ તેની સાથે પ્રમાણિક પણે ચાલજો. કહેવત છે કે **"જેવા શેઠ તેવા ચાકર"** એ કાંઇ ખોટું નથી.

૮ વળી **યાદ રાખજો કે** કદાપિ તમારો નોકર મૂર્ખ કે બિગાડ કરે તેવો હોય તો તેને તમે તજી દેજો પણ દુશ્મનાઇ કરશો નહીં. નહીં તો કે તમારી છુપિ એબો બીજા પાસે જાહેર કરી તમને નુકશાન કરશે. અને વળી આટલું પણ **ધ્યાનમાં રાખજો કે** એવા નોકરથી તમે એકવાર ઠગાયા તો તેમાં તેનોજ વાંક ગણાય છે. પણ જો તમે બીજીવાર ઠગાયા તો તેમાં તમારોજ વાંક ગણાય છે. માટે એવા નોકરોથી દૂર રહેજો અને **" જેમ આવતાં વાર, જાતાં વાર, ન્હાતાંવાર, ને ખાતાંવાર;**

તેના કામમાં નહીં ભલીવાર" એ કહેવત ખૂબ ધ્યાનમાં રાખજો,

૯ **વળી યાદ રાખજો કે** તમારો નોકર સદ્‌ગુણવાળો, વિવેકી અને નીતિવાન હોય તો તેનું અપમાન કદી કરશો નહીં. કેમકે અપમાન થવાથી તે નારાજ થઈ તમને છોડી દેશે અને વળી દુશ્મનાઈ રાખશે. માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે **"નારાજ નોકર દુશ્મનની ગરજ સારે"**

૧૦ વળી. તમે તમારા અનુભવેલા જૂના અને નિમકહલાલ નોકરને દોસ્ત પ્રમાણે ગણી ભૂલી જશો નહીં કેમકે અનુભવિ અને કામેલ નોકર વારંવાર મળી શકવો મુશ્કેલ પડશે. માટે **"સો નવા કરતાંપણ એક જુનો નોકર સારો"** એ વાકય યાદ રાખી જે જુના નોકરે તમારી ગુલામગિરી કરી છે અને સઘળી સ્થિતિ જોઈ છે તેવા નોકરને તમે છોડશો નહીં. કેમકે નવો નોકર તમારી એવી ચાકરી બજાવી શકશે નહીં.

૧૧ **યાદ રાખજો** કે ઘણા દેશોમાં ચાકરને ગુલામ તરિકે ગણીને તેની પાસે અણઘટતાં કામો કરાવવામાં આવતાં હતાં, એટલુંજ નહી પરંતુ તેઓને ઢોરની પેઠે વેચવામાં પણ આવતા હતાં પણ એ દુષ્ટ રિવાજ અંગ્રેજના અમલ પછી ઘણે ભાગે અથવા તો તદન બંધ પડી ગયો છે. તો પણ કેટલાક શેઠ અને શેઠાણી એટલા તો બે વકૂા અને અમર્યાદ હોય છે કે પોતાની ચાકર પ્રત્યે શી ફરજ છે અને ચાકરને કેવી રીતે રાખવો જોઇએ તે તેઓ જાણતાં નથી અને તેથી કરીને તેઓને કોઇ સારો ચા-

કર મળી શકતો નથી અને પછી એવા નોકરથી કામ લેવું પડે છે કે જેને રાખવાથી અંતે પસ્તાવું પડે છે. માટે **"ચાકરને ઘેર ચુકર ઘણા ને શેઠને વાણોતર ઘણા"** એવું રાખશો નહીં.

૧૨ વળી કેટલાએક શેઠો પોતાનો મેભો જાળવવાને જોઇએ તે કરતાં વધારે ચાકરો રાખે છે પણ તેથી તેઓ જલદીથી પાયમાલીમાં આવી જાય છે. વળી કેટલાક શેઠોને તો પોતાના બોહોળા વૈભવને લીધે પોતાની આવક અને ખર્ચની પણ ખબર હોતી નથી અને સઘળો ચાકર ઊપર આધાર રાખી બેસે છે પણ જ્યારે ચાકરો સ્વચ્છંદ પણે **"ધણી ચોરે ધન જાય અને વાણોતર ચોરે લાભ જાય"** એ કહેવત મુજબ ખર્ચના કે નુકશાનીના ખાડામાં ઊતારી મુકે છે, ત્યારેજ તેઓની આંખ ઊઘડે છે. માટે દરેક શાણા શેઠોએ પ્રથમથીજ પોતાના ચાકરોના કામકાજ ઊપર દેખરેખ રાખવી જોઇએ. ધ્યાનમાં રાખજો કે **"ચાકર રળે ને શેઠ ખાય એવી આશા નહી રખાય."**

૧૩ વળી તમે જે નોકરને રાખ્યો હોય તેનું ઘરખર્ચ પૂરૂં કરવામાં તમે જેટલી અપૂર્ણતા અને કચાશ રાખશો તો તમોનેજ નુકશાન થશે. કાંકે જે ચાકરે તમારા ઊપર સઘળો આધાર રાખેલો છે તે ચાકરના પેટ પૂરતો ખોરાક નહીં મળવાથી જો તે પ્રમાણિક હશે તો તુરત ખશી જશે અને અપ્રમાણિક હશે તો તમોને ઠગીને પોતાનું કામ કાહાડી લેશે માટે **"ચોરનાર ને**

ચાર આંખો અને જોનારને બે આંખો" એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો; અને વળી આટલું પણ ધ્યાનમાં રાખજો કેઃ—

પેટમાં નહીં મળે રોટીયાં તો સબ બાત ખોટિયાં;
અને પેટમાં પડે રોટિયાં તો, સબ બાત મોટિયાં.

૧૪ "વિષ્ણુશર્મા" કહે છે કે ચાકરને જે જગાએ શોભે તે જગો એજ રાખવો. હિસાબ કરી જાણનારને રાંધવાનું અને રાંધી જાણનારને હિસાબનું કામ સોંપાય નહીં. જેમકે માથાનું ઘરેણું પગે ન પેહેરાય અને પગનું ઘરેણું માથે ન પેહેરાય, કાંકે તે શોભે નહીં તેમ ગુણી ચાકરને હલકું કામ સોંપે તો તે બતાવનાર શેઠ મુરખ ગણાય છે. કેમકે સોનાનો મણકો પગે બાંધ્યો તેમાં મણકાનો વાંક નહીં પણ તે બાંધનારનો વાંક ગણાય એ કાંઇ ખોટું નથી. માટે તમારા નોકરોને લાયક હોય એજ કામ સોંપજો.

૧૫ વળી યાદ રાખજો કે પોતાના રાખેલા નોકર ઊપર ગુસ્સો કરી ગાળ ભાંડવાની ટેવ ઘણી ખરાબ ગણાય છે. કેમકે તેથી તતમારો નોકર તમારા સામું બોલમાં શિખશે એટલુંજ નહી. પરંતુ તમારા દરેક કામમાં તમને નુકશાન કરશે અને સભ્યતાવાળી મીઠી વાણીથી બોલશો તો તમને મિત્રની પેઠે માથું દેશે. માટે "**જીભને લગામમાં રાખવી**" કેમકે "**જબાં ઝેરી તો મુલક વેરી**"

૧૬ વળી યાદ રાખજો કે જે શેઠ પોતાના નોકરની મદદથી પૈસો કમાયો અને ધનાઢ્ય થયો તે છતાં તે શેઠ પોતાના તેજ નિમકહલાલ નોકરને ભુલી જાય તેના જેવો બીજો કોઈ અધમ કહેવાય નહીં, માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે તમે તમારા નિમકહલાલ નોકરની બુજ કરશો તો પરલોક માંહેનો શેઠ તમારી બુજ કર્યા વગર કદી પણ રહેશે નહી.

૧૭ માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે ક્ષમાવાન, શાંત્ત સ્વભાવવાળો, અને નેકિ નોકરથી જેટલો લાભ થાય છે. તે કરતાં એક તો-છડો, હલકો, હરામી અને અવિવેકી નોકરને રાખવાથી વધારે નુકશાન થાય છે.

(૨) ચાકરોનો ધર્મ.

૧૮ યાદ રાખજો કે પેહેલાં તો જગતમાં જન્મવુંજ ભુંડું, તેમાં વળી દરિદ્રી થવું તે તેથા પણ વધારે ભુંડું; અને ચાકરી કરવી તે સઘળાથી ભુંડી. “ વિષ્ણુશર્મા ” કહે છે કે દરિદ્રી, રોગી, મુરખ, પારકે ઘેર પેટ ભરનાર, અને ચાકરી કરનાર એટલાં જીવતે છતે પણ મુવાં ગણાય છે એ કાંઈ ખોટું નથી. કેમકે દુનિયા માંહેના બધા ધંધા કરતાં નોકરીનો ધંધો નિચો ગણાય છે ઉત્તમ ખેતી, મધ્યમ વેપાર, અને કનિષ્ટ ચાકરી ગણાય છે માટે જ્યાં સુધી તમને બીજો ધંધો રોજગાર મળે ત્યાં સુધી ચાકરીનો ધંધો કરશો નહીં. “ પરતંત્રતા સ્વપ્ને ન સુખી ” એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો.

૧૯ વળી **ધ્યાનમાં રાખજો** કે નિચ સ્વભાવનો પુત્ર એ કુળનું મુળ કાપવાના કઠણુ કુવાડા રૂપ છે, દુષ્ટ રાજાએ પ્રજાનું મુળ કાપવાના કઠણુ કુવાડારૂપ છે, વ્યસન કરવું એ ધનનું મુળ કાપવાના કઠણુ કુવાડારૂપ છે, તેમ ચાકરી કરવી એ સુખનું મુળ કાપવાના કઠણુ કુવાડારૂપ છે. માટે **ધ્યાનમાં રાખજો કે** તમને વેપાર કે ધંધો કરવામાં કદાપિ અરધી રોટલી મળતી હોય તો પણુ તેમાં સંતોષ માની ચાકરીનો ધંધો કરશો નહીં છતાં તમારે નોકરી કરવી પડે તો નિચેના નિયમો **ધ્યાનમાં રાખજો.**

૨૦ પેહેલાં તો ચાકરી કરનારને કેવું દુઃખ છે તે જુવો ! ચાકર થોડું બોલે તો કહેશે મુંગો છે, બહુ બોલે તો કહેશે બકબકીયો છે, સઘળું સાંખે તો કહેશે બિકણો છે, સામું બોલે તો ભુંડો અને એ અદબ કહેવાય છે, અને દુર રહે તો ડાધુ કહેવાય છે, એમ ચાકરીમાં દુઃખ રહેલ છે, વળી ચાકરી કરનારને પોતાના અગત્યના ગમે તેવા કામને મુકીને પોતાના શેઠની નોકરી બજાવવી પડે છે "પેટ કરાવે વેઠ" એ કહેવત કાંઈ ખોટી નથી વળી કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

માગન કછુ આળસ કરે, તસ્કર જાય ન જાય;
ચાકર બિચારા કયા કરે? લુણુ પરાયા ખાય.

નર્મદ.

૨૧ વળી પેટ કેવું છે તે જુવો પેટને કારણુ માણુસને ન કરવાના

કામો કરવા પડે છે, ચાકરી કરવી, ખોટું બોલવું, પરદેશ વેઠવો, વખતે નિચને પણ તાબે રહેવું, અથવા તો તેવાઓની સોબત કરવી પડે છે, શેઠ ગમે તેવો હુકમ કરે તે માથે ઉઠાવી તુરત આધિન થઈ રહેવું પડે છે, ટાહાઢ, તાપ, કે વરસાદ નહીં ગણકારતાં શેઠનું કામ કરવું પડે છે, એવા એવા અનેક તરેહનાં કામો કરવાં પડે છે તે ફક્ત પેટને માટેજ. કેમકે મોટા મોટા કુબેર ભંડારીના જેવા ભંડારો ભરાય છે પણ એક પેટ ભરાવું મહા કઠણ થઈ પડે છે, કહેવત છે કે **"પેટ સરખુ પાલુ તેને કોઈ નહીં વાલુ"** કહ્યું છે કે:—

સવૈયો.

દેશ તજાવિ ભમાવિ વિદેશ અહીં તહિં પેટ સદા પટકાવે,
ચાકરિ નીચિ પડે કરવી વળિ ભાર આપ શિરે ઉપડાવે;
ગૂણિ તણા ગુણને તજવી અવગુણિ તણા ગુણતો ગવરાવે,
લલ્લુ કહે છે ત્રિભુવનને ખરિ વેઠ ખરાબનિ પેટ કરાવે,

વળી **કવિ દલપતરામ** શું કહે છે તે જુવો!

દોહરા.

શું રાજા સરદાર શું, મોટા માજીસ્ટ્રેટ;
સઉને વળગ્યું સર્વદા, પાપરૂપ આ પેટ,
પશુ પક્ષી સૌ પ્રાણીને, નર જાતિને નેટ;
દુખ ઉપજાવે દિલ વિષે, પાપરૂપ આ પેટ;

૨૨ યાદ રાખજો કે તમારા શેઠનો સ્વભાવ ગમે તેવો હોય તો પણ ચાકરને લાજમ છે કે શેઠને નમીને ચાલવું અને માન આપવું તેની સાથે નમ્રતા, શાંત સ્વભાવ અને કામ કરવાની ચપળતા ની મોટી જરૂર છે નાનપણથીજ ચાકરમાં એવી ટેવ હશે તો પછી તેનો શેઠ ગમે તેવા ખરાબ સ્વભાવનો હશે તો પણ તે-ના સામો એક હુંકારો પણ કહેશે નહીં માટે ધિરજ અને ખંતથી તમારા શેઠની ચાકરી બજાવજો.

૨૩ વળી તમે યાદ રાખજો કે બધા પાપમાં લુણ હરામી જેવું બીજું કશું પાપ નથી. કોઈ ચાકર એમ ધારશે કે હું ચોરી કરીશ તેમાં પકડાઈશ નહી પણ તેઓએ જાણવું જોઇએ કે એવી લુચાઇથી પાપમાં વધારો થતો જાય છે, નિમકહરામિપણું કહેવાય છે અને ધ્યાનમાં રાખજો કે વખતો વખત શેઠના ઘરમાંથી નજીવી ચોરી કરતાં કોઇવાર મોટા ગુનાહમાં સપડાઈ જતાં વાર લાગતો નથી; કેમકે પાપ છે તે પીંપળે ચડીને પણ પોકારે છે, અને દીવસે દીવસે પાપનો કાળો રંગ પાપ કરનારને કાળો કરે છે અને અંતે વિશેષ રૂપ ધારણ કરીને પાપીનો નાશ કરે છે. માટે જો તમે સુખી થવાને ઇચ્છતા હોતો તમારા શેઠ પ્રત્યે કોઈ જાતનું લુણ હરામિપણું વાપરશો નહીં. “ ચોરી ચાર દહાડા અને છિનાળુ છ દહાડાજ છાના રહે ” એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો.

૨૪ વળી યાદ રાખજો કે દરેક નોકરે પોતાના ધણીનું કામ મ-ર્યાદા સાચવીને કરવું જોઇએ કેમકે તેમ કરવાથી પોતાનુંજ કામ

સુધરે છે અને પોતાનીજ કીમત વધે છે, ધ્યાનમાં રાખજો કે તમને જે અખત્યાર મળ્યો છે તે તમારો નથી પણ તમારા શેઠનો છે, માટે તેનો જરા ઉપયોગ નહીં કરતાં ગરીબ અને તવંગર એ બંનેની સાથે સમાન વૃત્તિથી ચાલજો.

૨૫ વળી યાદ રાખજો કે તમે જે શેઠને ત્યાં ચાકર રહ્યા તો શેઠને માઠું લાગે અથવા તેની આબરૂ જાય એવું કાંઈ પણ કૃત્ય કરશો નહીં કાંકે તમારા શેઠની વ્યવહાર પદ્ધતિ, અને શક્તિ બીજાના કરતાં તમારી જાણમાં વધારે હોય છે. માટે ખરો નોકર તો એજ કે જેના રહેવાથી પોતાના ધણીની આબરૂ ઈજ્જત અને વેપારમાં વધારો થાય.

૨૬ વળી તમારો શેઠ તમને કાંઈ કામ કરવા હુકમ કરે તો તે બરાબર સમજીને તુરત માથે ઊઠાવી લેજો સમજ્યા વિના કરવાથી ખાલી ધક્કો થાય છે અને વળી શેઠને કંટાળો આવે છે. માટે બરાબર કાળજી રાખજો નહીં તો પછી “ હીરો ઘોઘે જઈ આવ્યો ” એ કહેવત જેવું થશે.

૨૭ વળી યાદ રાખજો કે તમે તોછડાઈ તુંડાઈ કે હલકાઈ રાખશો તો તમારા શેઠના ગ્રાહકો ઘટી જશે અને તેથી તમારો શેઠ પછી તમને જ તજી દેશે. માટે બધા સાથે નરમાશથી અને ભલાઈથી ચાલજો.

૨૮ વળી તમે ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો કે તમે તમારા સ્વામિની પુરી અને નીતિથી સેવા બજાવશો તો તેનો બદલો આ લોકમાં

તમારો સ્વામિ આપશે; અને વળી પરલોકમાં મોટો સ્વામિ આપ્યા વગર રહેશે નહીં. "**વિષ્ણુશર્મા**" કહે છે કે જે શેવક પોતાના સ્વામિના સ્વાર્થ કાજે ખુશીથી માથું આપે છે તે સ્વર્ગમાં વાસ કરેછે અને વળી તેની કીર્તિ અખાઈ રહેછે એ કાંઈ ખોટું નથી કેમકે જે ગતિ તપ કરવાથી તપસ્વીની થાય છે તે કરતાં પણ સારી ગતિ પોતાના સ્વામિ કાજે પ્રાણ આપનાર ચાકરની થાય છે. એ પણ ખોટું નથી. માટે "**કરીએ શેવા તો પામીએ મેવા**" એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો.

૨૯ વળી **ધ્યાનમાં રાખજો કે** તમને તમારા શેઠે સોંપેલા કામમાં પ્રમાણિકપણે ચાલો, કોઈ પ્રકારની ઠગાઈ કે વિશ્વાસઘાત ન કરો, તમારા શેઠની સઘળી એબો ઢાંકો અને પછી **યાદ રાખજો કે** તમારે નોકરી મેળવવાની કશી જરૂર નથી. કેમકે તમે તમારા શેઠના વિશ્વાસ પાત્ર ઠરશો તો પછી ભલે ને તમારા શેઠની મીલકત હશે તો પણ તે તમારી જ છે એમ માનજો. **મતલબ કે તમારો શેઠ તમોને દુઃખ રહેવા દેશે નહીં**"

૩૦ વળી તમે **ધ્યાનમાં રાખજો કે** નોકરી બજાવવામાં તમે હતેહમંદ થયા તો પછી તમારે રોટલો મેળવવામાં મુશીબત પડશે નહીં. કેમકે જે શેવક પોતાના શેઠની પ્રમાણિકપણે નોકરી બજાવી લીંબુના પાણી પેઠે મળી જાય છે તેને પછી તેનો શેઠ વધારે ચાહે છે. એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે "**જીસકે તાબે રીજીયે ઊસકા કયા કીજીએ**"

૩૧ વળી **યાદ રાખજો કે** પારકો પૈસો પોતાનો કરવો મતલબ કે

નોકરી મેળવવી એ કાંઈ નાનીશુની અને શેહેલી વાત નથી. પણ પુરતી હુશીયારીની છે. કામ કરવાની રીત, ચપળતા, પ્રમાણિકપણું હુંશીયારી અને મિલનસારપણું એ વીગેરે સઘળા સગુણો ગ્રહણ કરવાની ખાસ જરૂર છે. અને એવા ગુણોથીજ પોતાની કીમતમાં વધારો થાય છે.

૩૨ છેલે તમે ધ્યાનમાં રાખજો કે રાજાની નોકરી કરવી તે એક સુળી ઊપર સાથરો અથવા તો તલવારની ધાર ઊપર નાચ કરવા બરાબર છે. કેમકે રાજ કાજના કામમાં બહુ સાવચેત રહેવું પડે છે. તેમાં જો ભુલ થઈ તો હાનિ થઈ પડે છે. માટે રાજ્યમાં નોકરી કરવી તો પછી રાજાના હુકમ પ્રમાણે દરેક કામ સાવચેત રહીને કરવું. કેમકે શેઠના કામમાં ગફલત થાય તો બરતરફીજ મળે છે પણ રાજાના કામમાં ગફલત થઈ તો બરતરફી અને શિક્ષા બંને મળે છે. એ કાંઇ ખોટું નથી.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

જીંદગી.

દોહરો.

સમજ સમજ મન માનવી, મોતતણો ભય રાખ;
કાળ વિષે કર કાળજી, થવું બળીને ખાખ.

વ૦ ક૦

૧ **યાદ રાખજો કે** મોત તમારી પડોશમાં જ છે. તે તમોને હરકોઈ વખતે ધક્કડીને લેઈ જતાં વાર લગાડનાર નથી. **ધ્યાનમાં રાખજો કે** એક પળવારમાં તે તમોને પુગશે. એમ સમજીને તે આવ્યાની અગાઉ તમે પેલી દુનિયાનું કામ પાર પાડી લ્યો. કહેવત છે કે "જીવને ડુંગર જેવડી આશા અને મરણ ત્યારે પગલાં હેઠ" એ કાંઈ ખોટું નથી. કહ્યું છે કેઃ—

મંદ્ધવિજય છંદ.

રાખ થશે રણમાં બળિને બધિ, કંચનના સરખી શુભ કાયા,
જાણ જશે જુવતી નર જોબન, છે ઘડિવારનિ વાદળ છાયા;

મંદિર માલ મજુસ મનોહર, મેલિ જાવી જામાં ભલિ માયા,
પ્રિય સુણો દલપત કહે, શુભ કામ કર્યું નર તેજ કમાયા.

વળી કહ્યું છે કેઃ—

आछे दिन पीछे गये, हरसे किया न हेत ।
अब पछताय क्या होत हैं, जबचिड़ियां गगयीखेत ॥

એ પણ ખોટું નથી માટે મોત આવ્યાની પહેલાં પેલી દુનિયાનું કામ પાર પાડી લ્યો.

૨ વળી યાદ રાખજો કે માણસને પેદા થવાનો એકજ રસ્તો છે પણ તેનો નાશ થવાના હજારો રસ્તા છે. માટે વાંચનાર ! તું મરણના ભયથી કાં ડરતો નથી ? ધ્યાનમાં રાખજો કે જે માણસ મોતનો ભય રાખે છે, અને જ્યારે ત્યારે પણ મોત તો આવવાનું જ છે એમ જાણે છે તે પોતાની જીંદગી ખરાબ રીતે ગુજારતો નથી. કેમકે જે સ્થીતિમાં મરવું જોઇએ તે સ્થિતિમાં તૈયાર મનુષ્ય પોતાની હયાતિના વખતનો માઠો ઉપયોગ કરતો નથી, કાંકે તે સારી પેઠે જાણે છે કે "મરણ પગલાં મિંચે જ છે" અને વળી તે એમ પણ જાણે છે કેઃ—

કુંડળીયો.

ફિરે નગારા કાલકા, ક્ષણભર છાના નહિં,
કોઈ આજ કોઈ કાલ, કોઈ ઘડી પલકકી માંહિ;
ઘડી પલકકી માંહિ, સમજલે મનવા મેરા,
ધરા રહે ધન માલ, જંગલમાં હોયગા ડેરા;

કહત દિન દરવેશ, જગતસેં જીત મજારા,
ક્ષણુભર છાના નહિં, કાલકા ફિરે નગારા.

એ કાંઈ ખોટું નથી વળી કહ્યું છે કે:—

છપ્પો.

કોઈ આજ કોઈ કાલ, કોઈ માસે ખટમાસે,
કોઈ વર્ષ દસબાર, કોઈ પચીસ પચાસે;
કોઈ સાઠ સીતેર, કોઈ પોણોસો એંસી,
જે જાયું તે જાય, નથી રહેવાનું બેશી;
જે નામ તેહનો નાશ છે, ધર્મ જ એવો ધારવો,
કવિ **સામળ** કહે મૂરખ કરે, ગંદી દેહનો [1]ગારવો.

વળી યાદ રાખજો કે જે માણુસ એવું સમજે છે કે મારે મરવું છે તે માણુસ જીવે ત્યાં સુધી સંતોષથી રહે છે. કેમકે તે માઠા કામોથી મોતનો ડર રાખી દુર રહે છે. પણ જે માણુસ પોતાને મરવું છે એમ ભુલી જાય છે તે પોતાનો કાળ ખુશીમાં ગુજારતો નથી. કેમકે તે માઠા કરતુકો કરતાં પાછી પાની હઠાવતો નથી. અને એવા વખતમાંજ કાલ તેને ઝડપી જાય છે. ધ્યાનમાં રાખજો કે-

જેની ચાલે ધરતી ધ્રુજે, આભઊંડળમાં ભરતા;
જેની ફુંકે પર્વત ફાટે, તે નર દીઠા મરતા.

નર્મદ.

---

૧ ગારવો—ગર્વ.

૪ યાદ રાખજો કે લીલું તે સુકું થવાનું, નવું તે જુનું થવાનું, ગરમતે ઠંડું થવાનું, એવો પરમ કુદરતનો નિયમ છે. ત્યારે ગયેલાને માટે ખાલી બળાપો કરી પોતાના આત્માને શા માટે દુઃખ દેવું જોઇએ! "**આસ્તી નાસ્તી શ્રષ્ટિનો અચળ નિયમ છે**" માટે ડાહ્યા મનુષ્યોએ ગઈ વસ્તુનો શોક કરવો નહીં કહેવત છે કે "**નામ તેનો નાશ**" એ કાંઈ ખોટું નથી.

૫ કહે છે કે આપણે મોતની જ પડોશમાં વશીએ છીયે ત્યારે મોતથી ડરવું તે શા કામનું? માણુસ એમ જાણે છે કે મોત આપણી પાસે જ છે ત્યારે તો બેશક તેનીપાસે જવાને તૈયાર રહેવું જોઇએ. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે મોત દુર છે એમ જાણીને કાંઇ કામ બાકી રાખ્યું હોય તો તે રહી જાય છે. કેમકે મોત આપણને વખત આપતું નથી પણ તે તો હરકોઈ વખતે લેઇ જાય છે કહેવત છે કે "**મરણ વેળા ઓળખે નહી**" માટે માણુસોએ મોત પાસે જ છે એમ જાણી આ લોક અને પરલોકમાં પ્રિય થઈ પડે તેવાં કામો કરી લેવાં જોઇએ.

૬ વળી માણુસોએ એમ પણ નહીં જાણવું કે લાંબામાં લાંબી જીંદગી ભોગવવામાં સુખ છે પણ **ધ્યાનમાં રાખજો** કે જીંદગીને સદા સત્ય કામો કરવાને કામે લગાડવામાં જ સુખ માન અને ધર્મ છે. કેમકે સત્ય કામોનો બદલો મુવા પછી પણ મળે છે અને વળી આ લોકમાં કીર્તિ રહી જાય છે. ધ્યાનમાં રાખજો કેઃ—

કહે તે સો કરતે નહીં, ઓર મુહકા બડા [૧]લબાડ;
કાલા મુહલે જાયગે, સાંઇકે દરબાર.

---

૧ મતલબકે કહી કહીને થાક્યા છતાં જીવ ચેતતો નથી અને

૭ વળી યાદ રાખજો કે "જીવવું થોડું ને જંજાળ ઘણી." શા માટે રાખવો જોઇએ ? કેમકે માણસ સો વર્ષ પુરા જીવી શકતુ નથી તો હજાર વરસનું જીવનાર હોય તેમ ફિકર ચિંતા અને જંજાળી શા માટે કરવી જોઇએ ? "જીવતા જીવને જંજાળ ઝાઝી" એ તો ખરૂં છે. પણ તે છતાં પોતાનું પેલી દુનિયાનું સાર્થક કરતા જવું એજ સર્વોત્કૃષ્ટ કમાણિ છે. ધ્યાનમાં રાખજો કે:—

જીવ જીવકે આસરૈં, જીવ કરત હે રાજ;
તુલસી રઘુવિરકે આસરૈં, ક્યું બિગડે ગો કાજ !

૮ માટે તમે ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો કે મોત આવ્યાની અગાઉ બુરી ટેવો તજી નીતિનો રસ્તો પકડવાથી યાદ રાખજો કે તમે આ અને પેલી બન્ને દુનિયામાં જીવતા જ ગણાશો કેમકે મોત આવ્યા પછી તો કશું બનવાનું નથી માટે "આપ મુવા તબ ડુબગઈ દુનિયા" એ કહેવત ધ્યાનમાં રાખી જે કામો સારાં છે તેજ દર પળે અને દર કલાકે કર્યા જજો કેમકે:—

જીવંતા જશ નહીં, જશ વિના નહીં જીવંત;
જશ લઇને જે ગયા, તે રવિ પહેલાં ઉગંત.

એ કાંઈ ખોટું નથી.

૯ વળી યાદ રાખજો કે ઘડપણ આવ્યું એટલે હાથ પગ રહી

પાપ કર્મમાં પડી રહે ત્યારે સાંઈ રૂપિ પરમેશ્વરના દરબારમાં કાળુ મોહોડું લેઇને જવાનો વખત આપે છે.

જાય છે, દાંત દૂર થાય છે, કાને સાંભળી શકાતું નથી, રૂપ કરૂપ થાય છે, મોંમાંથી લાળ પડે છે, અન્નવો અટકી પડે છે, ત્યારે સગા સ્નેહીઓ દૂર ખસી જાય છે, સ્ત્રી સ્પર્શ કરતી નથી, એવા એવા અનેક તરેહના દુઃખો આવી પડે છે ત્યારે માણસ મોતની ઇચ્છા કરે છે. પણ "માગ્યું મોત આવે નહીં" એ કહેવત મુજબ "બુઢા મોતને શોધે છે ત્યારે મોત જુવાનને શોધે છે" એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે ધર્મ કાર્ય કરવું તે છતી શક્તિએ કરી લેવું જોઇએ. "દ્વારકો ભક્ત" ચેતવણી આપે છે કેઃ—

રૂચિરા છંદ.

ચેતી લે ચેત્યાનો અવસર, ફરી ફરી ક્યાં મળશેરે,
જોબન જાતાં વાર ન લાગે, જરા આવિને ઢળશેરે;
ઢળશે ત્યારે નહિ રહે ધારણ, થરથર કાયા ધ્રુજેરે,
માયાની અંધારી નાંખી, તેમાં કાંઈ નવ સૂઝેરે. ૧
સૂઝે ક્યાંથી સમજણ ન મળે, કુટુંબ કબીલે વાળ્યોરે;
અવળે સવળે બંધે બાંધ્યો, હાથે શું બંધાયોરે;
કહો ભાઇઓ એને શું કહિયે, મૂરખ મન નવ આણેરે;
દુર્મતિ આગળ કાંઈ ન સૂઝે, આપે આપ વખાણેરે. ૨

એ કાંઇ ખોટું નથી. માટે હે શાણા વાંચનાર? તું ચેતી લે.

૧૦ વળી યાદ રાખજો કે જીંદગી એ એક મુસાફરી છે, અને મોત આપણને રસ્તો બતાવે છે. કેમકે કાળ મનુષ્યનું હરણ કરે છે. અને પંચ ભૂતોને પાછી દિશા વિષે લેઈ જાય છે. આગળ પ્ર-

જાનો સંહાર પણ તેજ કરે છે. અને સર્વ પ્રાણિયોનો લય કીધા પછી કાળ જાગ્રત રહે છે એવો કાળ દુસ્તર છે. માટે કેવળ કાળજ બધાનું કારણ છે. સબબ **ધ્યાનમાં રાખજો** કે બુરા કામો અને બુરી ઈચ્છાઓ તજવાથી જ માણસનો છુટકારો થાય છે. (**મતલબ કે સુવા પછી સુખી થાય છે.**) કહ્યું છે કે

દોહરો.

જગત પડ્યું મુખ કાળને, કેડા મોર જનાર;
ચંટીને ગાળે પડયા, દાણા લોટ થનાર.

મળેલું.

એ કાંઈ ખોટું નથી માટે દરેક મનુષ્યોએ પોતાની જીંદગીનું સાર્થક કરી લેવું જોઇએ.

૧૧ વળી **યાદ રાખજો** કે એક ગરીબમાં ગરીબથી તે ઠેઠ છત્રપતિ સુધી અને મોટા શાહજાદા સુધાંત સર્વને આખર વખતની લેહેરને શરણ થયા વિના ચાલવાનું નથી. કહેવત છે કે "**સૌને એક દીવસ મરવું છે**" એ કાંઇ ખોટું નથી માટે મોત આવ્યા પહેલાં તમારૂં કામ પાર પાડી લ્યો. **ધ્યાનમાં રાખજો કે**:—

દોહરો.

ભલા ભલા જાતા રહ્યા, જઇશું આપણ કાલ;
પવન લેહેરપર આવે તો, ફુલે ભમતો કાળ.

ન૦ ક૦

૧૨ છેલે તમે ધ્યાનમાં રાખજો કે જ્યાં સુધી આ દેહ રોગ વિનાની છે અને આપણા હાથમાં છે ત્યાં સુધીમાં આપણે આપણું હિત કરી લેવું જોઇએ. કેમકે મરણકાળ પાસે આવ્યા પછી કેમે કરી થવાનું નથી માટે તમે ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો કે

દોહરો.

કાળા કેસ મટી ગયા, સરવે બનિયા સ્વેત;
જોબન જોર જતું રહ્યું, ચેત ? ચેત ? નર ચેત ?

ક૦ દ૦.ડા૦

પ્રકરણ ૨૪ મું.

ઈર્ષા.

દોહરો.

વણ [1]પાવકથી પરજળે, અદેખા તણું ઊર;
અન્ય તણી ઉજ્જવળતા, જોઈ ન શકે જરૂર.

ક૦ દ૦ ડા૦

૧ યાદ રાખજો કે મન શકિત છે તે માણુસનો વજીર છે દોલત છે તે માન છે, અને અદેખાઈ છે તે લોઢાના કાટ જેવી છે; વળી તે માણુસનો ઘાણ કાઢયા શિવાય રહેતી નથી. ધ્યાનમાં રાખજો કે દુનિયામાંના સર્વ ઝેરો કરતાં પણ અદેખાઇનું ઝેર વધારે ગણાય છે કેમકે અદેખો માણુસ બીજા માણુસની સંપતિ અને વૈભવને જોઇને નાહક બળી મરે છે. એ કાંઈ ખોટું નથી કાંકે તેનો જ્યાતિ સ્વભાવજ એવો હોય છે. કહ્યું છે કેઃ—

૧ પાવક એટલે અગ્ની.

મનહર છંદ.

ગાજે જ્યાં ગગન ઘન[1], જવાસા સુકાઈ જાય,
તરૂવર તો તમામ ફાલીને ફેલાય છે;
સૂરજની શોભા દેખી સર્વને સંતોષ થાય,
ઘૂડ તો ઘલાઇ ખુણે ઘણાં ગભરાય છે;
અદેખાને ઉપદ્રવ કરે નહીં કોય તોય,
અદેખાનું શરીર સ્વભાવથી સુકાય છે;
શુણો રૂડા રાજહંસ દાખે **દલપતરામ,**
જેમ ફોસફરસ સ્વભાવે બળી જાય છે.

૨ **યાદ રાખજો** કે આંખમાં ગયેલો રેતિનો દાણો જે દુઃખ દે છે તે કરતાં પણ આંખમાં રહેલી અદેખાઇ આંખ અને દીલ એ બેઉને દુઃખ દે છે. માટે અદેખાઈ તજો. **ધ્યાનમાં રાખજો કે:-**

દોહરો.

દિલમાં પ્રભુથી નવ ડરે, વિશેષ રાખે વેર;
અંતે તે હલકો પડે, ઝાઝું રાખી ઝેર.

ક૦ દ૦ ડા૦

૩ વળી **ધ્યાનમાં રાખજો** કે એક અદેખો માણસ હમેશાં દુઃખી અને ચિંતાવાન રહે છે કેમકે તેના મનમાં એમજ થયાં કરે છે કે ફલાણાને આટલો બધો વૈભવ, આટલી બધી દોલત અને

---

૧ ઘન એટલે વરસાદ.

આટલું બધું સુખ છતાં મારે કંઈ નહીં ? પણ તે એટલું નથી સમજતો કે તેવો વૈભવ, તેવી દોલત અને તેવું સુખ તેના નશિબમાંજ નથી. તો પછી ક્યાંથી મળે ? કહેવત છે કેઃ—

કરમ વિનાનાં કાસણ્યાં, ને જાને શાંનાં જાવાં ?
કરમમાં લખ્યા દિવેલ, ને ઘી શાનાં ખાવાં ?

એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે સઉથી સરસ રસ્તો તો એજ છે કે આપણને પરમેશ્વરે જે કાંઈ આપ્યું છે તેમાંજ સંતોષ માનવો. વળી **યાદ રાખજો** કે સામો માણસ સંપતિવાળો હશે તો કોઈક દીવસ પણ આપણી વિપતિ ટાલશે માંટે ઇચ્છવું કે "**મારે ન હોય તો મારા પડોશીને પણ હજો**" એવું સમજીને ઇર્ષા તજવી.

૪ વળી **યાદ રાખજો** કે પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરે સર્વને સરખાજ હકો આપ્યા છે. તેમાં કોઇને ભાગ્ય દેવી પ્રશ્ન હોય તો તે સુખ અને વૈભવ પામે છે અને કેટકલાને તો પુરી ભાખરી પણ મળતી નથી. માટે જાણવું કે પોતાના નશિબમાં હશે તો અનાયાસે આવી મળશે એમ સમજી પોતાનો ઉદ્યોગ ચાલુ રાખવો. "**સામાની હવેલી ભાળી પોતાની ઝુંપડી બળાય નહીં**" એ કહેવત ખુબ ધ્યાનમાં રાખવી. અને **યાદમાં રાખજો** કે તમારા નશિબમાં જે લખ્યું છે તેજ તમને મળવાનું છે **કવિ ગંગ** કહે છે કેઃ—

કવિત.

ગંગ તુરંગ પ્રવાસ ચલો, તબ કુંપકો નીર પીયો ન પીયો,
જબ હૈડે ભગવત બસે, તબ ઓરકો નામ લીયો ન લીયો;

કર્મ સુભાગ્ય સુપાત્ર મીલ્યો, કુપાત્રકુ દાન દીયો ન દીયો;
કવી ગંગ કહે સુન શાહ અકબ્બર, કર્મ પાસ કોશીસ કીયો ન કીયો.

માટે સામાની સંપતિ જોઇને ખુશી થવું એમાંજ ડહાપણુ છે, એમાંજ માન છે અને એમાંજ સુખ છે. ધ્યાનમાં રાખજો કે "**ઇર્ષા રાખનાર મનુષ્યને સંપતિ સાંપડતી નથી પણ વિપતિ વધે છે.**" માટે ઇર્ષાને હાંકી કહાડજો.

૫ તો પણુ આટલું તો ખરૂં છે કે એક સારા માણુસની કીર્તિ અને વૈભવ જેમ જેમ વધતા જાય છે તેમ તેમ અદેખા માણુસની અદેખાઈ પણુ વધતી જાય છે. કેમકે જે સારા માણુસ હોય તેજ અદેખાની આંખે આવે છે. પણુ આટલું તો તમે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે અદેખો માણુસ કોઈ સારા માણુસના દુષણો કહેવા બેસે તેમાં ઉલટાં સારા માણુસના વખાણુ થાય છે, અને અદેખોજ નિંદાય છે. કહેવત છે કે "**સુરજ સામી ધુળ નાખે તેનીજ આંખમાં પડે.**" એ કાંઈ ખોટું નથી કેમકે ખરા ખોટાનો જવાબ સાંભળનારના અંતકરણોજ આપે છે. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

દુર્જન કૃત્ય નિંદા થકી, સજ્જન નવ નિંદાય;
રવિભણિ રજ નાંખતાં, આપે અંધો થાય.

ક૦ દ૦ ડા૦

૬ માટે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે તમે ગમે તેવા મોટા દરજાના

અને કુળવાન હો તથાપિ કોઈ માણસને ધિક્કારની નજરે જોશો નહીં કારણ કે દરેક માણસ પોતે પોતાને સર્વકરતાં સારો સમજે છે કહેવત છે કે "**સઉ સઉના મન સવાશેર**" માટે કોઈની ઇર્ષા કરવી નહીં.

૭ વળી યાદ રાખજો કે એક ઇર્ષાખોર માણસ વિના કારણ ક્રોધ કરે છે. પોતાનુ સામર્થ જાણુતો નથી છતાં સામાના સામર્થ વિષે ઇર્ષા કરે છે. પોતે ઉદ્યોગી થતો નથી છતાં સામાનો ઉદ્યોગ જોઈ દાઝી મરે છે. પોતે વસ્તુ મેળવી શકતો નથી છતાં સામાને વસ્તુ મળે તેમાં તે રાજી થતો નથી આવી ઇર્ષા વાળા માણસો સદા અસંતોષ રહી ધિક્કારને પાત્ર થાય તેમાં શી નવાઈ? કહ્યું છે કે!—

દોહરો.

શકે નહીં ગુણુ મેળવી, રાખે હ્રદયે રોષ;
અકળાઈ પર ઉપરે, મિથ્યા મૂકે દોષ.

ક૦ દ૦ ડા૦

એ કાંઈ ખોટું નથી પણ **ધ્યાનમાં** રાખજો કે:—

દોહરો.

પડતી ઈચ્છે પરતણી, ચડતી આપ ચહાય;
પણ પાપી શું કરિ શકે? ધાર્યું ધણિનું થાય.

ક૦ દ૦ ડા૦

૮ વળી યાદ રાખજો કે એક અદેખો માણસ "આંખમાં કમળાવાળો પીળું દેખે" એ કહેવત મુજબ બીજાને પણ પોતા જેવોજ દેખે છે અને ઇર્ષા કરે છે પણ તેથી તો ઉલટો તેજ અદેખો ઠરે છે અને તેનુંજ ઢીલ શાસ્ત્રે શ્લો કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

અદેખા તણી આંખમાં, કમળા કેરો રોગ;
પીળું દેખે પર વિશે, રોગ તણે સંજોગ.

ક૦ દ૦ ડાં૦

એ કાંઈ ખોટું નથી માટે અદેખાઇ તજો.

૯ વળી યાદ રાખજો કે દુનિયામાં જે કોઇ મોટામાં મોટો દુઃખીયો ગણાય છે તે ઇર્ષાવાનજ હોય છે. કાંકે કોઇ દુઃખી માણસને કાંઇ રોગ થાય ત્યારેજ દુઃખ થાય છે પણ એક ઇર્ષાવાળો માણસ તો બીજાના સુખ અને વૈભવના બળાપામાં સદાય દુઃખીયોજ રહે છે. પણ તે એમ નથી જાણતો કે:—

દોહરો.

આંચ ન આવે સાચને, બળે અદેખો આપ;
નિશ્ચે કોઈ સમે નડે, તેને તેનું પાપ.

ક૦ દ૦ ડા૦

એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે શાણા માણસોએ અદેખાઈ તજવી.

૧૦ છેલ્લે તમે ધ્યાનમાં રાખજો કે જે માણસ ઇર્ષા રાખે છે

તે આ લોકમાં નિંદાય છે અને પરલોકમાં પણ દુઃખી થાય છે કેમકે સામા માણુસના અધિકાર, દ્રવ્ય, કે દરજ્જા વિષે ગમે તેટલી અદેખાઈ કરે તથાપિ તેથી ઇર્ષા કરનારનું કાંઈ વળતું નથી પણ " **કરેગા સો પાવેગા** " એ કહેવત મુજબ સામો પોતેજ નિંદાય છે. માટે તમે **ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો કે:—**

દોહરો.

પરમેશ્વર જો પાધરો, શત્રુથી શું થાય ?
પથરો ફેંકે પાપી પણ, ફૂલ થઈ ફેલાય.

ક૦ દ૦ ડા૦

એ કાંઇ ખોટું નથી કહેવત છે કે—" **જેનો પરમેશ્વર પાધરો તેનો વેરી આંધળો** " એ નકી સમજજો.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

મદ્યપાન.

દારૂનું વ્યસન.

કુંડળીયો.

કીધી કેફ નર કેરીએ, ચાલ્યો ચોટા બિચ,
ઠામ કુઠામ ગયો પડી, નહીં ચેત્યો તે નિચ;
નહિં ચેત્યો તે નીચ, કીચ લપટાણી કાયા,
ગર્થ હુતો જે ગાંઠ, મુરખ ખોઈ બેઠો માયા;
કહે કવિ દલપતરામ, પદવિ નિર્લજ શિરૂ લીધી,
ફોકટ થયો ફજેત, કેફ કેરીએ કીધી.

૧ યાદ રાખજો કે દારૂનું વ્યસન એ એક દરેક માણસની આબરૂને અતિ હાનિ કરતા છે. કેમકે જ્યારે દારૂડીઆ કેફની અંદર બેશુદ્ધ થઇ માર્ગમાં પડે છે ત્યારે કુતરાની પેઠે એકબીજાને વળગે છે, ભુંડની માફક મોરીઓ કે સંડ.સમાં આળોટે છે તે

વખતે તેને કશી તરેહનું ભાન હોતું નથી તે ગમે તેમ બકે છે, બોલવાનું પણ ભાન રહેતું નથી; તેથી આસપાસના માણસો ભે-ગા થઈ ચાળા પાડે છે અને ધુળ કે કાંકરા ફેંકે છે. તેના મો-માંથી દુર્ગંધ અને લાળ તથા નાકમાંથી લીંટ અને આંખોમાંથી પાણી નીકળે છે. તે જોઇ લોકો થુ થુ કરે છે. અને અરવડીયા ખાઇ ઉભા થવાનું મન કરે છે પણ ઉભા થવાતું નથી એ રીતે તેમની હાંસી થાય છે. વળી સરકારના કાયદા પ્રમાણે તે શિક્ષાને પાત્ર પણ થાય છે. માટે સમજુ માણસોએ શિર જાય તોપણ દારૂના વ્યસની થવું નહીં કહેવત છે કે **"દારૂખાતર દીનને વેચવી"** એ કહેવત જેવું કદી કરવું નહીં.

૨ "મી. મિડહર્સ્ટ" કહે છે કે દારૂબાજ દારૂ પીવા માંડે છે ત્યારથી તે પોતાની ઉમરના $\frac{1}{2}$ એટલે અરધાં વરસો ઓછાં કરે છે. તેનું મન, શરીરની શક્તિઓ અને પેદાશનો ત્રીજો ભાગ ગુમાવે છે. એ પ્રમાણે તેની બુદ્ધિ, કૌવત, ને પેદાશમાં ઘટાડો થવાથી તે સારી મેહેનત કર્યાને બદલે કાવતરાં કરતાં શિખે છે, અને તેથી તેની નીતિ બગડે છે. ને મન કઠોર થાય છે. એ રીતે તે ખરાબીના ઊંડા ખાડામાં પોતાના સગા વાહાલાં સહીત ફસી પડે છે. એ કાંઈ ખોટું નથી. માટે દારૂથી દુર રહો.

૩ વળી યાદ રાખજો કે કેફથી બુદ્ધિ મંદ થાય છે, મન ગુમ થાય છે, અંતઃકરણ કઠોર થાય છે, શરીરમાં નાના પ્રકારના રોગ થાય છે, દરિદ્રતા આવે છે, કુટુંબના સુખનો નાશ થાય છે, નીતિનો બગાડ થાય છે, આયુષ ટુંકુ થાયછે, અને છેલે

મુવા પછી તેનો અમર આત્મા નર્કમાં જઇ દારૂણ દુઃખ ભોગવે છે. એ કાંઇ ખોટું નથી.

૪ માટે યાદ રાખજો કે દરિયા કરતાં પણ દારૂ જબરો છે. કેમકે દરિયાએ જેટલા જણને ડુબાવ્યા છે તે કરતાં દારૂએ વધારે જણને ડુબાવ્યા છે. માટે દારૂથી દુર રહેજો. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરા.

દારૂ દારૂણ દુઃખ કરે, અમલ કરે બેહાલ;
પરનારી પીડા કરે, ચલમ બગાડે ચાલ.
દારૂમાં દુર્ગુણ યથા, તાડીમાં પણ તેમ;
માટે મિત્ર કરો નહીં, પીવા કારણ પ્રેમ.

મગનલાલ.

૫ વળી યાદ રાખજો કે કોઇ પણ જાતનું દુર્વ્યસન રાખવાથી લોકોમાં અવિશ્વાસને પાત્ર થવાય છે, કામ ધંધો સુઝતો નથી લાખની લાજ કોડીની થઇ જાય છે. માટે કોઇ જાતનું વ્યસન રાખશો નહીં વળી ધ્યાનમાં રાખજો કે વ્યસનિઓ પોતાની નાત વધારવાને વ્યસનથી ભરપુર નુકશાન છતાં ખોટા ખોટા ફાયદા બતાવે છે પણ તેથી તમે ઠગાશો નહીં. કહ્યું છે કેઃ—

દુહો.

સૌને સરખા કરવા ડાહે, બોલે વાત બનાવી;
નાક કટે જેમ નાતવધારી, ભોળાને ભરમાવી.

ચંદ્રમુખી નાટક.

વળી એ વિષે રણછોડ કવી શું કહે છે તે જુવો ?

મનહર છંદ.

કેફી નિજ સોબતીને કેફનો કરાવા શોખ,
ફંદમાં ફસાવતા બતાવી બહુ ફાયદા;
કેફીનું તારણુ કદી હોય ન કારણુ કહું,
ન પળાય નૃપ પરમેશ કેરા કાયદા;
નિપજે નઠારા પરિણામ ઘણા પ્રસંગમાં,
સારા ખશી સંગમાંથી વસે તે ઘણાયદા;
રટે રણછોડ યશ, આરોગ્યતા, યોગ્યતાદિ,
એકા એક જાય કરી અગસ્તના વાયદા.

એ કાઇ ખોટું નથી માટે સમજુ માણસોએ શિર જાય તો પણ કોઇ પ્રકારનું વ્યસન રાખવું નહીં.

૬ વળી ધ્યાનમાં રાખજો કે મદ્યપાન કરવાથી ચિતને વિશે ભ્રાંત્તિ થાય છે, અને પછી છાકટો બની ભ્રષ્ટ થઇ જાય છે. એ વિષે "યદુ વંશી ઠાકરસી સુત પ્રયાગજી" એ પોતાના બનાવેલા "પ્રમાણ સહસ્રી" નામના ગ્રંથમાં એક દૃષ્ટાંત આપેલું છે જે દારૂબાજોને ખરેખરૂં વાંચવા અને સાંભળવા યોગ્ય છે.

દ્રષ્ટાંત.

"કોઇએ એક ભિક્ષુકને જોઇને પુછ્યું કે શું ? આ તારી સિથિળ થયેલી ગોદડી છે ? ભિક્ષુક કહે નહી; એ તો માછલાં પ-

કડવાની જાળ છે. ત્યારે કહ્યું કે તું શું? માંછલા ખાય છે? તો ક મધ સહીત. ત્યારે શું? તુ મધ પણ પીયે છે? તે કહે વેશ્યા સાથે. ત્યારે શું! તું વેશ્યા પાસે પણ જાય છે? તો કહે શત્રુના માથા ઉપર પગ મુકીને. ત્યારે શું? તારે શત્રુ પ્રણ છે? તો કહે જેના ઘરમાં ખાતર પાડ્યું છે. ત્યારે શું? તું ચોરી પણ કરે છે? તો કહે જુગાર રમવા માટે. ત્યારે શું? તારામાં આ બધાં લક્ષણો છે? ત્યારે છેલે તેણે કહ્યું કે ભ્રષ્ટ થયા પછી વિચાર કેવો?

વાંચનાર! જુવો મદ્ય પીધાથી કેવી સ્થિતિ થાય છે? માટે ડાહ્યા માણુસોએ કદી પણ મદ્ય પિવું નહી.

૭ **યાદ રાખજો** કે દારૂડીઆ માણુસ પાસે રહેલો પૈસો પાયમાલ થઇ જતાં વાર લાગતી નથી કેમકે દારૂનો લખ એક વખત લાગ્યો તો પછી કેમે કર્યો છોડી શકાતો નથી વળી કોઈનો ઇતબાર કોઇ કરતું નથી. તેથી તેને ધંધો કે નોકરી મળી શકતાં નથી. વળી તેને કન્યા પણ મળતી નથી એવા એવા અનેક તરેહના દુઃખો ઉભા થાય છે માટે જો તમે ડાહ્યા હોતો એ દુષ્ટ વ્યશનથી અવશ્ય દુર રહેજો.

૮ વળી આ વાત પણ ખુબ **ધ્યાનમાં રાખજો** કે મધપાન કરનારનું તન, મન, ધન, અને આબરૂ એ સઘળાનો નાશ થવા ઉપરાંત "મોટા નામાંકિત ડાક્તરોએ સીદ્ધ કરેલું છે કે મદ્ય પિનારને (૪૨) જાતના રોગ થાય છે. જેમાંના ઘણા ખરાનાં નામ નિચે આપવામાં આવ્યા છે.

નેત્ર વિકાર, મગજ વિકાર, ફેફસાનો વરમ, અંતઃકરણ, કોઠો, કાળજુ, અને મુત્રાશયમાં બળતરા; ગળ, ખિલ, મસા, રાતા ચાંદા, ચાંદી, (ટાંકી) લોહીનું જવું, કરમ વિકાર, થુંકમાં લોહીનું જવું, સરફ્ર (સળેખમ) આંતરડાના રોગ, નસોના રોગ, દમ, ખાંસિ, ઈંદ્રિઓની ગતિનુ મંદપણું, ગરમી, પક્ષઘાત, મુર્છા, ઉન્માદ, (દિવાનાપણું) ફેફુર (સોજો), અજીર્ણ, કમજોર ધ્રુજરી, લેહેર, ધ્રુન, કોલેરા, મધુ પ્રમેહ, ચિતભ્રમ, પિત્ત, ક્ષય, જલંધર, સંધીવા, કમળો, દરીયાઇ રોગ, જઠરનું મંદપણું, (અરૂચિ.) અતિ તરશ, બંધ કોષ્ટ, ગડગુમડ, નામર્દાઇ, દાંતનું સજ્જડ થઇ જવું, આકસમિક મૃત્યુ, વૃદ્ધાપણું જલદી પ્રાપ્ત થવું, પાંડુ રોગ, ભયંકર સ્વપ્ન, ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ અનેક તરેહના રોગો થાય છે.

માટે વાંચનાર ! તેનાથી તો અવશ્ય દુર રહેજો.

૯ એક વિદ્વાન ગ્રહસ્થ કહે છે કે મધ પિનાર છાકટો થઇ પરાધીન પણાને પાત્ર થાયછે અને તેનામાં ખુન, વ્યભિચાર, બકવાદ, ચાડિ, ચોરી, ઇત્યાદિ અનેક દુર્ગુણો દાખલ થાય છે અને તેથી દારૂડીઓ માણુસ આ લોકમાં ફજેત થાય છે અને પરલોકમાં દુઃખી થાય છે એ કાંઇ ખોટું નથી.

૧૦ છેલે તમે આટલું પણ ધ્યાનમાં રાખજો કે જોતમારે ગરીબ થવાની ઇચ્છા હોય પણ તેમ શી રીતે થવાય તે તમે જાણતા ન હોતો દારૂબાજ થાઓ. કેમકે તેથી તમે શેહેલાઇથી દમડી વગરના થઇ શકશો. જો તમારે છેતરાવાની મરજી હોય તો મધ

પીયો એટલે તમે શેહેલાઇથી ઠગાશો, જો તમારે તમારો પૈસો ઉડાવવો હોય તો દારૂબાજ થાઓ. એટલે તમારો પૈસો જલદીથી ઊડાવી શકશો. જો તમારે તમારા મિત્રોના ધિક્કારને પાત્ર થવું હોય તો દારૂબાજ થાઓ એટલે તમે તમારા મિત્રના જલદીથી અણગમતા થઈ પડશો. અને છેલે જો તમારે તમારા શરીરનો જલદીથી નાશ કરવો હોય તો દારૂબાજ થાઓ. એટલે તમારૂં આયુષ જલદીથી ઓછું થવા માંડશે. કેમકે દારૂ છે તે મોતનું મુળીયું છે.

માટે હે શાણા વાંચનાર? તું ગમે તેવી સ્થીતિમાં આવી ગયો હોઉં તથાપિ જીવ જાય તો પણ એવા દુષ્ટ દારૂની છાંટથી પણ છેટા રહેજે.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

અભિમાન—અહંકાર.

દોહરો.

અભિમાને દુખ ઉપજે, અભિમાને જશ જાય;
મિથ્યા ભિમાને કદી, જીવનું જોખમ થાય.

ક૦ દ૦ ડા૦

૧ યાદ રાખજો કે જે માણસ અભિમાની હોય છે તે હમેશાં બેવકુફ રહે છે. કારણ કે તે પોતાની મગરૂબીમાં રહી હરકોઈ હુન્નર, કળા, કુશળતા કે વાતચિત સમજવાથી તદન બેનશિબ રહી જાય છે. કેમકે હરકોઈ કામમાં કે વાત ચિતમાં પોતે અ-જાણ્યો છતાં જાણીતો છે એવો ફાંકો રાખી જાણવાની જે તક મળે છે તેને તે પોતાની મેળેજ ગુમાવી દે છે. છતાં તે અભિ-માન છોડતો નથી.

૨ **વળી યાદ રાખજો** કે અભિમાનીનું મગજ જ્ઞાનથી તો ખાલી પણ મગરૂબિના પવનથી ભરેલું હોય છે. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે મગરૂબ માણુસ મગરૂબિના કેફ્માં ને કેફ્માં કેવળ મુર્ખજ રહે છે. કાંકે જે કામ પોતાને આવડતું નથી છતાં "**એતો મને ખબર છે અથવા એતો મને આવડે છે**" એવું ખોટું અહંપદ ધારણુ કરે છે. પણુ દરેક માણુસ મનમાં એવો ફાંકો નહીં રાખે કે અમે ઘણુાજ ડાહ્યા છીએ તો ખચિત તેઓ ડાહ્યાજ નિવડે છે. માટે દરેક માણુસોએ મગરૂરી તજી ગરિબાઇ રાખવી.

૩ **યાદ રાખજો** કે ધન, યોવન, વિદ્યા, અને અમલ છતાં. પણુ જે માણુસ અભિમાન ન રાખે તેજ ખરો કહેવાય છે અને તેનેજ શ્રેષ્ટ જાણુવો. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે ધનમાં જેને ગર્વ અને યુવાનિમાં જેણે કામને જીત્યો તે સિંહ જેવા પુરૂષે સર્વ જગતને જીત્યો એમ સમજવું. એ કાંઈ ખોટું નથી કેમકે અભિમાન રાખનાર માણુસના કોઇ વાર ભુંડા હાલ થાય છે કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

અભિમાનીને અંતરે, સ્વપ્ને પણુ નહીં સુખ;
થાય વૃથા અભિમાનથી, દાવાનળ સમ દુઃખ.

ક૦ દ૦ ડા૦

૪ **યાદ રાખજો** કે એક મુરખને ઘણીજ સેહેલી રીતે સમજાવી

શકાય છે અને પંડીતને તેથી પણ વધારે શેહેલી રીતે સમજાવી શકાય છે. પણ એક અભિમાની માણસને કોઈ પણ રીતે સમજાવી શકાતો નથી કાંકે તે થોડું સમજવા છતાં પણ વધારે સમજવાનો ફાંકો રાખે છે. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

અભિમાની મત આપનો, મૂકે નહીં તલ માત્ર;
તે માંટે તેથી હઠે, શાણા લોક સુપાત્ર.

ક૦ દ૦ ડા૦

૫ વળી યાદ રાખજો કે જે માણસ અભિમાની છે તેને તમે ગમે તેવી રીતે સમજાવશો તથાપિ કોટી ઉપાયે પણ તે પોતાનો ખોટો મત મુકશે નહીં કાંકે તે ગમે તેવી ઉંધી ચતિ રીતે પણ પોતાનો સિદ્ધાંત્ત ખોટો નહીં કહે માટે એવા અભિમાની સાથે નકામી માથા કુટ કરશો નહીં. ધ્યાનમાં રાખજો કેઃ—

દોહરો.

અભિમાનીને ઊચરતાં, છે સરવે ગમ છૂટ;
અંતે આપણુ થાકીયે, કરતાં માથા કૂટ.

ક૦ દ૦ ડા૦

૬ વળી યાદ રાખજો કે તમારા સારા કે માઠા ગુણોનો તોલ કરવાનું કામ તમારૂં નથી. પણ સામા માણસનું છે. કાંકે તમે ખરેખરા જેવા ગુણ વાળા માણસ હો તે કરતાં પણ વધારે લાયકીવાળા છો એવું વિચારવાથી તમને કાંઈ સુખ કે દિલાસો

મળશે નહીં પણ તેમાં તો તમે ઉલટા પોતેજ પોતાને ઠગશો. **ધ્યાનમાં રાખજો કે**—ઘણી નરમાશવાળું અને માન વગરનું માણસ તેજ ઘણું સારૂં માણસ કહેવાય છે. કહ્યું છે કેઃ—

બડા બડાઈ ના કરે, ઓર બડા ન બોલે બોલ;
હીરા મુખસે ક્યું કહે? લાખ હુમારા મોલ.

૭ માટે **ધ્યામાં રાખજો** કે જો તમે ખુબ સુરત હોતો જાણજો કે તેવા તમને ઇશ્વરે બનાવેલા છે, જો તમે ભણેલા હોતો જાણજો કે કોઇના ભણાવ્યાથી ભણેલા છો. અને જો તમે પૈસાદાર હો તો જાણજો કે તે તમને ઇશ્વરે આપેલો છે. એમ ધારીને એ વિષે કદી પણ અભિમાન લાવશો નહીં **ધ્યાનમાં રાખજો** કે "**અહંકાર તો રાજા રાવણનો પણ છાજયો નથી**" કહ્યું છે કેઃ—

ઝુલણા છંદ.

ગર્વ જન જે કરે મોત વીના મરે, ગર્વથી હાની અતિશેજ થાયે;
ગર્વથી સારૂં થાયે નહિ કોઇનું, ગર્વથી આબરૂ સઘ જાયે;
ગર્વથી લોક ઘેલા બને છે બહુ, ગર્વથી કુળનો નાશ થાશે,
સહુજનો જાણજ્યો અંતરે આણજ્યો, ગર્વથી લોકમાં લાજ જાશે.

લલુભાઈ.

૮ વળી **યાદ રાખજો** કે માણસની બીજી બંધી લાગણીઓ એકાંતરીયા તાવ જેવી છે જે જલદીથી ઉતરી જાય છે પણ એક અભિમાન એતો અણઉતાર તાવ જેવો છે. **ધ્યાનમાં રાખજો** કે બીજા બધા જુસાઓ આપણને વારંવાર છોડી દે છે પણ એક "**બડાઈ**" માણસને કદી પણ છોડતી નથી એ કાંઈ ખોટું નથી.

૯ માટે **ધ્યાનમાં રાખજો** કે પર્વતની વિકટ જગોમાં તેમજ જં-
ગલમાં ફાડી ખાનારા પ્રાણિઓ સાથે રહેવુ એ સારૂં પરંતુ ભલેને
ઈંદ્રભુવનમાં પણ એક અભિમાની સાથે રહેવું સારૂં નહીં. કેમકે
મગરૂબ માણસ પોતાનો મત મુકતો નથી તેથી રખેને કદાચ એ
દુર્ગુણ પાસે રહેનારને પણ વળગી જાય ?

૧૦ વળી **યાદ રાખજો** કે એક અભિમાની માણસ કરતાં પણ મુ-
રખ માણસ સારો કેમકે એક મુરખ માણસ ડાહ્યા માણસ પા-
સેથી જે જ્ઞાન લે તેના સોમે હિસે પણ એક અભિમાની માણસ
લેઈ શકતો નથી કાંકે તેતો મને આવડે છે એવા મગરૂબીના
ફાંકામાંજ ગોથાં ખાયા કરે છે.

૧૧ **યાદ રાખજો** કે જે માણસ અહંકારની પીઠ ઉપર ચડયો હશે
તે લાજના પગથાયા નિચેજ ચગદાયલો રહેશે. કેમકે તેને ભોગ-
જોગે માન ન મળ્યું, એડક ન મળી અને તેના કહેવા પ્રમાણે ક
બુલ ન કીધું તો તુરત તેને પોતાની આબરૂ ગઇ એવું માઠું
લાગશે પણ તે નથી જાણતો કે મિથ્યાભિમાની જીવરામ ભટનો
જીવ ગયો, લંકાનો જબરો રાજા રાવણ રોળાયો, અને વિભિ-
ક્ષણે રાજ ખોયું એ કેવળ અહંકારનાજ પ્રતાપથી. માટે **ધ્યાન-
માં રાખજો** કે એવો બુરો જે અહંકાર તેને પોતાના શરીરમાં
જગા આપનાર માણસ કદી પણ સુખ પામતો નથી. કહ્યુંછે કેઃ—

ભુજંગી છંદ.

અહંકાર જો રાવણે ખુબ રાખ્યો,
ચડી ચોટમાં મોતનો સ્વાદ ચાખ્યો.

કર્યો વાંદરે હાલ બેહાલ કેવો,
અહંકારમાં સાર છે યાર એવો.

વળી કહ્યું છે કે:—

મોતી દામ છંદ.

ગયો પડી રાવણનો પણ ગર્વ,
સમાપર શત્રુ થયા જન સર્વ;
નકી થયું પ્રાણતણું નુકશાન,
ભજો ભગવાન તજો અભિમાન.

કું૦ ૬૦•ડા૦

વળી હરિદાસ શું કહે છે તે જુવો ?

કવિત.

અબ ચેતો અભિમાની, રહી થોડી જીંદગાની,
આયો અંજલીકો પાની, સોઈ બેગી બહી જાયગો;
ખબર નાંહિ છિનકી, કોને કહ્યું આપનકી,
મનમે રહી મનકી તો, પીછે પછતાએગો;
રાવનસે રાજ છોડી, સંગ લે ગયેન કોડી,
તું કીઉ મરત દોડી, મુંઢ માર ખાયગો;
મન માયા મદ મોહો, શાઠતાનો પન ખોઈ,
હરિદાસ હરી ભજ, પ્રભુ પદ પાયગો.

૧૨ વળી તમે ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો કે ઘડપણ રૂપનું હરણ કરે છે, આશા ધૈર્યનું હરણ કરે છે. મૃત્યુ પ્રાણનું હરણ કરેછે, ક્રોધ લક્ષમિનું હરણ કરે છે, કામ લજ્યાનું હરણ કરે છે, પણ એક અભિમાન તો પ્રાણ સુધાંતનું હરણ કરે છે માટે અભિમાનને તજો ધ્યાનમાં રાખજો કે અભિમાની માણુસ ઉપર

અનેક તરેહના અનર્થો આવી પડતાં વાર લાગતી નથી.

૧૩ વળી **યાદ રાખજો** કે એક અભિમાની માણુસ કદાપિ ભોગ જોગે કયાંઇ માન નહીં પામે તો પોતાના મગરૂબિના કેફની ઝુમમાં મિત્ર મટીને શત્રુ થઇ પડતાં વાર લગાડશે નહીં કેમકે "**માની**" માણસ માન મેળવવાની તૃષ્ણામાંજ રહે છે પણ તેથી તો તેને માન મળવાને બદલે ઉલટું અપમાન મળે છે. તે તો તે જાણુતો નથી. માટે જો તમારે માન મેળવવું હોય તો અભિમાન તજો. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

માણસને અભિમાનથી, મળે ન કદીયે માન;
ઉલટું અપમાનજ મળે, નકી ઠરે નાદાન.

કઽ૦દ૦ડા૦

૧૪ "**કોલ્ટૉન**" કહે છે કે અહંકારી માણસ ઘણીવાર ખોટો હિસાબ કહાડે છે, અને તેથી પણ વધારે વાર ખોટો તર્ક કરે છે; કેમકે ગર્વિષ્ટ માણુસ બીજાનાથી પોતે ઘણો મોટો હોય એમ ધારીને બીજાઓથી દુર રહે છે. અને એટલે છેટેથી જોતાં બીજાઓ છેક તેને નાના જણાય છે. પણ એ ભુલી જાય છે કે એ છેટાંને લીધે બીજાઓને પણ તે નાનોજ દેખાય છે. માટે વાંચનાર તું કદી પણ અભિમાની થઇશ નહીં "**અખો ભક્ત**" કહે છે કેઃ—

છપો.

તું તારૂં મન નહાનું પ્રીછ, શાને મોટમ લેછે શીશ;
ઝીણું મળીને મોટું થાય, મોટું કણકા થઇને જાય;
અખા વાત વિચારો વિદ્યે, રિદ્ધિ ઘણી રહે છે નિદ્યે.

[illegible] "પોપ" કહે છે કે અલ્પજ્ઞાન હાંનિકારક છે. વિદ્યા રૂપિ ઝરામાંથી કાંતો મોટા ઘુંટડાના ઘુંટડા પીયો ને કાંતો પીઓજ નહીં. કેમકે એ ઝરામાંથી થોડું પીવાથી મગજમાં કેફ રહે છે (મતલબ કે થોડું જાણવાથી અભિમાન આવે છે) અને પુરૂં પીવાથી કેફ ઉતરી જાય છે. (મતલબ કે અભિમાન ઉતરી જાય છે.) એ કાંઇ ખોટું નથી માટે અભિમાન તજો અને એને ધ્યાનમાં રાખજો કેઃ—

દોહરો.

જે જન પામે પુર્ણતા, તે ન કદી ફુલાય;
પુરણ ઘટ છલકાય નહીં, અપૂર્ણ ઘટ છલકાય.

અજ્ઞેયં.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

મુરખના લક્ષણો.

દોહરો.

મૂરખ માથે શીંગડાં, નહીં નિશાની હોય;
સાર અસાર વિચાર નહીં, જનતે મુરખ જોય.

કo દo ડાo

૧ યાદ રાખજો કે વિદ્વાનોએ ડાહ્યા માણુસોને સમજાવવાના અનેક ઉપાયો બતાવ્યા છે. પણ એક મુરખને સમજાવવાનો રામ બાણ જેવો એક પણ ઉપાય બતાવ્યો નથી. એ વાત **ખરીછે** કેમકે આપણે હરકોઈ પ્રકારે એક ડાહ્યા માણસને શેહેલથી સમજાવી શકીયે છીએ. પણ મુરખને સમજાવી શકતો નથી. કહેવત છે કે **"મુરખને ઉપદેશ આપનારને કલેશ"** અથવા તો **"જ્ઞાનિસે જ્ઞાનિ મિલે તબ બાત બાત ઓર બાત, મુરખસે મુરખ મિલે તબ લાત લાત ઓર લાત"** એ કાંઈ ખોટું નથી માટે **ધ્યાનમાં રાખજો** કેઃ—

મુરખની વાતો બળી, જેવા તે ઘર જાય;
પંડિતકી લાતો ભલી, જે લાતે ઘર થાય.

૨ વળી યાદ રાખજો કે એક ડાહ્યો માણસ બોલવાની અગાઉ વિચાર કરે છે પણ એક મુરખ માણસનો બોલ્યા પછી વિચાર કરે છે. કેમકે ડાહયો છે તે "પાણી પેહેલાં પાળ બાંધે છે અને મુરખ માણુસ "આગ લાગ્યા પછી કુવો ખોદાવેછે" કાંકે તેનામાં વિચાર કરવાની સમજણ હોતી નથી. માટે ધ્યાનમાં રાખજો કે "મુરખનું મળવું અને માંકડાંનું હળવું" એ બને બરાબર ગણાય છે.

૩ વળી યાદ રાખજો કે મુરખાઓ ડાહ્યા માણુસોથી જે જ્ઞાન લે તે કરતાં ડાહ્યા માણુસો મુરખાઓના બોલવાથી વધારે જ્ઞાન મેળવે છે કેમકે મુરખ દોષ ગ્રહણ કરે છે અને ડાહયો ગુણ ગ્રહણ કરે છે કહેવત છે કે "ડાહયો ગુણ ગોતવામાં રોકાય છે અને મુરખ ખોડ શોધવામાં રોકાયછે" એ કાંઈ ખોટું નથી.

૪ વળી યાદ રાખજો કે એક મુરખતે ખરેખર મુરખજ કેમકે મુરખને માથે શીંગડાં કે કાંઇ નિશાની હોતી નથી. પણ વગર કારણે ગુસે થનાર, અજાણ્યાપર વિશ્વાસ રાખનાર, વગર બોલાવ્યો અથવા વગર અર્થનું બોલનાર, આળસુ, પારકી પંચાતિ કરનાર, જરા જરામાં પોતાના વિચારો બદલનાર, થોડું સમજીને ઘણું સમજવાનો ડોળ રાખનાર, બેસવાની ડાળ ઉપરજ કુવાડો

મારનાર, મમતાદિ ધૂર્તતાદિ અવગુણવાળો હોય તેજ મુરખ કહેવાય છે કહ્યું છે કે:—

છપ્પો.

વણ પૂછ્યાથી વેણ, ઘણા બોલે તે ઘેલો;
ખોટી ખાડા ખુબ, પડે પડે પણ પહેલો,
ન કર્યાનું કરિ નિત્ય, ચિત ચેતી નવ ચાલે;
પરનું પોતાતણું, ઘણું ઘેલો ઘર ઘાલે,
વળિ વહેલો વળગે વાદમાં, છેલ્લો છેક છુટો પડે;
દિન દિન દિલમાં દલપત્ત કહે, ઘાટ ઘણા ઘેલો ઘડે.

૫ વળી યાદ રાખજો કે **"ગાંડાના ગામો કાંઈ જુદા વસ્તા નથી"** ગાંડો તે ગાંડોજ કેમકે જેનામાં કાંઇ અક્કલ ન હોય તે ગાંડોજ ગણાય છે; જેને ખરા ખોટાની ખબર નથી, સાચ કિંવા જુઠની પરિક્ષા નથી, સાચી શિખામણ કે સારા કામો કરવાની જેનામાં તાકાદ નથી કેમકે કોઇ સારી શિખામણ આપે તો ઉલટો ખેદ પામે છે કહેવત છે કે **"ગાંડા પાસે ગાંડ ધરી તો કુવાડાનો ઘા"** એ કાંઇ ખોટું નથી કહેવાય છે કે **"ગાંડા લોક તે ગામડે વસે તે ખાસડું મારે ત્યારે ખડખડ હસે"** એવા લક્ષણવાળા હોય તેજ ગાંડા કહેવાય છે કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

જગ મધ્યે જુદાં નથી, ગાંડા જનનાં ગામ;
ગુણ હીણાતે ગાંડિયા, દીસે દલપતરામ.

૬ વળી યાદ રાખજો કે "મુરખની મિત્રાઇને જીવના જોખા" એ કહેવત મુજબ મુરખની મિત્રાઈ કરવાથી પસ્તાવું પડે છે માટે તમે મુરખ સાથે મિત્રાઇ કરશો નહીં કેમકે સો સજ્જન સાથે શત્રુતાઇ સારી પણ એક મુરખ સાથે દોસ્તી નહી સારી માટે ધ્યાનમાં રાખજો કેઃ—

મુરખ સાથે ગોઠડી, પગ પગ હોત વિનાશ;
મુરખને પ્રતિ બોધતાં, આપો થાય સંતાપ.

૭ યાદ રાખજો કે એક મૂરખ માણસના હસવા જેવા લક્ષણો જોઇને સામા માણસને પણ હસવું આવ્યા વગર રહેતું નથી પણ તે એમ નથી જાણતા કે મુરખાઓને ખરૂં ખોટું સાંભળવાને કાન તો ખુલા હોય છે. પણ તે અરૂં છે કે નહી તે પરખવાને આંખો સદા બંધ હોય છે માટે "ગાંડા સાથે જાવું ને ગરદનું ખાવું" એવું કરશો નહી ધ્યાનમાં રાખજો કેઃ—

મુરખ મત મમતા કરે, હું શાણે સો થાય;
સૂકા કાષ્ટમાં જીવડાં, તેને પાણી કોણ પાય!

૮ વળી યાદ રાખજો કે એક મુરખ માણસ પોતાની મુરખાઇને લીધે અજ્ઞાનતાથી સભા સબંધી કે સ્નેહીયોમાં જુઠું બોલવા જાય છે તેની જેટલી હાંસિ થાય તે કરતાં પણ જો વળી ફેરી તેની સમાધાનિ કરવા જાય તો તેની તેથી પણ વધારે હાંસિ થાય છે. કેમકે પોતાના બોલવામાં પોતે જ ફસાઈ જાય છે. કહેવત છે કે "બોબડા બોલ બુલાચંદ બોલ્યા" એ કાંઇ ખોટું નથી.

૯ છેલે ધ્યાનમાં રાખજો કે જે બોલાવ્યા વિના જાય છે, પુછ્યા વિના બોલે છે, જેનું ચિત્ત સ્થિર નથી, જે કામ વિશે પારકા ઊપર દોષ મુકે છે તેજ કામ પોતે આચરે છે, સત્યાસત્યની જેને કશી ખબર નથી ગુણ કયા ? અને અવગુણ કયા ? તેની જેને ખબર નથી એ જ મૂરખો કહેવાય છે. અને જે નિચેના લક્ષણુવાળો હોય છે. કહ્યું છે કેઃ—

"એ મુરખનો રાય."

દોહરો.

આખાની આશા થકી, અરધો તજવા જાય;
ખૂવે બને ખાંતથી, એ મૂરખનો રાય. ૧
વણ પૂછયો વાણી વદે, વણ બોલાવ્યો જાય;
વિવેકને નહીં ઓળખે, એ મૂરખનો રાય. ૨
વગર કારણે આમ તેમ, ખાલી ધક્કા ખાય;
ઉદ્યમ કાંઈ કરે નહીં, એ મૂરખનો રાય. ૩
ધોળું દેખી ધસમસે, ઊજવળ જોઈ અંજાય;
પોત જોઈ નવ પીરસે, એ મૂરખનો રાય. ૪
મોચીની સાથે લડી, જૂત્તા વિના જાય;
પેસે કાંટા પાયમાં, એ મૂરખનો રાય. ૫
કરજ કરી ધન વાવરે, ફુલાવ્યો ફૂલાય;
વળતી વિમાસણ કરે, એ મૂરખનો રાય. ૬
કરી ભરોંસો કર્મનો, કહે કર્મથી જ થાય;

આપ તજે ઉદ્યોગને, એ મૂરખનો રાય. ૭
ગુણતો એક જણાય નહીં, અવગુણ ગણ્યા ન જાય;
મિથ્યા માન ધરે ઘણું, એ મૂરખનો રાય. ૮
જેની સંગતથી કદી, એકાદુ દુઃખ થાય;
વળી તેની સાથે વસે, એ મૂરખનો રાય. ૯
પર નારીની પ્રિતમાં, લંપટ થઇ લપટાય.
જર, જશ, ને જોબન ખુવે, એ મૂરખનો રાય. ૧૦.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

ત્રણ ચિજો.*

જેમાં દુનિયામાં કઈ કઈ ત્રણ ચિજો ઉપીયોગી અને બિન ઉપીયોગી છે તે બતાવેલું છે.

યાદ રાખજો કે:—

૧ દુનિયામાં જર, જોરૂ, ને જમીન એ ત્રણે લડાઇ ઊઠાવનારાં ગણાય છે. એ કાંઈ ખોટું નથી કહેવત છે કે **"જમીન જોરૂ ને જર ત્રણે ટંટાનાં ઘર"**

---

* આ વિષય મેં આ પુસ્તકની શરૂઆત કર્યા પેહેલાં જ એકઠો કરી રાખેલો હતો પરંતુ પુસ્તકમાં દાખલ કરવાની મારી મરજી નહોતી

૨ દુનિયાનો કારોબાર ત્રણ વસ્તુથી ચાલે છે. અક્કલ, અમલ, અને ડોળડમાક. તેમાં અક્કલ વિચારવંતને માટે; અમલ અધ ભણેલા ને માટે; અને ડોળડમાક ઊપરથી જોનાર અજ્ઞાન માણસને માટે.

૩ દુનિયામાં પ્રિય લાગનારા ત્રણ છે. પારકું ધન હરણ કરવામાં પાંગળો, પારકી સ્ત્રીને કુદૃષ્ટિએ જોવામાં આંધળો, અને પારકી નિંદા કરવામાં મુંગો.

૪ સુધરેલા માણસના સદ્‌ગુણો ત્રણ છે. જ્ઞાન, કરકસર, અને ઉદ્યોગ. કેમકે એ ત્રણે ગુણો જ્યાં હોય ત્યાં જ દોલત એકઠી થાયછે.

૫ બુદ્ધિવાનના ત્રણ હથિયાર ગણાય છે. વાંચવું, લખવું અને શિખવું.

૬ આપણી સંભાળ રાખનારા ત્રણ છે. વિચાર, બુદ્ધિ, અને અકલ.

તેથી તે મુંબાઈમાં પ્રગટ થતાં "ફુરસદ" નામના માસિક ચોપાનિયામાં પ્રસિદ્ધ કરાવ્યો હતો. તે ઊપરથી તે ચોપાનિયાના વિદ્વાન માલિકને અને તેના સઘળા વાંચનારને બહુ જ પસંદ આવવાથી એવાજ વિષયો લોક ચર્ચામાં મુકવાનું મને વખતો વખત આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું હતું. પણ જો મને બીજી અગવડો આડે ન આવી હોત તો બેશક આ પુસ્તકના દરેક વિષયો જાહેરમાં મુકત. પણ તેમ નબનવાથી આ અગત્યના વિષયને ખાસ આ પુસ્તકના એક જુદા પ્રકરણમાં લખવામાં આવ્યો છે તેથી આશા રાખવામાં આવે છે કે તે વાંચનારને પસંદ આવ્યા વગર રહેશે નહીં. (અને તેમાં કેટલોક વધારો પણ કરવામાં આવ્યો છે.)

૭ મોટાઈ ખોનારા ત્રણ છે. આળસ, રોગ અને સ્ત્રીની શેવા.

૮ ખરાબી કરનારા ત્રણ છે. કરજ, રોગ, અને અગ્નિ કેમકે એ ત્રણેનો લેશ માત્ર રહેલો ભાગ પળવારમાં મોટો ખરાબિ કરનારો થઈ પડેછે માટે એ ત્રણે જ્યાં સુધી ન વધ્યા હોય તેટલા સુધીમાં તેનો અટકાવ નહીં કરનાર ગમે તેવો બળવાન હોય તથાપિ તેનાથી તે માર્યો જાય છે.

૯ સ્વર્ગમાં જવાના રસ્તા ત્રણ છે. સુકાળમાં સોનું આપવાથી, દુકાળમાં દાણા આપવાથી અને જગલમાં પાણી આપવાથી.

૧૦ હકીમના ત્રણ ગુણ. પુછવું પ્રિતથી, જોવું રીતથી અને દવા આપવી ચિત્તથી.

૧૧ નેક ઓરતના ત્રણ ગુણ. ઘરની સંભાળ, સ્વામિની શેવા અને બચ્ચાંની કેળવણીની કાળજી.

૧૨ બદકાર બાયડીના ત્રણ અવગુણ. ખર્ચમાં વધારો, આબરૂમાં ઘટાડો અને બચ્ચાંઓની ખરાબી.

૧૩ હમેશાં કષ્ટ આપનારા ત્રણ છે, ક્રુરતા, કૃતઘ્નતા અને કૃપણતા.

૧૪ વિના અગ્નિએ બાળનારા ત્રણ છે ક્રોધ, કપૂત અને ક્લેશ.

૧૫ નાશવંત ત્રણ છે. માલ, ખજાનો અને જીંદગી.

૧૬ દુનિયામાં ત્રણ જણ હમેશાં દુઃખી થાય છે. નાદાન, ના હિમતવાન, અને બુરાં કામ કરનાર.

૧૭ ત્રણ ચિજો માણસમાં પુરતી હોતી નથી. અક્કલ, એકિન અને ઇશ્વરની ઓળખાણ.

૧૮ પરદેશ જવાથી ત્રણ વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે. વિદ્યા, કળા, અને ધન.

૧૯ દુનિયાથાં મોટા કષ્ટ ત્રણ છે. દુઃખ, દરિદ્રતા, અને પર ઘેર રહવું.

૨૦ તત્કાળ નાશ પામનારાં ત્રણ છે. નદીને તિરે વૃક્ષ, મંત્રી વીનાનો રાજા, અને પારકા ઘરમાં સ્ત્રી.

૨૧ ધનની સાથે ત્રણ વસ્તુ જાય છે. માન, બુદ્ધિ, અને કાંતિ.

૨૨ મિત્રના ત્રણ ગુણ. દુ.ખમાં, દુકાળમાં, અને રાજ્યદ્વારે સહાય થવું.

૨૩ દુનિયામાં યાત્રાના સ્થળ ત્રણ છે. માતા, પિતા, અને ગુરૂ.

૨૪ દુનિયામાં કરેલો ઉપગાર ભુલી જનારાં ત્રણ છે. પરણેલો પુત્ર માને, શિખવેલો શિષ ગુરૂને, અને રોગ મટયા પછી રોગી વૈદ્યને.

૨૫ ઘરની ગુપ્તવાત પ્રસિદ્ધ થવાના ત્રણદ્વાર છે અન્યાડિશેષક, અજ્ઞાન સ્ત્રી, અતે અસાવધતા.

૨૬ દુનિયામાં વેપાર શિખવાના ત્રણદ્વાર છે. વાંચન, વાતચિત અને નિરિક્ષા.

૨૭ દુનિયામાં ત્રણ ચિજો કોઇથી દુર કરી શકાતી નથી. બાદશાહોની અક્કલની ખામિ, સગાવાલાની દુષ્મનાઈ અને ધંધાવાળાની અદેખાઇ.

૨૮ કવિતાના ત્રણ ગુણ. નીતિ, વિદ્યા, વૃદ્ધિ, અને સદાચરણમાં પ્રિતી.

૨૯ જગતમાં ત્રણ મોટા ગણાય છે. ઇશ્વર, રાજા, અને ગુરૂ.

૩૦ મૂરખના ત્રણ અવગુણ: બેસવાની ડાળ ભાંગવી, કરજ કરીને વરો કરવો, અને વગર વિચારના કામો કરવા.

૩૧ રાજાઓમાં ત્રણ જ્ઞાન જોઇએ. નીતિ શાસ્ત્ર, ન્યાય શાસ્ત્ર, અને તર્ક શાસ્ત્ર.

૩૨ જગતમાં ત્રણ વસ્તુ ત્રણ વસ્તુ વિના મેળવવી શકાતી નથી. ઇનસાફ વિના બાદશાહી, અક્કલ વિના ઇનસાફ, અને વિદ્યા વિના અક્કલ.

૩૩ રાજાની તિજોરી ત્રણ પ્રકારે તર થાય છે. અદલ ઇનસાફ, ખેતીનો સુધારો, અને નિમક હલાલ નોકર.

૩૪ રાજાઓએ ત્રણ વાત હમેશાં તપાસવી. નોકરોનું કામ, લશ્કરનો ખોરાક અને રૈયતની ચર્ચા.

૩૫ મંત્રિના ત્રણ કામ. રાજ્ય અને રૈયત વચ્ચે એક સંપી રાખવી. રાજ્યની ઉપજ ખર્ચનો હિસાબ પક્કો રાખવો, અને ખેતી વગેરે લોકોપયોગી કામમાં મદદ કરવી.

૩૬ ત્રણ વસ્તુ મેળવ્યાં વગર રહે તેની જીંદગી વ્યર્થ જાય છે બાળ વયમાં વિદ્યા, યુવાનિમાં ધન, અને વૃદ્ધાવસ્થામાં ધર્મ.

૩૭ ત્રણ વસ્તુ ત્રણ જણા પાસેથી મેળવવાની આશા કદી રાખવી નહી. નબળાઓથી ફતેહ, આળસુઓથી મદદ, અને કૃપણ પાસેથી ધન.

૩૮ પ્રમાણિકપણાથી ત્રણ વસ્તુ હાંસલ થાય છે. નતિચાઈ, નિર્ભયતા, અને સલામતી.

૩૯ જગતમાં ત્રણુ ગયા સારાં. તાવ, તામસ અને તલ્લફી.

૪૦ જગતમાં ત્રણુ આવ્યા સારાં. વ્હાણુ, વિવાહ, ને વરસાદ.

૪૧ ઇનસાનનો આધાર ત્રણુ વસ્તુ ઉપરેજ છે: શ્વાસ, જ્ઞાન, અને કામ.

૪૨ દુનિયામાં ત્રણુ વસ્તુઓથી સંતોસ પમાતો નથી. સુખ, જીંદગી, અને માન.

૪૩ ઈશ્વર મેળવવાના ત્રણુ રસ્તા છે. બુરા કામોથી વેગળાઈ, સાચી ભક્તિ, અને સત્યતા.

૪૪ જગતમાં નાખુશી પેદા કરનારા ત્રણુ છે. નશિબ ઊપર. રાજી થવું, એકઠું કરી રાખવાની કોશીષ કરવી, અને ઇશ્વરની ભક્તિ નહીં કરવી.

૪૫ જગતમાં ત્રણુ મોટી બલાઓ ગણાય છે. ભુંડી ઓરત, ભુંડા પડોશી, અને ભુંડા છોકરાં.

૪૬ જગતમાં ખુશી પેદા કરનારા ત્રણુ છે. સંતોષ, ઊદયોગ, અને સત્યતા.

૪૭ પરદેશમાં સુખી થવાના ત્રણુ લક્ષણુ છે. સદાચરણુ, સચાઇ અને નમ્રતા.

૪૮ જગતમાં ત્રણુ વસ્તુ દુર કરવાની ઔાષધી મળતી નથી. આળસ, સ્વભાવ, અને ઘડપણુ.

૪૯ જગતમાં ત્રણુ ન કર્યા સારા પણુ કર્યા નહી સારી વ્યાકરણુ વિનાનું ભણુવું, ભાંગેલી હોડીવડે તરવું, અને રોગ વિના ઔાષધ લેવું.

૫૦ યાદ રાખજો કે ગરિબના દુઃખો ટાળ્યા શિવાય નામ પ્રસિદ્ધ થતું નથી, સ્વભાવને શાંત રાખ્યા શિવાય કામ સિદ્ધ થતું નથી. અને દાન કર્યા શિવાય માન મળતું નથી.

૫૧ જે કોઇ માણુસ ઓરત સાથે લડે અને ફાવે નહી, કામનો પ્રારંભ કરે અને પાર પડે નહી, અને વાવણી કરે પણ કાપણી કરે નહી તેને હુશીયાર જાણવો નહીં.

૫૨ યાદ રાખજે કે જે અયોગ્ય કર્મમાં પ્રિતિ રાખે તે છતી આંખે પણ આંધળો છે, જે હિતના વચનો સાંભળે નહી તે છતા કાને પણ બેહેરો છે, અને જે વખત વિચારીને બોલતો નથી તે વાચા છતાં પણ મુંગો છે.

૫૩ નિચની સોબતથી ત્રણ વસ્તુ જાય છે. આબરૂ, ધન અને જીંદગી.

૫૪ જગતમાં ત્રણની પરિક્ષા ત્રણથીજ બરાબર થઇ શકેછે. અગ્નિથી સોનાની, સોનાથી સ્ત્રીની, અને સ્ત્રીથી પુરુષની.

૫૫ જગતમાં મદ ઉત્પન્ન કરનારા ત્રણ છે. ધન, અમલ અને વિદ્યા.

૫૬ જગતમાં વૃદ્ધિ પામનારા ત્રણ છે. અનુભવથી ડહાપણ, કસરતથી બળ, અને વિવેકથી માન.

૫૭ જગતમાં દ્રવ્યનો નાસકરનારા ત્રણ છે. આળસ, કુબુદ્ધિ અને કુચ્છંદ.

૫૮ જગતમાં પ્યાર ઉપજાવનારા ત્રણછે. હિમત્ત, નમ્રતા, અનેસ્નેહ.

૫૯ સૂવર્ણસમ પૃથ્વિના ફુલ ત્રણજણા લેછે. સુરો, વિદ્વાન, અને શેવા કરીને સ્વામી ને પ્રસન્ન કરનાર સ્ત્રી.

૬૦ જગતમાં ધિક્કારવાયોગ ત્રણ છે ક્રુરતા, કૃતઘ્નતા, અને મગરૂરી.

૬૧ દુનિયામાં ત્રણ વસ્તુને કબજામાં રાખનાર વિરલાજ હોય છે. સ્વભાવ, જીભ, અને ચાલ ચલગત ધ્યાનમાં રાખજો કે:—

(૧) સ્વભાવ હોય બુરો તેનો થાય ચુરો.

(૨) જીભ હોય ઝેરી તેનો મુલક બધો વેરી.

(૩) ચાલ હોય ખરાબ તેજ પિયે સરાબ.

૬૨ દુનિયામાં જુસ્સો ચડાવનારા ત્રણ છે. હિમત્ત, વાજું, અને વચન બાણુ.

૬૩ સુખમાં વૃદ્ધિકરનારા ત્રણ છે સદ્દગુણીં સ્ત્રી, સુમિત્ર, અને સારી વિદ્યા.

૬૪ જગતમાં ત્રણુ પ્રકારના ખરેખરા ઉદાર ગણાય છે. નવિન પુસ્તકો વાંચવાને આંખથી, સાચી વાતો સાંભળવાને કાનથી અને વાપરવાને વિવેકથી જે ઉદાર હોયતેજ ખરો ઉદાર કહેવાય છે.

૬૫ મિત્રાઈ કરવાને ના લાયક ત્રણુ છે. કુડો, કપટી અને કુલક્ષણુ વાળો.

૬૬ દુનિયામાં શોભા વધારનારા ત્રણુ છે. ખુબસુરતી, સાલસપણું, અને સ્વતંત્રતા.

૬૭ દુનિયામાં સંગ્રહ કરવા લાયક ત્રણુ છે. સુમિત્રો, સંતોષ, અને આરોગ્યતા.

૬૮ દુનિયામાં તજવા લાયક ત્રણુ છે. મિથ્યા ભાષણુ, આળસ. અને મશ્કરી.

૬૯ દુનિયામાં નિર્ધન ત્રણુ છે. સ્ત્રી, શેવક, અને કંજુસ.

૭૦ દુનિયામાં અનર્થ કરાવનારા ત્રણુ છે. કામ, ક્રોધ, અને લોભ.

૭૧ દુનિયામાં ત્રણુથી કદી અંતરપટ રાખવો નહીં. સદ્દગુણી સ્ત્રી, વિશ્વાસુ નોકર, અને પ્રમાણિક મિત્ર.

૭૨ **ધર્મના પ્રકાર ત્રણુ છે. દયા, દાન, અને દિનતા એજ ધર્મ.**

૭૩ રાજાઓએ ત્રણુ સાથે કદી એકાંત કરવી નહીં. મુરખ, આળસુ, અને ખુશામતીઆ.

૭૪ સંતાપ ધરવાથી ત્રણુ વસ્તુ જાય છે. રૂપ, બળ, અને જ્ઞાન.

૭૫ રાજાઓએ ત્રણુ અવશ્ય તજવા જોઇએ. ક્રોધ, લોભ, અને અન્યાય.

૭૬ ત્રણુનો તત્કાળ નાશ થાય છે. જરતો ખોરાક ખાવાથી રોગનો, કુસંપથી લક્ષ્મિનો અને લડાઈથી જાન માલનો.

૭૭ તજવા લાયક ત્રણુ છે. પરધન, પર નિંદા, અને પરસ્ત્રી.

૭૮ જગતમાં ત્રણુ જણુાને સુખ હોતું નથી. જેનું ખેતર નદીને કાંઠે, જેની સ્ત્રી પારકે હાથે, અને જેને ઝાઝુ કરજ માથે.

૭૯ જગતમાં એજ સત્ય મનુષ્ય કહેવાય કે જે, અતિ સુખ પ્રાપ્ત થયે એહંકી જતો નથી, બીજાને દુઃખ થતું જોઇને રાજી થતો નથી, અને આપ્યા પછી સંતાપ ધરતો નથી.

૮૦ સંગ્રહ કરવા લાયક ત્રણુ છે. સારા પુસ્તકો, સારા ગુણો, અને સત્ય પુરૂષોની સંગત.

૮૧ પાસે રહેનારાને વશ્ય થનારા ત્રણુ છે. રાજા, સ્ત્રી, અને જાનવર.

૮૨ યાદ રાખજો. કે આશા ધૈર્યનો નાશ કરે છે, ક્રોધ લક્ષ્મિનો નાશ કરે છે. અને કૃપણુતા કીર્તિનો નાશ કરે છે.

૮૩ જગતમાં જીવતે છતાં મુવા ત્રણુ ગણુાય છે. આળસુ, કંજુસ, અને મુર્ખ.

૮૪ જગતમાં ઉતાવળે કરી લેવાના ત્રણુ છે. ફાટેલા ને સાંધવું, રૂઠેલાને મનાવવું, અને ધર્મ.

૮૫ દુનિયામાં વશમાં રાખવા લાયક ત્રણ છે મન, સ્ત્રી, અને આકુળતા.

૮૬ ધણી વિનાના ત્રાસ પામનારા ત્રણ છે. સ્ત્રી, ઢોર, અને મીલકત, કહેવત છે કે:—

(૧) "ધણી વિનાના ઢોર સુના."

(૨) "નાથ વિનાની નાર તેને વ'ડતાં શી વાર"

(૩) માલિક વિના માલ જાય.

૮૭ જગતમાં બીજાનું બુરૂ ચાહી પોતાનુંજ ભલું કરનારા ત્રણ છે. કંજુસ, કપટી, અને કુલક્ષણા.

૮૮ જગતમાં ભરોંસો નહીં રાખવા લાયક ત્રણ છે. રાજા, જુઠો, અને ભુખ્યો, કેમકે જુઠો જાળમાં ફસાવે છે, ભુખ્યો પ્રાણ લે છે, અને રાજા સરવસ સ્થલે છે.

૮૯ દુનિયામાં ત્રણ જણ પાસે જુઠું બોલનાર પોતાનો સ્વાર્થ ખોઈ બેસતા વાર લગાડતો નથી. રાજા, ગુરૂ, અને વૈદ.

૯૦ ઉતાવળે પ્રસિદ્ધ થનારા ત્રણ છે. સખાવત, સ્ત્રીને કહેલી ગુપ્ત વાત, અને જાર કર્મ.

૯૧ જગતમાં થોડા હોય તો પણ ઘણા વર્તાનારાં ત્રણ છે. જાર કર્મ, કરજ અને જુઠાઈ.

૯૨ દુનિયામાં અગ્ર સમાન ત્રણ વસ્તુઓ લાગે છે. સગાવાલાઓનો મેળાપ, શીયાળાનો તાપ, અને રાજાઓનું માન.

૯૩ દુનિયામાં અપમાન નહીં સહન કરનારા ત્રણ છે. સિંહ, સત્ય પુરૂષ, અને હાથી. કાંકે તેઓનું જે ઠેકાણે એકાદ વાર જો અપમાન થયું તો તે ઠેકાણે પાછાં કદી પણ આવતાં નથી. *

૯૪ દુનિયામાં ધિક્કારને પાત્ર થયા છતાં પણ પોતાનો ઠામ નહીં છોડનારા ત્રણ છે. શ્વાન, કાગડો, અને નિર્લજ.

૯૫ દુનિયામાં ઠગ ત્રણ છે. પશુમાં શિયાળ, પક્ષિમાં કાગડો, અને મનુષ્યમાં હજામ.

૯૬ સંસારથી કંટાળેલાને આનંદ આપનારાં ત્રણ છે. સ્ત્રી, બાળક અને સાધુ.

૯૭ ઘરમાં ભરાઈ રહેનારા ત્રણ છે. આળસુ, બીકણ અને લોભી.

૯૮ ત્રણ જણને વારંવાર બોલાવવા નહીં. કામમાં પડેલો પારધી, એકાંતમાં બેઠેલો પંડીત અને મુર્ખ.

૯૯ ત્રણ જણને સુતાં જગાડવાં નહી. રાજા, મધમાખ, અને પારકુ કુતરૂં.

૧૦૦ મિત્રાઈના મુળીયા ત્રણ છે. મળતો સ્વભાવ, સંપ, અને સત્કાર.

૧૦૧ મિત્રાઈ તોડાવનારા ત્રણ છે. માંહોમાંહે લેણદેણ, ક્રોધ ભરેલી વાણી અને વિશ્વાસ ઘાત. કહેવત છે કે "**જ્યાં ભાણા વહેવાર ત્યાં નાણા વહેવાર સારો નહીં.**"

૧૦૨ અલ્પ સુખ આપનારા ત્રણ છે. વાદળાની છાંયા, દુષ્ટની મિત્રાઈ અને સ્ત્રીનું યોવન.

૧૦૩ દુનિયામાં ધનની ગતિ ત્રણ છે. દાન, ભોગ, અને નાસ. તેમાં **ધ્યાનમાં રાખજો** કે પેહેલી બે ન થઈ તો ત્રીજી તો અવશ્ય થવાનીજ.

૧૦૪ જ્યાં જાય ત્યાં પોતાનો દેશ કરી બેસનારા ત્રણ છે. વિદ્વાન, પ્રાક્રમી, અને અકલબાજ.

૧૦૫ વિચારના પ્રકાર ત્રણ છે. પોતાનો કરેલો, બીજાનો લીધેલો, અને સામાને પોતાનો વિચાર આપેલો તે.

૧૦૬ પોતાનાજ આધાર પર જીવનારા ત્રણ છે. સિંહ, સત્ય પુરૂષ અને સૂરો.

૧૦૭ પારકા આશ્રય પર જીવનારા ત્રણ છે. સ્ત્રી, બાળક અને બિકણો.

૧૦૮ જગતમાં ત્રણ જણને ત્રણ વસ્તુ પ્રાપ્ત થવાથી બહુ ખરાબિ થાય છે. મંદાગ્નિ વાળાને ભારે ભોજન, નિચને ભારે હોદ્દો, અને દુર્બુદ્ધિ, વાળાને ભારે રાજ.

૧૦૯ રાજ્ય રૂપિ વૃક્ષના ફળ ત્રણ છે. યશ, પુણ્ય, અને સુખ.

૧૧૦ માણસો વિવેક વિના ચોર, સંપ વિના કાતર અને ઉત્સાહ વિના આળસુ જલદીથી થાય છે.

૧૧૧ જ્ઞાન વૃધોના ઉપદેશથી મળે છે, પ્રતિષ્ટા રાજાની સેવાથી મળે છે. અને યશ દાનથી મળે છે.

૧૧૨ કુલટા સ્ત્રી, કુમિત્ર અને કપટી એઓની પ્રિતિ વિજળીના ચમકારા સમાન છે કેમકે તે ઉત્પન્ન થઇ કે તુરત નાશ પામે છે.

૧૧૩ જ્ઞાનોદય, વેપારોદય અને દેશોદય કરવામાં સંપીલા માણસોની બહુ જરૂર હોય છે.

૧૧૪ મોટાઈ મેળવી આપનારા ત્રણ છે. ઉદ્યોગ, સખાવત અને ઈશ્વરની ભક્તિ.

૧૧૫ સખાવત ત્રણ પ્રકારે થાય છે. તન, મન અને ધનથી.

૧૧૬ વિવેકના સ્થંભ ત્રણ છે સભ્યતા, નમ્રતા, અને મધુર વાણી.

૧૧૭ જેની દોલત જાય તેનું ઘણું જાય, જેનો દોસ્ત જાય તેનું તેથી પણ વધારે જાય, પણ જેની હિમત જાય તેનું તો સઘળું જાય.

૧૧૮ બિમારી લાવનાર ત્રણ છે. આળસ, અનિયમિત ખોરાક અને અસ્વચ્છતા.

૧૧૯ સ્થિર નહીં રહેનારા ત્રણ છે. દુર્ગુણ, સદ્ગુણ, અને વખત.

૧૨૦ મન શક્તી છે તે માણસનો વજીર છે, દોલત છે તે પાન છે, પણ અહેંખાઈ છે તે લોઢાના કાટ જેવી છે. કેમકે તે માણસનો ઘાણ કાઢ્યા શિવાય રહેતી નથી.

૧૨૧ માણસની હુંશિયારી ત્રણ વાતમાં વખણાય છે. ધર્મમાં વાકેફગાર, દુઃખમાં ધિરજ, અને ગુજરાન ચલાવવામાં યુક્તિયો વાપરવી.

૧૨૨ આળસથી ત્રણ વસ્તુઓ જાય છે. વિદ્યા, હુન્નર, અને અક્કલ.

૧૨૩ જગતમાં ત્રણ વસ્તુ ફળદાયક છે. દેવતાનું વચન, વિદ્યા, અને ધર્મ.

૧૨૪ લોક ત્રણ છે. સ્વર્ગ, નર્ક, અને પાતાળ.

૧૨૫ દુનિયામાં ફર્યા વિના ફળદાયક નહીં થનારા ત્રણ છે, ઘંટી, ઘાણી અને ઉઘરાણી એ ત્રણે ફરે પાકે.

૧૨૬ જગતમાં ત્રણ વસ્તુ શાચી માનવી નહી. ઓરમાઇ માનું હેત, ગુણકાની લાજ, અને વ્યશનિની પ્રિતિ.

૧૨૭ વિદ્યા વિનાનો બ્રાહ્મણ, સૈન્ય વિનાનો રાજા, અને ધન વિનાનો વણિક એ કદી પણ શોભતા નથી.

૧૨૮ દ્રવ્યહિણ મનુષ્યો ગુણકા ત્યાગ કરે છે, અપાળક રાજાનો પ્રજા ત્યાગ કરે છે, અને ફળ વિનાના ઝાડનો પક્ષિયો ત્યાગ કરે છે.

૧૨૯ જગતમાં ખારીલાં ત્રણ છે, "પંડચો પાડો ને કુતરો, એ ત્રણે જાત કજાત"

૧૩૦ જગતમાં સંપીલા ત્રણ છે. નાગર, કાગર ને કુકડો એ ત્રણે જાત સજાત.

૧૩૧ જગતમાં ફોગટીયા ત્રણ છે. કોસી, જોષી ને વરેઆણું એ ત્રણે ફોગટીયા;

૧૩૨ દુનીઆમાં રોકડીઆ ત્રણ છે. વૈદ્ય, વેશ્યા અને વકીલ એ ત્રણ રોકડીઆ.

૧૩૩ વકીલના ત્રણ ગુણ. સત્યતા સમયસુચતા અને સંતોષ.

૧૩૪ જુવાનીની કદર વૃદ્ધ જાણે છે, તંદોરસ્તીની કદર આજારી જાણેછે, અને નચિંતાઇની કદર કંગાળો જાણે છે.

૧૩૫ યાદ રાખજો કે મોટી આગ ઓલવી જરા ચિણગારી જતી મેલવી, વિદ્વાન મિત્ર તજીને મુરખની મિત્રાઈ કરવી અને સાપને મારીને તેના બચાંને પાળવું એ અકલવંત મનુષ્યોનું કામ નથી.

૧૩૬ યાદ રાખજો કે મોટાઇ, પંડિતપણું અને કુલિનતા એ જ્યાં સુધી શરીરમાં કામબાણ ઉત્પન્ન થયો નથી ત્યાં સુધીજ ટકી રહેછે. કહેવત છે કે " कामातूराणांनभयंनलज्या ॥ મતલબ કે " કામીકુળ ન ઓળખે લોભી ન ગણે લાજ " એ કહેવતો ખરી છે કહ્યું છે કે.

કામી કુળ ન ઓળખે, લોભી ન ગણે લાજ;

મરણ વેળા ન ઓળખે, ભુખ ભારખે આખાજ.

દોહરા.

સત્ય શિલ ડાપણ, ગયું ગયુંજ નિર્મળ નામ;
સૌ વેતે પુરે ગયું, જ્યારે પ્રગટયો કામ.
પુત્ર મિત્ર વાલો નહીં, નહીં રત્ન નહીં દામ;
પ્રિય પિતા વાલો નહીં, જયારે પ્રગટયો કામ.
નાત જાતનો ભય નહીં, નહીં ગોત્ર ગુણગ્રામ;
રાજ પ્રજાનો ભય નહીં, જ્યારે પ્રગટયો કામ.

સામળભટ. નંદબત્રીશી.

૧૩૭ જગતમાં ત્રણથી પાછા હઠીજવું. વહેતું પાણી, મહાન પુરૂષનો ગુસ્સો, અને સળગતી આગથી દુર રહેવું.

૧૩૮ સુખથી સુનારા ત્રણ છે. સત્યવાન, સંતોષી, અને સારા કામ કરનાર.

૧૩૯ ત્રણ વસ્તુ નુકશાનકારક સમજવી. ક્રોધાયમાન સ્ત્રી, અગ્નિનો ભડકો અને કડાઈનું છિદ્ર.

૧૪૦ શત્રુનો નાશ કરનારાં ત્રણછે હિમ્મત, હથિયાર, અને દારૂગોળો.

૧૪૧ પુજવાયોગ ત્રણ છે. માબાપ, રાજા, અને ગુરૂ.

૧૪૨ તજવા લાયક ત્રણ છે. કલંક ઓરત, કપુત છોકરો અને કુટિલ મિત્ર.

૧૪૩ નાશ નહીં પામનારા ત્રણ છે. આકાશ, સૂર્ય, અને પૃથ્વિ.

૧૪૪ ત્રણને ઘરમાં રાખવાં. છોરૂં વિનાની બ્હેન, નિમક હલાલ નોકર, અને પ્રમાણિક મિત્ર.

૧૪૫ કામિ ત્રણ વસ્તુથી ભ્રષ્ટ થાય છે. લક્ષ્મિ, પ્રાણ, અને કિર્તિ.

૧૪૬ સુધારાના સ્થંભો ત્રણ છે. જ્ઞાન, કરકસર અને ઉદ્યોગ.

૧૪૭ ઉદ્યોગના અંગભૂતો ત્રણછે. વાંચન, વાતચિત અને નીરિક્ષા.

૧૪૮ માન મેળવવાના મુખ્ય રસ્તા ત્રણ છે. (૧) સામાને માન આપવું. (૨) સૌસાથે સંપિને ચાલવું અને (૩) પ્રમાણિક થવું.

૧૪૯ જગત્તમાં ત્રણ કાચા સારા. નાર, ચાર ને ચાકર એ ત્રણ કાચા ભલા.

૧૫૦ જગતમાં ત્રણ પાકા સારા. પાન, પટેલ ને પ્રધાન એ ત્રણ પાકા ભલા.

૧૫૧ દુનિયામાં ત્રણજણા હમેશાં હાડમાર થાય છે. કજીયાખોર, ખોટો ભભકો રાખનાર, અને નિંદાખોર.

૧૫૨ જેને દયા નથી તે દૈત્ય છે, જેને લાજ નથી તે ખુની છે અને જેને લાગણી નથી તે પાપિ છે.

૧૫૩ ઈર્ષાવાળાને પારકો નાશ વાલો હોય છે, નિર્દયને અનીતિ વાલી હોય છે, અને આળસુને ગંદાઇ વાલી હોય છે.

૧૫૪ શાક ખાધાથી રોગ વધે છે, દુધ ખાધાથી શરીર વધે છે, અને ઘી ખાવાથી ચરબી વધે છે માટે એ ત્રણે અતિશય ખાવાં નહીં.

૧૫૫ ધનનો કાતર કૃપણ ગણાય છે, મનનો કાતર અવિશ્વાસુ ગણાયછે અને કામનો કાતર આળસુ (એદી) ગણાય છે. માટે આળસુ થવું નહીં.

૧૫૬ પૈસા કરતાં પણ વધારે કીમતી ત્રણ છે ઓલાદ, ઈજત અને અક્કલ.

૧૫૭ દુનિયામાં મોટી કસોટી ત્રણ છે, ભેદની કસોટી જ્ઞાન, કજાતની કસોટી અમલ અને કંગાળની કસોટી પૈસો છે.

૧૫૮ જગતમાં ત્રણથી દુર રહેવાય તો વધારે સારૂં, દુષ્મન, દુષ્ટ અને દોજક.

૧૫૯ ગધેડામાં મુખ્ય ગુણો ત્રણ છે. ભાર સેહેવો, હડવું નહીં અને સંતોષ રાખવો.

૧૬૦ જગતમાં કાળના પ્રકાર ત્રણછે ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન.

૧૬૧ ધર્મના કાંડ ત્રણછે. કર્મકાંડ, જ્ઞાનકાંડ, અને ઉપાસના.

૧૬૨ સ્ત્રીના જ્યાતિ ત્રણછે, મુગ્ધા, મધ્યા અને પ્રૌઢા.

૧૬૩ જીંદગીના ભાગ ત્રણછે. બાળાવસ્થા, યુવાવસ્થા અને વ્રધાવસ્થા.

૧૬૪ દરેક વસ્તુના વર્ગ ત્રણછે. ઊત્તમ, મધ્યમ, અને કનિષ્ટ.

૧૬૫ સ્ત્રીના પ્રકાર ત્રણછે. કુંવારી. સધવા અને વિધવા.

૧૬૬ દીવસના ભાગ ત્રણછે. સવાર, બપોર અને સાંજ.

૧૬૭ ગણિતના પ્રકાર ત્રણછે. અંક, બિજ, અને રક્ષા.

૧૬૮ કર્મ ત્રણ પ્રકારના છે. સંચિત, ક્રિયામાણ અને પ્રારબ્ધ અથવાતો નિત્યકર્મ, નૈમિત્યકર્મ, અને કામકર્મ.

૧૬૯ હમેશાં ત્રણની ગરજ વધારે પડેછે. રાજાની, ન્યાયની અને પૈસાની.

૧૭૦ રાજ્ય ચલાવવામાં ત્રણ વસ્તુઓ પુરી જરૂર પડેછે. રાજાની, સરદારની અને કાયદાની.

૧૭૧ ગુણના પ્રકાર ત્રણછે રજોગુણ, તમોગુણ, અને સત્વગુણ.

૧૭૨ દર્શન ત્રણ પ્રકારનાછે, સ્વપ્નદર્શન, ચિત્રદર્શન અને સાક્ષાતદર્શન.

૧૭૩ નાડીના પ્રકાર ત્રણછે. આદિ, મધ્ય અને અંત.

૧૭૪ રોગના મુળ ત્રણછે. વાત, પિત અને કફ.

૧૭૫ કલાકના ભાગ ત્રણછે. કલાક, મિનિટ, અને સેકંડ.

૧૭૬ હિન્દુઓમાં દેવ ત્રણછે. બ્રહ્મા, શિવ, અને વિષ્ણુ.

૧૭૭ બ્રાહ્મણને ત્રણ ચિજ બહુ વાલી હોયછે. પાણી, પથ્થર ને પાંદડાં.

૧૭૮ જનોઈ પેહેરવાનો હક ત્રણનેજ મળેછે. બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિ અને વૈશ્ય.

૧૭૯ વ્યાપાર કરવામાં ત્રણ ચિજની પુરી જરૂરછે. હામ, દામ અને ઠામ.

૧૮૦ ગરદન મારવા યોગ્ય ત્રણ ગણાયછે. "ઊંચા જોયો બળદીયો, નિચા જોઈ નાર, એકલ હટો વાણીઓ એ ત્રણને ગરદન માર."

૧૮૧ દરેક વસ્તુના રૂપ ત્રણછે. નકર, પ્રવાહી અને હવાઈ.

૧૮૨ શક ચલાવનારા ત્રણ થઈ ગયાછે. સાલીવાહન, વિક્રમ અને યુધિસ્થર.

૧૮૩ વિજ્ઞાન શાસ્ત્રના ભાગ ત્રણ છે. યાંત્રિક શાસ્ત્ર, રસાયન શાસ્ત્ર અને જ્યોતિષ શાસ્ત્ર.

૧૮૪ માણુસને ત્રણુ વસ્તુ પાયમાલ કરે છે જુઠાઈ, કરજ અને કપટ.
૧૮૫ ગુંજરાતી અક્ષરોના પ્રકાર ત્રણુ છે. મુળાક્ષર, બારાક્ષરિ અને જોડાક્ષર.
૧૮૬ ગુજરાતી શબ્દાલંકારના પ્રકાર ત્રણુ છે. ઝડ, ઝમક અને અક્ષર સગાઈ.
૧૮૭ દરેક ભાષામાં વાતચિત કરતાં હમેંશા ત્રણુ પુરૂષ આવે છે. બોલનાર, સાંભળનાર અને જેના વિષે બોલવામાં આવે તે.
૧૮૮ ત્રણુ અપશુકનીયા ગણાય છે. ગિધ, ગધેડા અને ધુવડ.
૧૮૯ રાજ્યની સ્થીતિ ત્રણુ છે. જય, સમાધાની અને નાશ.
૧૯૦ ભણુવાના પ્રકાર ત્રણુ છે. વાંચવું, લખવું અને શિખવું.
૧૯૧ વિલાયતમાં પાર્લામેંટની સભા ત્રણુ બંધનથી થયેલી છે. રાજા, અમિર અને રૈયતથી.
૧૯૨ બે શરમ ત્રણુ છે. દરવાન, સરવાન, અને ગધેવાન.
૧૯૩ હિંદુસ્તાનમાં મોટામાં મોટા શહેરો ત્રણુ છે. મુંબાઈ, મદ્રાસ અને કલકત્તા.
૧૯૪ વરસના ભાગ ત્રણુ છે. શિયાળો ઊનાળો અને ચોમાસું.
૧૯૫ ઊમરની ગણુતરીના પ્રકાર ત્રણુ છે. દીવસ, માસ અને વરસ.
૧૯૬ હલકાઈ બતાવનારા ત્રણુ છે. વખત વિનાનું હસવું, સ્ત્રી સાથે લડવું, અને નીચની સેવા કરવી.
૧૯૭ નકામા ત્રણુ છે. ઈનસાફ વિનાનો રાજા, અકલ વિનાનો ઈનસાફ અને વિદ્યા વિનાની અક્કલ.
૧૯૮ દુશ્મનના હાથમાં જલદીથી સપડાઈ જનાર ત્રણુ છે. કિલા

વગરનો રાજા, મદ વગરનો હાથી અને દાઢ વગરનો સર્પ.

૧૯૯ અફળ ત્રણ છે. ઈનશાફ વિનાનો રાજા, પાણી વિનાના વાદળા અને શાહી વિનાનો ખડીઓ.

૨૦૦ ત્રણ જેમ સાદા તેમ સારા દાદ, દાવો ને પ્રશ્ન.

૨૦૧ ત્રણથી ત્રણનો વધારો થાય છે. અનુભવથી અકલ, કસરતથી બળ અને ઊદ્યોગથી ફળ.

૨૦૨ પાણીના રૂપ ત્રણ છે, પ્રવાહિ, વરાળ અને બરફ.

૨૦૩ મીઠી નિંદ્રા આપનારાં ત્રણ છે. સંપ, સંતતિ અને શાંતિ.

૨૦૪ માણસના પ્રકાર ત્રણ છે. મરદ, સ્ત્રી અને વ્યંડળ.

૨૦૫ ત્રણ જણાને ઠગ જાણવા. માણસમાં ચાડિઓ, પક્ષિમાં કાગડો અને પશુમાં શિયાળ.

૨૦૬ વિદ્યા શિખવાના પ્રકારણ ત્રણ છે. ખંત, મેહેનત અને બુદ્ધિ.

પ્રકરણ ૨૯ મું.

ઉપયોગી સ્વાલ જવાબ.

સ્વાલ—દુનિયામાં ડાહ્યો કોણ ?
જવાબ—જે પોતાને શિખવે તે.
સ્વાલ—મોટામાં મોટો તવંગર કોણ ?
જવાબ—જે પોતાને મળ્યું હોય તેમાં સંતોષ રાખે તે.
સ્વાલ—સૌથી બળવાન કોણ ?
જવાબ—જે પોતાને જીતી શકે તે.
સ્વાલ—જગતમાં જીત્યું કોણ ?
જવાબ—જેણે પોતાના મનને જીત્યું તે.
સ્વાલ—જગતમાં માન કોણ પામે છે ?
જવાબ—જે બીજાને માન આપે તે.
સ્વાલ—મનુષનો જીવ લેનારો મોટો રોગ કયો ?
જવાબ—ચિંતા. કેમકે "ચિંતા કરતા ચિત્તા ભલી"
સ્વાલ—જગતમાં મોટો દરિદ્રિ કોણ ?

જવાબ—જેને તૃષ્ણા છોડી નહીં તે.

સ્વાલ—જગતમાં જીવતો મુવો કોણ ?

જવાબ—જેને કાંઈ ઉદ્યમ ન હોય તે.

સ્વાલ—જગતમાં આંધળો કોણ ?

જવાબ—જે કામાતુર હોય તે કેમકે ઘુડ તો રાતે પણ ભાળી શકે છે અને પક્ષિઓ દીવસે પણ ભાળી શકે છે પરંતુ એક કામાંધ માણસ તો દીવસ કે રાતના કોઈ પણ ભાગમાં ભાળી શકતો નથી. કહેવાય છે કે:—

કામિ કુળ ન ઓળખે, લોભી ન ગણે લાજ;
મરણ વેળા ન ઓળખે, ભુખ ભરખે અખાજ.

સ્વાલ—મોતનો મિત્ર કોણ ?

જવાબ—અભિમાની કાંકે અભિમાની માણસનું મોત નિપજતાં વાર લાગતી નથી.

સ્વાલ—જગતમાં ભુંડામાં ભુંડો કોણ ?

જવાબ—જે બીજાને ભુંડા ગણે તે.

સ્વાલ—જગતમાં કાણો કોણ ?

જવાબ—જેના પેટમાં વાત રહે નહીં તે.

સ્વાલ—જગતમાં સૌથી વધારે હેત ધરાવનાર કોણ ?

જવાબ—માબાપ. કેમકે **" દરિયા સમાન રેત નહીં અને માબાપ સમાન હેત નહીં. "**

સ્વાલ—પૈસાદારને જોઇએ તે શું ? ગરિબો પાસે છે તે શું ? કંજુસો ખરચે છે તે શું ? અને ઊડાઊઓ બચાવે છે તે શું ?

જવાબ—કાંઈજ નહીં.

સ્વાલ—પૈસો મેળવવાનો સૌથી સેહેલો ઉપાય કયો ?

જવાબ—ઉદ્યોગ અને તેની સાથે કરકસર.

સ્વાલ—ભીખારીયોની મોટામાં મોટી દોલત તે શું ?

જવાબ—આજીજી.

સ્વાલ—અજ્ઞાનપણાના ઘરમાં મોટો કોણ મનાય છે ?

જવાબ—વ્હેમ કાં કે અજ્ઞાનિઓ વ્હેમિ બહુ હોય છે.

સ્વાલ—પોતાની મેળે બનાવેલી હાથ પગની બેડી અને ગ-
ળાની ફાંસી તે શું ?

જવાબ—પોતાનું કરેલું કરજ.

સ્વાલ—સર્વ ધર્મનું મુળ શું ?

જવાબ—સત્યતા.

સ્વાલ—મોટામાં મોટો અને કારી જખમ કયો ?

જવાબ—કડું વચન. કાં કે તલવાર છુરીનો ઘા રૂઝાય છે પરંતુ
બોલ રૂપિ ઘા રૂઝાતો નથી.

સ્વાલ—સૌથી મોટો દીવસ કયો ?

જવાબ—જે દીવસ અપવાસ હોય તે. કહેવત છે કે:—

ભુખ રાંડ ભુંડી, આંખ જાય ઊંડી;
પગ થાય પાણી ને આંસુ આવે તાણી.

સ્વાલ—જગતમાં મોટો યોદ્ધો કોણ ?

જવાબ—જેણે કામને જીત્યો તે.

સ્વાલ—મોટામાં મોટું પાપ કયું ?

જવાબ—વિશ્વાસઘાતનું.

સ્વાલ—મોટામાં મોટો ઉદ્યોગ કયો ?

જવાબ—કરસર કેમકે "સો સકર અને એક કસર"

સ્વાલ—અનેક ઉપાયો કરવા છતાં ન મટે તે શું ?

જવાબ—સ્વભાવ.

સ્વાલ—જગતમાં સરવેથી મોટો રાજા કયો ?

જવાબ—મેઘરાજા.

સ્વાલ—હમેશાં વિના અગ્નિએ બાળનારા કોણ ?

જવાબ—ભુંડી ઓરત, ભુંડાં છોકરાં, અને ભુંડા પડોશી.

સ્વાલ—સારો વેહેપાર કયો ?

જવાબ—જેમાં નુકશાન થાય નહીં તે.

સ્વાલ—સોનાથી પણ વધારે કીમતી શું ?

જવાબ—સંતોષ.

સ્વાલ—દુનિયામાં જીવ્યો તે કોણ ?

જવાબ—જેણે પારકા દુઃખો કાપ્યા તે.

સ્વાલ—દુધથી ઉજળો કોણ ?

જવાબ—સપુત,

સ્વાલ—કાજળથી કાળો કોણ ?

જવાબ—કપુત.

સ્વાલ—ગળ્યામાં ગળ્યું શું ?

જવાબ—ગરજ.

સ્વાલ—સૌથી સ્વાદિષ્ટ ભોજન કયું ?

જવાબ—જે ખરી ભુખમાં ખવાય તે. કેમકે ગમે તેવી અમ્રત સમાન રસોઈ હોય તથાપિ ભુખ વિના તે ભાવતી નથી કહેવત છે કે:—

ભુખ ગઇ ભોજન મિલ્યો, ઠંડ ગઇ મિલ્યો કબ્બા;
જોબન ગયો ત્રિયા મિલિ, એ તિનો આગ લગા.

અને વળી ખરી ભુખ હોય ત્યારે કહેવાય છે કે:—

ભૂખ ન જાણે ભાવતું, ને પ્રિતન જાણે જાત;
ઊંઘ ન જાણે સાથરો, જ્યાં સુતા ત્યાં રાત.

અને વળી:—

ભૂખ ન જાણે એઠો ભાત, તરસ ન જાણે ધોબી ઘાટ
પ્રિત ન જાણે જાત કજાત, ઊંઘ ન જાણે ત્રુટી ખાટ;

સ્વાલ—જગતમાં સૌથી વધારે વાલું શું ?

જવાબ—પેટ કેમકે "પેટ જેવું પાલું તેને કોઈ નહીં વાલું" કહેવાય છે કે,—

દોહરો.

સૌકો મળીને સત્ય કર્યું, વાત ન્યાયની નેટ;
સૌથી વાલું જાણજો, પોતાનું જે પેટ.

શામળભટ.

સ્વાલ—દુનિયામાં મોટી વાત કઈ ?

જવાબ—જે સૌને યાદ રહે તે.

કહેવાય છે કે:—

વાંધાળું વચમાં પડયું, છે વાલામાં વાલું;
સવારે ભરીએ પણ, સાંજે ઠાલુને ઠાલુ.

સ્વાલ—દરેક પુરૂષને મોટામાં મોટી જીજ્ઞાસા કઈ?

જવાબ—બાઈડીઓની.

સ્વાલ—અકલનો દુષ્મન કોણ?

જવાબ—જે સમજીને ખોટે રસ્તે ચાલે તે.

સ્વાલ—એક વખત હાથથી ગયું તો પાછું મળેજ નહીં તે શું?

જવાબ—વખત અને જુવાની. કેમકે ખોયેલો પૈસો મેહેનતથી પણ મેળવી શકાય છે. કટાઈ ગયેલું જ્ઞાન અભ્યાસથી પણ તાજું થાય છે. અને તંદુરસ્તી ઓષધથી પણ મળેછે પરંતુ ખોયેલો વખત અને ગયેલી જુવાની કશ્યાથી પણ પાછાં મળી શકતાં નથી.

સ્વાલ—બુદ્ધિનો નાશ શ્યાથી થાય છે?

જવાબ—કાંઈ પણ ઉદ્યોગ નહીં કરવાથી. કેમકે બુદ્ધિ છે તે વરાળ વિનાના એક સરસમાં સરસ ઇંજીન જેવી છે. કાંકે વરાળ વિના ગમે તેવી ઉતાવળે ચાલનારૂં ઇંજીન એક તસુ પણ ખશિ શકતું નથી તેમ ઉદ્યોગ વિના બુદ્ધિ જડ થઈ જાય છે અને કાળના ગમન સાથે લય પામી જાય છે.

સ્વાલ—રિવાજ તે શું?

જવાબ—મુરખ લોકોને મુરખ રહેવાનું મોટામાં મોટું બાનું અને સુધારાના કામમાં મોટામાં મોટી હરકત.

સ્વાલ—જગતમાં મોટામાં મોટું જંગલી જનાવર કયું?

જવાબ—જીભ કેમકે તેને કબજામાં રાખીએ તો બચાવ કરશે

અને છુટી મુકીશું તો કકડા કર્યા વગર રહેશે નહીં.

સ્વાલ—બધી દુનિયાને સુધારવાનો ઉપાય કયો ?

જવાબ—સૌએ પોતપોતાની ભુલો સુધારવી તે.

સ્વાલ—દુનિયામાં મોટો દરિદ્રિ કોણ?

જવાબ—જેના મનમાં વિશાળ ત્રષ્ણા ભરી હોય તે.

સ્વાલ—મનુષને સ્વર્ગમાં જતું અટકાવનાર મોટા શત્રુઓ કોણ ?

જવાબ—કામ, ક્રોધ, મોહ, ને લોભ, એ ચારે મોટા શત્રુઓ ગણાય છે.

સ્વાલ—દરેક માણસે ખરેખરી કમર શેમાં કસવી ?

જવાબ—સ્વદેશાના સુધારામાં.

સ્વાલ—ધન સંપતિનું મોટામાં મોટું સાધન શું ?

જવાબ—સૌ સાથે સંપ રાખવો અને હળી મળીને ચાલવું.

સ્વાલ—જગતમાં સાચું ધન કયું ?

જવાબ—જે પરોપકારાર્થે વપરાયું તેજ સાચું ધન કહેવાય.

સ્વાલ—સાચી સગાઈ કઈ?

જવાબ—(દંપતિની.) વર વહુની.

સ્વાલ—મોટી લક્ષમિ કઈ ?

જવાબ—જે સત્ય ધર્મથી મેળવી હોય તે.

સ્વાલ—સાચો સ્નેહી કોણ ?

જવાબ—જે પાપ બંધનથી છોડાવે તે.

સ્વાલ—સાચો ભાઈ કોણ ?

જવાબ—જે ભિડ વખતે મદદ કરે તે.

સ્વાલ—નિંદાને પાત્ર કોણ ?

જવાબ—જે સ્વધર્મથી વિમુખ હોય તે.

સ્વાલ—જગતમાં લજ્યા કઈ ?

જવાબ—ખરાબ કામોમાં મચ્યા રહેવું તે.

સ્વાલ—મોટામાં મોટી દવા કઈ ?

જવાબ—જેથી બધાને સુખ થાય તે.

સ્વાલ—છતા કાને બેહેરો કોણ ?

જવાબ—જે હિતના વચનો સાંભળે નહીં તે.

સ્વાલ—છતી વાચાએ મુંગો કોણ ?

જવાબ—જે વખત વિનાનું બોલે તે.

સ્વાલ—છતી આંખે આંધળો કોણ ?

જવાબ—કામિ.

સ્વાલ—છતે ધને નિર્ધન કોણ ?

જવાબ—કૃપણનો સરદાર.

સ્વાલ—છતે વેપારે દિવાળીઓ કોણ ?

જવાબ—જે હિસાબ રાખે નહીં તે.

સ્વાલ—છતે દીકરે વાંઝીયો કોણ ?

જવાબ—જે છોકરાને મુર્ખ રાખે તે.

સ્વાલ—જગતમાં મોટી બલાઓ કઈ ?

જવાબ—ભુંડી ઓરત, ભુંડા પડોશી અને ભુંડા છોકરા.

સ્વાલ—મોટો મુર્ખ કોણ ?

જવાબ—જે બેસવાનીજ ડાળ કાપે તે.

સ્વાલ—પશુ સમાન કોણ ?

જવાબ—જે પોતાના સ્વાર્થને પિછાણે નહીં તે.

સ્વાલ—ખરી વિદ્યા કઈ ?

જવાબ—જે મોઢે હોય તે.

સ્વાલ—મોટી કેળવણી કઇ ?

જવાબ—શિખવેલું શિખનાર ભુલે નહીં તે.

સ્વાલ—ઉતાવળે અલોપ થનારાં કોણ ?

જવાબ—યોવન, ધન, અમલ અને આયુશ.

સ્વાલ—વિજળી કરતાં પણ વધારે વેગ કોનો ?

જવાબ—મનનો.

સ્વાલ—જગતમાં મદ ઉત્પન્ન કરનારા કોણ છે ?

જવાબ—ધન, યોવન, રૂપ, રાજ્ય, વિદ્યા, કુળ, બળ, અને શિલમદ એ આઠ પ્રકારના મદ ગણાય છે.

સ્વાલ—પુરૂષાર્થ કેટલા પ્રકારના છે ?

જવાબ—ચાર પ્રકારના. ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ.

સ્વાલ—દસમો નિધિ કયો ?

જવાબ—વિવેક.

સ્વાલ—મનુષને મોક્ષ શ્યાથી થાય ?

જવાબ—મને વચને અને કાયાએ પાપથી વિરકત થયાથી.

સ્વાલ—મોટામાં મોટું વ્રત કયું ?

જવાબ—બ્રહ્મચર્ય વ્રત.

સ્વાલ—દરેક માણુસ એવો કયો બોજો ઉપાડવાની ઇચ્છા કરે

છે કે ઈચ્છા છતાં ઉપાડી શકતા નથી.

જવાબ—સત્ય. કેમકે સત્ય સાચવવું એ મોટામાં મોટો બોજો ઊઠાવવા બરાબર છે.

સ્વાલ—જગતમાં મોટામાં મોટો આરસો કયો ?

જવાબ—પોતાનું દીલ. કેમકે દીલ છેતે સામાના દીલને તુરત પીછાણી શકે છે કહેવાયછે કે "દીલ બર દિલ" એ કાંઈ ખોટું નથી.

સ્વાલ—મોટામાં મોટી જંજાળ કઈ?

જવાબ—દૌલતની.

સ્વાલ—દુનિયામાં કુળવાન કુટુંબ કયું ?

જવાબ—જે કુટુંબ વિવેકી અને નીતિવાળું હોય તે.

સ્વાલ—માણુસને મોટો ધકો કયો ?

જવાબ—અંતઃકરણનો. કેમકે પૈસાથી પાયમાલ થયેલો માણુસ કોઈ વખત પણ પૈસાદાર થઈ શકે છે કુટુંબ કબિલાથી નાશ પામેલો માણુસ કોઈ વખત પણ મેળવી શકે છે. પરંતુ અંતઃકરણના ધકાથી નાશ પામેલો માણુસ કાંઈ પણ મેળવી શકતો નથી. મતલબ કે તે પોતાનો જાન ખોઈ બેસે છે.

સ્વાલ—આખી દુનિયામાં ઉતમ સ્થાન કયું ?

જવાબ—જે સ્થાનકે મનને શાંતી થાય તે.

સ્વાલ—જગતમાં ઉતમ સ્નાન કયું ?

જવાબ—જેથી મનનો મેલ ધોવાય તે.

સ્વાલ—સ્વર્ગનાં સુખો શ્યાથી મળે ?

જવાબ—ધર્મ કરવાથી.

સ્વાલ—નર્ક કુંડમાં કોણ જાય ?

જવાબ—પાપી.

સ્વાલ—કહે છે કે કામધેનું ગાય ઈચ્છીત ફળની દેનારી છે
તે ગાય કઈ ?

જવાબ—વિદ્યા.

સ્વાલ—રોગીનો મિત્ર કોણ ?

જવાબ—ઔષધ.

સ્વાલ—મોટામાં મોટો વૈદ્ય કયો ?

જવાબ—જે દરદને પિછાણે તે.

સ્વાલ—દુનિયાંમાં મોટો મુર્ખ કોણ ?

જવાબ—જે મિથ્યા મનોર્થ કરે તે.

સ્વાલ—આકાશથી પણ મોટું કોણ ?

જવાબ—માબાપ.

સ્વાલ—જગતમાં બોબડો કોણ ?

જવાબ—જે પ્રશ્નકારી વચન બોલી જાણે નહીં તે.

સ્વાલ—વિદ્વાને ડરવું શ્યાથી ?

જવાબ—લોક અપવાદથી.

સ્વાલ—જગતમાં લુણ હરામી કોણ ?

જવાબ—જે કરેલા ઉપગારને ભુલી જાય તે,

સ્વાલ—સ્રીનો મુખ્ય ધર્મ શ્યો ?

જવાબ—સ્વામિની સેવા.

સ્વાલ—રૂપાળી સ્ત્રી કઈ ?

જવાબ—જે પતિવ્રતાનો ધર્મ પાળે તે.

સ્વાલ—પોતાના પ્રાણથી પણ વાહલું શું ?

જવાબ—આબરૂ.

સ્વાલ—મોટી લગામ કઈ ?

જવાબ—જીભને વશ રાખી શકાય તે.

સ્વાલ—મોતથી પણ વધારે દુઃખદાયક શું ?

જવાબ—અપમાન.

સ્વાલ—દુનિયામાં દુઃખદાયક ઘર કયું ?

જવાબ—જે ઘરમાં સ્ત્રીનું પરિબળ હોય તે.

સ્વાલ—મોટામાં મોટો વેપારી કયો ?

જવાબ—જે ઓછું આપે નહીં અને ખોટું બોલે નહીં તે.

સ્વાલ—જગતમાં પૈસાદાર કોણ ?

જવાબ—જે વરસે દહાડે પાઈ પણ બચાવે તે.

સ્વાલ—કરજવાન કોણ ?

જવાબ—જે આવક કરતાં વધારે ખર્ચ કરે તે.

સ્વાલ—સસ્તામાં સસ્તી વસ્તુ કઈ ?

જવાબ—જે મફત મળે તે.

સ્વાલ—દરરોજ જુઠું બોલનાર કોણ ?

જવાબ—જે વેપારી હોય તે.

સ્વાલ—દરેક માણસો ભેગા શેમાં અને જુદા શેમાં હોય ?

જવાબ—આકારમાં મળતાં પણ આચરણમાં જુદાં હોય છે.

સ્વાલ—મોટો એલમ કયો ?

જવાબ—જે વસ્તુનું આપણને જ્ઞાન નથી તે વસ્તુ સામો માણુસ આપણને બતાવી શકે તે.

સ્વાલ—દરેક માણુસનો સારામાં સારો સણગાર કયો ?

જવાબ—ડહાપણ.

સ્વાલ—કોઇપણ માણુસનો અખત્યાર કેની પાસે ચાલતો નથી ?

જવાબ—મોતપાસે.

સ્વાલ—આખા જગતનો નાશ કયારે થશે ?

જવાબ—જયારે સત્યનો નાશ થશે ત્યારે.

સ્વાલ—મોટો એદી કોણ ?

જવાબ—આળસુ.

સ્વાલ—દુનિયામાં મોટી સમૃદ્ધિવાળો રાજા કયો ?

જવાબ—જે પોતાની પ્રજાને અદલ ન્યાય આપી સુખી કરે તે.

સ્વાલ—દુનિયામાં ઉતાવળો ચાલનારૂં કોણ ?

જવાબ—વખત.

સ્વાલ—બેશરમ કોણ ?

જવાબ—જુગારી.

સ્વાલ—મોટો દેવ કયો ?

જવાબ—પૈસો. કહેવતછે કે "પૈસો ડોઢ પરમેશ્વર છે"

સ્વાલ—જે ફેંકે તેનેજ વાગે એવું હથિયાર કયું ?

જવાબ—અદેખાઇ કેમકે અદેખો માણુસ અદેખાઇનું તિર

ફેંકે છે તો બીજા ઉપર પણ તેથી પોતેજ જખ-
મી થાય છે.

સ્વાલ—મોટી અદાલત કઈ?

જવાબ—જ્યાંથી વ્યાજબી ન્યાય મળે તે.

સ્વાલ—ગુસાનું મુળ શું?

જવાબ—પ્રથમ મુરખાઇ અને છેવટ પસ્તાવો.

સ્વાલ—દુનિયામાં મોટો લહાવો કોણે લીધો?

જવાબ—જેણે પરોપકાર કરી પારકા દુઃખો કાપ્યાં તેણે.

સ્વાલ—હમેશાં ફતેહમંદ કોણ?

જવાબ—નીતિ અને સત્યથી ચાલનાર.

સ્વાલ—મોટામાં મોટો અને પકડી નહી શકાય તેવો ચોરકોણ?

જવાબ—માણસનું મન.

સ્વાલ—જગતમાં મોટી નિશાળ કઇ?

જવાબ—જેમાંથી નીતિવાન થવાય તે.

સ્વાલ—વૈદ્યને વાલુ શું?

જવાબ—રોગ.

સ્વાલ—વકીલને વાલું શું?

જવાબ—કજીઓ.

સ્વાલ—વેશ્યાને વાલું શું?

જવાબ—દામ.

સ્વાલ—ઉદ્યોગીને વાલુ શું?

જવાબ—કામ.

સ્વાલ—નવરાને વાલુ શું ?

જવાબ—નિંદા.

સ્વાલ—સ્ત્રીને વાલુ શું ?

જવાબ— પુરૂષ.

સ્વાલ—ખરાબમાં ખરાબ ધંધો કયો ?

જવાબ—ગુલામીનો.

સ્વાલ—મોટામાં મોટું બાણુ કયું ?

જવાબ—કામ બાણુ.

સ્વાલ—માણુસો કેટલી જાતનાં હોય છે.

જવાબ—બે જાતનાં. (૧) અકલવાળાં. (૨) વગર અકલનાં.

સ્વાલ—તેજદાર ભાલો કયો ?

જવાબ—કલમ. કેમકે "રેલમાં રોદો નહીં ને કલમ સમાન ઘોદો નહીં."

સ્વાલ—સારામાં સારૂં અને મોટું પુસ્તક કયું ?

જવાબ—જે વાંચવાથી સદાચરણી થવાય તે.

સ્વાલ—મોટું શેહેર કયું ?

જવાબ—જ્યાં વિશેષ હુન્નર કળા અને વેપાર હોય તે.

સ્વાલ—દુનિયામાં મોટો દયાળુ કોણુ ?

જવાબ—જે બીજાના દુઃખો જોઈ શકે નહીં તે.

સ્વાલ—દુનિયામાં એવી કઈ મોટી ચિજ છે કે તેમાં સપડાયલો માણુસ ભાગ્યેજ છુટી શકે ?

જવાબ—પ્યાર.

સ્વાલ—દુનિયામાં નકામી ચિજ કઈ છે ?

જવાબ—જેનો ઉપયોગ માણુસ જાણી શકે નહીં તે.

સ્વાલ—મોટો સખાવતી કોણુ ?

જવાબ—જે પોતાની કમાઇ કરતાં ઓછી સખાવત કરે તે કાંકે જે માણુસ પોતાની કમાઈ કરતાં વધારે સખાવત કરે તે કરતાં એક ગરિબ માણુસ પોતાની અરધી રોટલીમાંથી કકડો આપે તે મોટો સખાવતી કહેવાય.

સ્વાલ—દુનિયામાં પુસ્તકોના વાંચનારા કેટલા ?

જવાબ—બેજણા. તેમાં એક ડાહ્યો અને બીજો મુર્ખ. કેમકે ડાહ્યો ગુણુ ગોતે છે અને મુર્ખ ખોડ ગોતે છે.

સ્વાલ—દુનિયામાં મોટું વ્હાણુ કયું ?

જવાબ—જે સહી સલામત પાર ઉતરે તે.

સ્વાલ—દુનિયામાં એવો કયો પોશાગ છે કે જે હમેશ પેહેરવાથી ફાટવાને બદલે ઉલટો મજબુત થાય અને તે પેહેરનારને તવંગર તંદુરસ્ત અને સારો બનાવે ?

જવાબ—ઉદ્યોગ.

સ્વાલ—મોટામાં મોટો દીવો કયો ?

જવાબ—સુર્ય.

સ્વાલ—બધી રાતો કરતાં મોટી રાત કઇ ?

જવાબ—જે રાતે ઉજાગરો કરવો પડે તે.

સ્વાલ—મોટામાં મોટી આગ કઇ ?

જવાબ—ચિંતા.

સ્વાલ—દુનિયામાં મોટો અને સારો હુન્નર કયો ?

જવાબ—જેથી બધાઓને લાભ મળી શકે તે.

સ્વાલ—સારામાં સારી અને રૂપવંતી સ્ત્રી કઈ ?

જવાબ—જેનાથી તેનો પતિ સુખ અને આનંદ પામે તે.

સ્વાલ—દુનિયામાં મોટામાં મોટી અને કીમતી દોલત કઇ ?

જવાબ—તંદુરસ્તીની.

સ્વાલ—જગતમાં સુખથી સુનારો કોણ ?

જવાબ—જે ઉધારનો વેપાર કરે નહીં તે.

સ્વાલ—સૌથી વધારે હર્ષનો દીવસ કયો ?

જવાબ—લગનનો. કહેવત છે કે **વિવા સમાન હર્ષ નહીં અને મુવા સમાન શોક નહીં "**

સ્વાલ—મોટામાં મોટો કાયદો કયો ?

જવાબ—જેથી દરેક માણુસના જાનમાલનું રક્ષણ થાય તે.

સ્વાલ—જેનો પાર ન આવે એવો દરીયો કયો ?

જવાબ—મન.

સ્વાલ—માણુસની પરિક્ષા શ્યાથી થાય છે ?

જવાબ—બોલવા ચાલવા ઉપરથી અને તેના કર્તવ્યકર્મ ઉપરથી.

સ્વાલ—આપણી વસ્તુનો આપણે કેવીરીતે ઉપીયોગ કરીશકીએ?

જવાબ—જેથી બીજાને કશી હરકત થાય નહીં તેવીરીતે.

સ્વાલ—મોટામાં મોટું હથિયાર કયું ?

જવાબ—જે હાજર હોયતે. કેમકે **"હાજર એજ હથિયાર"**

સ્વાલ—માણસનો પ્રાણ લેનારૂં ખંજર કયું ?

જવાબ—અપમાન. કાંકે અપમાનથી જીવવા કરતાં માનથી મરવું તે વધારે બેહેતર ગણાય છે.

સ્વાલ—દુનિયામાં મોટામાં મોટું અને અમુલ્ય રત્ન કયું ?

જવાબ—આંખ.

સ્વાલ—માણુસ કયા કૃત્યને માટે જવાબદાર થતું નથી ?

જવાબ—ઈશ્વરી કૃત્યને માટે.

સ્વાલ—પાપથી મુકત થવાનો રસ્તો કયો ?

જવાબ—ઇશ્વર જ્ઞાન.

સ્વાલ—દુનિયામાં મોટામાં મોટો જુઠો કોણ ?

જવાબ—ખુશામતખોર.

સ્વાલ—કયા રાજામાં ઈશ્વરનો અંશ ગણાય છે ?

જવાબ—ન્યાઈ રાજામાં

સ્વાલ—સ્વતંત્ર કોણ ?

જવાબ—જેને બીજાની કાંઈ પણ દરકાર નથી તે.

સ્વાલ—પરતંત્ર કોણ ?

જવાબ—જે પારકા આધારે રહે તે.

સ્વાલ—મોટો સમૂદ્ર કયો ?

જવાબ—સંસાર.

સ્વાલ—મોટું ખેતર કયું ?

જવાબ—જેમાં પાક સારો થાય તે.

સ્વાલ—સાચો અને ખરો સગો કોણ ?

જવાબ—જે દુ:ખની વેળાએ મદદ કરે તે.

સ્વાલ—દુનિયામાં સુખી કોણ થાય છે?

જવાબ—જે બીજાને સુખ આપે તે.

સ્વાલ—દુનિયામાં દુ:ખી કોણ થાય છે?

જવાબ—જે બીજાને દુ:ખ આપે તે.

સ્વાલ—મોટામાં મોટો રાજા કયો?

જવાબ—વરસાદ. કેવાય છે કે "**રાજા તો મેઘ રાજા ઓર રાજા કાયકા**"?

સ્વાલ—ઊત્તમ દુધ કયું?

જવાબ—માનું. કહેવાય છે કે "**દુધ તો માયકા ઓરકુ ઓર દુધકાયકા**"?

સ્વાલ—મોટુ ફુલ કયું?

જવાબ—કપાસનું કહેવાય છે કે "**ફુલતો કપાસકા ઓર ફુલ કાયકા?**"

સ્વાલ—લોક કેટલા છે?

જવાબ—ત્રણ (૧) સ્વર્ગ. (૨) નર્ક અને (૩) પાતાલ.

સ્વાલ—માણસનો ઇરાદો શ્યાથી જણાય?

જવાબ—તેના કેસ ઉપરથી.

સ્વાલ—શત્રુને જીતવાનું સારામાં સારૂં સહસ્ત્ર કયું?

જવાબ—નમ્રતા.

સ્વાલ—કોનાથી દુર રહેવું અને સ્પર્શ પણ ન કરવો?

જવાબ—દુષ્ટથી.

સ્વાલ—છતી દોલતે દુઃખીયો કોણ ?

જવાબ—ખરાબ તંદુરસ્તીવાળો.

સ્વાલ—દુનિયામાં મોટામાં મોટો શેઠ કયો ?

જવાબ—જેના આશ્રયથી ઘણા માણસો જીવતાં હોય તે.

સ્વાલ—પરમેશ્વર માણસને બે કાન અને એકજ જીભ કેમ આપી હશે !

જવાબ—ઘણું સાંભળવાને બે કાન અને થોડું બોલવાને એક જીભ. માટે સાંભળવું ઘણું અને બોલવું થોડું.

સ્વાલ—દુરનો પ્રદેશ કયો?

જવાબ—જે દેશમાં આપણાથી જવાઈ શકાય નહીં તે.

સ્વાલ—સૌથી વહાલું બાળક કયું ?

જવાબ—જે પોતાનું હોય તે.

સ્વાલ જગતમાં પારસમણી કઈ ?

જવાબ—જેના સંગથી માણસનો અભ્યુદય થાય તે.

સ્વાલ—મોટું ઝાડ કયું ?

જવાબ—જેનાથી ઘણા માણસેનો આશ્રય થાય તે.

સ્વાલ—સૌથી મોટું અમ્રત કયું ?

જવાબ—જેથી મરણનો ભય જાય તે.

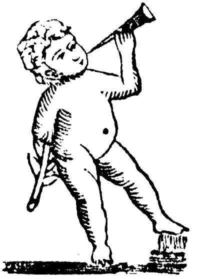
સ્વાલ—આપણા ઉપર આવી પડતી દરેક મુશિબતનું મુળ કારણ શું?

જવાબ—આપણીજ મુરખાઈ.

સ્વાલ—દોલતના મંદીરનો દરવાજો કયો ?

જવાબ—ઊદયોગ.

સવાલ—મોટામાં મોટું વચન કયું ?
જવાબ—જે પાળી શકાય તે.
સવાલ—મોટામાં મોટું શિક્ષણ કયું ?
જવાબ—દરેક માણસ પોતાની મેળે પોતાની ભુલો સુધારે એ સમાન જગતમાં મોટું શિક્ષણ નથી.
સવાલ—મોટો અને ખરો વિદ્વાન કયો ?
જવાબ—જે પોતાનો પ્રયાસ ચાલુ રાખે તે.
સવાલ—મોટો સુધારો કયો ?
જવાબ—જે બધા લોકો ગ્રહણ કરે તે.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

પ્રચુરણ.

(અમુલ્ય જવાહિર.)

૧ " જો તમને કોઈ સોનાની બક્ષીસ આપે તે કરતાં શિખામણની બક્ષીસ આપે તો તેને વધારે કીમતી ગણજો."

૨ " જો તમારે કરજદાર ન થવું હોયતો તમારો પૈસો તમારા હાથમાં આવ્યા પેહેલાં કાંઈ ખર્ચ કરતા નહીં. "

૩ " જો તમારે મિત્ર વધારવા હોયતો સામા માણસના સદ્‌ગુણના વખાણ કરજો એટલે તમારે જેટલા મિત્રો થશે તેટલા બીજાને થશે નહીં. "

૪ " જો તમારે તમારી ખુબ સુરતીમાં વધારો કરવો હોયતો તમે ડહાપણ રૂપિ શણગાર પ્રથમ પેહેરો. "

૫ " જો કદી તમારાથી ધર્મ થઈ શકતો નહોય તો જેઓ ધર્મ કરી શકતા હોય તેઓની પાસેથી કરાવવાને ચુકશો નહીં."

૬ " જો તમે કોઈનું દુઃખ દુર કરશો તો પછી પરમેશ્વર તમારૂં દુઃખ દુર કર્યા વગર રહેશે નહીં. "

૭ " જો તમે એકદમ ઊંચે ચડવા જશો તો પછી પછડાયા વગર રહેશો નહીં. "

૮ " જો તમારી સ્ત્રી અને સંતતિ નીતિવાન હોય તો જાણજો કે તમે બધા કરતાં વધારેમાં વધારે સુખીઆછો. "

૯ ". જો તમારા બાળકોને તમે માનમર્તબાથી બોલાવશો તો પછી બીજાઓ પણ તેમને માન મર્તબાથી બોલાવ્યા વગર રહેશે નહીં. "

.૦ " જો તમે તમારૂં મન હમેશાં શાંત રાખશો તો પછી તમોને શાંત ઊંઘ આવ્યા વગર રહેશે નહીં. "

૧ " જોતમે તવંગર થયાછો તો ખચિત્ત ગરિબોની મદદથીજ થયાછો એમ માની તમારાથી બને તેટલી ગરિબોને મદદ કરતા રહેજો "

.૨ " જો તમારા બોલ તમારે સાચા કરી બતાવવા હોયતો પ્રથમતો તમેજ સાચું બોલવાની ટેવ રાખો. "

૧૩ " જો તમારા મિત્રની ગેરચાલ તેનું બુરૂં બોલવાથી સુધરે એમ તમને લાગતું હોયતોજ તેનું બુરૂ બોલજો પણ જો તેવી તમારી ખાત્રી નજ હોયતો પછી ગમે તેનું પણ બુરૂં બોલવાની ટેવ રાખશો નહીં. "

૧૪ " જો તમે ડાહ્યા હોતો કંજુસની મેહેરબાની કદી પણ કબુલ રાખતા નહીં; કેમકે તેઓ તમને **"આપે ઘણું પણ આપે થોડું"** એ કહેવત મુજબ ઉપકારના છટકામાં પકડશે કે તેમાંથી તમે કદી પણ છુટા થઈ શકવાના નથી. "

૧૫ "જો તમારો મિત્ર પ્રમાણિક છે એવી તમારી ખાત્રી-
હોય તો તેને એક ઉમદા જવાહિર જેટલો કીમતી ગણી હમે-
શાં તમારા હૃદયમાં રાખજો."

૧૬ "જો તું તારો વખત વ્યર્થ ગુમાવીશ નહીં તો પછી તને સૌ-
થી વધારે વખત મળ્યા વગર રહેશે નહીં."

૧૭ "જો તમારે કોઈ માણસનો ખરે ખરો સ્વભાવ જોવો હોય
તો તે જ્યારે ભુખ અને થાકના શ્રમથી ઘેરાયેલો હોય ત્યારે
જઇને તેને મળજો."

૧૮ "જો તમે તમારા વખતનો ઉપીયોગ કરી જાણતા ન હોતો
જેઓ ખરેખરા ઉદ્યોગી હોય તેની પાસે જઇને કહો."

૧૯ "જો તું તારાજ આચરણ સારા રાખીશ તો પછી તારી
નિંદા કરનારની લવરી ઉપર કોઈ ધ્યાન આપશે નહીં."

૨૦ "જો તમે પ્રથમ તમારી નજરેજ આબરૂદાર ઠરશો તો પછી
લોકો તમને આબરૂદાર ગણ્યા વગર રહેશે નહીં."

૨૧ "જો તું કોઇની એબથી જાણીતો થયો તો પછી તેને
ખુલી કરવામાં મોટાઈ માનીશ નહીં."

૨૨ જો તું શત્રુવિનાનો કે મિત્રવિનાનો હોઈશ તો જાણ જે કે
તારી જીંદગી કાંઇ પણ કામની નથી."

૨૩ "જો તું તારી સ્ત્રીથી સંતોષ પામીશ તો પછી વ્યભિચારી
થવા પામીશ નહીં."

૨૪ "જો તુ કંજુસ અને આધેરીઆનો દેવાદાર થઈશ તોપછી
ઉડાઉ અને કરજદાર થતો બચીશ."

૨૫ "જો તમારે તમારા મિત્રની પરિક્ષા કરવી હોય તો તમારી પડતીની વખતે તેની મદદ માગવા જજો."

૨૬ "જો તમે તમારી બુદ્ધિને સારા કામમાં નહીં વાપરશો તો પછી તે તમારો જીવ લેનારો એક રોગ થઈ પડયા વગર રહેશે નહીં."

૨૭ "જો તમારે માન મેળવવું હોય તો વિવેકી થાઓ; અને ધાન મેળવવું હોયતો ઉદ્યોગી થાઓ."

૨૮ "જો તમારે તમારૂં કામ સારૂંજ કરવું હોયતો પ્રથમતો તમે જાતેજ કરજો અથવા તો તમારી નજર તળેજ કરાવજો."

૨૯ "જો તુ ઉદ્યોગમાં મચ્યો રહીશ તો પછી તારી જીંદગીનો તારે વિમો કરવાની જરૂર રહેશે નહીં."

૩૦ "જો તમે ગમે તેવા ધંધાની પાછળ ખંત અને હોંશથી લાગ્યા રહેશો તો પછી તેમાં ફતેહમંદ થયા વિના રહેશો નહીં."

૩૧ "જો પૈસો ઉડાવો નહીં તો માગનારનો તકાદો નહીં."

૩૨ "જો તમે વચન પાળવા સારૂજ પ્રાણ આપશો તો પછી નકી જાણજો કે તમે જીવતાજછો."

૩૩ "જો તમારી પાછળ તમારી સારી કીર્તિને મુકી જવી હોય તો કાંઈ પણ સાર્થક કરજો."

૩૪ "જો તમારે લાંબામાં લાંબી જીંદગી અને મોટામાં મોટું સુખ ભોગવવું હોય તો હમેશાં ઉદ્યોગ રૂપિ ઔષધનું શેવન કરો."

૩૫ "જો તમે જ્ઞાનનીજ સોબત કરશો તો પછી એકાંતમાં કદી ગભરાવાના નથી."

૩૬ "જો તમે જુલમ કરીને ફાયદો મેળવશો તો પછી તે ફાયદાને ફાયદો નહીં પણ નુકશાનજ સમજજો."

૩૭ "ડાહ્યા માણુસની અટકળ મુરખ માણુસની ખાતરી કરતાં વધારે બોજદાર હોય છે."

૩૮ "દરેક વસ્તુની સાથે તેના પ્રમાણુમાં આનંદ જોડાએલો જ હોય છે."

૩૯ "જો તમે વ્યવહાર ચોખો રાખશો તો પછી તમારે ત્રીજોરી એકડી કરવાની જરૂર રહેશે નહીં."

૪૦ "દુરાચણી માણુસને સદાચરણી માણુસની પરિક્ષા હોતી નથી"

૪૧ "પોતાના કામને ઢીલમાં નાખનાર માણુસ પારકાનો માનીતો થઈ શકતો નથી."

૪૨ "એક મિથ્યાભિમાની માણુસને જીતવાનો તેનાથી દુર રહેવા શિવાય બીજો એકે રસ્તો હોતો નથી.

૪૩ "કાંઇ સ્વાર્થને માટે થયેલો દોસ્ત પોતાનો સ્વાર્થ સર્યા પછી તુને છોડી દીધા વગર રહેશે નહીં."

૪૪ "જે જલદીથી ગળે છે તે પચાવી શકતો નથી."

૪૫ "જ્ઞાનના વધારા કરતાં મરજી ઉપર લગામ રાખવી તે વધારે બેહેત્તર ગણાય છે."

૪૬ "પશ્ચાતાપ દિલના શોચથી શરૂ થાય છે અને રેહેણીના સુધારામાં તેનો અંત આવે છે."

૪૭ "વગર પૈસે પણ અનેક જાતનો પરમાર્થ થઈ શકે છે માટે પરમાર્થ કરવામાં પાછા હઠશો નહીં."

૪૮ "માગી લાવેલી વસ્તુ પાછી આપવાની ટેવ રાખજો; પણ તે પચાવી પાડવાથી પરેજ રહેજો."

૪૯ "જેની કસુરોની ગણુતરી કરી શકાય તેને મોટો માણુસ જાણુવો."

૫૦ "મોતને મિત્ર માનનારો માણુસ અવિચારી કામોથી દુર રહેછે."

૫૧ "મુરખાઇની જાળમાં સપડાયલા માણુસનો છુટકો વિચારવંત માણુસથીજ થઇ શકે છે."

૫૨ "જેને કિર્તિ જીવતો રાખે છે તે કદીપણુ મરણુ પામતો નથી."

૫૩ "સ્વર્ગમાં જવાનો રસ્તો નર્કમાં જવાના રસ્તા કરતાં ઘણો વિકટ અને ભારે હોય છે."

૫૪ "જે પોતાને ઠપકો આપતો નથી તેને કોઈ પણ જાતનો ઠપકો અસર કરી શકતો નથી."

૫૫ "સૌથી હુશિયાર માણુસ બીજાની વધારે સલાહ લેનારો હોય છે."

૫૬ "જે તારી ખોડ ખાપણુ તને ખુલ્લી કરી બતાવે તેનેજ તારો ખરો મિત્ર માનજે."

૫૭ "પઢવા પુછવામાં કાયર માણુસ બેવકુફીના દરીયામાં ડુબેલો રહેછે."

૫૮ "હિતના વચનો કહેનાર કરતાં સાંભળનાર ઘણાંજ થોડાં હોયછે."

૫૯ "જે માણુસ પોતાની ભુલો કબુલ કરે છે તે પોતે પોતાને જ સુધારે છે એમ જાણવું."

૬૦ "જો તારે તારૂં કામ પુરૂં કરવું હોય તો જાણુજે કે મારે મરવું જ નથી."

૬૧ "તમારા નાનામાં નાના શત્રુને પણ મોટો વિચારજો અને તેના તમારી પાછળના બોલવા ઉપર લક્ષં રાખશો એટલે તે તમોને ભાગ્યેજ પુગી શકશે."

૬૨ "જે માણસને લાંબામાં લાબી જીંદગી ભોગવવી હોય તેણે ભવિષ્યમાં આવતી આફતોને માટે હીમતથી તૈયાર રહેવુંજોઇએ."

૬૩ "મોતથી ડરનાર માણસને મોત જલદીથી વળગે છે; પણ તેને આવનાર છે એમ જાણી સત્ય કામો કરનારને તે નડી શકતું નથી."

૬૪ "જો તું ઉદ્યોગી અને સત્યસંગીનો સમાગમ રાખીશ તો પછી આડે મારગે જવા પામીશ નહીં."

૬૫ "જે માણસની બુદ્ધિ તિક્ષણ હોય છે તેની વિચાર શક્તિ બહુ જબરી હોય છે."

૬૬ "જેને તારૂં દીલ ધિક્કારતું હોય તેનાથી તું ખબરદાર રહેજે."

૬૭ "કોઈ માણસની ચાલ તપાસવી હોય તો તેના સોબતીઓ કેવા છે તે પ્રથમ તપાસજો."

૬૮ "જે ચિજનો નાશ થયો તેને માટે મુંઝાવા કરતાં જે ચિજ મળે તેની સંભાળમાં રહેવું તે વધારે બેહેતર ગણાય છે."

૬૯ "જે માણસ દુનિઆનો અનુભવિ હોય છે તે ચડતીમાં ફુલાતો અને પડતીમાં ગભરાતો નથી."

૭૦ "મળેલી સંપતિમાં સંતોષ નહીં પામનારને આખી દુનિયા મળે તો પણ તે ધરાતો નથી."

૭૧ "આખા કુટુંબમાં એકજ ડાહ્યો હોય તે તારામડળમાં

ચંદ્રની માફક પ્રકાશ આપનારો ગણાય છે."

૭૨ "સૌ સાથે હળી મળીને ચાલનારે કરેલી કસુરો માફ થાય છે."

૭૩ "જેને સઘળા માણસો સરખાં છે તેને સોબતી કરવાની કાંઈ જરૂર નથી."

૭૪ "જરૂર વિનાની ચિજ ગમે તેટલી સસ્તી મળતી હોય તથાપિ તેને મોંઘીજ જાણવી."

૭૫ "લોભી માણસ પોતાની દોલતનો એક ત્રસ્ટી તરિકે વહીવટ ચલાવનાર માત્ર ગણાય છે."

૭૬ "કોઈ સારામાણસની નિંદા કરનાર પોતે પોતાનીજ નિંદા કરે છે એમ જાણવું."

૭૭ "તમારો દોસ્ત તમારા મોઢેજ તમારાં વખાણ કરે તે કરતાં તમારી પાછળ નિંદા કરે તે વધારે બેહેતર ગણાય છે."

૭૮ "તારા ગમે તેવા શત્રુને વશ કરવો હોય તો તું નરમાશ રૂપિ હથિયાર પાસે રાખજે."

૭૯ "તારા સુખનો નાશ કરનારી વિપતિને જો તું સંભારીશ નહીં તો પછી તે તને નડી શકશે નહીં."

૮૦ "જો તું તારા બાપદાદાની ચાલ અને રસમને ધિક્કારતો હઈશ તો પછી તારી ચાલ અને રસમને તારી પ્રજા ધિક્કાર્યા વગર રહેશે નહીં."

૮૧ "વખાણને પાત્ર માણસોજ ઠપકાને સહન કરનારા હોય છે."

૮૨ "કરજ કરીને ઉડવા કરતાં ભુખ વેઠીને સુવું તે વધારે બેહેતર ગણાય છે."

૮૩ "ગુસ્સો તથા ઉતાવળ સારી સલાહ તથા સારા વિચારને વારંવાર રોકે છે."

૮૪ "જો તમે વર્તમાનકાળનો સંભાળથી ઉપયોગ કરશો તો પછી તમારે ભવિષ્યમાં આવતી ધારતી વેઠવી પડશે નહીં."

૮૫ "તમારા મોનો બોલ તમારા મોમાં છે ત્યાં સુધીજ તમારોછે પણ તે બહાર નિકળ્યા પછી તમે તેને પાછો લેઈ શકવાનાનથી"

૮૬ "વિદ્યા એ એક ગરીબોની દોલત અને તવંગરોની શોભાછે"

૮૭ "વિદ્વાન લોકો વિદ્યાના બળથીજ મુરખમાનવી ઉપર સરસાઇ ભોગવે છે."

૮૮ "વિદ્યા એવી છે કે મુરખ માતબર ને ગ્નાનિ ગરિબને ત્યાં ખેંચી લાવે."

૮૯ "ગરીબાઈ એવી છે કે ગ્નાનિ ગરિબને મગરૂર માતબરને ત્યાં તાણીને લેઈ જાય."

૯૦ "ગુરૂનાં કઠણુ વચન સહન નહીં કરી શકનાર શિષ્ય પાવરધો નિકળે છે."

૯૧ "વિદ્વતા, નરમાશ અને નીતિ વાળો મનુષ્ય સૌ કોઈનો શેહેલાઇથી માનીતો થઈ શકે છે."

૯૨ "શરમ વિનાનું મનુષ્ય ઇમાનદાર હોતું નથી."

૯૩ "હરામના પૈસાથી તવંગર થવા કરતાં હકના પૈસાથી ગરીબ રહેવું તે વધારે બેહેતર ગણાય છે."

૯૪ "મુરખમાતબરના મિઠા શબ્દો કરતાં ગ્નાનિ ગરિબના મોળા શબ્દો વધારે કિમતી હોય છે."

૯૫ "માબાપની મેહેરબાની કરતાં ઉસ્તાદની ઈતરાજી વધારે સારી હોય છે."

૯૬ "સાંભળેલી વાત સાચી માનવા કરતાં નજરે જોયેલી વાત અરધી માનવી તે વધારે બેહેતર ગણાય છે."

૯૭ "સામાની તકસિર સાંભળીને ગુસ્સે થવા કરતાં તપાસીને ગુસ્સે થવું એ વધારે બેહેતર ગણાય છે."

૯૮ "પોતાને બધાઓ કરતાં સુખી સમજનાર ખચિત સુખી જ હોય છે; પણ જે કોઇ પોતાને બધા કરતાં ડાહ્યા માને છે તે એક મોટામાં મોટા મુરખ છે."

૯૯ "બડાઈના બોલ બોલમાં ભારે પણ તોલમાં હલકા હોયછે."

૧૦૦ "સામાનું દિલ દુખાવીને દિલગીરી દેખાડવા કરતાં દિલગિરી દેખાડવીજ નહીં તે વધારે બેહેતર ગણાય છે."

૧૦૧ "દરેક માણસે વધારે કામો માથે લેવા કરતાં એક કામ પુરૂં કરવું તે વધારે બેહેતર ગણાય છે."

૧૦૨ "પાપિ માણસ પાપનો દરવાજો બંધ કરવા જાય છે પણ કરેલું પાપ બહાર આવી પાપિને તુરત પકડી પાડે છે."

૧૦૩ "બધીદુનિયાની દોલત કરતાં પણ તંદોરસ્તીની દોલત ભારે અને વધારે કિમતી હોય છે."

૧૦૪ "તંદોરસ્તી એ એક દરેક માણસના સત્ય, સુખ અને સલામતિનું સુંદર અને સૌભાગ્યવંતુ શિખર છે."

૧૦૫ "કંચનવાન થવા કરતાં કીર્તિવાન થવામાં વધારેડહાપણમાનજે."

૧૦૬ "દીકરા અને દોલત એ બંને કેળવ્યા વગર ભોગવી શકાતાં નથી."

૧૦૭ "બોલવા પછી પસ્તાવો કરવા કરતાં વિચાર કરીને બોલવું એ વધારે સલામતી ભરેલું ગણાય છે."

૧૦૮ "વિકારી થવાકરતાં વિચારી થવું એ વધારે ડાહાપણ ભરેલું ગણાય છે."

૧૦૯ "સંસારના કામથી કંટાળેલા મનુષને તેની પતિવ્રતા સ્ત્રીનાં સુંદર બોલો શિવાય બીજું એકે ઉત્તમ ઔષધ નથી."

૧૧૦ "જે ધંધો કરવામાં તારૂં મન અચકાતું હોય ને ધંધો બનતાસુધી નજ કરવામાં વધારે ફાયદો છે."

૧૧૧ "જો તું તારી જીંદગી કૂમાર્ગે કામે લગાડીશ નહીં તો પછી સ્વર્ગનો રસ્તો પુછવાની તારે જરૂર રહેશે. નહીં."

૧૧૨ "સુખી થવાનો સૌથી સારો ઉપાય એ છે કે દીવસે કામ ઉપર બેસવું અને રાત્રે વિચાર ઉપર બેસવું."

૧૧૩ "તમે તમારી વાત બીજાને સંભળાવવા કરતાં તેની વાતસાંભળવાની વધારે ખંત રાખજો; કેમકે તમારી વાત ઉપરથી તમારી ખામિઓ બીજાઓ જાણી લેશે, પણ જો તમે બીજાની વાત ઉપર ધ્યાન આપશો તો ખચિત તમારી ખામિઓ તમે પોતેજ સુધારી શકશો."

૧૧૪ "ઘણા લોકોની વચમાં કોઇને ઠપકો આપવો તે એક અદાવતનો અગ્નિ સળગાવવા બરાબર ગણાય છે."

૧૧૫ "એક નિચ માણુસ મોટે મર્તબે પુગે તે કરતાં એક બુનિયાદ માણુસ હજાર ગણે હલકે દરજે નિચે ઉતરે તે વધારે બેહેતર ગણાય છે."

૧૧૬ " એક મુરખ અને અજ્ઞાન માણુસ હાથિ ઘોડા અને પાલખી ઉપર બેસે તે કરતાં એક વિદ્વાન માણુસ પગે ચાલે તે વધારે શોભે છે."

૧૧૭ " માતેલો મુરખ કદમાં મોટો પણુ કિમતમાં ખોટો હોય છે; અને દુબળો અકલવંત કદમાં નાનો પણ કિમતમાં મોટોહોય છે. માટે બુદ્ધિવાનને નાનો વિચારશો માં."

૧૧૮ " તને જે લેહેજત આબરૂ ગયાથી મળે તેને અફીણુ સમાન જાણુજે."

૧૧૯ " જેઓ ઘણું બોલે છે અને વળી પુછયા વિના કોઈ વાતની ખબર આપે છે તેની જરૂર બેવકુફાઈ જાહેર થાય છે."

૧૨૦ જેઓ વાંચી કે વિચારી શકતા નથી તેઓને જેટલો થાક લાગે છે તે કરતાં એક ગરિબ મજુર આખો દહાડો પોતાના ગુજરાનને માટે જે મેહેનત કરેછે તેને તે કરતા ઓછો થાક લાગેછે."

૧૨૧ " કુદરતના કોપમાં આવી પડેલા માણુસની મશકરી કરવી કે તેને માઠું લગાડવું એ "**પડ્યા ઉપર પાટુ અને દાઝયા ઊપર ડહામ દેવા બરોબર ગણાય છે.**"

૧૨૨ " જો તું તારી રમત ગમતોને માટે અતિશય ખર્ચ કરીશ તો તેનાથી તને જે ગમ્મત મળશે તે કરતાં ખર્ચનો શ્રમ વધારે વેડવો પડશે."

૧૨૩ " તારા તનને તું જેટલી મેહેનત આપે તે કરતાં તારા મનને થોડી મેહેનત આપજે."

૧૨૪ " જો તું પ્રથમ કસોટી ઉપર ચડયા પછી જ સામાની કસોટી કરીશ તો પછી તને તારી કીમત જણુાયા વગર રહેશે નહીં."

૧૨૫ "તું તારી ખુબસુરતી અને મોજ મજાહને માટે જેટલો પૈસો ખરચે તે કરતાં તારી તંદોરસ્તીને માટે વધારે પૈસો ખરચજે."

૧૨૬ "જો તારૂં મન મજબુત હોયતો તું વિચાર કરવાની ટેવ રાખજે; હ્રદય મજબુત હોય તો બધા ઉપર પ્યાર રાખવાની ટેવ રાખજે, અને તારા હાથ પગ મજબુત હોયતો ઉદ્યમ કરવાની ટેવ રાખજે."

૧૨૭ "**ખાઇએ મનને ગમતું અને પહેરીએ ગામને ગમતુ**" એ કહેવત તો ખોટી નથી. કેમકે મનને નહીં ગમતું ખાવાથી રોગ પેદા થાય છે અને ગામને નહીં ગમતું પેહેરવાથી નિંદા થાય છે."

૧૨૮ "જે આજે મળી શકે તેમ હોય તેને ભવિષ ઉપર રાખીશ નહીં અને જેનો કાલે ખપ હોય તેને આજે વાપરી નાખીશ નહીં."

૧૨૯ "તું તારા ચાકરની કસોટી કર્યા વગર તેનો એકદમ ભરોંસો રાખીશમાં તેમજ કાંઈ કારણુવિના તેનો અવિશ્વાસ લાવીશમાં."

૧૩૦ "મુરખ માણુસો ડાહ્યા માણુસોથી જે જ્ઞાન મેળવે તે કરતાં ડાહ્યા માણુસો મુરખાઓથી વધારે જ્ઞાન મેળવે છે."

૧૩૧ "જે માણુસને તેના શત્રુઓ નિંદે અને મિત્રો વખાણે તેને ખરેખરો નશિબદાર જાણવો."

૧૩૨ "તમારા શત્રુ ઉપર કિન્નો લેવાથી તેના બરોબરીયા ગણાશો. પણ જો તમે તેને માફી આપશો તો પછી તેનાથી શ્રેષ્ટ ગણાયાવગર રહેશો નહીં."

૧૩૩ "કોઈનું બુરૂં કરવું તે શહેલામાં શહેલું છે પણ દુઃખનાં રોદ-ણાં રોયા વગર રહેવું તે સૌથી વધારે કઠણ છે."

૧૩૪ પોતાની છુપિવાત જાહેર કરવામાં મુરખાઇજ ગણાય છે પણ પારકી છુપિવાત જાહેર કરવાથી મુરખાઇ અને દગલબાજ પણું બંને જાહેર થાય છે."

૧૩૫ "રોગ મટાડવાના ઉપાયો કરવા કરતાં રોગ નહીં થવાની સંભાળ રાખવી તે વધારે બેહેતર ગણાય છે."

૧૩૬ "મોજ શોખની વસ્તુઓનો વધારે સંગ્રહ કરનારને જરૂરની ચિજને માટે ફાંફાં મારવાનો વખત આવે છે."

૧૩૭ "વિચારમાં ગુંથાયલા માણુસને પાંખ હોય છે પણ આંખ હોતી નથી."

૧૩૮ "કામમાં ગુંથાયેલા માણુસને સુખ હોય છે પણ ભુખ હોતી નથી."

૧૩૯ સંપ, સંપતિ અને શાંતિ મીઠી નિદ્રા આપે છે."

૧૪૦ "લખીને વિચારવા કરતાં વિચારીને લખવું તે વધારે બેહે-તર ગણાય છે."

૧૪૧ "અદેખા અને ખારિલા માણુસ જેવા પોતાની જાતનેજ દુઃખ દેનારા ઘણા થોડા હોય છે."

૧૪૨ "રાજાની દોસ્તી કરવા કરતાં સર્પની દોસ્તી કરવી તે વધારે બેહેત્તર ગણાયછે."

૧૪૩ મુરખ મિત્ર કરતાં ડાનો દુષ્મન વધારે સારો ગણાય છે."

૧૪૪ કોઈ માણુસને ભાગ્યશાળી કે ભાગ્ય હિણુ કહેવો એ ઇશ્વર ઉપર આરોપ મુકવા બરાબર ગણાય છે."

૧૪૫ "ઘાતકી કામો કરીને રાજ્યગાદી મેળવવા કરતાં દયાનાં કામો કરીને વનવાસ વેઠવો તે વધારે બેહેતર ગણાય છે."

૧૪૬ "જેમ સંસારનો કાયદો તોડનારને સરકાર શિક્ષા કરે છે તેમ તંદુરસ્તીનો કાયદો તોડનારને કુદરત શિક્ષા કરેછે."

૧૪૭ "રાજ્ય પ્રકરણી બાબતોની પડખે ચડતાં પહેલાં તું તારી શક્તિનો વિચાર કરજે."

૧૪૮ "કોઈ વાર નજીવી જેવી ગફલતથી પણ મોટું નુકશાન પુગી જાય છે."

૧૪૯ "તીખું અને ઉતાવળું મનુષ્ય ઘણુંખરૂં ઈમાનદાર હોયછે."

૧૫૦ "જુદી જુદી જાતનું અધુરૂં જ્ઞાન મેળવવા કરતાં એકજ બાબતનું પણ સંપૂર્ણજ્ઞાન મેળવવું તે વધારે બેહેત્તર ગણાય છે."

૧૫૧ "**મેહેનત વિના મિઠાશ ક્યાંથી ?**" એ કહેવત કાંઈ ખોટી નથી. કેમકે જે સખસ આખો દીવસ સખત મેહેનત કરે છે તેને તેનો ખોરાક મિઠો લાગ્યા વગર રહેતો નથી."

૧૫૨ "પારકી નિંદા કરવામાં મુંગો માણસ મુંગો નહીં પણ વાચાળ અને ડાહ્યો બંને ગણાય છે."

૧૫૩ "નીતિ અને સત્યનો સંગ્રહ રાખનારને ચોકર કે રક્ષક રાખવાની જરૂર રહેતી નથી."

૧૫૪ "સત્ય અને સંતોષપણે ચાલનાર મનુષ શિવાય જગતમાં બીજા કોઇને સુખી જાણવો નહીં."

૧૫૫ "ખાંનપાનને ખાતર જીંદગી નથી પણ જીંદગીને ખાતર ખાનપાન છે."

૧૫૬ "પોતાના શરીરને અલંકારોથી શણગારવા કરતાં જ્ઞાનથી શણગારવું એ વધારે બેહેતર ગણાય છે."

૧૫૭ "જે બાબતનો ઠપકો તું બીજાને આપે તે બાબતની એબ તારામાં છે કે નહીં તે બાબતનો પ્રથમ વિચાર કરજે."

૧૫૮ "કોઈ પરાયા માણુસનું મુળ અને કુળ જાણ્યા વગર એક-દમ વિશ્વાસ લાવવો એ અકલવંત માણસનું કામ નથી."

૧૫૯ "જ્યારે લોભીમાણુસ આ દુનિયાની દોલત એકઠી કરવામાં રોકાય છે ત્યારે તેની પેલી દુનિયાની દોલત ખાલી થવા માંડે છે."

૧૬૦ "જુઠને પગ હોતા નથી પણ પાંખ હોય છે કે જે વડે કરીને તે ઘણે દુર સુધી ઉડી શકે છે."

૧૬૧ "ગમે તેવો નબળો માણુસ પણ દુષ્મનથી સાવચેત રહે તો તેને ખરેખરો જોરાવર સમજવો."

૧૬૨ આંખો આગળ છે અને કાન પાછળ છે માટે પ્રથમ આંખે જોયેલી વાત માનવી અને પછીથી કાને સાંભળેલી માનવી."

૧૬૩ "જ્ઞાન વિનાનું માણુસ પાપ વિનાનું હોતું નથી અને પાપ વિનાનું માણુસ જ્ઞાન વિનાનું હોતું નથી."

૧૬૪ "કાંઈ કરેલા ગુનાહનો ઈનકાર કરવો એ બેવડો ગુનોહ કરવા બરાબર ગણાય છે."

૧૬૫ "પાપથી છુટવા મરણુ ઈચ્છવા કરતાં મરણુ થયા પેહેલાં પા-પથી છુટવું એ વધારે બેહેતર ગણાય છે."

૧૬૬ "તારો વખત બદલાયા છતાં પણ જે ન બદલાય તેનેજ તારો ખરેખરો મિત્રમાનજે."

૧૬૭ "જેવા તમારા છોકરાંને કીમતી ગણો તેવાજ તુમારા બોલોને કીમતી ગણુશોતો ખચિત્ત તમે સારામાં સારૂં બોલી, શક્યાં વગર રહેશો નહીં."

૧૬૮ "જો તું તારી આંખો હયામાં રાખીશતો સુખી થઇશ પણ જો તારૂં હયું આંખોમાં રાખીશ તો દુઃખ પામ્યા વગર રહીશ નહીં."

૧૬૯ "વચન આપવાની ઉતાવળ કરવા કરતાં તે પાળવાની ઊંતાવળ કરવી તે વધારે બેહેતર ગણાય છે."

૧૭૦ "જેનું ભોજન મોટું તેને ભુખ નાની હોય છે અને જેની ભુખ મોટી તેને ભોજન નાનું હોય છે."

૧૭૧ "અનુભવ વિના અક્કલ અને પરિશ્રમ વિના પૈસો મેળવી શકાતાં નથી."

૧૭૨ "સામાની ખોડ ખાપણુ શોધી કહાડવી તે તો શેહેલું છે પણ પોતાની ખોડ સુધારવી તે મહા મુશકેલ છે."

૧૭૩ "એક અભિમાની માણુસ ઊંચી બેડકે ચડી બીજાઓને પોતાથી નાના સમજે છે પણ તેજ પળે બીજાઓ તેને સૌથી નાનામાંનાનો અને હલકામાં હલકો ધારે છે તેની તેને કશી ખબર પડતી નથી."

૧૭૪ "દુનિયાની જે વાત તું જાણે છે તે કહી શકીશ પણ શું શું જાણવું બાકી છે એ વાત કહી શકવાનો નથી."

૧૭૫ "તું જેટલું ધારીશક તેટલું પાર પાડી શકે તો પછી જાણજે કે તારા જેવો કોઇ પણ નશિબદાર છેજ નહીં."

૧૭૬ " સુખની સદી સ્વપ્નાની માફક વહી જતાં વાર લાગતી નથી. પણ દુઃખનો એકજ દીવસ આખા જમાના જેટલો મોટો લાગે છે."

૧૭૭ " જો તું જપ કરવાની ટેવરાખીશ તો પછી તારે તપકરવાની જરૂર રહેશે નહીં."

૧૭૮ " ધૈર્યવાન મનુષનું શરીર બળ અને બુદ્ધિબળ આખી અણીએ રહે છે."

૧૭૯ " સોનાનાં કડાં પેહેરવાથી આપણા હાથને જેટલી શોભામળે છે તે કરતાં દાનદેવાથી વધારે મળી શકે છે."

૧૮૦ "જો તારા માગવા પેહેલાં મોત આવેતો જાણજે કે તારા જેવો બીજો કોઈ નશિબદાર નથી."

૧૮૧ " તારૂં દરેક વચન તારી અક્કલનો એક આબે હુબ ફોટાગ્રાફ છે એમ જાણી બોલવા અગાઉ સારી પેઠે વિચાર કરજે."

૧૮૨ સારાં છોકરાંઓ જીંદગીની જંજાળ વધારે છે ખરાં પણ તેઓ મોતની યાદદાસ્ત વિસરાવે છે." (બેકન)

૧૮૩ " દુનિયામાં ગરિબ અને તવંગર બંને દુઃખીયા ગણાય છે કેમકે ગરિબ પૈસા મેળવવાની ફીકરથી દુઃખી હોય છે અને પઈસાદાર તેની જંજાળથી દુઃખી રહે છે."

૧૮૪ " જેઓ થોડું જાણેછે તેઓ ઘણું બોલે છે. પણ જેઓ ઘણું જાણે છે તેઓ થોડું અને વળી વિચારીને બોલે છે."

૧૮૫ " કોઈ સારી સલાહ તથા સારા વિચારો આપનાર કરતાં

સાંભળનાર વધારે ડાહ્યો ગણાય છે."

૧૮૬ "કોઈની મેળવેલી મેહેરબાની ભુલી જવી અને બતાવેલી મેહેરબાની કહી બતાવવી એ અવવિવેક ભરેલું ગણાય છે"

૧૮૭ "વાંચનાર તું નકી જાણજે કે તારી દોલત તારા કબજામાં નથી પણ તું તારી દોલતના કબજામાં છે."

૧૮૮ "જે માણસમાં વિચાર કરવાની શકિત હોતી નથી તેમાણસ પોતાની યાદદાસ્ત વિશે વધારે ફરીયાદ કરનારો હોય છે"

૧૮૯ "સૌથી મોટામાં મોટો અને આબરૂ વાળો ધંધો નવા નવા હુન્નરો શોધી કહાડવામાંજ રહેલો હોય છે."

૧૯૦ "આખી દુનિયામાંહેની કોઈ પણ વસ્તુ ફેરફાર વગરની હોતી નથી."

૧૯૧ "આપણા ઉપર આવી પડતી દરેક મુશીબતોનું મુળ કારણ આપણીજ મુરખાઇ હોવી જોઇએ."

૧૯૨ "મન અને વિચારની લગામ ઢીલી મુકનારને તે કયાં સુધી લેઇજશે તે કહી શકાય નહીં."

૧૯૩ "દુનિયામાં સૌથી ભલામાંભલું થવું એ સૌથી કઠણમાં કઠણ કામ ગણાય છે."

૧૯૪ "આળસાઈ છે તે દુનિયામાં બનતાં બધાં ખોટામાંખોટાં કામોને જન્મ આપનારી એક માતા છે. માટે જો તું સુખી થવા ઇચ્છતો હું તો આળસુ થઈશ નહીં"

૧૯૫ "જે પરમેશ્વરનો ડર રાખે છે તેને બીજાનો ડર રાખવાની જરૂર રહેતી નથી."

૧૯૬ "દરેક માણુસે પોતાની તંગીને ઘટતા આકારમાં પુરી પાડવી એટલે જ દોલત મળી એમ સમજવું જોઇએ કેમકે દોલતથી જેટલી ગરજો સરે છે તે કરતાં ઉભી વધારે થાય છે."

૧૯૭ "તું ઊંઘ આવ્યા વગર સુઈશ નહીં, ભુખ લાગ્યા વગર ખાઇશ નહીં અને કામ વીના રહીશ નહીં."

૧૯૮ "જે માણુસની મતલબ તું જાણુતો ન હોય તો પછી તેના કૃત્ય ઉપરથી મત બાંધજે."

૧૯૯ "મશકરીએ ગમેતેવી મીઠી હોય તોપણુ તેનું મુળીયું તો કડવાશ ભરેલું જ હોય છે"

૨૦૦ "ચોખો વ્યવહાર, યોગ્ય ઉદારતા અને કરકસરનું શેવન કરવાથી જ માણુસ મોટે મર્તબે પુગી શકે છે."

૨૦૧ "શરીર સુખી રાખવાને માટે યોગ્ય ખોરાક અમુક પ્રમાણુમાં લેવાની ખાસ જરૂર છે પણુ અનિયમિત અને અણુહિત ખોરાક લેવાથી ચેતતો રહેજે."

૨૦૨ "જો તું લડાઈમાં બહાદુરી મેળવીશ તો તને રાજા પાસેજ માન મળશે પણુ જો તું જ્ઞાનમાં બહાદુરી મેળવીશ તો તને આખી દુનિયામાં માન મળ્યા વગર રહેશે નહીં."

૨૦૩ "તું બીજાને બોધ કરવા જતાં પેહેલાં તારી જીભને બોધ આપજે."

૨૦૪ "બેરોજગારી બુદ્ધિવાન કરતાં એક અકલ વગરનો પણુ ઉદ્યોગી માણુસ વધારે સારો ગણુાય છે."

૨૦૫ "જો તારી આબરૂ બચતી હોય તો પછી તારો પ્રાણુ આપવામાં પાછો હઠીશ નહીં કેમકે આબરૂનું જવું અરધું મોત બરાબર ગણાય છે." માટેજ કહેવાય છે કે "**મણનું માથુ જજો પણ નવટાંકનુ નાક જશો નહીં**"

૨૦૬ ".ચંચળ વૃતિઓ ઉદયોગી માણુસ ગમેતેવા ઊંડા સ્થળે રહેલી ઉદયોગની બારિકીઓ સેહેલાઇથી શોધી શકે છે."

૨૦૭ "તું ગમેતેવા ધંધા પાછળ પણ ખંત અને હોંશથી લાગ્યો રહીશ તો પછી તેમાં તું ફતેહ પામ્યા વગર રહીશ નહી."

૨૦૮ "દ્રવ્યની સંપતિ છતાં પોશાકનું હલકાપણું અને ગરિબાઈ છતાં ઉમદાપણું એ બંને લઘુતાપણું બતાવે છે." માટે તું સમાન વૃત્તિથી ચાલજે."

૨૦૯ "જે માણુસ તારી ખુબીઓ ભુલી જાય અને ખામિઓ યાદ રાખે તેને તારો હેતુ શત્રુ માનજે."

૨૧૦ એક ગરીબમાં ગરીબ અને ભિખ માગનારની આખી જીંદગીનો પાયો તેની પતિવૃતા સ્રીના સુંદર બોલોમાં જ સમાયેલો હોય છે."

૨૧૧ "દુનિયામાં મોટામામોટો ધકો અંતઃકરણુનોજ ગણાયછે કેમકે અંતઃકરણુની ઉદાસીથી દરેક સુલટી વસ્તુને ઉલટી કરવાથી જીંદગીનો નાશ થાય છે માટે તમે તમારૂં અંતઃકરણુ મજબુત રાખો."

૨૧૨ "જો તમારાં બચાંઓને તમારે સારી રીતે સુધારવા હોય તો તમે તેને દરેક પળે ઠંડા મિજાજથી બોલાવો."

૨૧૩ "જો તું જાણુતો હોય કે મોત તારી પડોશમાં જ છે તો પછી તે આવ્યા અગાઉ સારા કામો કરવાને ચુકીશ નહીં."

૨૧૪ તું તારામાં જેટલા સારા ગુણો હોય તેને જેમ જેમ ખીલવતો રહીશ તેમ તેમ તેનાથી આનંદદાયક વસ્તુ પામ્યા વગર રહીશ નહીં."

૨૧૫ "જેને ઇશ્વરનો ડર ન હોય તેનાથી તો તું અવશ્ય ડરીને ચાલજે."

૨૧૬ "જેણે થોડું ખાધું તેણે ઘણુ ખાધુ એમ સમજવું પણ જેણે ઘણું ખાધું તેણે તો મુદ્દલ ખાધું નહીં એમ જાણવું."

૨૧૭ "તું ભલો હોય તે છતાં લોકો તને બુરો કહે તો ખુશી થજે પણ તું ભુંડો છતાં તને ભલો કહે તો નાખુશ થયા વગર રહીશ નહીં."

૨૧૮ "ઉમરે પહોંચ્યા પછી મેળવેલી અકલ કરતાં બાળ વયમાં લીધેલો બોધ આપણાથી છુટો થઇ શકતો નથી."

૨૧૯ "તું તારા વિષે ઊંચો વિચાર બાંધવા પેહેલાં પારકા વિષે સારા વિચારો બાંધવાની ટેવ રાખજે."

સમાપ્ત.

* આશ્રય પત્રિકા.

આ પુસ્તકના અગાઉથી નામો નોંધાવનાર સાહેબોએ આપેલા
આશ્રયને માટે તે સરવે સાહેબોનો અમે ઉપકાર માનીએ
છીએ. અને આસ્યા રાખીએ છીએ કે અમારા
આ યત્નમાં દરેક સદગ્રહસ્થો અમોને
પુરતો આશ્રય આપશે.

---

* અમો સરવે સદગ્રહસ્થોને વિનંતી કરીએ છીએ કે આ પુસ્તકને તૈયાર કરતાં હમોને કેટલીક અણધારી અડચણોને લીધે લાંબો વખત પસાર કરવો પડયો છે. દરમ્યાન એક વખત અમારૂં રજીષ્ટર કેથે ગુમ થઈ જવાથી સદરહુ નામો જાહેર ખબરો અને કાગળો ઉપરથી તેમજ યાદ લાવીને લખેલાં છે; તેથી તેમાં કોઈ ગ્રહસ્થનું નામ રહી ગયું હોય અથવા તો કોઇને રાખવાની ખુશી ન જ હોય તેઓએ અમને સત્વર જણાવવું. ઘણામાં ઘણા પુસ્તક પહોંચ્યા પછી આઠ દીવસમાં પાછું લેઈ શકાશે; અને રહીગયેલા નામ વાળા ગ્રહસ્થો એક માસ સુધીમાં અમારી મન પતિજ ખાત્રી કરી આપશે. તોજ તેમને અગાઉના ગ્રાહક ગણી પ્રથમની કીમતનો લાભ આપવામાં આવશે.

અમદાવાદ.

૨ રા.બાં. રણછોડલાલ છોટાલાલ સી. આઈ. ઈ. કોટન મિલ.
૨ ખ્રિસ્તી દિપસિંગ સામાભાઈ.
૧ રા.રા. મણિભાઈ પ્રેમાભાઈ નગરશેઠ.
૧ રા.રા. વકીલ વ્રજરાય સાકરલાલ.
૧ રા.રા. ડાહ્યાભાઈ મગનલાલ મ્યુનિસીપાલિટિના સેકરેટરી સાહેબ.
૧ રા.રા. સાંકળચંદ રતનચંદ વકીલ.
૧ મેસર્સ પી૦ધનજીભાઈ એંડ સન્સ.
૧ રા.રા. બી૦ દોરાબજી પટેલ.
૧ રા. રા. ઘેલાભાઈ નરસિંહદાસ મેહેતા.
૧ ખ્રિસ્તી ગંગારામ. મિશન હાઊસ.
૧ રા.રા. મોતીલાલ શામળદાસ. પટેલ.
૧ રા.રા જેશંગભાઈ ઊજમસી.
૧ રા.રા. બાલાભાઈ છગનલાલ.
૧ રા.રા. રતનચંદ લક્ષમિચંદ પુનાવાળા.
૧ રા.રા. વીરચંદદેવચંદ પુનવાળા,
૧ રા.રા. પરસોતમ ગોપાળજી પારેખ.
૧ રા.રા. પરસોતમ છગનલાલ મેવાડા.
૧ રા.રા. બ્રહ્મક્ષત્રિ સુંદરલાલ ભાણાભાઈ લીંબડીવાળા રતનપોળ.
૧ રા.રા. છોટાલાલ હરગોવનદાસ
૧ રા.રા. દોલ.ભાઈ જેઠાભાઈ.
૧ રા.રા. દલાલ માધવ જેઠાભાઈ.
૧ રા.રા. કાશીરામ તારાચંદ માંડવીની પોળ.
૧ રા.રા. મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે બુકસેલર ત્રણ દરવાજે.
૧ રા.રા. ઉજમલાલ ન્યાલચંદ સટાવાળા.

અમરેલી.

૧ રા.રા. વિનાયકરાવ રામચંદ્ર પો. ફોજદાર.

૧ રા.રા. રામજી માધવજી ટોળીઆ વેપારી.

અંજાર.

૧ રા.રા. મેહેતા લવજીભાઇ મોતીચંદ.

આણંદપુર.

૧ રા.રા. વ્રજલાલ ચત્રભુજ કામદાર. લીંબડીવાળા

૧ રા.રા. ત્રીભોવનદાસ કેસવજી. કામદાર

આદેસર.

૧ રા.રા. નારાયણશંકર ગિરજાશંકર હજુર પરસનલ આસિસ્ટંટ.

૧ રા.રા. છગનલાલ ગણેસ સોની કામદાર.

ઓગાણ.

૧ રા.રા. ગોવીંદલાલ રણછોડદાસ તાલુકા સ્કુલ માસ્તર.

૧ રા.રા. કુરણાશંકર ગણપતરામ. ફર્સ્ટ આસિસ્ટંટ.

૧ રા.રા. વિશ્વનાથ દલસુખરામ

ઉમરેઠ.

૧ રા.રા. પંડ્યા મણિશંકર રણછોડજી ફી કારકુન.

૧ રા.રા. રણછોડલાલ ગોવીંદરામ ઠાકર. કારકુન.

૧ રા.રા. ભવાનીશંકર બાળકૃશ્ન જોશી.

ઉજન.

૧ રા.રા. લક્ષ્મિશંકર ઈશ્વરજી વ્યાસ સાયલાવાળા. કંત્રાકટર.

૧ રા.રા. માણેકચંદ મોતીચંદ ગાંધી. ધ્રાંગધ્રાવાળા

કરાંચી.

૧ રા.રા. ઠકર સુંદરજી એચર જોડીઆવાળા.

૧ રા.રા. રામદાસ મોરારજી ગુજરાતી પુસ્તકાલય.

૧ રા.રા. કાળા ગલાભાઈ શરાફ. સાયલાવાળા

૧ રા.રા. કપુરચંદ ધારસી સાયલાવાળા.

૧ રા.રા. હરજીવન નથુભાઈ

મેહેતા. સાયલાવાળા.

૧ રા.રા. જગજીવનદાસ પાનાચંદ. સાયલાવાળા.

કવેટા (બલુચિસ્તાન.)

૧ રા.રા. કેશવજી લેહેરાભાઈ શરાફ ગવરમેંટ ટ્રેઝરર.

૧ રા.રા. ઠકર શામજી કેશવજી.

કલોલ.

૧ રા.રા. લલુભાઈ કેવળદાસ. વેપારી.

કઠલાલ.

૧ રા.રા. હરજીવન પુરસોતમ શુકલ. રબરસ્ટૅપ બનાવનાર

કુડલા.

૨ મહારાણા શ્રી કાળુભા શિવસિંહજી દરબાર.

૧ રા.રા. નથુભાઈ માવજી કામદાર.

૧ રા.રા. રતનસી ખીમજી વેપારી.

કુંવારદ.

૧ રા.રા. મોહનલાલ હીરાચંદ વેપારી.

૧ રા.રા. મોહનલાલ છગનલાલ. વેપારી.

કોટડા.

૫ નેકનામદાર ઠાકોર સાહેબ બહાદુર.

ખંભાત.

૧ સૌ. મણિ જગજીવન કનકકાંન્તાના કર્તા.

ખેડા.

૨ રા. રાવબહાદુર મોતીલાલ ચુનીલાલ ડીસ્ટ્રીકટ ડેપ્યુટી કલેકટર.

ખેરાળી.

૧ નામદાર રાણા શ્રી કેશુભા દરબાર સાહેબ.

ખેરાળુ.

૧ રા.રા. શેઠ ખીમચંદ વીરચંદ શરાફ.

ગઢડા.

૧ રા.રા. ઉજમસી પુરષોતમ શરાફ.

ગવરીદડ.

૧ નામદાર જાડેજા શ્રી પ્રતાપસિંહજી દિપસિંહજી દરબાર સાહેબ.

૧ રા. રા. દેવકરણ માવજીભાઇ કારભારી.

૧ રા. રા. ઓધવજી સંઘજી રેવન્યુ કામદાર.

ગીદડ.—(સરદારગઢ)

૨ નેકનામદાર મહાખાન શ્રી શ્યામતખાનજી દરબાર સાહેબ.

૧ રા. રા. પનજી નથુભાઇ કારભારી.

ગાંગડ.

૧ રા. રા. હિરાચંદ વેલજી સંઘાણી કારભારી.

ગોંડળ.

૧ રા. રા. મુળચંદ જાદવજી જંગલ તથા ખેડખાતાના ઉપરી ભાવનગર.

૧ રા. રા. હેમતરામ જગજીવનદાસ શેઠ.

૧ રા. રા. પરી. કપુરચંદ મોતીચંદ સરાફ.

ગુંદીઆળા.

૧ નામદાર રાણા શ્રી કશળસિંહજી લઘુભા દરબાર સાહેબ.

ઘડીઆ.

૧ રા. રા. અંબાલાલ મથુરદાસ ગાંધી સરકારી ગુ. નિશાળના માસ્તર.

ઘોડાસર.

૧ ઠાકોરશ્રી દાદાસાહેબના કારભારી.

ઘોઘા.

૧ રા. રા. જીવણલાલ હરજીવનદાસ નાણાવટી સિરસ્તદાર સરવઈ સુ. કાઠિયાવાડ.

૧ રા. રા. પરમાણંદદાસ હરજીવનદાસ નાણાવટી થાણદાર.

ચીચન તારાપોર.

૧ રા. રા. ભાઇદાસ પ્રાણજીવન સરાફ

ચીતળ.

૧ રા. રા. કામદાર અજરામર વી. નાનજીભાઈ સોની.

ચીત્રોડ.

૧ નેકનામદાર બાસાહેબ શ્રી ચંદુબા સાહેબ.

૧ રા. રા. માધવજી વેલજી કામદાર.

ચુડા.

૩ નેકનામદાર ઠાકોર સાહેબશ્રી એચરસિંહજી દરબાર સાહેબ

૨ નેકનામદાર કુમારશ્રી માધવસિંહજી પાટવી કુમાર સાહેબ.

૧ રા. રા. નાગજી નથુભાઇ કારભારી.

૧ રા. રા. પોપટભાઇ જેશંગભાઇ નાયબ કારભારી.

૧ રા. રા. નરભેરામ પ્રભુજી મેહેતા વકીલ.

૧ રા. રા. વલભદાસ માધવજી ન્યાયાધિશ.

૧ રા. રા. જમાદાર અસમાલ બીનતાસર પોલીસ સુપરીનટેન્ડેન્ટ.

૧ રા. રા. જાડેજા શ્રી તેજાભાઇ હજુરી.

૧ રા. રા. નિલકંઠ નથુભાઇ.

ચોટીલા.

૧ રા. રા. છગનલાલ પ્રાણલાલ થાણદાર સાહેબ.

૧ રા. રા. ગોર કેશવજી જેરામ વકીલ.

૧ રા. રા. સોમચંદ જીવણ. વકીલ.

છાસીઆ.

૧ રા. રા. રતનસી ગોરધન શરાફ.

૧ રા. રા. ફુલચંદ દેવચંદ વેપારી.

જસદણ.

૨ નેકનામદાર ખાચર શ્રીઆલા ચેલા સી. આઈ० ઈ० દરબાર સાહેબ.

જખવાડા.

૧ રા. રા. ગીરધરલાલ છગનલાલ સ્ટેશન માસ્તર.

જામનગર.

૫ રા. રા. શેઠ માધવજી ભગવાનજી માજી દિવાન સાહેબ.

૨ રા. રા. મગનલાલ બાપુભાઈ દિવાન.

૨ નેકનામદાર કુમારશ્રી જોરાવરસિંહજી સાહેબ.

૨ રા. રા. મે. નારણજી દુર્લભજી મુખ્ય માજી દિવાન વઢવાણ શેહેર.

૫ રા. રા. મે. વજીરસાહેબ રાઘવ જેઠાણી.

૧ રા. રા. મે. વજીરસાહેબ કરસન પુંજાણી.

૧ રા. રા ભગવાનરામ દુર્લભરામ વકીલ.

૧ રા. રા. ભગવાનલાલ અમરજી.

૧ રા. રા. રાજવૈદ્ય ઝંડુભટ વિઠ્ઠલજી.

૧ રા. રા. પરસોતમ માવજી ઓઝા.

૧ રા. રા. વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવીંદજી.

૧ રા. રા. નારણજી જાદવજી બુકસેલર.

જુનાગઢ.

૧ રા. રા. નરસિંહપ્રસાદ પુસ્તકશાળા.

જેતપર.

૨ રા. રા. ઉતમચંદ જેઠાભાઈ કામદાર.

૨ રા. રા. હેમચંદ વી. દેવચંદ કામદાર

૧ કુમારશ્રી વાલેરાવાળા આલા.

૧ રા. રા. માસ્તર મોતીચંદ વાઘજી ટયુટર.

૧ રા. રા. શામળજી વી. નાનજીભાઇ કામદાર.

૧ રા. રા. શેઠ ભગવાનજી નરભેરામ શરાફ.

૧ રા. રા. વામન સદાશિવ કારકુન.

૧ રા. રા. કરસનદાસ જેચંદ શેઠ.

૧ રા. રા. કેઈટસ લાઇબ્રેરિના સેક્રેટરી.

૧ રા. રા. દલપતરામ વી. મુળચંદ વકીલ.

જોડીઆ.

૧ મી. ચત્રભજ વલભજી (પતીરા)

ધ્રુવા.

૧ નામદાર રાણાશ્રી રવાજી ગોવીંદજી.

ઢોલરા.

૨ જાડેજાશ્રી રામસિંહજી ભુપતસિંહજી દરબાર.

તોતણીયાળા.

૧ રા. રા. જદુરામ ગોપાળજી મુખી.

૧ રા. રા. ફુલા રાજપાળ માજી મુખી.

૧ રા. રા. ચતુર પીતાંબર સાયલાવાળા.

થાન.

૧ મહંતશ્રી હંસપરી ભગવાન પરી.

થાણા.

૧ રા. રા. બાપુજી જમશેદજી નાજર હેડકલાર્ક ડીસ્ટ્રીકટ કોરટ.

દસાડા.

૧ રા. રા. શેઠ બેનજામીન રૂસ્તમજી કારાપેસી. થાણદાર.

૧ રા. રા. પાનાચંદ સુંદરજી વહીવટદાર.

દાહોદ.

૧ રા. રા. વકીલ ગણપતરામ માધવરામ ફડ્વીશ.

દુધરેજ.

૧ રાણાશ્રી બાપુભામાધવસિંહજી.

૧ રાણાશ્રી તખ્તસિંહજી વખતસિંહજી.

૧ રાણાશ્રી કાળુભા બનેસિંહજી.

ધરમપુર.

૫ નેકનામદાર શ્રીમંત મહારાણાશ્રી નારણદેવજી રાણારાજ સાહેબ.

૩ શ્રીમંત મહારાણાશ્રી મોહનદેવજી આરોગ્ય રાણારાજ સાહેબ.

૫ મહારાણાશ્રી બળદેવજી નારણદેવજી.

૧ અખંડસૌભાગ્યવંતા નામદાર બા શ્રી માજીરાજ બા સાહેબ.

૧ રા. રા. કપુરચંદ ગોપાળજી મોદી.

૧ રા. રા. લક્ષમિચંદ ધારસી દોસી ન્યાયાધિશ.

૧ રા. રા. મોહનલાલ પ્રાગજીભાઇ સંઘવી પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી લીંબડીવાળા.

૧ રા. રા. ધરમપુર લાઇબ્રેરી-
ના સેક્રેટરી.

ધંધુકા.

૧ રા. રા. વનરાવનદાસ વલભ-
દાસ પટવારી મેંબર રાજ્ય
સ્થાનિક કોર્ટ કાઠીયાવાડ.

૧ રા. રા. ગોવરધનદાસ વિ-
ઠુલદાસ પટવારી

૧ રા. રા. સામળદાસ હરિ-
ભાઇ.

ધ્રાંગધ્રા.

૫ નેકનામદાર કુમારશ્રી અજીત
સિંહજી પાટવી કુમાર સાહેબ.

૨ કુમારશ્રી ડુંગરસિંહજી પર-
બતસિંહજી.

૨ કુમારશ્રી વિજયસિંહજી સા-
હેબ.

૧ રા. રા. છગનલાલ માણે-
કચંદ.

૧ રા. રા. ચંદુલાલ પોપટભાઇ

૧ રા. રા. વીરચંદ કમળશી
વોહોરા.

૧ રા. રા. દોસી વીરપાળ જેઠા
વેપારી.

૧ રા. રા. ઉજમસી વીરજી
વોહોરા.

૧ રા. રા. દેવસી જેમલ
વોહોરા.

૧ રા. રા. અબજી સવચંદ
સંઘવી.

૧ રા. રા. ફુલચંદ કુંવરજી વે-
પારી.

ધ્રોળ.

૨ રા. રા. માણેકચંદ તુળસી-
દાસ કારભારી સાહેબ.

ધોળકા.

૧ રા. રા. એહેમદમીયાં બાવા
મીયાં.

૧ રા. રા. છોટમ છગન.

ધોળેરા બંદર.

૧ રા. રા. ગોવનજી ઝવેર પ્રા-
ઇવેટ ડાકતર.

ધોરાજી.

૧ રા. રા. કુંવરજી પોપટ જો-
શી તા. સ્કુલ માસ્તરસાહેબ.

૧ રા. રા. પુરૂષોતમદાસ ક-
લ્યાણજી આ. માસ્તર તા-
લુકા સ્કુલ.

નાંદોદ.

૧ રા. રા. નંદરામ રાજારામ પોલીસ સુપરીનટેન્ડેન્ટ સાહેબ સાયલાવાળા.

૧ રા. રા. મગનલાલ છગનલાલ પારેખ હેડ કાનસ્ટેબલ. સાયલાવાળા.

નડીઆદ.

૧ રા. રા. જીવાભાઈ ઘેલાભાઇ દેશાઇ.

૧ રા. રા. હીમતલાલ ગરબડદાસ ગાંધી.

નારીચાણા.

૧ રાણાશ્રી કેસરીસિંહજી દરબાર

૧ રા. રા. રામજી માધવજી કામદાર.

૧ રા. રા. તલકસી બેહેચરદાસ વેપારી.

નાગનેશ.

૧ રા. રા. ગોવીંદજી પુરૂષોતમ મેહેતાજી.

નીંગાળા.

૧ રા. રા. છગનલાલ ભવાનીશંકર સ્ટેશનમાસ્તર

પાડલા.

રા. રા. મોહનલાલ છગનલાલ વેપારી.

પાળીઆદ.

૧ રા. રા. દયાશંકર જેસુખરામ થાણદાર સાહેબ.

૧ રા. રા. માણેકચંદ મંછુભાઈ તાલુકા સ્કુલ માસ્તર.

પાટડી.

૨ નામદાર દેસાઇ શ્રી સુરજમલજી દરબાર સાહેબ.

૧ રા. રા. કલ્યાણજી પુંજારામ કામદાર.

૧ રા. રા. મોહનલાલ હરજીવનદાસ કારભારી

પાળીતાણા.

૧ રા.રા.આણંદજી કલ્યાણજી શેઠ

પાલણપુર.

૨ રા. બા. દુર્લભજી ધર્મસિંહ વેદ મુખ્ય કાર ભારી સાહેબ.

૧ રા. રા. શૌભાગ્યચંદ વેલજીભાઈ કોઠારી નાયબ કારભારી.

૧ રા. રા. ઓધવજી ઘેલાભાઈ અપીલ જજ્જ.

૧ રા. રા. ગીરધરલાલ વિઠ્ઠલદાસ પટવારી રેવન્યુ કારભારી.

પુના.

૧ રા. રા. સદાશિવ શિવરામ સહસ્ત્ર બુદ્ધે ડાકતર.

પ્રેમીસમા.

૧ રા. રા. ઘનસ્યામલ્લાલ.

પોરબંદર.

૫ નેકનામદાર કુમારશ્રી ભાવસિંહજી પાટવી કુમાર સાહેબ.

૧ રા. રા. હરખચંદવી. સોમચંદ સંઘવી લીંબડીવાળા.

બગસરા.

૧ રા. રા. કાળીદાસ દેવચંદ મેઘાણી.

૧ રા. રા. પ્રેમજી ભગવાનજી બ્રહ્મક્ષત્રિ.

બાટવા.

૧ રા. રા. આશારામભાઇ દલીચંદ કામદાર.

બારેજવાડી.

૧ રા. રા. ખોજા વાલજી નાગજી.

બિલખા.

૨ નામદાર વાળાનાજાકાળા દરબાર સાહેબ બહાદુર.

બોડેલી.

૪ રા. રા. ઠકર ઈશ્વરદાસ ગીરધરદાસ.

બોટાદ.

૧ રા. રા. વકીલ પ્રેમજી જીણાભાઈ.

૧ રા. રા. હરિલાલ સીવલાલ દોસી શરાફ.

બેલા.

૧ નામદાર દરબારશ્રી સિવસિંહજી ચંદ્રસિંહજી.

ભરૂચ.

૧ રા. રા. શેઠ ડોસાભાઇ એરામશા ધનજીભાઈ ખંભાતા.

૧ રા. રા. ફરસરામ નરભેરામ મુનસી વકીલ સાહેબ.

૧ રા. રા. પરમાણંદદાસ કલ્યાણદાસ શેઠ.

ભાવનગર.

૨ જાડેજાશ્રી સરતાનસિંહજી. માધવસિંહજી હજુરી.

૨ રા. રા. હરીપ્રસાદ સંતોકરામ દેસાઇ.

૧ રા. રા. પાનાચંદ વી. છગનલાલ શાહ.

૧ રા. રા. મેહેતા દુર્લભદાસ માધવજી.

૧ રા. રા. ખોજા વલીભાઈ નથુભાઈ વકીલ.

૧ રા. રા. પારેખ ઝવેરદાસ છગનલાલ.

૧ રા. સા. અબદુલહુસેન આદમજી વોહોરા બુકસેલર.

૧ રા. રા. દેશાઈ રેવાશંકર રંગનાથજી શરાફ.

૧ રા. રા. પંડયા દયાશંકર જેશંકર શરાફ.

૧ રા. રા. ઉમેદ દેવકરણ વેપારી.

૧ રા. રા. પરસોતમ જીવરાજ.

૧ રા. રા. પરી. ભક્તીદાસ નરોતમદાસ.

ભાદરવા.

૧ રા. રા. કાળીદાસ દેવશંકર પંડયા.

ભાંભર.

૧ રા. રા. સરદારસિંહજી અખાજીપુરોહીતચીફકાન્સ્ટેબલ.

ભીમનાથ

૧ રા. રા. કામદાર જસરાજ પ્રભુદાસ.

ભોયકા.

૧ રા. રા. વસરામભાઇ પીતાંબર માણેક થાણદાર સાહેબ.

૧ રા. રા. માણેકચંદ અભાભાઈ ચી. કાન્સ્ટેબલ.

૧ રા. રા. લાલચંદ નારણજી વકીલ.

ભુજ.

૧ રા. રા. ભાણજીભાઇ કેશવજી કોઠારી.

૧ રા. રા. મોતીલાલ રતનજી કોઠારી.

૧ રા. રા. રેવાશંકર ખીમજી ભાઇ વકીલ.

૧ રા. રા. છગનલાલ નથુરામ વકીલ સાયલાવાળા.

૧ રા. રા. લાલજી હરચંદ. પારેખ બાશ્રી મોટાબા સાહેબના કારભારી.

માતરેડુ.

૧ રા. રા. રંગજી ભાયચંદ સાયલાવાળા.

માળીઆ.

૫ શ્રીમંત ઠાકોરસાહેબ શ્રીમોડજી બહાદુર.

૨ કુમારશ્રી રાયસિંહજી પાટવી કુમાર સાહેબ.
૧ રા. રા. મોવર શાંગામાલા વકીલ.
૧ રા. રા. પરમાર વિરમજી પંચાણજી.
૧ રા. રા. ઠાકરસી ધનજી વકીલ.
૧ રા. રા. હીરજી લવજી સ્ટેટ વકીલ.
૧ રા. રા. વજપાળ હંસરાજ મેહેતા.
૧ રા. રા. પદમસી જેચંદ

કારકુન.

માણસા.

૧ રા. રા. છગનલાલ હરીકૃષ્ન દવે, કારભારી.
૧ સુરાભાઈ ગંગાભાઈ પ્રાણુ શંકર યાજ્ઞિક.

માંડવી.

૧ રા. રા. જીવરામ હરીશંકર બુકસેલર.

માંગરોળ.

૧ રા. રા. પરસોતમ કાળુભાઇ માસ્તર.

મુંબઈ.

૧ રા. રા. શ્રી જસવંતલાલ ગોરધનદાસ વેરાગીવાળા.
૧ રા. રા. ગોવરધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી બી૦ એ૦ એલ૦ એલ૦ બી.
૧ રા. રા. રામદાસ કાસીદાસ મોદીની કું.
૧ રા. રા. વસનજી પરમાણંદ ચાહેવાળા.
૧ રા. સ. રેવાશંકર જગજીવનદાસની કું.
૧ રા. રા. સોની રામજીભગવાનજી અને ભાઇઓ સોના રૂપાના દાગીના વેચનાર.
૧ રા. રા. ખીમચંદ રવજી બેલાણી સાયલાવાળા.
૧ રા. રા. કહાનજી ધર્મસિંહ ગાયકવાડી

મુળી.

૧ રા. રા. કલ્યાણરાય રેવાશંકર મેનેજર સાહેબ.
૧ રા. રા. કશળચંદ દેવકરણ ન્યાયાધિશ સાહેબ.
૧ રા. રા. કાળા રૂડાભાઈ પો. સુ.
૧ રા. રા. શામજી ટોકરસી ડાકટર.
૧ રા. રા. જેચંદ વેલસી વકીલ સાહેબ.
૧ રા. રા. પરમાર રૂપાભાઈ અભયસિંહજી વકીલ.
૧ રા. રા. જેશંગ માણેકચંદ વકીલ સાહેબ.

૧ રા. રા. કહાનજી દલુરામ સવૈયર.
૧ રા. રા. ભુદર માણેકચંદ મેહેતા વકીલ.
૧ રા. રા. પ્રેમચંદ લવજી કંપાઉંડર.
૧ રા. રા. ત્રીકમદાસ સોમચંદ વકીલ.
૧ રા. રા. નથુભાઈ સવજી કારકુન.
૧ રા. રા. જેચંદ પનજી ગોશલીયા જમિ કારકુન.
૧ રા. રા. ઠક્કરસી ખોડીદાસ ન્યાયાધીસકોર્ટનાસીરસ્તદાર.

મેવાસા.

૧ મે. ખાચરહમીરમેરામદરબાર.

મોદીપર.

૧ મહંતશ્રી રગનાથભારથી ભુપત ભારથી.

મોરબી.

૧ રા. રા. મુળચંદ મોનજી માજી સર ન્યાયાધીશ.
૧ રા. રા. ધારસી કુશળચંદ ન્યાયાધિશ.
૧ રા. રા. વિશ્વનાથ શંકરજી પોલીસ સુ૦
૧ રા. રા. કીરચંદ દામોદરદાસ માધાણી.
૧ રા. રા. ગોવીંદરામ દેવજી રેલવે ગાર્ડ.
૧ રા. રા. નરભેશંકર હરજીવન દવે.
૧ રા. રા. ગુલાબચંદ દેવચંદ બાશ્રી હમજીબાના કામદાર.
૧ રા. રા. ત્રીભોવનદાસ ફુલચંદ હજુરસીરસ્તદાર.
૧ રા. રા. શેઠ ભીમજી વજપાળ શરાફ.
૧ રા. રા. દેશાઈ વનેચંદ રાજપાળ શરાફ.
૧ રા. રા. નવલચંદ ડોસાભાઈ દફતરી વકીલ.
૧ રા. રા. કાનજી વી. પ્રભુદાસ.
૧ રા. રા. રામજી વી. પ્રજારામ.
૧ રા. રા. વાઘજી ડોસાભાઈ.
૧ રા. રા. તુરખાં જાફરખાં ઓડીટ ઓફીસ.
૧ રા. રા. પીરખાં જાફરખાં હાંસલદાર.
૧ રા. રા. ઓઘડલાલ ખીમચંદ ઓડીટ ઓફીસ.
૧ રા. રા. ખવાસ મુળજી આણંદા ઘડીયાળી.
૧ રા. રા. ત્રીભોવનદાસ વીરચંદ ઘડીયાળી.
૧ રા. રા. હરખચંદ વી. નેણસી દફતરી.

રંગપર.

૧ રાણાશ્રી કાળુભાવ જેસંગજી ભથાણુ તાલુકદાર.

રાજકોટ.

૧ રા. રા. મણિલાલ મોતીચંદ બારિસ્ટર એટલો.
૧ રા. રા. ત્રીભોવનદાસ માણેકચંદ બેરિસ્ટર એટલો.
૧ રા. રા. હરીલાલ મોતીચંદ કારભારી.
૧ રા. રા. કેવળરામ માવજી દવે હાઇકોર્ટ પ્લીડર.
૧ રા. રા. લક્ષમિચંદ પીતાંબર અડાળજા હાયકોર્ટ પ્લીડર.
૧ રા. રા. હરીદાસ વખતચંદ વોહોરા વકીલ.
૧ રા. રા. અભેચંદ વખતચંદ પબ્લીક પ્રોકયુટર
૧ રા. રા. બેચરલાલ કાશીરામ વકીલ.
૧ રા. રા. વલભદાસ સુંદરજી વકીલ.
૧ રા. રા. હીમચંદ બેચર ધ્રોળ વકીલ.
૧ રા. રા. હરીશંકર ઈશ્વરજી જ્યુ. સિરસ્તદાર.
૧ રા. રા. રાજકોટ ટાઉન વાંચનશાળા.
૧ રા. રા. નવલરામ અવલરામ
૧ રા.રા.જીસફ આહામદ વકીલ
૧ રા.રા.જાદવજી વાહાલજીવકીલ.
૧ રા. રા. વકીલ પરસોતમમાવજી
૧ રા. રા. વરધમાન મંકનજી શેઠ.
૧ રા. રા. ઠાકરસી મુળજી મેહેતા.
૧ રા. રા. ડુગરભાઈ ડાહ્યાભાઈ વેપારી.
૧ રા. રા. પરસોતમદાસ પરમાણંદદાસ કાગદી.
૧ રા. રા. પોપટ પરસોતમદાસ કાગદી.
૧ રા. રા. અજરામર જગજીવનદાસ શેઠ.
૧ રા. રા. પોપટ પીતાંબર મેતા મકનાણી.
૧ રા. રા. વનેચંદ ભાણજી.
૧ રા. રા. લક્ષમિચંદ ઉતમચંદ માસ્તર.
૧ રા. રા. લક્ષમીચંદ ઝવેરચંદ હજુર સીરસ્તેદાર. [માસ્તર.
૧ રા. રા. શંકરલાલ મેઘજીભાઈ.
૧ રા. રા. ભવાનીરામ દલપતરામ કામદાર.
૧ રા. રા. બાબરશંકર શંકરજી સરવૈયર.
૧ રા. રા. ત્રંબકલાલ ઉજમસી સાયલાવાળા.
૧ રા. રા. ઠકર ખેતસી જીવણ.

રાઈસાંકળી.

૧ રા. રા. મેહેતા કાનજી શિવ-

શંકર કામદાર.

રોહા—(કચ્છ).

૨ નેકનામદાર જાડેજાશ્રી વેરીસાલજી દરબાર સાહેબ બહાદુર.
૧ રા. રા. ઓધડલાલ પ્રાણજીવન કારભારી.
૧ રા. રા. કુંઅરજી નારણજી દફતરી.
૧ રા. રા. શેઠ નારણદાસ તુળસીદાસ.
૧ શેઠ રણછોડદાસ તુલસીદાસ.
૧ રા. રા. શેઠ મુરજી વાલજી.
૧ રા. રા. કોઠારી અરજણ આણંદજી.
૧ રા. રા. સમેજા ભારમલ જેમલ મુનસી.
૧ રા. રા. શેઠ ફરામજી દાદાભાઈ.
૧ રા. રા. હીરજી જાદવજી.
૧ રા. રા. પ્રાગજી દેવજી કોઠારી
૧ રા. રા. વેલજી લધા કોઠારી
૧ રા. પરસોતમ અરજણ કોઠારી

રોહીશાળા:

૧ રા. રા. માધવલાલ દોલતરાય પોલીસ ફોજદાર.
૧ રા. રા. મનજી વસરામ સ્કુલ માસ્તર.
૧ રા. રા. ઠકર ઝવેર આણંદજી વેપારી.
૧ રા. રા. જીવાભાઈ બાવલભાઈ પોલીસપટેલ.

લખતર.

૧ રા. રા. રૂગનાથજી ખીમજીભાઈ દેસાઈ ન્યાયાધીશ.
૧ રા. રા. કહાનજી ચત્રભુજ વકીલ.

લાઠી.

૧ રા. રા. મગનલાલ મોજીલાલ ન્યાયાધીશ.

લાકડીઆ.

૧ રા. રા. કહાનજી નથુરામ પોલીસ ફોજદાર.

લીંબડી.

૧૦ મહારાણાશ્રી સર જસવંતસિંહજી કે० સી० એસ० આઇ० ઠાકોરસાહેબ બહાદુર.
૧ રા. રા. ડોસાભાઇ ગોપાળજી સર ન્યાયાધીસ સાહેબ.
૧ રા. રા. વિજયશંકર ક્રિપાશંકર મામલતદાર.
૧ રા. રા. દેવજી મીઠાભાઈ પો.સુ.
૧ રા. રા. ગણેશજી જેઠાભાઇ એજનસી વકીલ.
૧ રા. રા. પ્રભુદાસ મોરારદાસ એજનસી વકીલ.
૧ રા. રા. ખીમચંદ લખમીચંદ હજુરસીરસ્તદાર.
૧ રા. રા. ભવાનીરામ માણેકલાલ દેશાઈ.

૧ રા. રા. ખોડીદાસ લક્ષ્મિચંદ.

૧ રા. રા. ત્રીકમદાસ હરીભાઈ દેશાઇ ન્યાયાધિશ કોર્ટના સિરસ્તેદાર.

૧ રા. રા. નાગરદાસ ફુલચંદ વકીલ.

૧ રા. રા. ગોકળદાસ વનરાવનદાસ વકીલ.

૧ રા. રા. ખીમજી ઓધવજી વકીલ.

૧ રા. રા. ભાઇશંકર દેવકરણ વકીલ.

૧ રા. રા. પોપટલાલ વનરાવનદાસ ઊમેદવાર.

૧ રા. રા. ખુશાલચંદ છગનલાલ ઊમેદવાર.

૧ રા. રા. દુલેરાય છગનલાલ લાઇબ્રેરિયન.

૧ રા. રા. લીંબડી લોઇડલાઇબ્રેરિ

૧ રા. રા. કેસરીસિંહજી રાસાભાઇ.

૧ રા. રા. સુખલાલ પીતાંબર વહીવટી કારકુન.

૧ રા રા હરજીવન નહાનચંદ પારેખ વહીવટદાર.

૧ રા. રા કેશવલાલ સુંદરજી કારકુન.

૧ રા. રા. મહંતશ્રી વૈજનાથજી મોતીરામજી ભટ.

૧ રા. રા. મનસુખભાઇ દેવસી સખોદાશ વેપારી.

૧ રા. રા. જૈનધર્મોદય સભા.

૧ રા. રા. ઉજમસી વીરજી સંઘવી.

૧ રા. રા. ભુરચંદજેમલ સંઘવી

૧ રા. રા. ત્રીકમલાલ લક્ષ્મિચંદ સંઘવી.

૧ રા. રા. લલુભાઇ ત્રીકમલાલ સંઘવી.

૧ રા. રા. મગનલાલ ડુંગરસી સંઘવી.

૧ રા. રા. ઉમેદ નહાનચંદ પારેખ.

૧ રા. રા. સુખલાલ ઉમેદ સટાવાળા.

૧ રા. રા. મોહનલાલ લલુભાઇ ગાંધી

૧ રાં. રા. સીવલાલજી મોરાર-
જી કોઠારી.
૧ રા. રા. ખીમચંદ ઊકાભાઇ
શરાફ.
૧ રા. રા. ત્રત્રભજ મોરારજી"
૧ રા. રા. કસ્તુરચંદ સુંદરજી
બરવાળાવાળા.
૧ રા રા. દમોદરદાસ ખોડી-
દાસ દરબારીસોની.
૧ રા. રા. છગનલાલ સંઘજી-
ભાઇ પટવા.
૧ રા. રા. લેહેરચંદ દીપચંદ
તલસાણીઆ શરાફ.
૧ રા. રા. ઊજમસીઓધવજી
તલસાણીયા"
૧ રા. રા. મગનલાલ છગન-
લાલ તલસાણીયા"
૧ રા. રા. કેશવલાલ કહાનદા
સ દેશાઈ.
૧ રા. રા. અમીચંદ ભીમજી
ભાઇ બુકપબ્લીશર.
૧ રા. રા. ધનજીભાઇ પુરૂષો-
ત્તમ લખીદાસ.

લીંબલી.

૧ રા. રા. ત્રીભોવનદાસ ગાંગજી
શરાફ.

લીંચ.

૧ રા. રા. નાથાલાલછગનલાલ
૧ રા. રા. ખોડીદાસઝવેરદાસ
પટેલ વેપારી.
૧ રા. રા. કેશવલાલ મુળચંદ
સંઘવી લીંબડીવાળા.

લોધીકા.

૧ રા. રા. વલભજી રાઘવજી
થાણામાં ઉમેદવાર.

વળા.

૨ નેકનામદાર ઠાકોર સાહેબ શ્રી
વખતસિંહજી મેઘરાજજી
ગોયલ દરબાર સાહેબ બહાદુર.
૧ રા. રા. લીલાધરદાસ હરખ-
ચંદ કારભારી

વલસાડ.

૧ રા. રા. લાલભાઇ મોરારજી
દેશાઈ આ. રે. કમીશનર
જામનગર

વસ્તડી.

૧ રા. રા. ભુદરસંઘજી વેપારી.

વણોદ.

૧ રા. રા. કહાનજી ચત્રભુજ
કારભારી.

વડોદરા.

૨ મેસર્સ એચ૦ સો૦ અને
કંપની કેંપ.

૧ મહંત શ્રી મથુરદાસજી તા-
ત્સારામદાસજી.

૨ રા. રા. ચુનીલાલ નારણ-
દાસ કાનુની.

૧ રા. રા. નારાયણ ચિંતામ-
ણ આઠવલે બુકશેલર.

વઢવાણ.

૧ રા. રા. વજ્રેશંકર શામળજી
કામદાર.

૧ રા. રા. પ્રજારામ જટાશં-
કર નાયબ કારભારી.

૧ રા. રા. દેવશંકર રામચંદ્ર
રેવન્યુ કારભારી.

૧ રા. રા. લીલાધરદાસ પ્રાણ-
જીવન સીરસ્તદાર ગેડમની કં૦

૧ રા. રા. ગોવીંદરામ મોરાર
જી વકીલ.

૧ રા. રા. લક્ષ્મીચંદ નાગર-
દાસ વોહોરા વકીલ.

૧ રા. રા. દેવજી ગોકળભાઈ
શરાફ.

૧ રા. રા. હીરાલાલ માણેક-
ચંદ શરાફ.

૧ રા. રા. મગનલાલહરખચંદ
સરાફ.

૧ રા. રા થાવર ભાયચંદભાઇ
વોહોરા શરાફ.

૧ રા. રા. નારણજી સુંદરજી
વોહોરા શરાફ.

૧ રા. રા. જીવરાજ મંગળજી
ઘડીયાળી.

૧ રા. રા રાયચંદ મુલચંદ.
કામદાર.

૧ રા. રા. પારેખ ઝવેરદાસ
છગનલાલ.

૧ રા. રા. મેહેતા ડોસાભાઇ
પુંજાભાઇ વહીવટદાર.

૧ રા. રા. ખેતસી હકમચંદ
શરાફ.

૧ રા. રા. રઘુભાઇ પાનાચંદ
શરાફ.

૧ રા. રા. મોહનલાલ નથુભા-
ઇ ગાંધી.

૧ રા. રા. મોહનલાલ વલમ-
જી ગાંધી.

૧ રા. રા. માણેકચંદ અમરસી
શાહ.

૧ રા. રા. હીરાચંદ રઘુભાઈ
કાપડીઆ.

વઢવાણ સી૦ સ્ટેશન.

૧ રા. રા. દેવશંકર જયશંકર ડીસ્ટ્રીકટ પ્લીડર.

૧ રા. રા. દામોદરદાસ ભગવાનદાસ વકીલ.

૧ રા. રા. જીવણલાલ ફુલચંદ વકીલ.

૧ રા. રા. મુળચંદ ચત્રભુજ વકીલ.

૧ રા. રા. છગનલાલ ડોસાભાઇ વકીલ.

૧ રા. રા. ખુશાલચંદ સવાઇચંદ ગુડસ ક્લાર્ક.

૧ રા. રા. વકીલ ખુશાલચંદ લક્ષ્મીચંદ.

૧ રા. રા. વ્રજલાલ ખીમચંદ વકીલ.

૧ રા. રા. સ્વદેશ હિતોપદેશક સભા.

૧ રા. રા. વજેરામ કાળીદાસ વિકટોરીયા જ્યુબિલી પ્રાઇવેટ સ્કુલના હેડમાસ્તર.

૧ રા. રા. ભાયચંદ તારાચંદ માસ્તર.

૧ રા. રા. લલુભાઇ પાનાચંદ ફોટોગ્રાફર.

૧ રા. રા. માધવજી ભાણજી કોઠારી ભુજવાળા કારકુન.

૧ રા. રા. ભવાનીશંકર ત્રંબકલાલ.

૧ રા. રા. ઉમીયારામ દુલભરામ જમાદાર.

૧ રા. રા. દયાશંકર ઉમાશંકર સ્ટેશન માસ્તર.

૧ રા. રા. અમીચંદ રાઘવજી પ્રાંત વકીલ.

૧ રા. રા. કલ્યાણજી જસરાજ મોદી.

૧ રા. રા. ઓધડલાલ લવજી કારકુન કુડલાવાળા.

૧ રા. રા. નાગરદાસ ધ્રુ.માસ્તર.

૧ રા. રા. દલપત કેવળ શેઠ સ્કુલ માસ્તર.

૧ રા. રા. લાલચંદ ગગલ ઈ. સ્કુલના આ. માસ્તર.

૧ રા. રા. પોપટલાલ વેલસીભાઈ કારકુન.

૧ રા. રા. ઠાકરસી પનજી ગોશળીયા જમી કારકુન ચોટીલા થાણા.

વાંકાનેર.

૧ રા.રા. દુવારકાદાસ નંદલાલ ન્યાયાધિશ.

૧ રા. રા. દેવજી વાઘજી અ- વલકારકુન.

૧ રા. રા. તાપીશંકર ગીરજા- શંકર હજુર સીરસ્તદાર.

૧ રા. રા. ધનજી ગુલાબચંદ વકીલ.

૧ રા. રા. પઠાણ નુરખાં હ- મીરખાં વકીલ.

૧ રા. રા. માણેકચંદ ડુંગરસી વકીલ.

વાંઢીઆ.

૨ નેકનામદાર ઠાકોર સાહેબ શ્રી મોડજી બહાદુર.

૧ રા. રા. સુંદરજી આવાભાઇ દેશાઇ કામદાર.

૧ રા. રા. મગનલાલ આવાભાઈ ન્યાયાધીશ.

વીરપર.

૧ નેકનામદાર ઠાકોર સાહેબ શ્રીસુરસિંહજી દરબાર.

વીસનગર.

૧ રા. રા. ચુનીલાલ ગોવીંદજી પાઠક મ્યુનિશીપલ કારકુન.

વીસલપુરર.

૧ રા. રા. મોતીલાલ મનસુખ રામ શાહ.

વીરમગામ.

૧ રા. રા. સોમનાથ કાળીદાસ દામોદરદાસ સાયલાના આ- જી ન્યાયાધિશ.

૧ રા. રા. હરગોવનદાસ નથુ- ભાઇ વેપારી.

૧ રા. રા. કેવળદાસ ત્રીકમદા- સ સરાફ.

૧ રા. રા. નથુભાઇ સુરચંદ સરાફ માંડળવાળા.

વીંછીઆ.

૧ રા. રા. કસળચંદ ઓધાભા- ઇ ન્યાયાધિસ.

૧ રા. રા. માણેકચંદ વાલજી વેપારી.

૧ રા. રા. વરધમાન મોરારજી વેપારી.

૧ રા. રા. તલકસી વ્રજપાળ આ. માસ્તર.

સમી.

૧ રા. રા. વોહોરા અલીભાઇ ઇસાજી.

સરા.

૧ રા. રા. મોતી રહેમાન પો- લીસ ફોજદાર.

૧ રાં. રા. ગણેશજી ભગવાન-
લાલ ફેંડીડેટ.

સંજેલી.

૧ નેકનામ કુમારશ્રી રણુજીત-
સિંહજી.

સાદરા.

૧ રા. રા. રૂગનાથજી હરીભાઇ
ફ્રસ્કાન્સ્ટેબલ.

સામેરા.

૧ રા. રા. દામોદર મહાશંકરભટ.

સાવલી.

૧ રા. રા. ત્રીલોકનાથ પરમા-
નંદ મુનસી.

૧ રા. રા. મહાશકર લલુભાઇ
ભટ.

સાણંદ.

૧ નેકનામદાર રણુજીતસિંહજી
દરબાર સાહેબ.

સાયલા.

૧૫ નેકનામદાર ઠાકોર સાહેબ
શ્રી વખતસિંહજી સાહેબ
બહાદુર.

૧૦ નામદાર પ્રિન્સ મદારસિં-
હજી પાટવી કુમાર અને
સર ન્યાયાધિશ સાહેબ.

૫ કુમારશ્રી દેવિસિંહજી વખત-
સિંહજી ન્યાયાધીશ.

૫ કુમારશ્રી ભાવસિંહજી વખત
સિંહજી હાઉસસેટલમેંટ
ઓફીસર.

૫ કુમારશ્રી મેરૂભા વખતસિંહજી
રાજકોટ ઠાકોરસાહેબના મુન-
સીસાહેબ.

૫ કુમારશ્રી કલ્યાણુસિંહજી વખ
તસિંહજી રેવન્યુ કમીશનર
સાહેબ.

૫ કુમારશ્રી વિજયસિંહજી વખ-
તસિંહજી પો. સુ. સાહેબ.

૨ કુમારશ્રી સિત્રસિંહજી હરી-
સિંહજી ભાયાત.

૧ રા. રા. નથુભાઇ પીતાંબર
માણેક કારભારી.

૧ રા. રા. ગઢવી ગગાભાઈ ર-
તનભાઇ હજુરી.

૧ રા. રા. જમાદાર કાંધાજી
હસનજી હજુરના રક્ષક.

૧ રા. રા. જીજીભાઇ પચાંણુજી
ડાક્તર. સાહેબ.

૧ રા. રા. નર્મદાશંકર કરૂણા-
શંકર હજુર પરસનલ આ-
સિસ્ટંટ.

૧ રા. રા. કસ્તુરચંદ માણેકચં-
દ સ્ટેટ વકીલ.

૧ રા. રા. ગવરીશંકર ગોવીંદરામ ભટ હજુર સીરસ્તદાર.

૧ રા. રા. ચુનીલાલ બાપુજી રેવન્યુ દફ્તરી.

૧ રા. રા. ખીમચંદ વર્ધમાન સર ન્યાયાધિશકોર્ટના સિરસ્તદાર.

૧ રા. રા. ઓધવજી નાગરદાસ ટયુટર.

૧ રા. રા. કેશવરાવ મોરે માજી પોલીસ સુપરીનટેન્ડેન્ટ.

૧ રા. રા. કૃપાશંકર કહાનજી પોલીસસુપરીનટેન્ડેન્ટ.

૧ રા. રા. મનોર ત્રીભોવનદાસ પારેખ વહીવટદાર.

૧ રા. રા. સુખલાલ ભાણજી ન્યાયાધિસકોરટનાસિરસ્તદાર.

૧ રા. રા. ડાહ્યા પુરૂષોત્તમ હજુરના ખાનગી હિસાબી કારકુન.

૧ રા. રા. ગગાભાઈ માણેકચંદ જમીદાર.

૧ રા. રા. ડામરભાઇ ખેતસી વકીલ.

૧ રા. રા. મોડજી દેશળજી વકીલ.

૧ રા. રા. સુંદરજી સંઘજી રેવન્યુ કારકુન.

૧ રા. રા. ઉજમસા મહાદેવ સુધારા કારકુન અને જેલર.

૧ રા. રા. હીમચંદ ગોબરદાસ દેશાઇ શરાફ.

૧ રા. રા. ડમરભાઈ નથુભાઇ શરાફ.

૧ રા. રા. ન્યાલચંદ મોરારજી પારેખ ઉમેદવાર.

૧ રા. રા. જીવરાજ નીમચંદ આસીસ્ટંટ માસ્તર ગુ.સ્કુલ.

૧ રા. રા. જગજીવન સોમચંદ"

૧ રા. રા. જગજીવનદાસ પાનાચંદ દેશાઇ વેપારી

૧ રા. રા. કે૦ એન. મેહેતા. આ. મા૦ તાલુકા સ્કુલ.

૧ રા. રા. વૈદ નથુલાલ ડુંગરસી ગોશળીયા.

૧ રા. રા. ભગુસિંગ રઘુવીરસિંગ ઠાકોર. પોલીશ જમાદાર.

૧ જગજીવન દલાભાઇ દરજી.

૧ વીઠલ દલા દરજી.

૧ રણછોડનરસિંહદાસ દરજી.

૧ કલ્યાણજીરામજીદરજી.

૧ નથુ ભગવાન દરજી.

૧ રા. રા. હંસરાજ નાનજી દરબારી સોની.

૧ રા. રા. ઠાકરસી લેહેરાભાઇ વેપારી.

૧ રા. રા. ઠાકરસી લલુ વોહોરા વેપારી.

૧. રા. રા. કાદરભાઇ રસુલભાઇ બોહોરા વેપારી.

૧ રા. રા હાસમ હશન ચોરવીરા પોલીસપટેલ.

૧ રા. રા. ઠકર ભુરા હીરા ટપા મેનેજર.

૧ રા. રા. જયાની હરજીવન શંભુરામ પુજારી.

૧ રા. રા. ખવાસ ચકુ ગગા હજુરના પટાવાળા.

૧ રા. રા. શોળંકી માનજી ગગજી હવાલદાર.

૧ વોહોરા આદમજી હસનજી.

સાંતલપુર.

૧ રા. રા. ઠકર ભાણજીપ્રાગજી.

૧ રા. રા. લલુભાઈ શામળદાસ પારેખ.

સીથા.

૧ રા. રા. નલકસી ધારસી અંધાર તાલુકા સ્કુલ માસ્તર.

શીયાણી.

૧ મહારાજશ્રી મોહનદાસ લાલજી ભગત.

૧ શા ભાણા ઉર્ફે હીમચંદ તળસી વેપારી.

સુરત.

૧ રા. રા. બાલુભાઇમગનલાલ.

૧ રા. રા. ગોવનજી માવજી. સુરત નાટકમંડળીના મેનેજર.

સુખસર.

૧ ખાચર પુંજા દેવદાસ દરબાર.

હળવદ.

૧ પારેખ ચુનીલાલ ન્યાલચંદ શરાફ.

હાથરસસીટી.

૧ રા. રા. વેલજી કાનજી જોશી.

આ પુસ્તકને આશ્રય આપનાર સદ્ગ્રહસ્થોનું પુરવણી લીસ્ટ.

મુળી.

૨ રા. રા. માણેકધાલ લાલભાઇ મેનેજર સાહેબ.

૧ રા. રા. અબદુલઅજીદ ઉમરભાઈ રેવન્યુ કમીશનર.

૧ રા. રા. દેવકરણદાસ હરજીવન દાસ વહીવટદાર.

૧ રા. રા. હરીલાલ રામકૃષ્ણ ટ્રેઝરર.

ધોળેરા બંદર.

૧ રા. રા. ખોજા ગુલામઅલી હાજીહરજીભાઇ શરાફ.

નડીયાદ.

૧ રા. રા. મોહનલાલ પ્રભુદાસ સેક્રેટરી અને મેનેજર ગુ. હીતવર્ધક જીંદગી ફંડ.

ભાવનગર.

૧ રા.રા. મેહેતા જમનાદાસ વીરજી.

ધરમપુર.

૧ રા. રા. પ્રભાતસંગ કેશરશંગ પાસવાન.

સુદામડા.

૧ રા. રા. ઓઘડ વલ્લુભાઈ કામદાર.

વઢવાણ કેંપ.

૧ રા. રા. લક્ષ્મીશંકર મકનજી. પ્રાંત વકીલ વઢવાણ સ્ટેટ.

૧ રા. રા. રતનદાસ રણછોડદાસ. અવલ કારકુન ઝાલાવાડ પ્રાંત.

૧ રા. રા. દેવશંકર વિજયકૃષ્ણ દવે હાયકોર્ટ પ્લીડર.

૧ રા. રા વૈકુંઠરાય હરીશંકર હેડક્લાર્ક.

૧ રા. રા. ગુલાબચંદ વાઘજી વકીલ.

૧ ઝાલા વખતસિંહજી પુંજાભાઈ. લાલીયાદના તાલુકદાર.

૧ રા. રા. જગનનાથ ભાઇશંકર ધ્રાંગધ્રા વકીલ.

૧ રા. રા. ખોડીદાસ દેવકરણ મુળી વકીલ.

૧ રા. રા. ઠકર વાઘજી કરમસી વકીલ.

૧ રા. રા. મોહનલાલ છગનલાલ તલસાણીઆ ડીસ્ટ્રીક્ટ પ્લીડર લીંબડીવાળા.

નંદરબાર.

૧ મીસ્ત્રી ભવાન નથુ સાયલાવાળા કોન્ટ્રાક્ટર.

સુરત.

૧ મેસર્સ એમ૦ જે૦ પેસ્ટવાળા.

વઢવાણ શેહેર.

૧ રા. રા. નારણજી અમરસી બ્લ્યુબ્લેક શાહી વેચનાર.

ભુજ.

૫ અખંડસૌભાગ્યવંતા બા સાહેબ શ્રી મોટાં બાસાહેબ સાયલાવાળા.

૧ રા. રા. હરચંદ વખતચંદ પારેખ કામદાર.

કરાંચી.

૧ ત્રિવાધ્યા અંબારામ હરજીવનસરાફ.

રાજકોટ.

૧ રા. રા. નાગજી નેણસી પેનશનર.

બ્રામણગામ.

૧ રા. રા. ઈશ્વર માધવજી સરાફ.

પોરબંદર.

૧ રા.રા. મોતીલાલ માધવજી કલાર્ક.

રાજકોટ.

૫ રા. બા. પોપટ વેલજી માજી દીવાન સાહેબ જામનગર અને ધ્રાંગધરા.

૧ રા. રા. જમનાદાસ વી. પોપટભાઇ શરાફ.

૧ રા. રા. ગોવરધનદાસ વી. પોપટભાઇ શરાફ.

૧ મેતા ભુરા પદમશી શરાફ. પાણીયાદવાળા.

મોટી મારડ.

૧ રા.રા લક્ષ્મીચંદ ઉકાભાઇ કામદાર.

લખતર.

૧ રા. રા. મગનલાલ વીરચંદશાહ

અમદાવાદ કેંપ.

૧ રા. રા મણીલાલ મોહનલાલ સદર લાઇબ્રરિના સેકરેટરી.

અંકલેશર.

૧ રા. રા. હરકીશનદાસ ગંગારામ

૧ રા. રા. ઝીણાભાઇ ખુશાલભાઇ

મુંબાઇ.

૧૫ દિવાન બહાદુર મણિભાઇ જશભાઈ.

૧૨ રા. શેઠ વીરચંદ દીપચંદ જે. પી. સી આઈ. ઇ.

૧૨ રા. રા. વિજયશંકર ગવરીશંકર ઓઝા ભાવનગરવાળા.

૧ શેઠ ગોકળદાસ નારણજી શરાફ.

૧ રા.રા. ઉજમલાલ મગનચંદ સરા

શુદ્ધિ પત્રક.

પૃષ્ટ.	કલમ.	અસુદ્ધ.	સુદ્ધ.
૩	૫	રખુલ—	કબુલ.
૭	૫	દેવ.	દૈવ.
૫	૯	ભુડા	ભુંડા.
૧૨	૩૧	નિતિવાળા.	નીતિવાળા.
૧૭	૧	તેમાં.	તેમાંજ.
૧૮	૪	સ્થિતિ	સ્થીતિ
૧૯	૯	અસય	અસત્ય.
૨૦	૧૦	સિર.	શિર.
૨૧	૧૪	ઠરવો.	કરવો.
૩૮	૨૯	શાત્ર	શાત્રુ
૪૩	૩૨	લોકો	હોકો
૬૧	૬૭	ધ્યનમાં	ધ્યાનમાં
૬૪	૨	સરી.	સારી
૭૮	૧૮	કુંગિનો	કુસંગિનો.
૮૦	૨૧	ખફા	કફા.
૮૫	૨	કિતિ	કિર્તિ
૯૫	૨૯	લક્ષમિ	લક્ષ્મિ
૧૦૦	૩૧	શાત્ર	શાત્રુ
૧૦૮	૪૫	શાગમને	શરમને
૧૦૮	૪૫	જાઇએ	જોઇએ
૧૧૪	૫૭	ખેટું	ખોટું
૧૧૫	૬૦	સવદા	સર્વદા
૧૨૫	૭	જેબ	જે બહુ
૧૨૬	૧૧૦	તેમ	તમે

૧૩૩	૨૩	દરબાની	દરબારની
૧૫૫	૪૩	વેપાવાર	વહેવાર
૧૭૬	૬	શેલડી	શેરડી
૧૮૧	૧૮	સવ	સર્વ
૧૮૪	૧	મનુષ	મનુષ્ય
૧૮૭	૭	કુષ્ટ	દુષ્ટ
૧૮૭	૭	મનુષોએ	મનુષ્યોએ
૧૮૮	૮	મનુષો	મનુષ્યો
૧૮૮	૮	પ્રિતી	પ્રીતિ
૧૮૮	૯	કુષ્ટ	દુષ્ટ
૧૯૩	૧	ગાનમાં	ધ્યાનમાં
૧૯૪	૩	ડાગ	ડાઘ
૧૯૭	૧૦	,,	,,
૨૦૧	૧૮	દુશમનનો	દુશ્યમનનો
૨૦૧	૧૮	ગુમ	ગુમ
૨૦૩	૨૩	ખોટુ	ખોટું
૨૦૫	૨૭	પચન	વચન
૨૦૭	૩૦	તોજાણજો	તોપછી જાણજો
૨૦૭	૩૦	મિત્રને	મિત્રને
૨૧૧	૨	વઈ	થઈ
૨૧૧	૩	કરવ	કરવો
૨૧૧	૩	હમધરી	હામધરિ
૨૧૪	૬	છગનલાલ	મગનલાલ.
૨૧૯	૧૫	સામો.	સમો.
૨૨૬	૮	જુવે	જુવો
૨૩૯	૩	ઘણાજ પછે	ઘણુ.જ થોડા હોયછે

૨૪૨	૩	બોલવવું	બોલાવવું
૨૫૧	૨	આપે છે.	આવે છે.
૨૫૩	૭	વધારેરેસારી	વધારે સારી
૨૫૬	૧૫	ભહાર	બહાર છે.
૩૫૯	૩	કહેવન છે	કહેવત છે કે.
૨૬૦	૪	વહ્યુંછેકે	કહ્યુંછેકે
૨૬૧	૬	શોકતતેથા	શોકતેનેથા
૨૭૧	૨૪	કુભારનું	કુંભારનું
૨૭૧	૨૪	દીકરીતુ	દીકરીનું
૨૭૮	૧૧	શોધીતે	શોધીને
૨૮૦	૧૬	શેલડી	શેરડી
૨૮૧	૨૦	કરૂપવાનહેય	કરૂપવાનહોય
૨૮૭	૭	કદીગણુ	કદીપણુ
૨૯૮	૧	નઠાર	નઠારા
૩૦૫	૮	विध	विधा
૩૧૦	૨૫	લક્ષમિ	લક્ષ્મિ
૩૧૨	૨૮	પથરપર	પથ્થરપર
૩૧૨	૨૯	કાળજજુ	કાળજું
૩૧૫	૦	૦	૩૧૫
૩૨૦	૧૫	બોલમાં	બોલતાં
૩૨૦	૧૫	ધરંતુ	પરંતુ
૩૨૨	૨૧	જુવે	જુવો
૩૨૩	૨૧	કરવા	કરવાં
૩૨૫	૨૪	ઉપાગોગ	ઉપયોગ
૩૨૫	૨૮	૮	૨૬
૩૨૬	૧૮	અખાઈ	અક્ષય

૩૨૭	૩૧	સગુણો	સદ્દગુણો.
૩૪૭	૬	તોક	તોકહે
૩૪૭	૧૦	હોઉ	હોય
૩૫૬	૧૪	ગણી	ઘણી
૩૬૫	ફુલસ્ટોપ	પસદ	પસંદ
૩૬૫	,,	(લખવામાં આવ્યો છે) તેની પાસે	(અને તેમાં કેટલોક વધારો પણ કરવામાં આવ્યો છે.) એમ વાંચવું.
૩૬૬	૧૨	આપડીના	આયડીના.
૩૬૮	૩૫	કાચમાં	કામમાં.
૩૭૭	૧૬૩	સમયસૂ	સમયસૂચકતા.
૩૮૨	૧૯૧	પાલામેંટ	પાર્લામેંટ.
૩૮૭	ત્રીજીલાઈન	સો સકર	સો સફર.
૩૮૮	૧૮–૧૯મી લાઇનો	(૨૦–૨૧–૨૨) પછી	વાંચવી.
૩૯૦	(૧૦મી લાઈન)	સ્વદેશાના	સ્વદેશના
૪૧૧	૭૧	તારામડળ	તારામંડળ
૪૧૫	૧૧૦	ને ધંધો	તે ધંધો
૪૨૪	૧૯૮	મવ	મત.
૪૩૯	મુંબાઇના નામો નીચે	કાહાજી ધર્મસિંહ ગાયકવાડી.	કહાનજી ધર્મસિંહ ગાયકવાડી.
૪૪૦	મુળી નીચે	ઠકરસી	ઠાકરસી.